

HARPER LEE

**BÜLBÜLÜ
ÖLDÜRMEK**

ROMAN **ÖZGÖR** YAYINLARI

Harper Lee
Bülbülü Öldürmek

ROMAN

Çeviri : Füsun Elioğlu

ODA YAYINLARI

Oda Yayınları / Dünya Klasikleri Dizisi

Harper Lee

Bülbülü Öldürmek

Orjinal isim: *To Kill a Mockingbird*

Çeviri : Füsun Elioğlu

ISBN : 9789753850643

ePub düzenleme: Meritokrasi

Birinci Sürüm: Ekim 2014

Sanırım avukatlar da bir zaman çocuktu...

Charles Lang

BİRİNCİ BÖLÜM

On üçüne az kala, ağabeyim Jem'in kolu dirsekten kırıldı. İyileşip, futbol oynayamayacağına ilişkin korkuları yatıştıığında, sakatlığına pek aldırmaz oldu. Sol kolu sağından az buçuk kısa kalmıştı. Yürürken ve ayakta elinin tersi gövdesine dik, başparmağı kalçasına ters dururdu. Pas verip, çalım atabiliyordu ya, gerisi ona vız geliyordu.

Geçmişti tartabilecek, tartmayı isteyecek yaşa geldiğimizde, kaza ile son bulan olaylar dizisinin değerlendirmesini yapardık. Ben her şeyi Ewell'ların başlattığını savunuyordum. Dört yaş büyüğüm olan Jem ise çok önceleri başladı diyordu. Ona kalırsa Dill'in bize geldiği, Boo Radley'i evden çıkarma düşüncesini bize aşıladığı yaz başlamış olmalıydı.

Ben de olaylara o kadar geniş bir açıdan bakmak istiyorsan Andrew Jackson'la başladı dedim. General Jackson Creek'leri dereden yukarı sürmeseydi, Simon Finch Alabama'dan ters geri küreklere asılmayacaktı. Asılmasaydı bugün buralarda olmazdık. Tartışmayı yumruklarla çözümleyemeyecek kadar büyüdüğümüz için Atticus'a danıştık. Babamız ikiniz de haklısınız dedi.

Güneyli olduğumuzdan Hasting savaşının ötesinde veya berisinde kayda değer atalarımızın olmayışı ailenin bazı bireyleri için utanç kaynağıydı. Bir tek Simon Finch vardı. Dindarlığına cimriliği baskın çıkan, Cornwall'lu kürk avcısı bir eczacı olan Simon Finch... İngiltere'deyken kendilerine

Metodist diyen bir gruba daha açık fikirli dindaşları tarafından yapılan baskıya bozulan Simon, Atlantik'i aşmış ve Philadelphia'ya gelmişti. Sonra Jamaica'ya, oradan Mobile'e, oradan da St. Stephens'e geçti. John Wesley'in «ticaret çenebazlığı gerektirir» öğretisini belleyen Simon, doktorluk yaparak yükünü tuttu. Bu yolda altın edinmek ve süslü püslü giyinmek gibi, Tanrı adına yakışmayacak işler yapmasaydı mutlu da olamazdı. Akıl hocasının insandan mal edinmeme konusundaki kuralını unutan Simon, üç köle satın aldı ve onların da yardımı ile St. Stephens'e kırk mil uzakta bir malikane kurdu. Kente yalnızca bir kez döndü. Eş bulmaya gitti, buldu ve kızı bol bir sülale başlattı. Kıskanılacak bir yaşa kadar yaşayıp, zengin öldü.

Aile erkeklerinin Simon'un evi Finch Landing'de kalıp yaşamlarını pamuktan kazanmaları gelenek oldu. Landing kendi kendine yetiyordu. Çevredeki «imparatorluklara» karşılaştırıldığında gösterişsiz sayılabilirdi ama Mobile'den gelen nehir teknelerinin taşıdığı buz, un ve giysilerin dışında temel yaşam gereklerinin tümünü üretebiliyordu.

Simon Kuzey - Güney Savaşı'nı görebilseydi, ailesini toprak dışında her şeyden yoksun bıraktığı için öfkeye boğulurdu.

Toprağa bağımlı bu yaşam geleneği bozulmaksızın 20. yüzyıla kadar süregeldi. Babam Atticus Finch'in Montgomery'e hukuk, kardeşinin Boston'a tıp okumaya gitmesine dek de sürdü. Kızkardeşleri Alexandra Landing'de kalan Finch oldu. Ömrünü nehir kenarındaki hamağında yatıp da oltalarının dolu olup olmadığını düşünerek geçiren ters bir adamla evlendi.

Babam baroya kabul edilince Maycomb'a gelip avukatlığa başladı. Finch Landing'in yirmi mil doğusunda olan Maycomb, Maycomb Yöresinin merkeziydi. Atticus'un Adliye binasındaki bürosunda bir şapka askısı, bir dama tahtası ve lekesiz bir Alabama Eyalet Yasası kitabının dışında pek bir şeyi yoktu. İlk davası'nın sanıkları Maycomb Hapishanesi'nde asılan son iki kişi oldular. Atticus onları ikinci derecede cinayet suçunu kabul edip, valinin affına sığınmaları için kandırmaya çalıştı. Ne var ki soyadları Haverford'du. Bu ad Maycomb'da katırla eş anlamlıydı. Haverford'lar kısıraklarını alıkoydu diye çıkan anlaşmazlık sonucu kasabanın önde gelen nalbantını temizlemişlerdi. Bunu üç tanığın önünde yapacak kadar pervasızdılar. «O - orospu - çocuğunun - başına- gelip - geleceği - buydu» açıklaması herkes için yeterli olmalıydı. Birinci dereceden cinayet suçlamasına karşı suçsuz olduklarında direttiler. İnfazda bulunmak dışında Atticus'un yapabileceği bir şey yoktu. Babamın ceza hukukuna olan nefretinin başlangıcı sanırım bu davadır.

Maycomb'daki ilk beş yılında Atticus, hukuktan çok ekonomi yaptı. Birkaç yıl kazancını kardeşinin eğitimine yatırdı. John Hale Finch babamdan on yaş gençti ve pamuk ekmenin para kazandırmadığı bir dönemde tıbbı seçmişti. Jack Amca'nın işleri yoluna girdikten sonra babam avukatlıktan oldukça iyi gelir sağladı. Maycomb'u seviyordu. İnsanları tanıyordu... Onlar da onu tanıyorlardı. Simon Finch'in çabaları sayesinde hemen hemen herkesle ya akraba ya da hısım oluyordu.

Maycomb eski ve yorgun bir kasabaydı. Yağışlı havalarda yollar kırmızı balçığa döner, kaldırımları ot bürürdü. Adliye

binası meydana sarkardı. Nedense hava o zamanlar daha sıcak olurdu. Yaz günü kara bir köpek sıcaktan soluk soluğa kalırdı. Hoover arabalara koşulmuş bir deri bir kemik katırlar meydandaki meşe ağaçlarının boğucu gölgesinde sinekleri kovarlardı. Erkeklerin kolalı dik yakaları saat dokuzda buruş buruş olurdu. Hanımlar öğleden önce ve saat üç uykusundan sonra yıkanırılar, gece olunca da terden ve pudradan oluşmuş kremalı yumuşak pastalara benzerlerdi. İnsanlar da yavaş hareket ederlerdi öyle günlerde. Meydanda karşıdan karşıya ağır adımlarla geçerler, çevre dükkânların birinden ötekine ayak sürürler, her iş için bol zaman harcarlardı. Gün yirmi dört saatti ama insana daha uzun gelirdi. Acele etmek gereksizdi, çünkü gidecek yer yoktu; satın alınacak bir şey yoktu, çünkü almak için para yoktu; Maycomb yöre sınırlarının ötesinde de görülecek yer yoktu. Kimileri için belli belirsiz bir iyimserlik dönemiymişti. Kısa bir süre önce onlara yalnızca kendilerinden korkmaları söylenmişti.

Biz ana caddede otururduk: Atticus, Jem, ben ve aşçımız Calpurnia. Babamızdan yana şikâyetimiz yoktu. Bizimle oyun oynardı, bize kitap okurdu ve ölçülü davranırdı.

Calpurnia ise başlı başına bir olaydı. Tümüyle köşelerden ve kemiklerden oluşmuştu. Miyoptu, şaşıydı, eli de bir tokaç kadar geniş ve ağırdı. Beni sürekli mutfaktan kovar, benden büyük olduğunu bile bile neden Jem gibi uslu olmadığımı sorar ve içeri girmeye hazır olmadıgımda da eve çağırırdı. Atticus çoğunlukla ondan yana olduğundan, Calpurnia destansı savaşlarımızdan hep galip çıkardı. Jem doğduğundan beri bizimleydi, kendimi bildim bileli onun zorba varlığını üzerimde duymuşumdur.

Annemiz ben iki yaşımdayken ölmüş. Bu nedenle onun yokluğunu hiç hissetmedim. Montgomery’li Graham’lardanmış. Atticus Eyalet Meclisine ilk seçildiğinde tanışmışlar. Atticus orta yaşlı, annem ise ondan on beş yaş küçükmüş. Jem evliliklerinin birinci ürünü. Dört yıl sonra da ben doğmuşum. İki yıl sonra annemiz ansızın ölüvermiş. Kalp hastalığı ailesinde öteden beri vardı derler. Ben onu hiç özlemedim ama sanırım Jem özlerdi. Onu iyi anımsıyordu ve bazen oyunun orta yerinde iç çeker, garajın arkasına gider, oyunu kendi başına sürdürürdü. Öyle anlarda ona ilişmenin akıllıca olmayacağını bilirdim. Ben altı, Jem on yaşımdayken yaz sınırlarımız kuzeyde Bayan Hemy Lafayette Dobose’un evi ile, güneyde Radley’lerin eviydi. Bu sınırların ötesine geçmek aklımızın ucundan bile geçmezdi. Radley’lerin evinde bilinmeyen bir yaratık oturuyordu. Ondan şöyle bir söz edilmesi bizleri günlerce uslu tutmaya yeterliydi. Bayan Dubosa ise şeytanın ta kendisiydi.

İşte o yaz Dill geldi.

Bir sabah arka bahçede o günkü oyunumuza başlamak üzereyken komşumuz Rachel Haverford’un bahçesinden birtakım seslerin geldiğini duyduk. Köpek yavruları olup olmadığını anlamak için tel örgüye gittik. Bayan Rachel’in av köpeği bebek bekliyordu. Bize bakan birini gördük. O konuşuncaya kadar bir süre öylece bakiştık.

«Selam.»

«Sana da.» dedi Jem hoşnut bir tavırla.

«Ben Charles Baker Harris’im» dedi. «Okur yazarım.»

«Ee n'olmuş yani?» dedim.

«Okuma bildiğimi öğrenmek istersiniz diye düşündüm de... Okunacak bir şeyiniz varsa okurum.»

«Kaç yaşındasın?» diye sordu Jem. «Dört buçuk?»

«Neredeyse yediyim.»

«Öyleyse yaptığın marifet değil,» dedi Jem ve parmağıyla beni gösterdi. «Bu ufaklık doğduğundan beri okuyor. Üstelik de okula başlamadı bile. Sen yedi yaş için çok bücürsün.»

«Küçüğüm, ama yaşım büyük.»

Jem onu daha iyi görebilmek için saçlarını geriye attı. «Neden bu tarafa gelmiyorsun Charles Baker Harris? Tanrım, ne isim!»

«Seninkinden daha komik değil herhalde. Rachel Teyze seninkinin Jeremy Atticus Finch olduğunu söylüyor.»

«Ben benimkini taşıyacak kadar büyüğüm,» diye hırladı Jem. «Senin adın senden bir karış büyük. İddiasına varım bir karış uzundur.»

Tel örgünün altından geçmeye çabalayan Dill, «Bana Dill derler,» dedi.

«Altan geçeceğine üstten geç,» dedim. «Nerelisin?»

Dill Meridian, Mississippi'liydi. Yaz tatilini Rachel teyzesi ile geçiriyordu ve bundan böyle tüm yazlarını Maycomb'da

geçirecekti. Ailesi Maycomb'lydu. Annesi Meridian'lı bir fotoğrafçıyla çalışmış, onun çektiği bir resimle de güzel çocuk yarışmasına katılıp beş dolar kazanmıştı. Parayı Dill'e vermiş, o da bu parayla yirmi kez sinemaya gitmişti. «Bizim buralarda sinema yok,» dedi Jem. «Bazen Adliye binasında İsa ile ilgili filmler gösterirler. Sen iyi bir şeyler gördün mü?»

Dill Drakula'yı görmüştü. Bu açıklama Jem'in ona saygıyla bakmasına yol açtı. «Anlatsana» dedi.

Dill alışılmışın dışında biriydi. Gömleğine iliklenen mavi pamukludan bir şort giymişti. Saçı kar beyazıydı ve kafasına kaz tüyü gibi yapışık duruyordu. Bize o bildik öyküyü anlatırken mavi gözleri bir yanıp bir sönüyordu. Gevrek ve mutlu bir kahkahası vardı. Tepesindeki bir tutam saçı çekiştirmeyi huy edinmişti.

Dill, Drakula'yı anlatmayı bitirince Jem filmin kitabından daha iyiye benzediğini söyledi.

Dill'e babasının nerede olduğunu sordum. «Onunla ilgili hiçbir şey söylemedin.»

«Yok ki..»

«Öldü mü?»

«Yoo...»

«Öyleyse bir baban var, değil mi?»

Dill kıpkırmızı oldu. Jem dilimi tutmamı söyledi. Onu koruması, arkadaşlığa kabul edildiğini gösteriyordu. O günden sonra yaz sıradan bir mutlulukla geçti. Sıradan mutluluk arka bahçedeki kiraz ağaçları arasına kurulmuş ağaç evimizin onarılması, koşuşma ve Oliver Optic, Victor Appleton ve Edgar Rice Burroughs'un oyunlarından oluşan oyun dağarcığımızın tüketilmesi anlamına geliyordu. Dill bizimle olduğu için çok şanslıydık. Önceleri hep benim üzerime yıkılmış olan karakter rollerini o üstlendi: Tarzan'daki maymun, Tom Swift'teki Bay Danon, Yaramaz Çocuklardaki bay Crabree. Dill'i kafası değişik tasarılar, tuhaf özlemler ve acaip düşlerle dolu bir küçük Merlin* olarak tanıdık.

* Ünlü bir sihirbaz.

Ağustos sonunda oyunlarımız sayısız tekrarlarla yavanlaşmıştı ki, Dill, Boo Radley'i evden çıkarma düşüncesini ortaya attı.

Radley'lerin evi Dill'i büyülemişti. Uyarılarımıza, açıklamalarımıza rağmen ayın suları çekmesi gibi orası da Dill'i çekiyordu. Hoş, köşedeki lambadan öteye geçemiyordu. Lamba Radley'lerin kapısından güven verici bir uzaklıktaydı. Orada öylece durur, kolunu direğe dolar, bakar meraklanırdı.

Radley'lerin yeri bizim evin arkasındaki köşedeydi. Güneye doğru yürürseniz verandalarını görürdünüz. Yol kıvrılır, bahçeleri boyunca uzanırdı. Zenciler Radley'lerin evinin önünden yürümez, karşıya geçerlerdi. Yürürken de ıslık çalarlardı. Maycomb okul bahçesi Radley arazisine komşuydu. Kümeslerinin çevresindeki ağaçlar meyvelerini

okul bahçesine dökerler ama çocuklar bunlara dokunmazlardı. Radley meyveleri insanları öldürebilirdi. Radley bahçesine düşen bir top yitik bir toptu. Soru bile sorulmazdı.

Bu evin acısı Jem ve ben doğmadan çok önce başlamış. Radley'ler kendi içlerine kapanmışlar. Maycomb'un en büyük eğlencesi olan kiliseye gitmemişler. Evde ibadeti yeğlemişler. Maycomb'da bağışlanmayacak bir davranıştı bu. Bayan Radley sabah kahvesi için komşularına uğramamış ve hiçbir yardım derneğine katılmamış. Bay Radley kasabaya on bir buçuk'ta yürüyerek gider, on ikide de kahverengi bir torbayla dönermiş.

Tek katlı bir evdi. Bir zamanlar geniş bir verandası ve yeşil panjurları varmış. Zamanla çevresindeki betonun rengine dönmüş. Yağmurdan çürümüş çatı kaplamaları verandanın çıkıntılarının üzerine sarkıyor, meşe ağaçları güneşi uzak tutuyordu. Sarhoş bir çitin kalıntıları otların bürüdüğü ön bahçeyi koruyordu. Evde kötü bir hayalet yaşıyordu. İnsanlar gerçek olduğunu savunuyorlardı ama Jem ve ben onu hiç görmemiştik. Ay doğunca sokağa çıkıyor derlerdi. Pencerelerden evlerin içini gözetlediğini de söylerlerdi. Açelyalar dondan kuruduğu zaman bunu onun nefesine yoruyorlardı. Maycomb'da işlenen ufak tefek suçların tümü onun işiydi. Bir keresinde kasabalılar, geceleri olan bir dizi çirkin olay nedeniyle dehşete düşmüştü. Tavuklar ve ev hayvanları yaralı bulunuyordu. Gerçek suçlunun Deli Addie olduğu ortaya çıkmış, o da kendini Baker deresinde boğduğu halde insanlar yine de ilk kuşkularından dönmemiş, Radley'lerin evine doğru bakmışlardı. Bay Radley'in geçimini nasıl sağladığını hiç öğrenemedim. Jem pamuk alım-

satımı ile uğraşıyor derdi. Bu, yöre dilinde boş gezmek anlamına gelirdi. Bay Radley, karısı ve iki çocuğu herkes bildi bileli burada oturuyorlardı.

Radleyİerin panjur ve kapıları pazarları kapalı olurdu ki, bu Maycomb'un geleneklerine pek aykırı düşerdi. Kapalı kapılar yalnızca soğuk hava veya hastalık demektir. Pazar günleri dostluk, komşuluk günleriydi. Hanımlar korse, beyler ceket, çocuklar da ayakkabı giyerlerdi. Bir pazar akşamı Radley'lerin ön basamaklarını tırmanıp da «Uu hu -biz geldik!» denildiği görülmemişti. Bir keresinde Atticus'a Radley'lerin eskiden tel kapıları olup olmadığını sormuştum. Atticus da, «evet, ama sen doğmazdan önceydi,» demişti.

Yaygın söylentiye bakılırsa, en genç Radley Old Sarum'da, yörenin kuzeyinde yerleşmiş büyük ve tuhaf bir aile olan Cunningham'larla tanıştığında yeni yetme imiş. Maycomb'un görüp göreceği tek çete bozuntusu da bunlarmış. Çok az iş çevirmişler ama yine de kasabalının diline düşmüşler. Kilise kürsüsünden de üç kez uyarılmışlar. Berber dükkânında vakit öldürürler, pazarları otomobile Abbotsville'e sinemaya gider, yörenin kumar yatağı olan Dev Drop hanı ile Balıkçı Kampında dans eder, kumar oynarlarmış. Maycomb'da hiç kimse oğlunun kötü arkadaşlar edindiğini Baba Radley'e söylemeye cesaret edememiş.

Bir gece içkiyi fazlaca kaçırarak bu gençler, ödünç alınmış bir araba ile meydanda geri geri dolaşmaya başlamışlar. Maycomb'un en eski memuru Bay Conner'a direnmişler ve adamcağızı adliyedeki nezarethaneye tıkmışlar. Bu işe bir son vermek gerekmiş. Bay Conner hepsini teker teker tanıyabileceğini, bunu onların yanına koymayacağına söz

vermiş. Böylece delikanlılar uygunsuz davranış, çevreyi rahatsız etme, saldırı, kaba kuvvet kullanma ve bir bayanın yanında ahlâk dışı konuşmak suçlarından yargıç önüne çıkarılmışlar.

Yargıç, Bay Conner'a son suçlamayı işin içine neden kattığını sorduğunda, Bay Conner, «öylesine bas bas bağırarak küferttiler ki, Maycomb'lu tüm bayanların duyduğuna eminim,» demiş. Yargıç çocukları Eyalet Endüstri Meslek Lisesine yollamış. Çoğu kişi oraya yiyecek ve yatacak yer bulsunlar diye yollanır. Oraya gitmek utanılacak bir şey değildir.

Ama Bay Radley ise öyle olduğunu düşünmüş. Yargıç serbest bırakırsa Arthur'un tekrar bela çıkarmayacağına kefil olmuş. Bay Radley'in sözünün senet olduğunu bilen Yargıç da Arthur'u serbest bırakmış. Ötekiler endüstri lisesine gidip eyaletteki en iyi eğitimi görmüşler. Bir tanesi Auburn'deki mühendislik okulunun yolunu tutmuş. Radley'lerin kapıları pazarları gibi öteki günler de kapanmış ve Arthur'u on beş yıl boyunca gören olmamış.

Ama bir gün geldi «Boo» Radley birkaç kişi tarafından duyuldu ve görüldü. Jem olayı şöyle böyle anımsıyordu. Atticus'un Radley'ler konusunda pek konuşmadığını söylerdi. Jem soru sorduğunda yanıtı «Sen işine bak. Radley'lerle uğraşma!» oluyordu. Boo Radley tekrar ortaya çıktığında Atticus bile «Vaay, vaay, vay!» demişti.

Her şeyin içyüzünü bildiğini savunan dedikoducu Bayan Stephanie Crawford olayın gelişimini şöyle anlatmıştı: Boo oturma odasında oturmuş, gazeteden yazılar kesip, bir deftere

yapıştırıyormuş. Babası gelmiş, tam oğlunun yanından geçiyormuş ki, Boo elindeki makası babasının bacağına saplayıvermiş. Sonra da çıkarmış pantolonuna silmiş ve yaptığı işe dönmüş. Oğlunun tüm aileyi öldüreceğini söyleyerek yola fırlayan bay Radley çılgık çılgığa kente koşmuş, Şerifle döndüklerinde Boo'yu oturma odasında gazeteyi doğrarken bulmuşlar. Yaşı o sıralar otuz üç varmış. Bayan Stephanie, Tuscaloosa'daki akıl hastanesinde bir süre kalmak ona iyi gelir dendiğinde, Bay Radley'in 'Radley'ler tımarhaneye gidemez' dediğini anlatırdı. Babasına kalırsa Boo deli değildi. Arada bir zıvanadan çıkıyordu... hepsi bu. Ne var ki kilit altına alınmasına da karşı çıkmadı.

Ama suçlanmasına karşı çıktı. Boo bir cani değildi. Şerifin gönlü onu zencilerle beraber kapatmaya elvermeyince, Boo adliye binasının bodrumuna kapatıldı.

Boo'nun bodrumdan eve dönüşü Jem'in anılarında sisliydi. Bayan Stephanie Crawford kent meclisindekilerin Bay Radley'e Boo'yu eve götürmezse nemden küflenerek öleceğini söylediklerini anlattı. Kaldı ki, Boo belediyenin sırtından daha fazla geçinemezdi.

Kimse Bay Radley'in Boo'yu gözlerden uzak tutmak için ne türlü bir baskı kullandığını bilmiyordu ama Jem yatağa zincirle bağlı olması gerektiğini düşünüyordu. Atticus hayır dedi; «İnsanları hayalete dönüştürmek için başka yöntemler de vardır.»

Ben Bayan Radley'in kapıyı açıp teşbih çiçeklerini suladığını anımsıyorum. Bay Radley'in kente gidişini izlerdik. Renksiz, ışığı yansıtmayan gözleri vardı. İnce, kösele gibi bir adamdı.

Elmacık kemikleri çıkık, ağız genişti. Üst dudakları ince, alttakiler dolgundu. Bayan Stephanle çok namuslu olduğunu, tanrı sözünü kanun saydığını söylerdi. Ona inanırdık çünkü Bay Radley tüfek gibi dimdik dururdu.

Bizimle hiç konuşmazdı. O yoldan geçerken yere bakarak, «Günaydın efendim» derdik, o da yanıt olarak öksürürdü. Bay Radley'in büyük oğlu Pensacola'da oturuyordu. Noel'de eve gelirdi. Eve girip çıktığını gördüğümüz ender insanlardan biriydi. Radley, Arthur'u eve getirdiği günden sonra ev canlılığını yitirdi dediler.

Bir gün Atticus, eğer bahçede gürültü yapacak olursak canımıza okuyacağını söyledi. O evde yoksa bu işi Calpurnia üstlenecekti. Bay Radley ölüyordu.

Ölmekte de hiç acele etmedi. Radley'in bahçesi boyunca uzanan yolun iki ucunu testere tezgâhları ile tıkadılar. Kaldırımlara saman döşendi. Trafik arka sokağa kaydırıldı. Doktor Reyrols arabasını bizim evin önüne bırakıyor, Radley'lere yürüyerek gidiyordu. Jem ve ben günlerce sus pus olduk. Sonunda tezgâhları aldılar ve bize Bay Radley'in son yolculuğuna çıkışını verandadan izledik. «Tanrının nefes verdiği en kötü adam işte gidiyor,» diye söylendi Calpurnia. Ardından da bahçeye tükürdü. Şaşkınlıkla ona bakakaldı. Carın beyaz adamın işleri konusunda fikir yürütmesi çok ender rastlanan bir olaydı.

Mahalleli Bay Radley gidince Boo dışarı çıkar sanıyordu ama şaşılacak bir şey oldu. Boo'nun ağabeyi Pensacola'dan döndü ve babasının yerini aldı. Aralarındaki terk fark yaşlarıydı. Jem, Bay Nathan Radley'in de «pamuk alım-satımı» yaptığını

söyledi. Ama ona günaydın dediğimizde bizimle konuşurdu. Kentten elinde bir dergi ile döndüğünü de görmüştük. Dill'e Radley konusunda ne kadar çok şey anlatırsak anlatalım, daha fazlasını öğrenmek istiyor, daha uzun süre lambanın direğine dolanıyor ve daha çok meraklanıyordu. «Acaba ne yapıyor içerde?» derdi. «Kapıdan dışarı yalnızca kafasını uzatıyor herhalde.» Jem, «Çıkıyor ama zifir karanlıkta,» dedi. «Bayan Stephanie Crawford bir gece uyandığında onu pencereden içeriye seyrederken yakalamış. Kafasının kurukafaya benzediğini söyledi. Onu geceleri duymadın mı Dill? İşte böyle yürüyor...» Ayağını taşlarda sürüdü, «Bayan Rachel neden her şeyi sımsıkı kilitliyor sanıyorsun? Arka bahçede ayak izlerini çok gördüm. Bir gece de tel kapıyı tırmalıyordu ama Atticus yetişene kadar yok oldu.»

«Acaba neye benziyor?» dedi Dill.

Jem, Boo'nun akla yatkın bir tarifini yaptı: Ayak izlerine bakılırsa boyu iki metre kadardı. Sincapları ve kedileri çiğ çiğ yiyordu. Elleri bu yüzden kanlıydı. Eğer bir hayvanı çiğ çiğ yersen kan izlerini yok edemezdin. Yüzünde bir yâra izi vardı. Dişleri çürük ve sarıydı. Patlak gözlüydü. Çoğu zaman da salyaları akıyordu. «Onu dışarı çıkarmaya çalışalım,» dedi Dill. «Neye benzediğini görmek istiyorum.»

Jem, Dill'e ölmek istiyorsa bunun kolay olduğunu, gidip ön kapıyı çalmasının yeterli olacağını söyledi. İlk denememiz Jem ile Dill'in Gri Hayalete karşı iki Tom Swift'ine bahse girmesi sonucu gerçekleşti. Dill'e bakılırsa Jem Radley'lerin kapısından öteye geçemeyecekti. Jem ömrünce hiçbir meydan okumaya pabuç bırakmamıştı. Konuyu üç gün düşündü. Sonunda gururu sağduyusuna baskın çıktı ve Dill onu yola

getirdi. «Korkuyorsun!» dedi ilk gün. İkinci gün, «Öyle korkuyorsun ki bahçeden içeri adımını atamazsın,» dedi. Jem karşı çıktı: Her gün Radley'lerin evinin önünden geçiyordu ya...

«Orası öyle, ama koşarak,» dedim.

Dill onu üçüncü gün pes ettirdi. «Meridian'lılar Maycomb'lulardan daha yüreklidir, hiç Maycomb'lular gibi ödleğini görmedim!» deyiverdi.

Bu sözler Jem'i köşeye yollamaya yetti. Köşede durdu, elektrik direğine yaslandı ve uydurma menteşesinde deli gibi sallanan kapıya bakakaldı.

Yanına vardığımızda, «Umarım hepimizi birer birer öldüreceğinin farkındasındır Dill Harris,» dedi. «Gözlerinizi oyunca beni suçlamayın. Bu işi siz başlattınız, tamam mı?»

«Korkuyorsun,» dedi Dill. Jem korkmadığını Dill iyice kafasına soksun istiyordu. «Yalnızca bizleri yakalamadan dışarı çıkarabileceğim bir yol düşünemiyorum.» Kaldı ki kollaması gereken bir kız kardeşi vardı. Böyle deyince gerçekten korktuğunu anladım. Evin damından atlaması gerektiğinde de kollaması zorunlu bir kardeşi vardı. «Ben ölürsem senin halin ne olur?» diye sormuştu. Sonra, atlamış, yarasız beresiz ayağa kalkmıştı. O günden sonra ta ki şu Radley'lerin evi ile yüzyüze gelene dek sorumluluk duygularını yitirmişti.

«Pes ediyorsun demek! Öyle mi?»

«Dill bu işler aceleye gelmez,» dedi Jem. «Azıcık düşüneyim... kaplumbağanın kafasını çıkartmaya benziyor biraz bu...»

«O nasıl oluyor?» diye sordu Dill.

«Altına kibrit tutarsın.»

Radley'lerin evini ateşe verecekse onu Atticus'a gammazlayacağımı söyledim.

Dill kaplumbağanın altına kibrit tutmanın iğrenç bir iş olduğunu söyledi.

Jem homurdandı. «İğrenç değil, yalnızca hayvanı kandırmak gibi birşeydir bu; bütünüyle ateşe vermek başka, o başka.»

«Kibritin canını yakmayacağını nereden biliyorsun?»

«Kaplumbağalar duymaz, aptal!» dedi Jem.

«Sen hiç kaplumbağa oldun mu, ha?»

«Saçmalama Dill! Bırak düşüneyim... evi taşa tutabiliriz tabii...»

Jem öylesine uzun uzun düşündü ki Dill az da olsa yumuşadı. «Sana ödleğ demeyeceğim. Gri Hayaiet'i de veririm. Git evin duvarına dokun yeter.»

Jem'in yüzü aydınlandı. «Eve dokun... hepsi bu mu?»

Dill başını salladı.

«Hepsinin bu olduğundan eminsin değil mi? Dönüp geldiğimde başka numara çıkarma!»

«Tamam... hepsi bu. Seni bahçede görünce belki de dışarı çıkacaktır. Scout'la ben üstüne atlar, ona zararımız dokunmayacağını anlatıncaya dek yerde tutarız.»

Köşeyi bırakıp, Radley'lerin evinin önünden giden yan yola girdik ve kapıda durduk. «E... haydi» dedi Dill. «Scout'la ben arkadayız.»

«Gidiyorum. İteklemeyin.»

Bahçenin köşesine yürüdü. Geriye döndü. Nasıl girebileceğini saptamak için araziye denetliyordu sanki. Kafasını kaşıyor, kaşlarını çatıyordu.

O zaman onunla alay ettim.

Jem kapıyı açtı. Evin duvarına bir koşuda vardı, sobeledi ve yanımızdan geçip gitti. Ardına dönüp bakmamıştı bile. Dill ve ben ardından fırladık. Verandamızın güvencesinde soluk soluğa durduk, yorgun argın arkamıza baktık.

Eski ev öylece duruyordu. Yamuk ve hastalıklıydı. Bakarken panjurlardan biri oynadı gibi geldi bize! Küçücük, belli belirsiz bir kıpırdı... Sonra ev yine o eski sessizliğine gömüldü.

İKİNCİ BÖLÜM

Dill Eylül'de Meridian'a dönmek üzere bizlerden ayrıldı. Beş otobüsüne bindirdik. Haftaya okulun açılmakta olduğu kafama dank edene değin çok üzüntü çektim. Yaşamım boyunca hiçbir şeyi böylesine iple çekmemiştim.

Kışın saatlerce ağaç tepelerinden okul bahçesine bakar, Jem'in bana verdiği dürbünle okullu çocukları gözler oyunlarını öğrenirdim. Körebenin karmaşası içerisinde Jem'in kırmızı ceketini bulur ve onun küçücük zaferlerine, üzüntülerine ortak olurdum. Onlara katılmaya can atıyordum.

Jem beni okula götürmeyi «lütfen» üstlendi. Bu işi genellikle ana-babalar yapıyordu ama Atticus, Jem'in bana sınıfımı göstermekten büyük mutluluk duyacağını söylemişti. Sanırım bu anlaşmada para da etkin oldu, çünkü Radley'lerin evinin köşesini dönerken Jem'in ceplerinden alışılmadık şingirtılar gelmişti. Okul bahçesinin yoluna girip de yavaşladığımızda Jem, onu rahatsız etmemem gerektiğini söyledi. Gel Tarzan'dan bir bölüm oynayalım türünden isteklerde bulunmayacaktım. Özel yaşamı ile ilgili sözler sarfedip onu utandırmak yoktu. Ders aralarında ve öğleyin kuyruğuna yapışmayacaktım. Ben birinci sınıfa takılacaktım, o da arkadaşları ile olacaktı.

«Yani artık birlikte oynamayacağız mı demek istiyorsun?»

«Ev başka, okul başka. Göreceksin.»

Gerçekten de öyleydi. Daha ilk sabah öğretmenimiz Bayan Caroline Fisher beni sınıfın önüne çağırdı ve elime cetvelli vurdu. Öğlene dek odanın köşesinde ayakta durdum.

Bayan Caroline taş çatlasa yirmi bir yaşında filandı. Parlak kestane saçları, pembe yanakları vardı. Kırmızı oje sürmüştü. Yüksek ökçeli ayakkabılar ve kırmızı beyaz çizgili bir elbise giymişti. Görünümü de, kokusu da nane şekerine benziyordu. Bayan Maudie Atkinson'un evinde pansiyoner olarak kalıyordu ve Bayan Atkinson onu bize tanıştırdığında Jem günlerce uyurgezer gibi dolaşmıştı.

Bayan Caroline tahtaya adını yazdı. «Bu adının Caroline Fisher olduğunu gösteriyordu. Kuzey Alabama'nın Winston yöresindenim.» O bölgenin adının çağrıştırdığı tuhaflıklardan pay almıştır korkusuyla fısıldaşmalar oldu. (Alabama 1861de Birleşik Devletler'den ayrıldığı zaman Winston da Alabama'dan ayrılmıştı. Maycomb'daki çocuklar bile bunu bilirdi.) Kuzey Alabama içki yapımcıları, iri katırları, çelik şirketleri, Cumhuriyetçiler, profesörler ve ne idüğü belirsizlerle doluydu. Bayan Caroline güne kedilerle ilgili bir öyküyü okuyarak başladı. Kediler birbirleri ile uzun konuşmalar yapıyor, süslü entariler giyiyorlardı. Mutfak kuzinesinin altındaki sıcak yuvalarında yaşıyorlardı. Bayan kedi lokantada çikolata kaplı fare istediğinde, sınıf solucanlarla dolu bir kova kadar kıpır kıpırdı. Yürüdükleri günden beri domuzlara yem verip pamuk toplamış olan, paçavralarla donanmış, basma' gömlekli birinci sınıfın, masalcı edebiyata duyarlı olmadığını bilmiyordu sanırım. Sonuna gelince de «Aman, aman, ne güzel değil mi?» diye sordu.

Sonra da tahtaya geçti ve kocaman harflerle alfabeyi yazdı. Sınıfa dönüp sordu:

«Bunların ne olduğunu bilen var mı?»

Herkes biliyordu. Geçen yılki birinci sınıfın çoğu kalmıştı.

Sanırım beni de adımlı bildiği için seçti. Ben alfabeyi okurken kaşlarının arasından bir çizgi belirmişti. İlk okuma kitabını ve Mobile Gazetesi'nin borsa haberlerini okuttu. Yüzünde belli belirsiz bir nefret gördüm. Babama bana okuma öğretmemesini söylememi tembih etti. Bu, doğru okumamı engelliyormuş.

«Öğretmek mi?» dedim şaşkınlıkla. «O bana birşey öğretmedi, Bayan Caroline. Atticus'un bana gösterecek zamanı yok.» Bayan Caroline gülüp, bilgiç bilgiç kafa sallayınca, «Geceleri öyle yorgun oluyor ki yalnızca kendi kitabını okur,» diye ekledim.

«O öğretmediyse kim öğretti? Birileri öğretmiş! Herhalde doğduğundan beri Mobile Gazetesi'ni okumuyorsun.»

«Jem öyle diyor. Finch'in doğrusunun Bullfinch* olduğunu okumuş. Jem adımın gerçekte Jean Louise Bullfinch olduğunu, doğumda karıştığımı, gerçekte...»

*İngilizce'de Finch saka, Bullfinch ise Avrupa saka ailesinden çok iyi öten bir kuş türünün adıdır.

Bayan Caroline düpedüz yalan söylediğimi sanıyordu. «Düş gücümüzü az kullanalım canım,» «Babana sana öğretmenlik

yapmamasını söyle. Okumaya boş bir kafayla başlamak en iyisidir. İşi benim üstlendiğimi ve zararı kapatmaya çalışacağımı söyleyiver.»

«Efendim?»

«Baban nasıl öğretilceğini bilmiyor. Artık oturabilirsin.»

Üzgün olduğumu belirttim ve suçumun ne olduğunu düşünmeye başladım. Okumayı bilinçli öğrenmemiştim. Gündelik gazetelerin içinde yuvarlanıp durmuştum Kilisedeki uzun saatlerde... o zaman mı öğrenmişim acaba? İlahileri hep okuyabilmişimdir. Okumak bana doğal gelen bir şeydi. Pantolonumu ilikleme, çözülen pabuç bağlarımı bağlamak kadar doğal bir şey. Atticus'un parmağının ucundaki lekeler ne zaman sözcüklere dönüşmüştü? Anılarımın her gecesinde onlar vardı. Her gece Atticus'un kucağına kıvrıldığımda o ne okuyorsa ben de onu okurdum. Günün haberleri, yasa önergeleri, Lorenzo Dow'un anıları. Yitirmekten korkana dek okumayı sevmedim. İnsan nefes almayı sevmez ki... Bayan Caroline'i kızdırdığım için işi oluruna bıraktım. Ders arasına kadar dışarıyı seyrettim. Jem beni buldu. Nasıl gittiğini sorunca olup bitenleri anlattım.

«Kalmam gerekmeseydi çekip giderdim, Jem. O allahın cezası kadın Atticus'un bana okuma öğrettiğini ve buna son vermesi gerektiğini söylüyor.»

Jem, «Aldırma Scout,» dedi. «Bizim öğretmen Bayan Caroline'nin yeni bir öğretim yöntemini tanıtmaya çalıştığını söyledi. Üniversite'de öğrenmiş. Yakında bütün sınıflarda uygulanacakmış. Kitaplardan öğrenmeyecekmişiz. İnekleri

öğrenmek istiyorsak gidip süt sağacağız gibilerden... anladın mı?»

«İyi de Jem, ben inekleri öğrenmek istemiyorum, ben...»

«Bal gibi istersin. İnekleri bilmen gerek. Maycomb yaşamında büyük yeri var onların.»

Jem'e aklını yitirip yitirmediğini sormakla yetindim.

«İnatçı - sana yalnızca birinci sınıflardaki yeni uygulamayı anlatmaya çalışıyorum. Dewey Ondalık sistemi* diyorlar.»

*Dewey Ondalık sistemi kütüphanecilikte kullanılan bir fişleme ve kataloglama yöntemidir'. Eğitimle uzak, yakın ilişkisi yoktur.

Jem bildiğinden şaşmazdı, bu yüzden yanlışını düzeltmeye kalkışmadım.

Dewey Ondalık sistemi, Bayan Caroline'in üstünde «kedi», «Fare», «adam», «sen» sözcükleri yazılı kartları sallamasıyla uygulanıyordu. Karşılık vermemiz gerekmiyordu. Sınıf bu imgesel açıklamaları sessizlik içinde karşılıyordu.

Sıkıntıdan patlıyordum. Dill'e mektup yazmaya başladım. Bayan Caroline beni yazarken yakaladı ve babamın bana ders vermekten vazgeçmesini söyledi. «Hımm,» dedi, «birinci sınıfta el yazısı yok. Onu üçte öğreneceksin.»

İşte bunun suçlusu Calpurnia'ydı. Yağmurlu günlerde onu delirtmemizi engellemeye yarıyordu. Taştahtanın tepesine kargacık burgacık bir yazıyla alfabeyi yazar, altına da Kutsal

kitap'dan bir bölüm eklerdi. Aynını yazabilirsem ödülüm şekerli, tereyağlı bir sandviçti. Calpurnia'nın öğretmenliğinde duygusallığın yeri yoktu. Ender olarak başarılı sayılır ve ödüllendirilirdim.

Bayan Caroline, «Öğle yemeğine eve gidenler elini kaldırsın,» dedi. Cal'e olan kızgınlığım yarıda kesildi.

Kasabalı çocuklar ellerini kaldırdılar. Bize baktı.

«Evden yemeğini getirenler sıralarının üstüne koysunlar.»

Teneke kutulardaki pekmezler yoktan varoldular. Tavanda madeni bir ışık dans ediyordu. Bayan Caroline yemek kutularına bakarak, yoklayarak aralarda dolaştı. İçindekileri beğenince kafasını sallıyor, beğenmeyince de kaşlarını çatıyordu. Walter Cunningham'ın sırasının yanında durdu. «Seninki nerede?»

Walter Cunningham'ın yüzü bağırsaklarının kılkuurtlarıyla dolu olduğunu gösteriyordu. Ayağında pabuç olmaması da nedenini... Kıl kurdu ahır çevresinde yalın ayakla dolaşanlar da olurdu. Walter'in ayakkabıları olsaydı okulun ilk günü giyer, sonra da rafa kaldırırdı. Ama üstünde temiz bir gömlek vardı. Pantolonu düzgün bir biçimde yamanmıştı.

«Yemeğini unuttun mu?» diye sordu Bayan Caroline. Walter dosdoğru karşıya bakıyordu. Sıska çenesinde bir kasın seyirdiğini gördüm.

Sonunda, «Evet,» diye mırıldandı.

Bayan Caroline kürsüye döndü ve çantasını açtı. «İşte sana bir çeyrek,» dedi, «git kasabada ye bugün. Yarın dersin.»

Walter başını hayır anlamında salladı. Zayıf bir sesle, «Hayır, teşekkür ederim efendim,» diyebilirdi.

Bayan Caroline'in sesine ansızın sabırsızlık karışmıştı. «Haydi Walter... gel al şunu!»

Walter yine başını salladı.

Walter başını üçüncü kez sallayınca biri bana, «Gidip ona söyle Scout,» dedi.

Arkama döndüğümde kasabalı çocukların çoğunluğunun bana baktığını gördüm. Bayan Caroline'le iki kez takışmıştık. Anlayış, tanışıklıktan gelir dercesine bakıyorlardı bana.

Walter'in adına kalktım: «şey... Bayan Caroline?»

«Ne var Jean Louise?»

«Bayan Caroline, Walter bir Cunningham'dır.»

Yerime oturdum.

«Ne dedin?»

Her şeyi aıkladığım sanıyordum. Bizler için durum apaçık ortadaydı. Walter Cunningham yalan söylüyordu. Yemeğini unutmamıştı, yemeğ yoktu. Bugün yoktu; yarın da, öbür günde olmayacaktı. Ömür boyunca  eyreğ yan yana görmemişti.

Bir kez daha denedim: «Walter, Cunningham’lardan biridir Bayan Caroline.»

«Anlamadım Jean Louise...»

«Zararı yok efendim. Buraların insanlarını yakında tanırırsınız. Cunningham’lar ödeyemeyecekleri şeyleri almazlar. Kilise yardımlarını bile. Kimseden bir şey almamışlardır. Ellerindekilerle yetinirler. Fazla bir şeyleri yoktur ama olanla yetinirler.»

Cunningham ailesi konusundaki bilgim geçen kışın olaylarına dayanıyordu. Walter’in babasının Atticus’a işi düşmüştü. Oturma odasında yapılan iç karartıcı bir konuşma sonunda Bay Cunningham:

«Bay Finch, size borcumu ne zaman öderim bilemiyorum,» demişti.

«Derdin bu olsun Walter» dedi Atticus.

Atticus’a ödeyip ödeyemeyeceğini sordum

«Parayla değil. Ama gör bak, yıl sona ermeden borcu ödenmiş olacaktır,» dedi.

Gerçekten de gördüm. Bir sabah Jem ve ben arka bahçede bir demet çıra bulduk. Sonra arka basamaklarda bir sepet ceviz bulundu. Noel’de süslemeler için bir kasa saparna otu ve defne yaprakları, baharda bir çuval dolusu şalgam... Atticus Bay Cunningham’ın borcunu ödemiş olduğunu söyledi.

«Neden böyle ödüyor?»

«Öyle ödeyebiliyor da ondan. Parası yok.»

«Biz yoksul muyuz Atticus?»

Evet anlamında başını salladı: «Hem de nasıl!»

Jem yüzünü buruşturdu. «Cunningham'lar kadar mı?»

«Tam değil. Onlar köylü, çiftçi insanlar. Ekonomik bunalım onları kötü etkiledi.»

Jem çiftçiler yoksul olduğu için meslek sahipleri de yoksul oluyor dedi. Maycomb yöresi tarımla geçindiğinden kuruşlar ve dolarlar doktor, avukat veya dişçilerin eline zor geçiyordu.

Veraset işi Bay Cunningham'ın dertlerinin yalnızca bir bölümüydü. Varisi olduğu araziler ise tümüyle ipotekliydi. Eline geçen üç beş kuruşla bunun faizini ödüyordu. Çenesini tutmayı bilse bir iş bulurdu ama o zaman da toprak elden giderdi. Cunningham toprağını elde tutup aç gezmeye, aklının kestiğine oy vermeye kararlıydı. Attius, 'o soylu biridir' derdi.

Cunningham'ların avukatlara verecek paraları yoktu. Neleri varsa onunla ödüyorlardı. «Dr. Reynolds da böyle çalışır,» dedi Atticus. «Bir çuval patatese ebelik yapar. Şimdi kulağını aç da sana veraset nedir anlatayım.»

Bunları Bayan Caroline'e anlatabilseydim kendimi beladan kurtarırdım, ama ben Atticus gibi anlatamıyordum. «Onu

utandırılıyorsunuz,» dedim. «Walter'in size getirebileceği çeyreği yok. Sizin de çıraya gereksiniminiz yok.»

Bayan Caroline duraladı. Sonra da beni yakamdan yakaladı ve kürsüye kadar çeke çeke götürdü. «Jean Louise, bu sabah seninle yeterince uğraştım. Çok yaramazlık ediyorsun, uzat elini!»

Tükürecek sandım. Maycomb'da insanlar ellerini bunun için uzatırlardı. Sözlü anlaşmaları mühürleyen eski bir gelenektir. Ne türlü bir alış veriş yaptığımızı merak ederek arkadaşlara baktım. Yanıt arıyordum, ama onlar da şaşkın şaşkın bana bakıyorlardı.

Bayan Caroline cetvelini aldı; elime altı kez vurduktan sonra köşede dikilmemi istedi. Bayan Caroline'in beni dövmeğe olduğunu ancak o zaman anlayan sınıfta bir kahkaha koptu. Bayan Caroline onlara da aynı şeyi yapacağını söyleyerek gözdağı verince bir şamata daha koptu. Taa ki Bayan Blunt gelene dek...

Maycomb'lu olan ve Dewey Ondalık Sistemi'nden habersiz olan bayan Blunt, ellerini beline dayadı ve «Bu odadan çıt çıkacak olursa hepinizi yakarım! Bayan Caroline, bu gürültüde 6. sınıfın piramitleri anlamasına olanak yok!» diye bağırdı.

Köşedeki misafirliğim kısa sürdü. Zil sayesinde papara yemekten kurtulan bayan Caroline, sınıfın yemeğe çıkışını izledi. Son çıkan ben olduğumdan, iskemlesine çöküp kafasını kollarının arasına gömüğünü gördüm. Bana daha iyi

davranmış olsaydı, ona acıyabilirdim. Ufak tefek, güzel bir Şeydi.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Walter Cunningham'ı dövmek çok keyifliydi. Tam burnunu toprağa sürtüyordum ki Jem gelip onu bırakmamı söyledi. «Ondan büyüksün.»

«Neredeyse senin yaşında. Öğretmenle başımı belaya soktu,» dedim.

«Bırak gitsin Scout. Ne oldu ki?»

«Yemeği yoktu.» Walter'in beslenme sorunları ile olan ilişkiyi açıkladım.

Walter yerden kalkmış, sessizce bizi dinliyordu. Bir saldırı bekliyormuş gibi yumruklarını sıkıyordu. Onu kaçırmak için üstüne yürüdüm ama Jem beni durdurdu. «Baban Old Sarum'lu Walter Cunningham mı?» Walter başını salladı.

Sürekli balıkla besleniyormuş gibi bir hali vardı. Dill Harris'inkiler kadar mavi olan gözleri kırmızı ve suluydu. Pembe burnunun dışında yüzü soluktu. Sinirli bir şekilde askılarını çekiştirirdi. Jem ansızın sırtıverdi. «Bize gel Walter. Seviniriz.»

Walter'in yüzü önce ışıdıysa da sonradan kararıverdi.

«Babanla babamız arkadaşlırlar. Bu Scout azıcık delidir. Bundan böyle seninle kavga etmez.»

«Sen öyle san!» dedim. Jem'in benim adıma bol keseden söz vermesi beni kızdırmıştı. Bir yandan da öğlen tatili dakikalarının geçtiğinin farkındaydım. «Tamam Walter, seni dövmem. Fasulye sever misin? Bizim Cal çok iyi aşçıdır,» dedim.

Walter orada öylece durup dudaklarını kemirmeye başladı. Jem'le ben üstelemekten vazgeçtik. Neredeyse Radley'lerin evine varmıştık ki Walter seslendi: «Heey! Geliyorum.» Bize yetiştiğinde Jem hemen sohbeta girişti. «Burada bir canavar yaşıyor,» dedi, «hiç ondan söz edildiğini duydun mu?»

«Sanırım,» dedi Walter, «Okula ilk geldiğim yıl meyveleri yedim, az kalsın ölüyordum. Herkes onları zehire bulayıp okul bahçesine attığını söylüyor.»

Yanında ben ve Walter olunca Jem, Boo Radley'den korkmuyordu.

Böbürlenmeye başladı. «Bir gün taa eve kadar gittim,» dedi Walter'a.

Bulutlara bakarak, «Taa eve kadar giden birinin artık her önünden geçtiğinde koşmaması gerekir,» dedim.

«Kimmiş o koşan, Bayan Ukala?»

«Sen... Yalnızken.»

Ön basamaklara vardığımızda Walter bir Cunningham olduğunu unutmuştu bile. Jem Calpurnia'ya sofraya bir tabak eklemesini söylemeye gitti. Atticus Walter'i selamladı ve

tahıllar konusunda ne benim ne de Jem'in anlayabileceği bir tartışma başlattılar.

«Birinci sınıftan öteye geçemedim, neden dersiniz Bay Finch, her bahar babama çapa işinde yardım ediyorum. Okula devam edemiyorum. Ama şimdi evde benden kocaman bir kardeşim daha var.» «Onu da bir çuval patates'e mi aldınız?» diye sordum. Atticus bana kötü kötü baktı.

Walter tabağına yiyecek doldururken Atticus'la iki erkek gibi konuştular. Bu Jem'le beni çok şaşırtmıştı. Çiftlik sorunlarının orta yerinde Walter evde pekmez olup olmadığını sordu. Atticus Calpurnia'yı çağırđı. Pekmez sürahisini ile gelen Calpurnia Walter'in başında durdu. Walter tüm sebzelerinin ve etinin üstüne bolca pekmez döktü. Ne haltettiğini sormasaydım sanırım sütüne bile pekmez koyacaktı. Sürahiyi geri verdiğinde boş sürahi gümüş tabakta çın çın öttü. Ellerini kucağına koyup başını eğdi. Atticus bana yine kötü kötü baktı. «Ama yemeğini pekmezde boğdu,» dedim. «Her yana döktü.»

Der demez de Calpurnia beni mutfağa çağırđı. Cal sinirlenince dilbilgisi kurallarına uyamazdı. Sakin olduğunda Maycomb'daki herkes kadar İngilizcesi vardı. Atticus onun çoğu zenciden bilgili olduğunu söylerdi.

Tepemden bakarken kısık gözlerinin çevresindeki çizgiler derinleşiyordu. «Bazıları bizim gibi yemez. Yemez diye sofrada yüzlerine vuracak değilsin. O çocuk bizim konuğumuz. Masa örtüsünü yemek isterse bırakacaksın yiyecek. Anladın mı?»

«O konuk değil. Yalnızca bir Cunningham...»

«Kapa çeneni. Kim olmuşlar önemli değil. Eve ayağını basan her kimse senin konuğundur. Kendin bir şeymiş gibi başkalarının davranışlarına dudak büktüğünü bir daha görmeyeceğim. Cunningham'lardan iyi olabilirsiniz ama onları utandırınca beş para etmezsiniz. Masada yiyecek kadar terbiyen yoksa mutfakta yersin!»

Calpurnia beni yemek odasına iki tokatla yolladı. Tabağımı aldım ve yemeğimi mutfakta bitirdim. Masadakilerin yüzüne bakma utancından kurtulduğum için mutluydum. Calpurnia'ya, 'dur sen,' dedim; 'bir gün senin hesabını görecekim.' Peşimde olmadığı bir gün baker deresi'ne gidip kendimi atacaktım. O da üzülecekti. Bugün başımı yeterince belaya sokmuştu. Bana yazıyı öğretmişti. Suç onundu. «Söylenmeyi bırak,» dedi.

Jem ve Walter okula benden önce döndüler. Geride kalıp Atticus'a Calpurnia'nın yaptıklarını söyleyebilmek için Radley'lerin önünden yalnız geçmeyi göze almaya değerdi. «Jem'i benden çok seviyor zaten.» Atticus'a onu kovmak için fazla beklememesini de söyledim.

«Jem'in onu senin kadar üzmediğinin farkında mısın?»

Atticus'un sesi sertti. «Ne şimdi ne de sonra onu kovmaya niyetim var. Cal'sız bir gün bile yapamayız. Bunu hiç düşündün mü? Senin için neler yaptığını hele bir düşün ve sözünden çıkma. Duyuyor musun?»

Okula döndüm. Calpurnia'yı nefret etmeyi sürdürüyordum ki tiz bir çığlık düşüncelerimi böldü. Kafamı kaldırdığımda Bayan Caroline'i odanın orta yerinde gördüm. Yüzü dehşet içindeydi.

«Canlı!» diye haykırıyordu.

Sınıfın erkek nüfusu yardımına koştular. 'Aman Tanrım' diye düşündüm, 'fareden korkuyor!' Tüm canlılara olağanüstü bir sabır gösteren küçük Chuck Little, «Nereye gitti Bayan Caroline? Bize söyleyin çabuk! D.C., kapıyı kapa da onu yakalayalım. Çabuk efendim, nereye gitti?»

Bayan Caroline'in titreyen parmağı ne yere ne de masanın üzerine yönelmişti; tanımadığım şişko birinin ensesini gösteriyordu. Chuck'un suratı asıldı ve yavaşça, «Onu mu demek istediniz? Tabii canlıdır. Sizi korkuttu mu?» dedi.

Bayan Caroline, «Yanımdan geçiyordum ki saçından çıktı... sürünerek saçından çıktı...» diyebilirdi.

Küçük Chuck sıırttı. «Bitten korkacak bir şey yok efendim. Hiç bit görmediniz mi? Korkmayın. Kürsüye geçin ve bize bir şeyler daha öğretin.»

Küçük Chuck yemeğinin nereden geleceğini bilmeyenlerdendi ama doğuştan beyefendi. Bayan Caroline'i kolundan tutup kürsüye götürdü. «Korkmayın artık,» dedi, «Bitten korkmayın. Ben şimdi size soğuk su getiririm.»

Bitin evsahibi, yol açtığı bu şamataya hiç ilgi göstermemişti. Alnının üstünü yokladı, konuğunu buldu ve başparmağı ile işaret parmağı arasında kırdı.

Bayan Caroline dehşetten büyülenmiş gibi onu izliyordu. Küçük Chuck Little kâğıt bardakla su getirdiğinde minnetle içti. Kendine gelebildiğinde sordu: «Adın ne senin oğlum?»

«Benim mi?» Bayan Caroline başını salladı.

«Burriss Ewell.»

Bayan Caroline sınıf defterini gözden geçirdi. «Burada bir Ewell var ama ilk adı seninkini tutmuyor. İlk adının harflerini sayabilir misin?»

«Bilemem... evde bana Burriss derler.»

«Pekâlâ Burriss,» dedi Bayan Caroline, «sanırım en doğrusu öğleden sonra sana izin vermemiz. Eve gidip başını yıkamanı istiyorum.»

Sırasından kalın bir kitabı çıkardı. Sayfalarını çevirdi ve okudu. «... için ev yapımı bir ilaç... Burriss eve gidip kafanı küllü sabunla yıkamanı istiyorum. Ondan sonra da kafana gaz yağı süreceksin.»

«Neden bayan?»

«Ee... şeylerden... bitlerden kurtulman için. Arkadaşlarına da geçebilir. Bunu istemezsin değil mi Burriss?»

Burris ayağa kalktı. Gördüğüm en kirli insandı. Ensesi koyu gri, ellerinin üstü paslı, tırnakları simsiyahtı. Yüzünün ortasındaki yumruk büyüklüğünde temiz bir alandan öğretmene bakıyordu. Sabahleyin sınıfı ben eğlendirdiğimden kimse onun farkına varmamıştı.

«Yarın gelmeden önce lütfen tepeden tırnağa bir güzel yıkan Burris,» diye ekledi Bayan Caroline.

Oğlan pişkince güldü. «Siz beni eve yollamıyorsunuz bayan. Ben zaten gidiyorum. Bu yıl okulla işim kalmadı.»

Bayan Caroline şaşırmış görünüyordu. «Ne demek istiyorsun?»

Yanıt alamadı. Burris yalnızca homurdanıyordu. Onun yerine sınıfın büyüklerinden biri konuştu. «O Ewell'lardandır.» Bu açıklamanın benimki kadar başarısız olup olmayacağını merak etmişim. Ama Bayan Caroline dinlemeye hazır görünüyordu. «Bütün okul onlarla doludur. Her yıl ilk gün gelir sonra ortadan çekilirler. Kaçakla ilgilenen bayan onları şerife gitmekle tehdit ederek getirir, ama onları okulda tutmaya çalışmaktan vazgeçeli çok oluyor. İlk günü getirip adlarını listeye yazdırmakla yasayı uyguladığını düşünüyor. Yılın geri kalanında onu yok yazmanız gerekecek.»

Konuyla gerçekten ilgilenen Bayan Caroline, «Peki bu duruma aileleri ne diyor?» diye sordu.

«Anaları yok. Babaları da çok belalıdır.»

Burris Ewell kendisiyle ilgili bu konuşmadan çok gururlanmıştı. «Üç yıldır birinci sınıfın birinci gününe geliyorum,» dedi. «Bu yıl akıllanırsam herhalde ikiye alırlar...»

Bayan Caroline, «Lütfen otur Burris,» dedi ve bunu der demez büyük bir hata yaptığını anladım. Oğlanın o alttan alır tavrı hırçınlığa dönüşmüştü. «Sıkıysa oturtun bayan!»

Küçük Chuck Littel ayağa fırladı: «Bırakın gitsin efendim. Çok belalıdır. Olay çıkarabilir. Buradaki çocuklar hep ufak zaten,» dedi.

Ufak tefek bir şeydi ama Burris Ewell ondan yana dönünce eli cebine gitti. «Ayağını denk al Burris,» dedi. «Suratına bakacağıma seni öldürmeyi yeğlerim. Haydi git evine.»

Burris yarı boyundaki bu çocuktan korkmuşa benziyordu. Bayan Caroline de bu kararsızlıktan yararlandı. «Burris eve gitmezsen Müdür'ü çağırırım. Bu olayı rapor etmeme gerek yok.»

Burris hırladı ve kapıya yöneldi. Tehlikeden uzaklaşınca döndü ve bağırdı: «Raporunu ver lanet olasıca! Senin gibi domuz burunlu öğretmen bozuntuları bana hiçbir şey yaptıramaz. Beni hiçbir yere gönderemezsin bayan. Bunu unutma, sen beni hiçbir yere gönderemezsin!»

Onun ağladığını görene dek bekledi. Sonra da binadan çıktı.

Kürsünün çevresine doluştuk. Kendimizce onu avutmaya çalışıyorduk. «Belalıdır... Kalleştir... böylelerine öğretmenlik

etmeye gelmediniz... bunlar Maycomb davranışları değil... gerçekten değildir Bayan Caroline... üzölmeyin efendim... Neden bize bir masal okumuyor sunuz?.. Bu sabahki kediler ne güzeldi!»

Bayan Caroline güldü ve burnunu sildi. «Sağolun canlarım.» Yerlerimize yollandık. Kitabını açtı ve birinci sınıfı büyüleyen baba kurbağa öyküsünü okudu.

Radley'lerin evinin önünden dördüncü kez geçtiğimde -ikisi dörtnala- içim o ev kadar kararmıştı. Eğer yılın geri kalanı ilk günkü kadar dramatik geçecekse eğlenceli olabilirdi ama okumasız yazmasız geçecek dokuz ay evden kaçmayı düşünmeme yol açıyordu.

Akşama doğru yolculuk planlarımın çoğunu tamamlamıştım. İşinden dönen Atticus'u karşılamak için Jem'le yarışmadım. Postane'nin köşesinden çıkınca ona doğru koşardık. Atticus öğlenleyin olanları unutmuşa benziyordu. Okulla ilgili sorular sordu. Tek heceli yanıtlar verdim. O da daha fazla üstüme varmadı.

Calpurnia ne denli berbat bir gün geçirdiğimi belki de anlamıştı. Yemeği hazırlayışını seyretmeme izin verdi.

Çıtır ekmeği sık sık yapmazdı. Zamanı olmadığını söylerdi. İkimizin de okulda olduğu bugün zaman bulmuştu. Çıtır ekmeğe bayıldığımı biliyordu. «Seni çok özledim bugün,» dedi. «Ev öyle boş geldi ki, saat ikiymiş gibi radyoyu bile açtım.»

«Neden? Yağmur olmayınca Jem ve ben evde olmayız ki...»

«Biliyorum» dedi. «Ama hep çevremde olursunuz. Günümün bilmem ne kadarı sizleri çağırmakla geçer.» Mutfak iskemlesinden kalktı. «Çıtır ekmecek zamanım var diye düşündüm. Haydi git de yemeği sofraya getireyim.»

Calpurnia eğilip beni öptü. Ona neler olduğunu merak ederek içerki odaya geçtim. Herhalde benimle barışmak istemişti. Bana hep sert davranırdı. Sonunda yanlışının farkına varmış olmalıydı. Üzülüyordu ama üzgünüm diyemeyecek kadar inatçıydı. Bense günlük suçlarım yüzünden yorgundum.

Yemekten sonra gazete okumaya oturan Atticus seslendi: «Scout, okumaya hazır mısınız?» Tanrı dayanabileceğimden fazlasını veriyordu. Verandaya çıktım. Atticus peşimden geldi. «Bir şey mi oldu Scout?»

Kendimi iyi hissetmediğimi ve onun için sakıncası yoksa okula gitmemeyi düşündüğümü söyledim.

Atticus salıncağa oturup ayak ayak üstüne attı. Parmakları saat cebine kayd. Yalnızca böyle düşünebildiğini söylerdi. Sessizce bekledi. Ben de projemi güçlendirmeye çalıştım. «Sen hiç okula gitmedin ama işini bayağı kıvırıyorsun. Dedemin sana ve Jack Amca'ya öğrettiği gibi sen de bana öğretebilirsin.»

«Hayır,» dedi Atticus. «Yaşamak için çalışman gerek. Kaldı ki seni yollamazsam beni hapse atarlar. Bu gece ilaç içersin sabah da doğru okula!»

«Daha iyiyim... gerçekten.»

«Bana da öyle geldi. Peki, neler oldu bugün?»

Bölük pörçük günün tersliklerini anlattım. «... ve her şeyi yanlış öğrettiğinizi söyledi. Artık birlikte okuyamayız. Ne olur beni geri yollamayın efendim.»

Atticus kalktı ve verandanın öbür ucuna yürüdü. Mor salkımın durumunu denetledikten sonra yine yanıma geldi.

«Her şeyden önce, Scout,» dedi, «basit bir kuralı öğrenebilirsen herkesle daha iyi geçinirsin. Olayları karşındakinin bakış açısından değerlendirmeden hiç kimseyi anlayamazsın.»

«Efendim?»

«... derisinin altına girip ortalarda dolaşana dek.»

Atticus bugün birçok şey öğrenmiş olduğumu söyledi. Bayan Caroline de bir şeyler öğrenmişti. Bir Cunningham'a bir şey verilmeyeceğini öğrenmişti. Walter'la ben kendimizi onun yerine koymuş olsaydık yaptıklarının iyi niyetli bir yanılığın kaynaklandığını görecektik. Maycomb'un geleneklerini bir günde öğrenmesini bekleyemezdik. Daha iyisini bilmemekten de sorumlu tutamazdık.

«Çıldıracağım,» dedim. «Ben okumaktan daha iyisini bilmiyorum ama o beni sorumlu tutuyor işte. Bak Atticus, okula gitmek zorunda değilim.» Birden aklıma parlak bir fikir geldi. «Burris Ewell'ı tanıyor musun? O yalnızca yılın ilk günü okula gidiyor. Kaçakların peşinde koşan öğretmen bunu yeterli...»

«Bunu yapamazsın Scout,» dedi Atticus. «Bazı özel durumlarda yasalar esnetilebilir. Ama senin durumunda yasa yasadır. Okula gideceksin.»

«O gitmiyorsa neden ben gidiyorum anlamıyorum, hiç anlamıyorum.»

«Dinle!»

«Atticus Ewell'ların üç nesil boyu Maycomb'un yüzkarası olduklarını söyledi. Hiçbir Ewell alınının teri ile bir gün olsun çalışmamıştı. Bir Noel'de beni götürüp evlerini ve yaşantılarını göstereceğine söz verdi. İnsandılar ama hayvanlar gibi yaşıyorlardı. İstedikleri an, öğrenme isteğinin en ufak bir belirtisini ortaya koyduklarında okula gelebilirlerdi. «Onları zorla okulda tutacak yollar vardır. Ama Ewell gibilerini yeni bir çevreye girmeye zorlamak delilik olur...»

«Ben yarın okula gitmesem sen beni zorlarsın ama.»

«Bu konuyu kapatalım,» dedi Atticus. «Sen Bayan Scout Finch, sıradan bir insansın ve yasalara uymak zorundasın!» Ewell'lar Ewell'lardan oluşan ayrı bir toplumun üyeleriydiler. Bazı durumlarda haklı olarak davranışlarını görmezlikten geliyorduk. Okula gitmeyebilirlerdi. Dahası Bay Bob Ewell avlanma yasağı sırasında da avlanıp, tuzak kurabilirdi. «Atticus, bu çok kötü,» dedim. Bu yasadışı bir davranıştı ve halkın gözünde cinayet demekti.

«Kuşkusuz yasadışı ve çok kötü, ama bir baba işsizlik parasını viskiye yatırırca çocukların açlıktan ağlamaları bir

başka türlü olur. Buralarda o çocuklardan babalarının vurabildiği avı esirgeyecek çiftçi tanımıyorum.»

«Bay Ewell yapmamalı...»

«Evet, ama o bildiğinden şaşmaz, bu işten vazgeçmez. Bunun acısını çocuklardan mı çıkaracaksın?»

«Hayır,» diye mırıldandım ve son bir kez daha denedim...
«Ama okula gidersem birlikte okuyamayacağız...»

«Bu da seni üzüyor değil mi?»

«Evet Efendim.»

Bana bakışında hep o bir şeylerin beklentisine yol açan anlamı gördüm. «Sen uzlaşma nedir bilir misin?» diye sordu.

«Yasayı esnetmek mi?»

«Hayır. İki tarafın birlikte aldığı ortak karar. Şöyle: Sen okula gidersen birlikte okuruz. Tamam mı?»

«Evet!»

Eline tükürmek için hazırlık yaptığımı görünce, «Bu karar formaliteye uymadan da yürürlüğe konabilir,» dedi. «Sen yine de okulda anlaşmamızdan söz etme Scout.»

«Neden?»

«Korkarım ki bu davranışımıza daha bilge otoritelerce karşı çıkılacaktır.»

Jem'le ben babamızın ağdalı konuşmalarına alıştık. Çoğunlukla da çevirisini istemek için sözünü keserdik.

«Hıı?»

«Ben hiç okula gitmedim ama Bayan Caroline'e her gece okuduğumuzu söylersen korkarım peşime düşecektir. Bense onu peşimde istemiyorum.»

Atticus o gece bizi gülmekten kırdı, geçirdi. Yok yere bayrak direğinde oturan bir adamla ilgili haberi okudu. O adam direkte oturursa biz de ağaç evinde otururduk. Cumartesi günü kahvaltıdan gün batımına dek ağaçta oturduk. Jem gece de oturacaktı, ama Atticus, gereksinimlerini giderme yöntemine dur dedi. Günün büyük bir bölümünü istediklerini getirip götürmekle geçirmiştım. İne çıka, kitap, yiyecek ve su taşımıştım. Tam gece için battaniyeleri taşıyordum ki Atticus, 'yüz vermezsen iner, gelir', dedi. Doğrusu ya Atticus haklıydı.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Kalan okul günleri pek uğurlu gelmedi. Ünitelere uzanan tasarımlardan oluşmuşlardı. Alabama Eyaleti'nin «grup dinamiği» oluşturma çabaları doğrultusunda dağıttığı kilometrelerce fon kâğıdı ve mum boya ile doluydu. Birinci yılın sonunda Jem'in Dewey Ondalık Sistemi dediği şey tüm okulda uygulanır olmuştu. Başka eğitim yöntemleri ile karşılaştırma olanağım da böyle yok olmuştu. Yalnızca çevremi izleyebiliyordum. Evde eğitilen amcam ve Atticus her şeyi biliyorlardı. Hiç değilse birinin bilmediğinin öteki biliyordu. Öğretmenlerin şart koştuğu yurttaşlık öğretilerinden yoksun yetişmiş babamın yıllardır eyalet meclisinde olduğunu, hem de her seferinde oybirliği ile seçildiğini görüyordum. Yarı ondalık, yarı Dewey sistemi ile yetişen Jem yalnız olsun, toplum içinde olsun, hep başarılıydı. Jem kötü bir örnekti aslında. İnsanoğlunun ürettiği hiçbir yöntem onu kitaplardan ayıramazdı. Bana gelince ben, «Time» dergisinden öğrendiklerimin ve evde ne varsa okuyarak edindiklerimin dışında bir şey bilmiyordum. Maycomb yöresi eğitimin yolunda ağır aksak ilerlerken, bir şeylerin eksikliğini, benden esirgenen bir şeylerin varlığını duyuyordum. Jem üçe kadar okulda kalmak zorundaydı. Ondan yarım saat önce çıktığım için Radley'lerin evinin oradan verandamıza kadar koşardım. Durmamacasına geçtiğim bir öğleden sonra gözüme birşey ilişti. Öyle bir ilişti ki bir solukta geri döndüm.

Radley'lerin bahçesinin ucunda iki meşe ağacı vardı. Bu kökleri yola çıkar, yolu kambur kumbur yapardı. Ağaçlardan biri dikkatimi çekmişti. Göz hizamdaki bir budak deliğinden yaldızlı bir kâğıt parçası sarkıyor, güneşte gözümü alıyordu. Parmak uçlarıma yükseldim. Çevreme bir kez daha göz attıktan sonra elimi delikten içeri sokup üzerlerinde kâğıtları olmayan iki parça sakız çıkardım.

İçimden gelen ilk dürtü sakızı ağızıma atmaktı ama birden onları nerede bulduğumu anımsadım. Eve koştum ve verandada ganimetimi inceledim. Tazeydi ve güzel kokuyordu. Yaladım ve bekledim. Ölmeyince kalanını ağızıma tıktım. Naneliydi.

Jem eve geldiğinde sakızı nereden aldığımı sordu. Ben de 'buldum,' dedim.

«Yerde bulduğun şeyleri yeme, Scout.»

«Yerde değil, ağaçtaydılar.»

Jem homurdandı.

«Öyleydi ama! Okuldan dönerken şu ağaçtaydı.»

«Çabuk tükür onu!»

Tükürdüm. Tadı da kaçmıştı ya. «Öğlenden beri çiğniyordum. Ölmedim. Hasta bile olmadım.»

Jem ayağını yere vurdu. «O ağaçlara dokunmaman gerektiğini bilmiyor musun. Ölürsün!»

«Sen de bir kere eve dokundun!»

«O başkaydı. Git ağzını çalkala... şimdi, duyuyor musun?»

«Hiç bile. Ağzımın tadı kaçar.»

«Calpurnia'ya söylerim.»

Cal'le dalaşacağıma Jem'in dediğini yapmak en iyisiydi. Okuldaki birinci yılım nasıl olsa ilişkimizi büyük ölçüde değiştirmişti. Calpurnia'nın zorbalığı, işlerime burnunu sokma huyu, yumuşak homurdanmalara dönüşmüştü. Ben de onun damarına basmamak için elimden geleni yapıyordum.

Yaz yaklaşıyordu. Jem ve ben sabırsızlıkla bekliyorduk. Yaz en sevdiğimiz mevsimdi. Yaz, açık havada yatmak demektir; yenecek güzel şeyler demektir; binlerce rengin cümbüşüydü, ama her şeyden çok yaz Dill demektir.

Son gün bizi erken bıraktılar. Jem'le ben eve birlikte yürüdük. «Herhalde Dill yarın eve döner,» dedim. «Sanırım öbür gün,» dedi Jem. «Mississippi onları bir gün sonra salıyor.»

Radley'lerin oradaki meşelere geldik. Belki de yüzüncü kez sakızları nerede bulduğumu göstermek için parmağımı kaldırdığımda başka bir yaldızlı kâğıdı gösterdiğimi farkettim.

«Görüyorum Scout, görüyorum...»

Jem çevresine baktı, uzandı ve paketi cebine indirdi. Eve koştuk. Verandada sakız kâğıtlarından sepet gibi örülmüş

kutuya baktık. Nişan yüzüklerinin bulunduğu kutulara benziyordu. Küçük de bir mandalı vardı. İçi mor kadifeydi. Jem mandalını açtı. İçinden iki tane parlatılmış para çıktı. Üzerinde kızıl derili kafası olanlardandı. Biri 1906 öteki 1900- bunlar bayağı eski Scout.»

«1900 mü? Ha?..»

«Dur bir dakika. Düşünüyorum.»

«Jem, birinin hâzinesini mi bulduk?»

«Yok canım, bizden başka buradan geçen yok ki. Büyük biri değilse...»

«Büyüklerin gizli yerleri olmaz. Bizde kalsın mı Jem?»

«Bilmem ki Scout. Kime geri veririz ki? Oradan kimseler geçmez. Bu gerçek. Cecil taa kasabanın arkasından dolanıp evine gidiyor.»

Sokağımızın sonunda ve postanenin yanında oturan Cecil Jacobs, sırf Radley'lerin önünden geçmemek ve Bayan Lafayette Dubose'u görmemek için her okul günü bir kilometre yol yürüyordu. Bayan Dubose iki ev ötemizdeydi ve oybirliği ile gelmiş geçmiş en kötü ihtiyar seçilmişti. Jem Atticus olmayınca evinin önünden geçmezdi.

«Sence ne yapmamız gerekir, Jem?»

Asıl sahibi ortaya çıkmadıkça mal, bulanındı. Arada bir kamelyaları yolmak, yavaşça Bayan Maudie Atkinson'un

ineğinden bir fırt sıcak süt içmek, su almak, yasalarımıza uygundu, ama para almaya gelince iŖ deęiŖirdi.

«Bak ne diyeceğim,» dedi Jem, «okul baŖlayana kadar saklarız. Sonra da herkese sorarız. Belki otobüsle giden çocuklardan biridir. Okul bitti diye sevinip unutmuŖtur. Bunlar birinin. Nasıl parladıklarını görüyor musun? İyi saklamıŖlar.»

«İyi de, neden birisi oraya sakız koysun? Bilirsin sakız bozulur.»

«Bilmem ki, Scout. Ama bunlar birisi için çok önem taŖıyor...»

«Nasıl yani, Jem?»

«Kızılderili baŖları... Yani Kızılderili büyüleri güçlüdür. Ŗans getirirlermiŖ. Uzun yaŖam, sağlık, sınavları geçme gibi... Bunlar birisi iini çok önemli olmalı. Sandığıma koyacağım.»

Jem odasına gitmeden önce uzun uzun Radley'lerin evine doğru baktı. Bir Ŗeyler dŖnyor gibiydi. İki gün sonra Dill bir tantana ile çıka geldi. Meridian'dan Maycomb Sapağı'na kadar tek baŖına gelmiŖti. Maycomb Sapağı, Abbott yresindeydi. Miss Rachel onu Maycomb'un tek taksisi ile karŖılamıŖtı. Yemek vagonunda yemek yemiŖti, St. Louis'de yapıŖık ikizlerin trenden indiklerini grmŖti. Tüm tehditlerimize karŖın öyküsünü deęiŖtirmede. Neyse ki, o gömleğine iliklenen iğrenç mavi pantolonundan kurtulmuŖtu. Kemerli, gerçek bir kısa pantolon giymiŖti. Biraz tombullaŖmıŖ, uzamıŖ ve babasını grmŖti. Dill'in babası

bizimkinden uzundu. Sivri ve kara bir sakalı vardı. L ve N. Tren İşletmesi'nin de idarecisiydi. «Bir ara makiniste yardım ettim.» dedi Dill esneyerek, «Nah ettin! Bırak bu palavraları!» dedi Jem. «Bugün ne oynayacağım?» «Tom, Sam ve Dick'i. Haydi ön bahçeye geçelim. Dill Serseri Ailesi'nin çocukları oyununu oynamak istiyordu çünkü üç tane iyi rol vardı. Karakter oyuncumuz olmaktan bıkmıştı anlaşılır.

«Ben onlardan bıktım,» dedim. «Serseri Tom'u oynamaktan sıkılmıştım. Tom bir sinemanın orta yerinde belleğini yitiriyor ve oyunun en sonunda Alaska'da ortaya çıkana dek oyun dışı kalıyordu.

«Yeni bir oyun bul, Jem,» dedim.

«Uydurmaktan bıktım,» dedi.

«Bağımsızlığımızın ilk günleriydi ama şimdiden bıkmıştık. Yazın nelere gebe olduğunu merak ettim. Ön bahçeye geçmiştik ki, Dill, yoldan aşağı bakıp, «Ölüm kokusu alıyorum,» dedi. Susmasını söyledim. Yineledi: «Vallahi alıyorum.»

«Yani biri ölürken kokusunu alabildiğini mi söylemek istiyorsun?»

«Yoo. Birinin ölüp ölmeyeceğini önceden sezebiliyorum. Yaşlı bir kadın öğretti.» Dill eğilip beni kokladı. «Jean Louise Finch... Üç güne kalmadan öleceksin!»

«Dill! Çenenin kapatmazsan bacaklarını çarpıtana dek seni döverim. Şimdi görürsün!»

«İkiniz de kesin!» diye söylendi Jem. «Sıcak Nefeslere inanıyormuşsunuz gibi konuşuyorsunuz!»

«Sen inanmıyor musun sanki?» dedim.

«Sıcak Nefes ne?» diye sordu Dill.

«Hiiç... Gece tek başına yolda yürürken sıcaklık hissettin mi hiç? Sıcak Nefes cennete giremeyen biridir. Öylece ortalarda dolaşır. Birinin içinden geçersen ölünce sen de Sıcak Nefes olursun. Geceleri dolaşır, insanların nefeslerini içine çekince...»

«İçinden geçmemek için ne yapılır?»

«Hiçbir şey. Kimi zaman bütün yolu kaplarlar. Geçmek zorunda kalırsan,

Parlak melek

Yaşayan ölü

Yolumdan çekil

Nefesimi bırak

tekerlemesini söyleyeceksin.»

«Söylediklerinin tek sözcüğüne bile inanma Dill,» dedim.
«Calpurnia hepsi palavra diyor.»

Jem bana pis pis baktı. «Pekâlâ! Bir şey oynayacak mıyız, oynamayacak mıyız?» dedi.

«Tekerde dönmece.»

«Artık içine sığmadığımı biliyorsun.» Jem içini çekti.

«Bizi yuvarlayabilirsin ama Jem.»

«Arka bahçeye koşup evin altından eski bir araba lastiği çıkardım ve içine girip kıvrıldım. Jem'in bana sıcak nefesler konusunda kızgın olduğunu ve benimle hesaplaşmak için sabırla beklediğini de o an kavradım. Tekeri olanca gücüyle itti. Yer, gök ve evler çılgın bir paletin renklerine dönüştü. Kulaklarım zonkluyor, nefes alamıyordum. Durmak için kollarımı çıkaramıyordum. Dizlerimle göğsüm arasında sıkışmışlardı. Tek umudum Jem'in tekere yetişip geçmesi ve onu tutmasıydı. Ya da kaldırımındaki bir çıkıntı beni durdurabilirdi. Ardımdan koşup bağırdığımı işittim.

Teker mıcırdada zıpladı. Yolun karşı tarafına geçti. Bir engele toslayıp beni betona fırlattı. Sersemlemiştim. Fena halde midem bulanıyordu. Kulaklarımın uğultusu geçene ve kafamı toplayana dek olduğum yerde öyleyece yattım. Derken birdenbire Jem'in sesini duydum: «Scout, kaç oradan! Haydi!»

Kafamı kaldırdığımda Radley'lerin basamaklarıyla karşılaştım. Donakalmıştım.

«Haydi Scout yatma öyle. Kalksana, haydi!»

Jem çılgık çılgılaydı.

Ayağa kalktım. Dizlerimin bağı çözülecekti neredeyse.

«Tekeri al... orada bırakma! Hiçkafan çalışmıyor mu?»

Kımıldamayı başarınca titreyen dizlerimle olabildiğince koştum.

«Neden almadın?» diye bağırdı Jem.

«Neden kendin gidip almıyorsun?»

Jem sustu.

«Haydi. Çok içerde değil. Unuttun mu, bir kere eve dokunmuştun?»

Jem bana öfkeyle baktı. Gık diyemedi. Kaldırımından aşağı koştı. Kapıda biraz durdu, sonra da içeri dalıp lastiği aldı.

«Gördün mü?» dedi. «Ne kadar kolaymış! Scout bazen çok 'kız' gibi davranıyorsun. Bu da felaket oluyor.»

İşin içinde onun bildiğinden fazlası vardı ama ona söylemeye karar verdim.

Calpurnia ön kapıda belirip seslendi: «Limonata! Diri diri kavrulmadan o güneşin altından çekilin.» Kuşluk zamanı limonata yaz geleneklerimizdendi. Calpurnia veranda'ya bir sürahi ile üç bardak bıraktı ve işinin başına döndü. Jem'i kızdırmış olmam önemini yitirmişti. Limonata onu kendine getirirdi nasılsa. Jem ikinci bardağını dikti ve elini başına koydu. «Ne oynayacağımızı buldum. Yepyeni, değişik bir şey!»

«Ne?» dedi Dill.

«Boo Radley!»

«Boo Radley mi? Nasıl?»

Jem, «Scout, sen Bayan Radley olacaksın...»

«Pıışk! Dünyada olmam!»

«Niye ki?» dedi Dill: «Korkuyor musun hâlâ?»

«Biz uyurken o sokakta gezebiliyor...» dedim.

Jem tısladı: «Ne yaptığımızı nereden bilecek. Orada olduğuna inanmıyorum bile. Yıllar önce ölmüş olmalı. Bacaya tıkmışlardır...»

«Jem, senle ben oynarız. Bakalım Scout korkacak mı?»

Boo Radley'in o evde olduğundan emindim, ama kanıtlayamazdım. Sıcak Nefesler'e filan inanmakla suçlanacağıma çenemi tutmayı yeğledim.

Jem rolleri dağıttı. Ben Bayan Radley'dim ve yapacağım tek iş veranda'yı süpürmektir. Dill yaşlı Radley'di. O da kaldırımında beş aşağı beş yukarı gezinip Jem konuştuğunda öksürecekti. Jem de, doğal olarak Boo'ydu. Ön basamaklardan inip acaip sesler çıkarıyordu. Yaz ilerledikçe uyunumuz da gelişti. Cilalandı, parladı. Konuşmalar eklendi ve kurgusunu sağlamlaştırıldı. Her gün değişen küçücük bir oyuna dönüştü.

Dill bir şeytandı. Her rolün üstesinden geliyordu. Uzun boylu görünmesi gerekiyorsa uzun oluyordu. En kötü rolü bile iyi idi. Korku rollerini çok iyi beceriyordu. Ben oyunlardaki bayanları üstleniyordum isteksizce. Hiçbiri Tarzan kadar eğlenceli değildi. Jem'in Boo'nun yaşamadığına ilişkin güvencesi, gündüz Calpurnia'nın gece de Atticus'un varlığı, korkumuzu bastıramadı. Hep korka korka oynadık. Jem doğuştan kahramandı. Dedikodulardan ve mahalle efsanelerinden oluşan kederli bir oyundu bu. Bayan Radley Bay Radley'le evlenene ve tüm servetini yitirene dek çok güzel bir kadındı. Sonraları dişlerini, saçını ve sağ işaret parmağını da yitiriyordu. (Dill'in oyuna yaptığı bir katkıydı bu. Kedi ve sincap yakalayamadığı bir gece, Boo ısırıp koparıyordu. Anne oturma odasında oturur, çoğu zaman ağlardı. Boo da evdeki eşyaları parçalardı.

Üçümüz başlarını belaya sokan delikanlılar olurduk. Ben arada yargıç da olurum. Dill, Jem'i süpürgeyle itekleye itekleye götürür, merdiven altına kapardı. Jem gerektiğinde şerif, kasabalı, Radley konusunda bilgi küpü olan Bay Stephan Crawford olarak görünürdü.

Boo'nun büyük sahnesini oynama sırası gelince eve gizlice girer, Calpurnia'nın dalgınlığından yaralanıp makası yürütürdü. Sonra da salıncağa oturur gazete doğrardı. Dill yanından geçerken öksürürdü. Jem de makası şakacıktan bacağına batırırdı. Benim durduğum yerden gerçek sanırdınız. Bay Nathan Radley her günkü gibi kasabaya gitmek için önümüzden geçerken öylece dururduk. Bilseydi ne yapardı acaba? Komşular geçince de oyunu bırakıyorduk. Bir keresinde Bayan Maudie Atkinson'u, elindeki bahçe makası

havada, bizi izlerken yakaladım. «Bir Adamın Ailesi» adlı oyunun Bölüm Onbeş, Sahne II'sini oynuyorduk ki Atticus'a basıldık. Kaldırımdaydı. Kıvırdığı gazetesini dizine vuruyordu. Güneş tam tepemizdeydi.

«Ne oynuyorsunuz siz?»

«Hiçbirşey,» dedi Jem.

Jem'in kaçamak sözleri bana oyunun gizli kalması gerektiğini öğretti. Ben de sustum.

«Makasla ne yapıyorsunuz peki? Neden kesiyorsunuz o gazeteyi? Bugünkü gazete ise canına okurum.»

«Hiçbir şey.»

«Ne hiçbir şeyi?»

«Hiçbir şey efendim.»

«Makası ver bana. Bu oyuncak değil. Bu oyunun Radley'lerle bir ilgisi yok değil mi?»

Jem kıpkırmızı oldu. «Hayır efendim.»

«Umarım yoktur,» dedi Atticus ve eve girdi.

«Jem...»

«Sus! Oturma odasında, bizi duyabilir!»

Bahçeye geçtiğimizde Dill oyuna devam edip etmeyeceğimizi sordu.

«Bilmem. Atticus oynayamayız de...»

«Jem,» dedim. «Atticus biliyor.»

«Bilmiyor. Bilseydi söylerdi.»

Bundan pek emin değildim ama Jem kız gibi davrandığımı, kızların hep bir şeyler uydurduklarını, insanların onları bu nedenle sevmediğini, eğer kız gibi davranacaksam gidip yeni bir oyun arkadaşı bulabileceğimi söyledi.

«İyi. Siz oynayın. Görürsünüz.»

Atticus'un gelişi, oyundan vazgeçmek istememin ikinci nedeniydi. İlk nedenle Radley'lerin bahçesine yuvarlandığımda karşılaşmıştım. Bütün o baş dönmelere, mide bulantısına ve Jem'in bağırışlarına karşın öteki sesi de duyabilmişim. Onlar kaldırımdan duyamazlardı. Çok hafifti. Evin içinde biri gülüyordu.

BEŞİNCİ BÖLÜM

Sürekli dırdırlanmam Jem'i yola getirdi. Getireceğini biliyordum. Oyuna bir süre ara verdik. O hâlâ Atticus'un oynamamız konusunda birşey söylemediğini savunuyordu. Oynayabilirdik. Söylemiş olsa bile Jem bir çözüm yolu bulmuştu: Karakterlerin adını değiştirecektik. Böylece kimse bizi suçlayamazdı.

Dill bu planı içtenlikle destekliyordu. Jem'in peşinde dolaşıyor, benim canımı sıkıyordu. Yazın başında bana evlenme teklif etmiş, sonra da bunu unutmuştu. Beni kendinin saymaya başlamış, sevebileceği tek kız olduğumu söylemiş, sonra da beni unutmuştu. Onu iki kez dövdüm ama bir işe yaramadı. Jem'e daha çok bağlandı. Çılgın oyunlarından bir süre uzak durdum. Kız olmakla suçlanmanın verdiği acı ile geri kalan yıldızlı akşamları Bayan Maudie Atkinson'un verandasında geçirdim.

Açelyalarına el sürmediğimiz sürece Bayan Atkinson'un bahçesinde hep girebilmişizdir, ama nedense pek sıkı fıkı değildik.

Jem ve Dill beni oyundan atana dek mahallenin öteki kadınlarından farksız biriydi benim için. Anlaşmamıza göre arka bahçesinde oynayabilir, üzümelerini yiyebilirdik. Bu öylesine cömert bir anlaşmaydı ki bozarız korkusu ile konuşmaktan çekinirdik. Jem ve Dill onunla daha çok yakınlık kurmama neden oldular.

Bayan Maudie evinden nefret ederdi. İçerde harcanan zaman yitirilmiş zamandı. Duldu. Çiçek tarhlarının sularken eski hasır şapkalar ve tulumlar giyerdi. Saat beşte banyosunu yapıp, verandaya çıktığında da bambaşka biri olur, olağanüstü güzelliği ile sokağa ağırlığını koyardı. Bukelemun gibi bir kadındı kısacası.

Tanrının toprağında yetişen her şeyi severdi. Ayırık otları dışında tabii. Bahçede bir tek ayırık otunun bulunması üçüncü dünya savaşı gibiydi. Köklerine saldırır ve onları uzak durmazsak bizi de öldüreceğini söylediği zehirli maddelerle yok ederdi. Üç santimden büyük olmayan bir ot için verilen bu savaşı izlerken, «Neden söküp atmıyorsunuz?» dedim.

«Söküp atmak mı yavrum?» Solmuş yaprağı eline alıp sıktı. İçinden minnacık taneler fırladı. «Bir ayırık otu tüm bahçeyi yok edebilir. Bak: Bunları dürmezsen güz gelip de kuruduklarında rüzgâr onları Maycomb'un dört bir yanına dağıtır.» Bayan Maudie bunu Tevrat'ta sözü edilen veba salgınına benzetti.

Konuşma biçimi Maycomb için fazlaca kuzeyliydi. Bizleri adlarımızla çağırırdı. Güldüğünde de altın çengellerini görürdünüz. Onları beğendiğimi ve bir gün benim de böyle çengellerim olmasını istediğimi söylediğimde, «Bak şuna,» dedi. Bir dil şakırtısı ile dışındaki köprüyü çıkarıp gösterdi. Bu davranışı dostluğumuzu perçinlemişti.

Bayan Maudie'nin iyi niyetinden Jem ile Dill de nasiplerini alıyordu. Ne zaman oyunlarına ara verseler Bayan Maudie'nin o güne değin gizli kalmış yeteneğinin ürünlerini tadıyorduk. Çevredeki en tadına doyumaz pastaları o

yapıyordu. Onu sırdaş edindikten sonra hep bir büyük, iki küçük pasta yapar ve bizi çağırırdı:

«Jem Finch, Scout Finch, Charles Baker Harris, gelin buraya!» Söz dinlememizin karşılığını hep aldık. Yazın alacakaranlıklar uzun ve sakin olur. Çoğu kez Bayan Maudie ile sessizce verandada oturur, gökyüzünün sonradan pembeye dönüşümünü, kırlangıçların evlerin tepelerince süzülüp, okulun gerisinde gözden kaybolmalarını izlerdik.

«Bayan Maudie,» dedim bir akşam; «Boo Radley yaşıyor mu sizce?»

«Adı Arthur ve sağ,» dedi. İskemlesinde yavaşça sallanıyordu. «Mimozanın kokusunu alıyor musun? Bu gece meleklerin nefesi gibi kokuyorlar.»

«Evet. Nereden biliyorsunuz?»

«Neyi yavrum?»

«Boo... Arthur'un yaşadığını.»

«İç karartıcı bir soru. Sanırım konu da öyle. Biliyorum çünkü evden götürüldüğünü görmedim.»

«Belki de ölmüştür de onu bacaya tıkmışlardır.»

«Bu da nereden çıktı?»

«Jem öyle diyor.»

«Hişşt... Her geçen gün Jack Finch'e biraz daha benziyor.

Bayan Maudie amcam Jack'i çocukluğundan tanıyordu. Hemen hemen aynı yaştaydılar ve Finch Landing'de birlikte büyümüşlerdi. Bayan Maudie komşu bir toprak sahibinin, Dr. Frank Buford'un kızıydı. Doktorun mesleği tıptı ama tutkusu bitkilerdi. Bu nedenle hep yoksul yaşadılar. Jack Amca'm ise bitki tutkusunu saksılarla doyurdu. Nashville'de kaldı ve zengin oldu. Jack Amca'yı her Noel görürdük. Her Noel sokağın ötesine haydi evlenelim diye bağırdı. «Az daha bağır, Jack Finch. Seni postane'den de duyarlar. Ben duyamıyorum!» diye seslenirdi Bayan Maudie. Jem ve ben bunun çok tuhaf bir evlenme teklifi olduğunu düşünüyorduk ama Jack amca bir tuhaftı. Bayan Maudie'ye takılmak istediğini söylerdi. Kırk yıldır onunla uğraşıyordu. Bayan Maudie evlenmek isteyeceği en son kişiydi ama en çok da onunla şakalaşmaktan hoşlanıyordu. En iyi savunma saldırıydı.

«Arthur dışarı çıkmıyor, hepsi bu,» dedi Bayan Maudie. «Sen de dışarı çıkmak istemezsen evde kalmaz mısınız?»

«İsterim. Ama o neden istemiyor?»

Bayan Maudie gözlerini kıstı. «Öyküsünü sen de benim kadar biliyorsun.»

«Nedenini duymadım ki. Kimse söylemedi.»

«Bay Radley Ayak-yıkayan Baptist'lerdendi...* Bilirsin.»

*Fanatik bir protestan mezhebi.

«Siz de Baptist değil misiniz?»

«O denli katı değilim yavrum. Ben yalnızca Baptist'im.»

«Ayak-yıkamaya inanmıyor musunuz?»

«Yalnızca evdeki banyoda! Ayak-yıkayanlar mutluluk veren her şeyin günah olduğuna inanırlar. Bir gün bana gelip çiçeklerimin de benimle birlikte cehenneme gideceğini söylediler.»

«Çiçeklerinizin de mi?»

«Evet küçükhanım. Benimle birlikte yanacaklarmış. Tanrının bahçesinde çok zaman geçiriyor, evde yeterince İncil okumuyormuşum.»

Bayan Maudie'nin o değişik Protestan cehenneminde yanışını gözlerimin önünde canlandırınca inancım sarsıldı. Doğru; keskin bir dili vardı. Bayan Stephanie Crawford gibi hayır işleri de yapmıyordu. Ne var ki akli başında hiç kimse Bayan Stephanie'ye güvenmezken, ben ve Jem Bayan Maudie'ye inanırdık. Bizi hiç gammazlamamıştı. Bizle kedi-fare gibi oynamamıştı. Özel yaşamımıza karışmazdı. O bizim arkadaşımızdı. Böyle birinin sonsuza dek neden yanacağını anlamıyordum.

«Bu doğru değil. Siz benim tanıdığım en iyi insansınız,» dedim.

Bayan Maudie güldü. «Sağolun küçükhanım. Aslında Ayak-yıkayıcılar kadını günah sayarlar. İncil'i kelimesi kelimesine kabul ederler onlar.»

«Arthur bunun için mi evde? Kadınlardan uzak durmak için mi?»

«Hiç fikrim yok.»

«Anlamsız ama. Cennetin peşinde olsa hiç değilse verandaya çıkar. Atticus der ki, Tanrının sizin gibi sevdiği kulları kendilerini de severlermiş...»

Bayan Maudie sallanmayı bıraktı. Sesi sertleşti.

«Bunu anlamak için çok gençsin. Ne var ki bir İncil, birinin elinde babanın elindeki viski şişesinden çok daha kötü olabilir.»

Kafam karışmıştı. Atticus hiç viski içmezdi. Ömrünce hiç ağzına... yoo, hayır koymuş. Koymuş da beğenmemiş.

Bayan Maudie güldü. «Babanı kastetmedim. Demek istedim ki Atticus ne kadar içerse içsin bazılarının en iyi halinden daha kötü olamaz. Öyleleri vardır ki öteki dünyayı düşünmekten bu dünyayı yaşayamazlar. Sokağa bakıp sonucu görebilirsin.»

«Boo... Arthur için söylenenler doğru mu sizce?»

«Neler?»

Ona anlattım.

«O söylediklerinin dörtte üçü zencilerin, geri kalanı da Stephanie Crawford'un palavraları. Stephanie bir gece uyanıp

Arthur'un kendisini seyrederken yakaladığını anlatmıştı. Ne yaptın dedim, öteye kayıp ona yer mi açtın? Bu onun çenesini kapatmaya yetti.»

Çenesini kapatmıştır. Bayan Maudie'nin sesi herkesin çenesini kapattırmaya yeterliydi.

«Yok çocuğum. Dertli bir ev o. Arthur Radley'i küçük bir çocukken anımsıyorum. Ne derlerse desinler çok efendice konuşurdu. Dilinin döndüğünce efendice konuşurdu.

«Deli mi?»

Bayan Maudie başını salladı. «Eskiden değilse bile bunca zamandır olmuştur. İnsanlara neler olur bilemeyiz. Kapalı kapılar ardında neler olur, ne sırlar...»

«Atticus bize bahçede yapamayacağını evde de yapmaz.» Babamı savunma gereğini duymuştum.

«Aman yavrum, sesli düşünüyordum. Baban aklımın uçundan bile geçmedi. Ama şunu söylemeliyim ki baban evde ne ise dışarda da odur. Eve götürmek için pasta ister misin?»

İstemez olur muydum hiç!

Ertesi sabah kalktığımda Jem'e Dill'i arka bahçede konuşurlarken buldum. Yanlarına gittiğimde her sefer yaptıkları gibi beni kovdular.

«Gitmiyorum işte! Bu bahçe senin olduğu kadar benimdir Jem Finch. Burada oynamaya senin kadar benim de hakkım

var.»

Kısa bir fısıldaşmadan sonra dikleştiler:

«Kalacaksan dediklerimizi yapacaksın,» dedi Dill.

«Bu ne afra tafra?»

«Dediklerimizi yapacaksın? Yapmazsan sana hiç bir şey anlatmayız!»

«Çok gizli işler çeviriyormuş gibi konuşuyorsunuz. Pekâlâ, neymiş?»

Jem, «Boo Radley'e bir not ulaştıracağız,» dedi. «Nasıl?» İçimde kabaran dehşet duygularını bastırmaya çalışıyordum. Bayan Maudie için konuşmak kolaydı. Yaşlıydı, verandasında güvencedeydi. Bizler için durum farklıydı.

Jem olta kamışının ucuna notu iliştip panjurlardan içeri uzatacaktı. Birileri geçerse Dill çingirak çalacaktı.

Dill sağ elini kaldırdı. Elinde annemin gümüş yemek çanı vardı.

«Ben evin ardına dolanayım,» dedi Jem. «Dün yoldan baktık. Kırık bir panjur var. Hiç değilse pervazına bırakabilirim.»

«Jem...»

«Artık bu işe bulaştın. Bırakıp gidemezsin Bayan Ödlek!»

«Peki. Peki! Gözcülük yapmak istemiyorum. Biri...»

«Yapacaksın. Sen arkayı kollayacaksın. Dill de önü. Birini görürse çanı çalacak. Tamam mı?»

«Tamam. Ne yazdınız?»

Dill, «Arada bir dışarı çıkıp bize neler yaptığını anlatmasını, ona bir kötülük yapmayacağımızı ve ona dondurma alacağımızı,» dedi.

«Siz çıldırmışsınız! Hepimizi öldürecek.»

«Fikir benimdi,» dedi Dill. «Çıkıp bizimle oturursa kendini daha iyi hisseder diye düşündüm.»

«Öyle olacağını nereden biliyorsun?»

«Yüz yıldır içerde olsan, yiyecek olarak kedilerden ve sincaplardan başka bir şeyin olmasa sen nasıl olurdu? İddiasına varım ki sakalı nah bu kadar olmuştur...»

«Babanınki gibi mi?»

«Babamın sakalı yok. Onun...» Dill sustu.

«İşte kendi ağzınla yakalandın: Babamın siyah sakalları var diyordun...»

«Çok dedimse o kadar da değil. Kesti hem. Kanıt istersen, mektubum bile var. Bana da iki dolar yolladı... n'aber?»

«Anlat anlat. Sözümona bir de polis üniforması yollamıştı. Hiç ortaya çıkmadı değil mi? Uydur uydur söyle oğlum, ha...»

Duyduğum en kuyruklu yalanları Dill Harris söylerdi. Posta uçağına on yedi kez binmiş, Nova Scotia'ya gitmiş, bir fil görmüştü. General Joe Wheeler, dedesinin dedesi oluyordu ve ona bir kılıç bırakmıştı.

«Sus,» dedi Jem. Bodrumdan sarı bir kamışla döndü. «Bunun boyu yeter mi?»

«Eve gidip dokunabilecek kadar yürekli birinin bu kamışı kullanmasına gerek yok,» dedim. «Neden gidip kapıyı çalmıyorsun?»

«Bu... iş... başka! Kaç kez söylemem gerek?»

Dill cebinden bir kâğıt çıkarıp Jem'e verdi. Üçümüz eve yürüdük.

Dill elektrik direğinde kaldı. Jem'le ben yana geçtik. Jem'in arkasında kalıp, dönemeci görebileceğim bir yerde durdum.

«Tamam,» dedim. «Görünürde kimsecikler yok.»

Jem kenarda Dill'e baktı. Dill başını salladı. Notu oltanın ucuna taktı ve geçtiği pencereye uzattı. Kamış kısaydı. Debelenmesini uzun süre seyrettikten sonra yanına gittim.

«Oltadan çıkaramıyorum. Çıkarsam da orada kalmasını sağlayamıyorum. Yola dön Scout!»

Döndüm ve boş yolu kolladım. Arada bir notu pervaza bırakmaya çalışan Jem'e de bakıyordum. Not sürekli düşüyordu. Jem de alıp bir kez daha deniyordu. Alsa da

okuyamayacak diye düşündüm. Çıngırağın sesi gelmeye başladı.

Boo Radley'in kanlı dişlerini görmeye hazırdım. Sıçradım ve Dill'in çıngırağı var gücü ile Atticus'un suratına doğru salladığını gördüm.

Jem'in hali öyle içler acısıydı ki bir şeyler söylemeye gönlüm elvermedi. Oltayı peşinde sürüye sürüye gidiyordu.

Atticus, «Şu çıngırak sesini kes!» dedi.

Dill çanı yakaladı. Sessizlikte keşke çalsa diye düşündüm. Atticus şapkasını arkaya doğru itti. Ellerini beline koydu: «Jem... ne yapıyorsunuz?»

«Hiçbir şey efendim.»

«O martavalı duymak istemiyorum. Konuş hadi!»

«Ben... Biz Bay Radley'e bir şey vermek istiyorduk.»

«Nedir o?»

«Yalnızca bir mektup.»

«Ver bakayım.»

Jem kâğıdı uzattı. Atticus okumaya çalıştı.

«Neden Bay Radley'in dışarı çıkmasını istiyor sunuz?»

Dill «Bizden hoşlanacağını düşündük,» diyordu ki Atticus'un bakışını görünce sustu.

«Oğlum,» dedi Atticus, «sana bir şey söyleyeceğim, ilk ve son olacak: O adamla uğraşmaktan vazgeçin. Hepiniz.»

Bay Radley'in yaptığı kendi bileceği işti. Çıkmak isterse çıkardı. Evde, hele hele meraklı çocukların ilgilerinden uzakta kalmak istiyorsa, kalırdı. Meraklı çocuk bizim için söylenebilecek en hafif sözdü. Odalarımızdayken Atticus kapıyı çalmadan içeri dalsaydı hoşlanır mıydık? Biz aynı şeyi Bay Radley'e yapmış oluyorduk. Onun yaptığı bize garip gelebilirdi ama ona gelmiyordu. Kaldı ki uygar insanlar yan pencerelerden değil de ön kapıdan ilişki kurarlardı, bu hiç aklımıza gelmiş miydi? Son olarak da oraya çağrılana dek uzak duracaktık. Böyle eşşekçe oyunlar oynamayacaktık. Bu sokakta veya kasabada hiç kimse ile alay etme...

«Alay etmiyorduk! Ona gülmüyorduk,» dedi Jem.

«Yalnızca...»

«Demek o oynadığınız oyun...şimdi anladım.»

«Bu alay etmek mi?»

«Hayır,» dedi Atticus. «Yaşamı mahallelinin eğitimi için ortaya sermek.»

«Öyle yapıyorduk demedim. Ben böyle bir şey demedim.»

Atticus güldü: Şimdi dedin işte. Bu saçmalığı bundan böyle sürdürmeyeceksiniz. Hepiniz!»

Jem bakakaldı.

«Sen avukat olmak istiyorsun değil mi?»

Çenesini kapalı tutmak istercesine ağzını büzdü. Jem tartışmanın yararı olmayacağını anlamış olmalı ki sustu. Atticus dosyasını almak için eve girdiğinde en eski avukat numarasını yuttuğunun farkına varmıştı. Onun evden çıkıp, kasabaya gidişini gözledi. Duyamayacağı bir uzaklığa varınca da ardından bağırdı: «Avukat olmayı isterdim ama artık pek emin değilim!»

ALTINCI BÖLÜM

Jem Bayan Rachel'in havuzunun başında oturmaya gidip gidemeyeceğimizi sorduğunda babamız evet dedi. Bu Dill'in Maycomb'daki son gecesiydi. «Benden de güle güle, seneye görüşürüz deyiverin.»

Duvarın üstünden atladık, Jem ıslığımızı çaldı. Dill karşılık verdi.

«Çıt çıkmıyor,» dedi Jem. «Şuraya bakın...» Doğuyu gösterdi. Bayan Maudie'nin fıstık ağaçlarının gerisinden dev bir ay yükseliyordu. «Sanki ortalığı daha sıcak yapıyor.»

«Üstünde haç mı var?» diye sordu Dill, kafasını kaldırmadan. Gazete ve ipten sigara sarıyordu. «Yoo. Yalnızca bir kadın var. Şunu yakma Dill, ortalığı pis pis kokutacaksın!»

Maycomb'daki ayın üzerinde bir bayan olurdu. Masasına oturmuş da, saçını tarıyormuş gibi bir bayan...

«Seni özleyeceğiz,» dedim. «Sanırım Bay Avery'i gözetlememiz gerek.»

Bay Avery, Bayan Henry Lafayette Dubose'un karşısındaki evde pansiyoner kalıyordu. Her pazar kilisede toplanan yardım parasında değişiklik yaratmanın dışında yaptığı tek şey, dokuza kadar verandada oturup hapşırmaktı. Bir gece de ilk ve son kez ortaya koyduğu bir beceresine tanık olduk.

Bayan Rachel'in basamaklarından iniyorduk ki, Dill bizi durdurdu: «Aman tanrım, şuraya bakın!» Yolun karşısını gösteriyordu. İlk sarmaşıklarla kaplı verandanın dışında hiçbir şey göremedik. Dikkatle baktığımızda yaprakların üzerinden yay gibi geçen bir suyun, sokak lambasının dibindeki sarı ışık lekesini nişan aldığını farkettik. Kaynağından toprağa on metre var gibiydi. Jem, kötü nişancı' dedi. Dill, 'günde bir galon içiyordur' diye ekledi. Bunu bir sidik yarışı izledi, ben bu uzaklık ve beceri yarışmasının dışında kalmıştım. Bu konuda yeteneğim yoktu.

Dill esnedi, gerindi ve, «Bakın aklıma ne geldi, haydi yürüyüşe çıkalım,» dedi.

«Bu işin içinde bir bit yeniği varmış gibi geldi bana. Maycomb'da kimse iş olsun diye yürümez. Nereye Dill?»

Jem, «Ben varım,» dedi. Karşı çıktığımda da «Gelmek zorunda değilsin»i yapıştırdı.

«Sen de gitmek zorunda değilsin. Unutma...»

Jem eski yenilgilerin üstünde duracak adam değildi. Atticus'dan kapabildiği tek şey karşı soruşturma yöntemleriydi. «Scout, bir şey yapmayacağız ki... Işığa kadar gidip geleceğiz.» Sessizce kaldırımdan yürüdük. Mahallelinin ağırlığı altında gıcırdayan salıncaklı koltuklarına, gece fısıltılarına kulak kabartıyorduk. Arada bir kulaklarımıza Bayan Stephanie Crawford'un kahkahası geliyordu.

«Eee?..» dedi Dill.

«Peki. Sen neden eve gitmiyorsun, Scout?»

«Siz ne yapacaksınız?»

Dill'le Jem yalnızca kırık panjurdan içeri bakacak, Boo'yu görmeye çalışacaklardı. Eğer onlarla gitmeyeceksem eve dönüp çenemi tutmalıydım. İşte o kadardı!

«Ama neden bu allahın cezası geceyi beklediniz?» Gece onları gizliyordu. Atticus kitabına dalmış olur, dünyanın sonu gelse uyanmazdı. Boo Radley onları öldürürse tatili kaçırmamış olacaklardı; böylece okuldan da kurtulmuş olacaklardı... Hem karanlık bir evin içerisini görmek karanlıkta daha kolay olurdu. Anlayabilmiş miydim?

«Jem ne olur...»

«Scout, sana son kez söylüyorum. Ya sus ya da eve git. Her gün biraz daha fazla kıza benziyorsun.»

Tanrı biliyor ki böyle deyince onlara katılmaktan başka seçeneğim kalmamıştı. Radley'lerin arka bahçesindeki yüksek tel örgünün altından geçmeyi yeğledik. Görülme olasılığımız azdı. Tel geniş bir bahçeyi ve bir ufak barakayı çevreliyordu. Jem alt teli kaldırdı ve Dill'e işaret etti. Peşinden ben geçip Jem'e teli tuttum. Zar zor geçti. «Çıtınızı çıkarmayın,» diye fısıldadı. «Çalılara dolanırsanız ölüleri bile uyandırabilirsiniz.» Dakikada belki bir adım atıyordum. Jem'in ayışığında beni çağırdığını görünce biraz hareketlendim. Bahçeyi avludan ayıran kapıya geldik.

Jem dokununca kapı gıcırdadı.

«Tükürsene,» dedi Dill.

«Bizi kafese kısırdın, Jem,» dedim. «Buradan kolay kolay çıkamayız.»

«Hişşt... Tükür Scout!»

Ağzımız kuruyuncaya dek tükürdük. Jem kapıyı yavaşça kenara çekip tel örgüye dayadı. Artık avludaydık.

Radley'lerin evinin arka tarafı, önünden de beterdi. Kırık dökük bir veranda ev boyunca uzanıyordu. İki kapı, aralarında da iki kara pencere vardı. Tavanın kenarını sütun yerine bir dikme tutuyordu. Kenarda bir kuzine vardı. Üzerindeki ayna ayışığını yakalayıp ürkütücü bir biçimde yansıtıyordu.

«Ayy...» dedi Jem usulca.

«Ne var?»

«Tavuklar.»

Görünmeyene dikkat etmek zorunda olduğumuz Dill tarafından doğrulandı. Evin yanına sürünerek ulaştık. Kırık panjurlu pencereye dolandık. Pervaz Jem'den birkaç santim yukarıdaydı.

Dill'e «Sana el vereyim,» dedi. «Az bekle.» Dill'i altın beşik yapıp yukarı kaldırdık. Pervazı yakaladı.

«Çabuk!» dedi Jem. «Fazla dayanamayız.» Dill omuzuma vurunca onu aşağı indirdik.

«Ne gördün?»

«Hiçbir şey. Perdeler. Uzakta ufacık bir ışık var.»

«Haydi tüyelim,» dedi Jem. «Arkayı deneyelim.»

Tam karşı çıkıyordum ki beni hişşt diye susturdu.

«Arka pencereyi deneyelim.»

«Dill... hayır dedim.»

Dill Jem'e yol verdi. Jem ayağını basamağa koyunca basamak gıcırdadı. Durdu: Ağırlığını dengelemeye çalışarak bastı.

Ses çıkmıyordu. İki basamak atladı ve ayağını verandaya bastı. Dizlerinin üzerinde pencereye gidip içeri baktı.

Gölgeyi işte on an farkettim. Şapkalı birinin gölgesiydi. İlk ağaç sandım ama rüzgâr yoktu. Olmayınca da ağaç gövdeleri yürümezlerdi. Veranda ayışığı ile yıkanmış gibiydi. Gölge Jem'e doğru ilerliyordu.

Dill de gördü. Elleri ile yüzünü örttü. Jem'in üzerinden geçerken Jem de gördü. Başını kollarının altına gömdü ve kaskatı kesildi.

Gölge Jem'in yarım metre berisinde durdu. Kolları yanına düştü. Sonra yürüdü, Jem'i geçti. Evin yanından geldiği gibi gitti.

Jem verandada sıçrayıp bize doğru fırladı. Kapıyı açtı, beni ve Dill'i öteye itti. Çalıların hışırtıları arasından bizi sürdü. Yarı

yolda ayağım takılıp düşmüştüm ki bir çiftenin sesi mahalleyi ayağa kaldırdı.

Jem ve Dill balıklama yanıma kapandılar.

Jem'in sesi hıçkırıklara boğulmuştu.

«Okul bahçesinden yana... çabuk ol Scout!»

Jem tel örgüyü tuttu. Dill ve ben geçtik. Okul bahçesinin ortalarına gelmiştik ki Jem'in yanımızda olmadığının farkına vardık. Dönüp arkamıza baktık, tele takılan pantolonunu kurtarmaya çalışıyordu. Pantolonunu çıkarıp kendini kurtardı, meşelere kadar da donla koştu.

Öte tarafın bağışladığı güvenlik duygusu bize sersemletmişti. Jem'in beyni ise dörtmala çalışıyordu. «Eve dönmemiz gerek. Yokluğumuzun farkına varmışlardır.»

Okul bahçesini koşarak geçtik. Evimizin berisindeki Deer Çayırı'nın tellerinin altından da koşarak geçtik. Jem dinlenmemize izin verdiğinde arka merdivene varmıştık.

Kalp atışlarımız normale dönünce, hiçbir şey olmamışçasına ön bahçeye yürüdük. Yoldan aşağı baktığımızda komşulardan bir kalabalığın Radley'lerin evinin önünde olduğunu görebiliyorduk.

«Oraya gidelim,» dedi Jem. «Ortalıkta görünmezsek tuhaf kaçar.»

Bay Nathan Radley kolunda bir çifte ile kapının ardında duruyordu. Atticus ise Bayan Maudie ile Bayan Stephanie'nin arkasındaydı. Bayan Rachel ve Bay Avery de hemen yanibaşlarındaydılar. Hiçbiri geldiğimizi görmedi.

Bayan Maudie'nin yanına sokulduk. «Neredeydiniz? Şamatayı duymadınız mı?»

«Ne oldu?» dedi Jem.

«Bay Radley bir zenciye ateş etti.»

«Ya... vurabildi mi bari?»

«Hayır,» dedi Bayan Stephanie. «Havaya ateş etti. Ödünü koparmış ama. Ortalarda beti benzi bembeyaz kesilmiş bir zenci görürseniz odur diyor. Bir kez daha deneyecek olursa ikinci çiftem de dolu diyor. Havaya ateş etmeyecekmiş. İster zenci olsun, ister köpek... Jem FINCH!»

«Efendim?» dedi Jem.

Atticus araya girdi: «Pantolonun nerede evlat?»

«Pantolonum mu efendim?»

«Pantolonun.»

Yararı yoktu. Tanrı ve kulları önünde donuyla duruyordu. İçimi çektim.

«Bay Finch.»

Sokak ışığının altında, Dill'in bir martaval hazırladığını görüyordum. Şişko melek yüzü iyice tombullaşmıştı.

«Ne var?»

«Ben kazandım,» dedi Dill.

«Kazandın mı? Nasıl?»

Dill'in elleri başının arkasına gitti. Önüne dolandı. Alnını kapattı. «Şu havuzun yanında strip-poker oynuyorduk.»

Jem ve ben gevşedik. Komşular yutmuş görünüyorlardı. İyi de bu strip-poker de neyin nesiydi? Öğrenmemize zaman kalmadı. Bayan Rachel itfaiye düdüğü gibi çınlamaya başladı: «İsa adına Dill Harris! Benim havuzumun başında kumar ha! Ben sana strip-poker'i gösteririm bayım!» Atticus Dill'i parçalanmaktan geçici olarak kurtardı. «Bir dakika Bayan Rachel,» dedi. «Bunu daha önce duymamıştım. Kâğıt mı oynuyordunuz hepiniz?»

Jem, Dill'in öyküsüne körlemeden bir destek verdi: «Hayır efendim. Kibritlerle oynuyorduk.»

«Kardeşimi takdir ettim. Kibritler tehlikeli olabilirdi ama oyun kâğıdı ölüm demektir.»

«Jem ve Scout,» dedi Atticus. «Ne türlü olursa olsun poker lafını bir daha duymak istemiyorum. Git Dill'lere ve pantolonunu al Jem. Bu işi aranızda çözümleyin.»

«Üzülme Dill,» dedi Jem. «Seni dövmez. Atticus onu vazgeçirir. İyi akıl ettin arkadaş. Dinle bak... duydun mu?»

Atticus'un sesi geliyordu. «Önemsiz... bu çağda olur, geçer, bayan Rachel.»

Dill'in derdi bitmişti ama Jem'le benim işim bitmemişti. Jem'in sabaha kadar bir pantolon bulması gerekiyordu. Dill, Bayan Rachel'in basamaklarına vardığımızda, «Sana benimkilerden birini vereyim,» önerisinde bulundu. Jem içine sığmayacağını söyledi ve teşekkür etti. Vedalaştık. Dill içeri girdi. Birden nişanlım olduğunu anımsamış olmalı ki geriye koştu ve Jem'in önünde beni öptü. «Bana yazın emi?» diye bağırdı ardımızdan.

Jem'in pantolonu ayağında olsaydı bile o gece uyumamıza olanak yoktu. Arka verandadaki yatağımızda yatarken, gecenin sesi üç kat daha güçlü ulaşıyordu kulaklarımıza. Yoldaki her hışırtı öc almaya gelen Boo Radley'di. Gecenin yarısında gülen bir Zencinin sesi, zincirden boşanmış Boo'nun sesiydi. Tele çarpan böcekler Boo'nun parmaklarıydı; teli parçalıyorlardı. Kiraz ağaçları kötüydü, kıpır kıpırdı, canlıydı. Uyku ile uyanıklık arası bocaladım durdum.

«Uyudun mu üçgöz?»

«Deli misin!»

«Hişşt... Atticus'un ışığı sönük.»

Ayışığında Jem'in ayaklarını yere bastığını gördüm.

«Gidip onu alacağım.»

Dikiliverdim. «Yapamazsın. Bırakmam!»

«Gitmem gerek.»

«Gidersen Atticus'u uyandırırım!»

«Hele bir uyandır! Seni öldürürüm.»

Onu yatağa oturttum. Kandırmaya çalıştım. «Bay Nathan sabah onu bulacak. Yitirdiğini biliyor. Atticus'a gösterdiğinde işler biraz karışacak ama hepsi bu. Şimdi dön yatağına.»

«Bunu biliyorum,» dedi Jem. «İşte onun için dönüp alacağım ya zaten»

Midem bulanmaya başladı. Oraya tek başına dönecekti... Bayan Stephanie'yi anımsadım. Bay Nathan'ın çiftesi doluydu. Köpekler de olsa, zenci de olsa... Jem bunu benden iyi biliyordu.

Ümitsizdim. «Bak Jem... değmez! Dayak acıtır ama acısı uzun sürmez. Vurulacaksın Jem... Ne olur...»

«Ben... bak bu iş şöyle Scout,» diye mırıldandı. Atticus beni bildim bileli hiç dövmedi. Bunu da değiştirmek istemiyorum.»

Eh, bir bakıma doğruydu bu. Gün yoktu ki Atticus bize gözdağı vermesin. «Yani seni hiç yakalamadı demek istiyorsun.»

«Belki. Ama öyle kalsın isterim, Scout. Bu gece bu işleri yapmamalıydık Scout.»

İşte o andan sonra Jem'le benim yollarımız ayrıldı. Onu anlamadığım olurdu ama bu şaşkınlıklar çoğunlukla kısa ömürlü olurdu. Bu işi beni aşırıyordu. «N'olur,» diye yalvardım.

«Biraz düşün. Orada öylece yalnız olduğunu düşün.»

«Sus.»

«Seninle yine konuşur... Onu uyandıracam. Jem... yemin ederim ki o zaman...»

Ağabeyim yakama yapıştı. «Seninle geliyorum,» diyebilirdim.

«Hayır... gelmiyorsun! Gürültü edersin.»

Bu da işe yaramadı. Kapıyı açıp merdivenlerden aşağı süzülürken tuttum. Saat iki olmalıydı. Ay batıyordu. Dantelimsi gölgeler buğulu bir yokluğa dönüşüyordu. Jem'in beyaz gömleği yaklaşan gün ışığında kaçmak isteyen ufak bir hayalet gibi oradan oraya kayarak gidiyordu. Ufak bir rüzgâr çıktı ve iki yanımdan aşağı akan teri soğuttu. Jem arka yoldan dolandı, Deer çayırını, bahçeyi, tel örgüyü geçti. Belki de bana öyle geliyordu. Hiç değilse o yana gidiyordu. Anlaşılan uzun sürecek, şimdiden paniğe kapılmamalıydım. Paniğe kapılınması gereken an'a kadar bekleyip Boo Radley'in çiftesine kulak verdim. Birden arka telörgü gıcırdadı gibi geldi. Gıcırdasın istiyordum.

Atticus'un öksürdüğünü işittim. Soluğumu tuttum. Kimi zaman tuvalete kalktığımızda onu okur bulurduk. Geceleri sık sık uyandığını, bizleri dolaştıktan sonra uyuyabilmek için okuduğunu söylerdi. Işığının yanmasını bekledim. Holün ışığa boğuluşunu beklercesine gözlerimi kısımıştım. Yanmadı. Nefes alabiliyordum yine.

Gece sürüngenleri yuvalarına çekilmişlerdi. Rüzgâr estikçe olgun kirazlar dama vuruyordu. Uzakta köpek havlamalarının geldiği karanlıklarda kimsecikler yoktu.

Oradaydı işte. Geri geliyordu. Beyaz gömlek çiti atladı ve gitgide büyüdü. Arka basamakları tırmandı, kapıyı kilitledi ve yatağına oturdu. Tek laf etmeksizin pantolonunu gösterdi. Yüzükoyun yattı. Bir süre karyolasının sarsılışını duydum. Sonunda ses dindi. Hiç sesimi çıkarmadım.

YEDİNCİ BÖLÜM

Jem bir hafta sessiz ve küskün dolaştı. Atticus'un bana önerdiği gibi Jem'in derisinin altına girip ortalarda dolandım. Gece ikide Radley'lerin evine giden ben olsaydım ertesi gün öğleden sonra cenazem kalkardı. Bu nedenle Jem'e ilişmedim ve onu yalnız bıraktım.

Ders yılı başladı. İkinci sınıf da birincisi kadar kötüydü. Daha bile beterdi. Hâlâ adamın suratına kartlar sallıyorlar, okuyup yazmamıza izin vermiyorlardı. Bayan Caroline'nin başarı derecesi yan odadan duyulan gülüşmelerin sıklığı ile belirlenebilirdi. Aynı ekip yine birinci sınıfta çıkmıştı. Disiplinli sağlamada etkin oluyorlardı. Bu yılın en iyi yanı Jem'le aynı saatte çıkmamızdı; saat üç oldu mu eve gidebiliyorduk.

Bir öğle sonrası okul bahçesine geçiyorduk. Jem ansızın. «Sana söylemediğim bir şey var» dedi. Günlerdir söylediği tek tam cümle olduğu için gücendirmemeye çalıştım: «Ne ile ilgili?»

«O gece ile.»

«Bana o gece ile ilgili hiçbir şey anlatmadın ki.»

Jem bu sözüme karşılık, sinek kovarcasına elini salladı. Birkaç dakika sessizce yürüdü. Sonunda, «Pantolonumu almak için geri döndüğümde -hani çıkarırken birbirine

dolanıp tele takılmışlardı da kurtaramamıştım- geri döndüğümde...» dedi. Derin bir soluk aldı. «Geri döndüğümde tel örgünün üzerine katlanıp konmuştu. Benim gelip almamı bekliyordu sanki.»

«Üstünde...»

«Bir şey daha var... Jem'in sesi boğuktu. «Eve gidince gösteririm. Tamir edilmişlerdi. Bir hanım dikmiş gibi değildi. Ben filan dikmişim gibi; çarpuk çurpuk. Neredeyse...»

«...biri dönüp onları alacağını biliyormuş gibi,» diye tamamladım. Jem titredi. «Biri benim düşüncelerimi okuyormuş gibi... Ne yapacağımı bilebilirmiş gibi. Biri beni tanımadan bunu bilebilir mi Scout?» Jem'in sorusu yakarış gibiydi. Onu rahatlatmaya çalıştım. «Seninle aynı evde oturmadıkça ne yapacağını kim ne bilir! Kimi zaman ben bile bilemiyorum.» Ağacımızın yanından geçiyorduk. Budak deliğinde bir yumak gri ip vardı.

«Alma Jem. Burası birinin, kesin.»

«Sanmam, Scout.»

«Öyle! Walter Cunningham gibi birisi ders aralarında buraya bir şeyler saklıyor olmalı. Biz de gelip alıyoruz. Bak... bırakalım birkaç gün dursun. O zamana kadar kimse almamışsa biz alırız, tamam mı?»

«Peki. Haklı olabilirsin,» dedi Jem, «Bir çocuğun işi olmalı. Hâzinelerini büyüklerden sakladığı bir yer. Farkındaysan yalnızca okul açıkken bir şeyler buluyoruz.»

«Evet ama yazın buradan hiç geçmeyiz ki.» Eve gittik. Ertesi gün yumak yerindeydi. Jem üçüncü gün de orada olduğunu görünce cebine indirdi. O günden sonra budak deliğinde ne bulsak kendi malımız saydık.

İkinci sınıf iç karartıcıydı ama Jem yaşım büyüdükçe okulun da iyileşeceğini, kaldı ki insanın altınca sınıftan önce işe yarar bir şey öğrenmediğini savunuyordu.

Altıncı sınıf onu ta başından mutlu etmişti. Başlangıçta aklımı karıştıran bir Mısır dönemi yaşadı. Ayaklarını düz basmaya çalışıyor, bir elini öne, bir elini ardına uzatıyor, bir ayağını ötekinin hemen ardına koyuyordu. Ona kalırsa Eski Mısırlılar böyle yürürlerdi. Ben böyle yürürlerse nasıl işlerini yaparlar aklım almıyor dedim. Ama Jem Amerikalılardan fazla iş başardıklarını, tuvalet kâğıdını* ve sonsuza dek kalıcı mumyalamayı bulduklarını belirtti. Onlar olmasa halimiz nice olurdu. Atticus, sıfatları çıkarırsan gerçekler kalır dedi.

*Çevirmenin notu: İngilizcede rulo yapılmış kâğıtla (Papirüsler), tuvalet kâğıdının benzer anlatım biçimi aynıdır.

Güney Alabama'da mevsimler kesin sınırlarla ayrılmazlar. Yaz sonbahara kayar, sonbaharı ise kışın izlemediği yıllar olur. İlkbahar birkaç günde yazı karışır. O sonbahar uzun bir sonbahardı. Ceket giydirecek kadar bile serin olmadı. Bir Kasım akşamı, Jem'le ben yine yörüngede dolanıyorduk ki budağımız bizi yolumuzdan alıkoydu. Bu kez içinde beyaz bir şey duruyordu.

Jem çıkarma onurunu bana bıraktı. Sabundan yapılmış iki küçük heykelcik çıkarttım. Biri küçük bir oğlandı, ötekinin ise

beceriksizce yapılmış bir etekliği vardı.

Büyü denen bir şey olmadığını anımsamazdan önce ikisini de çığlığı bastığım gibi fırlatıverdim. Jem yerden aldı. «N'oluyor sana kuzum?» Yontuları bulandıkları kırmızı topraklardan kurtardı. «Çok güzel şeyler. Hiç bu kadar güzelini görmemiştim.»

Bana uzattı. İki küçük çocuğun kusursuz kopyalarıydı bunlar. Oğlan şort giymişti ve saçı kaşlarını örtüyordu. Jem'e baktım, kahverengi bir tutam saç kaşlarına doğru sarkmıştı. Benim de perçemlerim vardı.

«Bunlar biziz,» dedi.

Buralarda yontma işlerini kim yapar?»

«Bay Avery.»

«Bay Avery yalnızca tahta doğramasını bilir!»

Bay Avery her hafta bir değneği yonta yonta bitirirdi. Onu kürdan yapar, kürdanları çiğnerdi.

«İhtiyar Bayan Stephanie Crawford'un sevgilisi.»

«Evet ama o kasaba dışında oturuyor.»

«Bizimle niye ilgilensin ki?»

«Belki de verandada oturup Bayan Stephanie'yi seyredeceğine bizi seyrediyordur. Ben de onun yerinde olsam öyle yapardım.»

Jem öyle uzun uzun baktı ki ne olduğunu sordum.

«Yok bir şey,» dedi. Eve gidince de bebekleri sandığına koydu.

İki hafta geçmemişti ki bir kutu sakız bulduk. Jem, Radley'lerin bahçesinde bulunan her şeyin zehirli olduğunu unutmuş olacak ki hepsini çiğnedi.

Ertesi hafta budak deliğinden paslı bir madalya çıktı. Jem, Atticus'a gösterdiğinde, Atticus bunun bir okul madalyası olduğunu söyledi. Bizler doğmadan önce Maycomb yöresindeki okullar yazı yarışmaları düzenlerlermiş ve kazanana bu madalyadan verilirmiş. Atticus, 'biri yitirmiş olmalı,' dedi. Nerede bulduğumuzu sordu. Tam söylüyordum ki Jem'in tekmesini yedim. Jem, Atticus'a kazananlardan kimseyi anımsayıp anımsamadığını sordu. Hayır, anımsamıyordu.

En büyük ganimet dört gün sonra çıktı ortaya. Bozuk bir cep saatiydi bu. Üzerine çakı iliştirilmiş bir kösteğe takılıydı.

«Altın mıdır dersin, Jem?»

«Bilmem... Atticus'a gösterelim.»

Babam yeni olsaydı on dolar edeceğini söyledi.

«Okuldan biriyle değiş-tokuş mu yaptınız?»

«Yo, hayır efendim!» dedi Jem ve dedesinin saatini cebinden çıkardı. Atticus bu saati dikkatli olması kaydı ile haftada bir

taşımasına izin verirdi. O günlerde Jem'i görmeliydiniz; yumurtaların üzerinde gezermiş gibi yürürdü.

«Atticus, senin için farketmezse bunu taşımayı yeğlerim. Belki tamir de edebilirim.»

Dedemin saatini taşımanın tadını iyice çıkarmıştı, şimdiyse bu saat ona yük gibi gelmeye başlamıştı. Her beş dakikada bir saate bakmak gereğini de duymuyordu artık. Tamir işini iyi becerdi. Dışarda yalnızca bir yay ve iki küçük parça kalmıştı ama saat yine de çalışmıyordu. «Olmayacak Scout.»

«Ha?»

«Bunları bırakana bir mektup yazalım mı, ne dersin?»

«İyi olur Jem. Teşekkür edebiliriz... Ne oldu?»

Jem başını ellerinin arasına almış sallanıyordu. «Anlamıyorum! Hiç anlamıyorum! Nedendir bilmiyorum Scout...» Oturma odasına baktı. «Gidip her şeyi Atticus'a anlatmayı düşünüyorum... Hayır... söylememem gerek.»

«Senin yerine ben söyleyebilirim...»

«Yoo, bunu yapma Scout. Scout?»

«Ne var?»

Bütün gece kıvrandı. Bana bir şeyler söylemek istiyorsa da söyleyemiyor gibiydi. Yüzü parlıyor, tam bana doğru eğiliyor... sonra da vazgeçiyordu. Yine vazgeçti.

«Yok bir şey.»

«Haydi mektup yazalım,» dedim ve bloknotla kalemi burnunun dibine uzattım.»

«Peki. Sayın Bay...»

«Bay olduğunu nereden biliyorsun? Bence Bayan Maudie bu. Bana öyle geliyor.»

«Hadi canım sen de! Bayan Maudie sakız çiğneyemez ki...» Jem sırttı. «Biliyor musun bazen çok güzel konuşuyor. Bir keresinde ona sakız verdim ama almam teşekkürler dedi. Sakız damağıma yapışıyor, ben de konuşamıyorum dedi. Kulağına ne hoş geliyor değil mi?»

«Hıı, arada güzel söyler. Zaten köstekli saati de yoktur.»

«Sayın Bayım,» dedi Jem. «Bize... yo, bizim için ağaca koyduğunuz her şey için teşekkür ederiz. Saygılarımızla, Jeremy Atticus Finch.»

«Öyle imzalarsan senin kim olduğunu bilemez, Jem.»

Jem imzasını silip «Jem Finch» yazdı.

Ben de imzaladım: «Jean Louise Finch (Scout).»

Ertesi sabah elinde zarfla önüm sıra koştu. Ağacın önünde durdu. Kafasını kaldırdığında yüzyüze geldik ve bembeyaz olduğunu gördüm.

«Scout!»

Ona koştum.

Biri budak deliğimizi imento ile tıkamıştı. Okula kadar «Ağlama Scout... ağlama zölme...» diye fııldadı. Yemek için eve döndüğümüzde yemeğini bir koşuda yedi ve bahçeye fııladı. «Kimse geçmedi,» dedi. Ertesi gün nöbeti tekrarladı ve karşılığını da gördü.

«Merhaba. Bay Nathan.»

«Günaydın Jem, Scout,» dedi Bay Radley. Tam geçip gidiyordu ki, Jem:

«Bay Radley» dedi.

Bay Radley döndü.

«Bay Radley, şu ağacın budak deliğini siz mi tıkadınız?»

«Evet, ben tıkadım.»

«Neden yaptınız bunu bayım?»

«Ağaç ölüyor. Hastalandıklarında deliklerini tıkarsın. Bunu bilmen gerek Jem.»

Jem bu konuyu akşama kadar açmadı.

Ağacımızın yanından geçerken eliyle betona vurdu ve dalıp gitti. Kendi kendine bir şeyler kuruyordu sanki. Ondan uzak durdum.

Her akşam yaptığımız gibi o akşam da Atticus'u iş dönüşünde karşıladık. Tam bizim basamağa gelmiştik ki Jem; «Atticus şu ağaca baksana... lütfen bakar mısınız efendim,» dedi.

«Hangi ağaç evlat?»

«Radley'lerle okulun köşesindeki.»

«Evet?»

«O ağaç ölüyor mu?»

«Sanmam evlat. Yapraklarına baksana... Yeşil ve gür. Hiç kahverengi lekeleri de yok.»

«Hasta mı?»

«Senin kadar sağlıklı. Niye sordun?»

«Bay Radley ölüyor dedi.»

«Belki de öyledir. O ağaçları bizden iyi bilir.» Atticus bizi verandada bıraktı. Jem omuzunu direğe sürterek kaşımaya koyuldu.

«Kaşınıyor musun?» Jem? diye olabildiğince kibar bir tavırla sordum. Yanıt vermedi. «İçeri girelim, Jem,» dedim.

«Az sonra.»

Karanlık çökünceye kadar orada öyle durdu, ben de onu bekledim. İçeri girdiğimizde ağlamış olduğunu gördüm.

Yüzündeki kirler dalga dalgaydı. Şaşılacak şey... ağlarken sesini hiç duymamıştım.

SEKİZİNCİ BÖLÜM

Maycomb yöresindeki deneyimli kâhinlerin bile anlayamadığı nedenlerden ötürü o yıl sonbahar kışa döndü. Atticus'un dediğine bakılırsa 1885'den bu yana görülen en soğuk iki haftayı yaşıyorduk. Bay Avery ise, «Rosetta taşında, çocuklar ana babalarına karşı gelip, sigara içip kavga ettiklerinde, mevsimlerin değişeceği yazılı,» diyordu. Jem ve ben, doğanın bu sapmasına katkıda bulunmaktan ve konu komşunun mutsuzluğundan dolayı kendimizi suçlu buluyorduk. Yaşlı Bayan Radley o kış öldü. Ölümü hiç tepki yaratmadı. Çiçeklerini suladığı zamanların dışında komşular onu görmezlerdi. Jem ve ben Boo'nun onu temizlediği sonucuna vardık, ama Atticus Radley'lerden dönünce bunun kendiliğinden olduğunu söyledi.

«Sorsana,» diye fısıldadı Jem.

«Sen sor, sen daha büyüksün.»

«İşte onun için senin sorman gerek.»

«Atticus,» dedim, «Bay Arthur'u gördün mü?»

Atticus gazetesinin kenarından kızgınca baktı: «Görmedim.» Jem fazla soru sormamı engelledi. Radley'ler konusunda bizden hâlâ kuşkulandığını, üzerine gitmemizin iyi olmayacağını söyledi.

O yaz yaptıklarımızın yalnızca strip-poker olmadığı konusunda Atticus'un bilgi sahibi olduğuna inanıyordu. İnancını doğrulayacak kanıtı yoktu ama ona öyle geliyordu işte.

Sabah kalktığımda pencereden dışarı baktım ve az kalsın korkudan ölüyordum. Çılgınlıklarım Atticus'un banyodan fırlayıp gelmesine neden oldu.

«Dünyanın sonu geldi. Atticus! Ne olur bir şey yap...» Onu pencereye sürükledim.

«Dünyanın sonu filan gelmedi,» dedi. «Kar yağıyor, hepsi bu.»

Jem, uzun sürüp sürmeyeceğini sordu. O da kar görmemişti ama ne olduğunu biliyordu. Atticus'un da ondan fazla bilgisi yoktu. «Sanırım böyle sulu giderse yağmura çevirir.»

Telefon çalınca kahvaltıdan kalktı. Arayan Eula May'di. Maycomb'da 1885'den beri kar yağmadığı için okul bugün kapalıydı. Eula May, Maycomb'un santral baş memuresidir. Duyuruları, düğünleri, yangınları ondan öğrenirsiniz. Bay Reynolds olmadığı zaman ilk yardım bilgilerini vermek de onun göreviydi.

Atticus bizi pencereden masaya çağırıp dışarı bakacağımıza tabaklarımıza bakmamızı söylediğinde Jem; «Kardanadam nasıl yapılır?» diye sordu.

«Hiçbir fikrim yok. Düş kırıklığına uğramanızı istemem ama kartopu yapacak kadar bile kar olacağını sanmıyorum.»

Calpurnia içeri girdi, bu kar tutar dedi. Arka bahçeye koştuğumuzda yerde incecik, zayıf bir kar örtüsü oluşmuştu.

«Üstünde dolaşmamalıyız,» dedi Jem. «Bak, her bastığın yerde kar yok oluyor.»

Sulu ayak izlerime baktım. Jem beklersek kardan adam yapacak kadar birikebilir diyordu. Dilimi çıkarıp bir kar tanesi yakaladım. Dilimi yaktı.

«Jem, çok sıcak!»

«Hiç bile değil, öyle soğuk ki yakıyor. Yemesene Scout. Boşuna harcıyorsun. Bırak yere düşsün.»

«Ama ben üstünde dolaşmak istiyorum»

«Buldum! Gidip Bayan Maudie'nin bahçesinde dolaşalım.»

Jem ön bahçeyi seke seke geçti. Ben de izlerine basarak yürüdüm. Bayan Maudie'nin basamaklarında Bay Avery bizi durdurdu. Yüzü pespembeydi. Kemerinin altında da kocaman bir göbeği vardı. «Gördünüz mü yaptığınızı? İç savaştan beri Maycomb hiç kar görmemiştir. Sizin gibi yumurcaklar mevsimleri değiştiriyorlar.»

Bay Avery onu bir yaz boyu umutla izlediğimizi biliyor muydu acaba? Ödülümüz bu ise Günah konusunda söylenecek çok şey vardı... Bu meteorolojik istatistikleri nereden edindiğini hiç merak etmedim. Dosdoğru Rosella Taşı'ndan geliyordu.

«Jem Finch, baksana Jem Finch!»

«Bayan Maudie sana sesleniyor, Jem.»

«Ortada durun. Verandanın önündeki karın altında lavantalarım var. Üstüne basmayın sakın!»

«Tamam! Ne güzel değil mi, Bayan Maudie?»

«Güzelliği batsın. Bu gece dona çekerse açelyalarımın sonu olur!»

Bayan Maudie'nin eski hasır şapkasında kar taneleri parıldıyordu. Bazı ufak çalıkların üstüne eğiliyor, onları şeker çuvalları ile örtüp, bağlıyordu. Jem neden öyle yaptığını sordu.

«Sıcak tutsun diye.»

«Bitkiler nasıl sıcak kalır ki? Onların dolaşımı yok.»

«O dediğini bilemem Jem Finch. Tek bildiğim eğer dona çekerse bu bitkiler donar. Örtmem gerek. Anladın mı?»

«Evet. Bayan Maudie?»

«Neymiş bayım?»

«Scout ile ben karınızdaki ödünç alabilir miyiz?»

«Aman Allahım! Hepsini götürün! Evin altında eski bir şeftali sepeti var. Onunla taşıyın.» Bayan Maudie'nin gözleri kısıldı.
«Jem Finch, karımı ne yapacaksınız?»

«Görürsünüz,» dedi Jem; bahçeden bahçeye kar taşırken. Sulu, cıvık bir işti bu.

«N'apacağız Jem?»

«Görürsün. Şimdi sepeti al ve arka bahçeye kürekleyebildiğin ne kadar kar varsa ön bahçeye taşı,» dedi. «İzlerine basa basa geri gel!» diye de uyardı.

«Kardan bebek mi yapacağız Jem?»

«Hayır, gerçek bir kardanadam. Çok çalışmamız gerek şimdi.»

Jem arka bahçeye koştu ve bahçe küreğini yakalayıp odunların arkasını kazmaya koyuldu. Bulduğu solucanları bir kenara koyuyordu. Eve döndü ve çamaşır sepeti ile geri geldi. İçini toprakla doldurup ön bahçeye getirdi. Beş sepet dolusu toprağımız, iki sepet dolusu da karımız olunca, Jem başlamaya hazır olduğumuzu söyledi.

«Bu iş biraz pis değil mi?»

«Şimdi öyle görünüyor ama bitince olmayacak.»

Jem avuç avuç toprağı birbirine ekleyerek, ortaya bir gövde çıkana dek çalıştı.

«Jem, ben hiç Zenci kardanadam duymadım.»

«Siyah kalmayacak.»

Arka bahçede şeftalinin budanmış dallarından getirdi. Onları örerek ve toprakla sıvayarak kemikleri oluşturdu.

«Bayan Stephanie Crawford'a benziyor. Ortası şişko, kolları sıska,» dedim.

«Büyüteceğim.» Jem çamurdan adamın üzerine su atıp biraz daha toprak ekledi. Uzaktan baktı ve bir göbek ekledi.

Gözleri parlıyordu. «Bay Avery kardanadama benziyor, değil mi?»

Jem adamının üzerini karla sıvamaya başladı. Benim de arkayı sıvamama izin verdi. Görünen yerler kendininki. Bay Avery yavaş yavaş beyaza dönüşüyordu.

Gözler, burun, ağız ve düğmeler için tahta parçaları kullanan Jem, Bay Avery'i kızgın bakışlı yapmayı da başardı. Bir parça tahta işi tamamladı. Jem geri çekilip eserini inceledi. «Çok güzel,» dedim. Neredeyse konuşacak. Atticus'un yemeğe gelmesini bekleyemedik. Telefon açıp bir sürprizimiz olduğunu söyledi. Arka bahçenin büyük bir bölümünün ön-bahçede olduğunu görünce şaşırılmış göründü ama ustaca yaptığımızı da söyledi. «Nasıl yapacağınızı bilemiyordum. İlerde ne iş yapar bu çocuk diye kaygılanmayacağım evlat, sen hep yapacak bir şeyler bulacaksın,» dedi.

Atticus'un övgüsü karşısında Jem kulaklarına kadar kıpkırmızı kesildi. Atticus kardanadamın yanına gitti. Baktı, baktı... önce sırttı, sonra da kahkahayla güldü.

«Oğlum -ne olacağını bilemem- mühendis mi, avukat mı, portre ressamı mı...Şu ön bahçede yaptığın şey, iftiraya yakın bir benzerlik yaratıyor. Bu arkadaşın kimliğini gizlememiz gerek!»

Atticus göbeğın azıcık eritilip, önüne bir önlük bağlanmasını önerdi.Odun parçasını da bir süpürge ile değiştirirsek bu iş olurdu. Jem bunlar yapılırsa çamurlanacağını ve kardanadam olmaktan çıkacağını söyledi.

«Ne yaparsan yap ama bir şeyler yap. Komşularımızı böyle karikatürize edemezsin.»

«Karikatür değil ki! Yalnızca ona benziyor.»

Bay Avery öyle düşünmeyebilir.»

Jem, «Buldum!» dedi. Koşarak sokağı geçti, Bayan Maudie'nin arka bahçesine daldı ve zafer kazamışçasına döndü. Bayan Maudie'nin şapkasını kardanadamın başına geçirip, çim makasını da koluna taktı. Atticus beğendiğini söyledi. Bu arada verandaya çıkmış olan bayan Maudie sokağın öte tarafından bize bakıyordu. Birden güldüğünü duyduk, «seni gidi şeytan seni... Jem Finch, şapkamı geri getir!»

Jem, Atticus'a baktı. «Yalnızca takılıyor,» dedi Atticus, «Başarından etkilenmişe benziyor.»

Atticus, Bayan Maudie'nin kaldırımına geçip onunla sohbeti koyulaştırdı. Kulağıma ulaşan tek cümle, «...bahçeye tam bir

insan kopyası dikmiş! Atticus, sen bununla nasıl başedeceksin?» oldu.

Kar öğleden sonra dindi. Isı düştü ve gün geceye döndüğünde Bay Avery'nin en kötü kehanetleri gerçekleşmişti. Calpurnia evdeki tüm şömineleri yakmıştı ama yine de üşüyorduk. Atticus eve geldiğinde işimizin iş olduğunu söyleyip Calpurnia'ya bizimle kalmak ister misin diye sordu. Calpurnia yüksek tavanlara ve uzun pencerelere baktı ve evinde daha sıcakta olacağını sandığını söyledi. Atticus onu arabayla evine bıraktı.

Yatmadan önce Atticus odamdaki şömineye az daha kömür attı. Termometrenin -10'u gösterdiğini söyledi. Anımsadığı en soğuk geceydi. Bahçedeki kardanadamımız kaskatı kesilmişti.

Bana birkaç dakika gibi görünen bir zamandan birinin beni sarsarak uyandırdığını farkettim. Atticus'un paltosu üzerime örtülmüştü. «Sabah oldu mu?»

«Kalk, bebeğim.»

Atticus bornozumu ve paltomu tutuyordu. «Önce bornozunu giy.»

Jem Aticus'un arkasındaydı. Şaşkın ve dağınıktı. Paltosu boynundan iliklenmişti. Şaşılacak derecede şişko görünüyordu.

«Çabuk ol şekerim,» dedi Atticus. «İşte ayakkabıların ve çorapların.»

Aptal aptal giyindim. «Sabah mı oldu?»

«Hayır. Bir'i az geçiyor. Çabuk ol.»

Bir şeylerin döndüğü kafama yeni dank etmişti.

«Neler oluyor?»

Söylemesine gerek kalmamıştı. Yağmur yağdığına kuşlar nereye gideceklerini nasıl bilirlerse ben de sokağımızda ters işler döndüğünü öyle biliyordum. Tafta hışırtısı gibi sesler, ayak sürümleri içimi umutsuzca karartmıştı.

«Ki minki?»

«Bayan Maudie'ninki tatlım,» dedi Atticus.

Ön kapıya geldiğimizde Bayan Maudie'nin yemek odası pencerelerinden alevlerin fışkırdığını gördük. Sanki gördüklerimizi doğrulamak istercesine kasabanın yangın sireni sesini yükseltti, inceltti ve kaldı. Çığlık çığlığaydı.

«Evin işi bitik değil mi?» diye inledi Jem.

«Sanırım,» dedi Atticus. «İkiniz de beni dinleyin. Gidip Radley'lerin evinin önünde durun. Ayak altında durmayın... tamam mı?»

«Atticus... eşyaları dışarı taşımaya başlayalım mı?»

«Henüz değil evlat. Dediğimi yapın. Koşun. Scout'a göz-kulak ol... duyuyor musun? Onu gözünün önünden ayırma.»

Omuzlarımızdan itince Radley'lere doğru yola çıktık. Yangın Bayan Maudie'nin evini sessizce yiyip bitirirken sokak insanlar ve arabalarla doluyordu.

«Neden acele etmiyorlar, neden acele etmiyorlar?..» diye söylendi Jem.

Nedenini gördük. Soğuk hava tarafından öldürülen eski itfaiye arabası bir grup kasabalı tarafından itiliyordu. Hortumu su borusuna bağladıklarında hortum patladı ve sular fıskiye gibi kaldırıma yayıldı.

«Aman tanrım. Jem...»

Jem bana sarıldı. «Sus Scout. Umutsuzluğa kapılmak için çok erken. Ben zamanı gelince sana söylerim.»

Maycomb'un giyinik, soyunuk ve yarı-giyinik erkekleri Bayan Maudie'nin evinden karşı bahçeye eşya taşıyorlardı. Atticus'un Bayan Maudie'nin ağır meşe sandalyesini taşıdığını gördüm. Onun en çok değer verdiği parçayı kurtarması çok akıllıcaydı.

Arada bağırtilar duyuyorduk. Sonra üst kat penceresinde Bay Avery'nin yüzü görüldü. Pencereden sokağa bir şilte fırlatıp üstüne eşyaları atmaya koyuldu. Adamlar «İn aşağı Dick! Merdiven çöküyor!» diye bağırana kadar da bu işi sürdürdü. Pencerenin dışına geçti.

«Scout... takıldı...» diyebildi Jem. «Tanrım...»

Bay Avery bir çiviye takılmıştı. Kafamı Jem'in kolunun altına gömdüm ve çıkarmadım. Jem bağırdı: «Kurtuldu Scout! İyi!»

Kafamı kaldırdığımda Bay Avery'nin üst kat balkonuna geçtiğini gördüm. Karanlıkta ayaklarını sallandırdı ve direğin birinden aşağı süzülüyordu ki ayağı kaydı. Düşerken bağırdı ve Bayan Maudie'nin çiçeklerine gömüldü. Birden adamların Bayan Maudie'nin evinden geriye, bizim eve doğru koştuklarını farkettim. Artık eşya taşımıyorlardı. Yangın ikinci katı da sarmıştı ve damı yiyordu. Parlak turuncuya çalan alevlerin önünde çerçevlerin görüntüsü simsiyahtı.

«Jem, balkabağına benziyor...»

«Scout bak!»

Duman nehir boylarına çöken sisler gibi bizim ve Bayan Rachel'in evinin üzerine çöküyordu. Abbottsville'in itfaiye arabası gelip bizim evin önünde durdu.

«Kitap...» dedim.

«Ne?»

«Tom Swift, benim değil, Dill'in..»

«Üzülme Scout, şimdilik korkacak bir şey yok. Bak.»

Komşuların oluşturduğu bir grubun ortasında Atticus duruyordu. Elleri cebindeydi. Bir futbol maçını izliyor olabilirdi. Yanında da Bayan Maudie dikiliyordu.

«Bak, o telaşlı değil.»

«Neden evlerden birinin üstünde değil?»

«Çok yaşlı, boynunu kırar.»

«Eşyalarımızı çıkarmasını sağlayalım mı elersin?»

«Sıkboğaz etmeyelim. O zamanı gelince bilir,» dedi Jem. Abbottsville itfaiye arabası evimizin üstüne su sıkmaya başladı. Damdaki biri gerekli yerleri işaret ediyordu. Bizim kopyanın simsiyah olup parçalanmasını seyrettim. Yığının üstünde Bayan Maudie'nin şapkası kalmıştı. İki evin sıcaklığının ortasındaki adamlar paltolarını ve bornozlarını çoktan atmışlardı. Pijamaları veya gecelik entarileri içinde çalışıyorlardı. Oysa ben durduğum yerde donmakta olduğumu farkettim. Jem beni sıcak tutmaya çabalıyordu ama kolu yeterince uzun değildi. Kolundan kurtulup omuzlarımı tuttum. Biraz dans edersem ayaklarımı hissedebiliyordum... Bir başka itfaiye arabası belirdi ve Bayan Stephanie'nin önünde durdu. Başka bir hortum için su kanalı olmadığından el söndürücülerini kullandılar.

Bayan Maudie'nin tavanı alevlere gömüldü ve ev korkunç bir gürültüyle çöktü. Her yere ateşler fırladı. Yan evdekiler sıçrayan korları ve yanan tahta parçalarını battaniyelerle söndürmeye uğraştılar.

İnsanlar önce birer birer sonra da gruplar halinde uzaklaşmaya başladıklarında gün ağarıyordu. Maycomb itfaiye arabasını ite ite kasabaya geri götürdüler. Abbottsville'in arabası ayrıldı. Üçüncü araba gitmedi. Ertesi

gün onun 60 mil ötedeki Clark's Ferry'den geldiğini öğrendik.

Jem'le ben sokağı geçtik. Bayan Maudie bahçesindeki tüten kara deliğe bakıyordu. Atticus konuşmak istemediğini anlatmak için başını salladı. Bizi omuzlarımızdan tuttu, buz kaplı sokaktan geçirip eve götürdü. Bayan Maudie'nin şimdilik Bayan Stephanie'de kalacağını söyledi. «Kim sıcak kakao ister?» Atticus kuzineyi yakarken titriyordum.

Kakaomuzu içerken Atticus'un üzerimdeki bakışları önceleri meraka sonra da kızgınlığa dönüşmüştü.

«Jem'le sana yerinizden kıpırdamayın dediğimi sanıyorum.»

«Kıpırdamadık ki. Tam...»

«Peki, o arkandaki battaniye kimin?»

«Battaniye mi?»

«Evet küçük hanım, battaniye! Bizim değil?»

Üzerimde kahverengi yünlü bir battaniye olduğunu o an gördüm. Kızılderililer gibi örtünüp sarınmıştım.

«Atticus, bilmiyorum... ben..»

Cevap ararcasına Jem'e baktım ama Jem benden bile daha şaşkındı. Nereden geldiğini o da bilmiyordu. Atticus'un dediğini yapmış, herkesten uzakta, Radley'lerin önünde durmuştuk. Şuradan şuraya bir adım bile... Jem sustu.

«Bay Nathan yangın yerindeydi,» dedi; «Onu gördüm, gördüm onu, bir yatağı çekiştiriyordu. Atticus, yemin ederim...»

«Peki oğlum, tamam.» Atticus yavaşça gülümsedi. Galiba bu gece Maycomb'daki herkes şöyle veya böyle dışardaydı. «Jem, kilerde paket kâğıdı olacaktı, gidip getiriver.»

«Atticus, hayır efendim!»

Jem aklını yitirmiş gibiydi. Bütün sırlarımızı doğru yanlış demeden bir ağızda ortaya döktü. Ne benim ne de kendinin başına gelecekleri düşünüyordu. Hepsi döküldü ortaya, budak deliği, pantolon, hepsi, hepsi...

«... Bay Nathan o ağaca çimento tıkadı. Atticus biz bulmayalım onları diye -belki dedikleri gibi delidir- ama Atticus, yemin ederim ki bize hiçbir şey yapmadı. Hiç kötülük etmedi. O gece boğazımı boydan boya kesebilirdi ama onun yerine pantolonumun söküğünü dikti... bize hiç zarar vermedi Atticus...»

«Yavaş ol oğlum» dedi Atticus. Bunu öyle bir yumuşaklıkla söylemişti ki yüreklendim. Jem'in söylediklerinin herhalde tek sözcüğünü bile anlamamış olacak ki yalnızca «Haklısın. Bu bilgileri ve battaniyeyi kendimize saklamalıyız. Bir gün gelir, Scout ona teşekkür eder,» dedi.

«Kime?»

«Boo Radley'e... yangına öyle dalmışsın ki seni battaniyeye sardığını farketmemişsin.»

Elim ayağım kesildi. Neredeyse kusacaktım. Jem battaniye elinde yavaşça arkamdan dolaştı.

«Evden yavaşça çıktı... köşeyi döndü... böyle yavaşça arkana süzüldü ve böyle yaptı!»

Atticus sertçe, «Bu seni yeni serüvenlere sürüklemesin,» dedi.

Jem, «Ona bir şey yapmayacağım,» diye homurdandı. Gözlerindeki serüven parıltısının sönüşünü gördüm.

«Düşün Scout... arkana dönseydin onu görecektin.»

Calpurnia bizi uyandırdığında öğlen olmuştu. Atticus okula gitmemiz gerekmediğini söylemişti. Uykusuz olunca bir şey öğrenemezmişiz. Calpurnia da ön bahçeyi temizlememizi öğütledi.

Bayan Maudie'nin hasır şapkası ince bir buz tabakasına yapışmıştı. Çim makasını bulmamız için toprağı kazmamız gerekti. Bayan Maudie'yi arka bahçede bulduk. Yani açelyalarını seyrediyordu. «Eşyalarınızı geri getirdik. Olanlar için çok üzgünüz,» dediğimizde dönüp bize baktı. Eski gülüşünün bir gölgesi dolandı yüzünde. «Hep küçük bir ev isterdim Jem Finch. Bahçem daha büyük olur. Düşün bir kez. Şimdi açelyalarımaya daha geniş yer açılmış oldu.»

«Üzölmüyor musunuz?» dedim şaşırarak; Atticus varının yoğunun o ev olduğunu söylemişti.

«Üzölmek mi çocuğum? Yok canım! O eski ahırdan nefret ederdim. Şimdiye dek yüz kez ben yakardım ya işin ucunda

hapse girmek vardı.»

«Ama...»

«Benim için üzülme Jean Louise Finch. Olayları çözümlemek için senin bilemeyeceğin yöntemler de vardır. Kendime küçük bir ev yapar, biriki pansiyoner alırım. Alabama'nın en güzel bahçesi benimki olur. Ben kollarımı sıvayınca şu küpeçiçekleri ot gibi kalacak.» Jem'le ben bakıştık. «Nasıl çıktı?» dedi Jem.

«Bilmem ki, Jem. Herhalde mutfakdandır. Gece saksı çiçeklerim donmasın diye ateşi yanık bıraktım. Duyduğuma göre beklenmedik bir konuğun varmış Bayan Jean Louise?»

«Nereden biliyorsunuz?»

.«Atticus kasabaya inerken anlattı. Doğrusu seninle olmak isterdim. Hem ben arkama da bakardım.»

Bayan Maudie beni hep şaşırtırdı. Her şeyini yitirmişti, sevgili bahçesi darmadağınaktı, ama yine de benim ve Jem'in işleri ile içtenlikle ilgilenebiliyordu.

Kafamın karıştığını farketmiş olacak ki, «Dün gece düşünebildiğin tek şey yangının yarattığı tehlike ve kargaşaydı. Bütün mahalle yanabilirdi. Bay Avery en az bir hafta yatakta kalacak... berbat durumda. Öyle işler için çok yaşlı. Bunu yüzüne de söyledim. Ellerimi temizler temizlemez ve Stephanie görmeden ona bir Lane pastası yapacağım. Stephanie otuz yıldır o tarifin peşinde. Evinde kalıyorum diye kaptıracağımı sanıyorsa aldanıyor,» dedi.

Bayan Maudie dayanamayıp tarifi verse bile Bayan Stephanie'nin pastayı yapamayacağını düşündüm. Bana bir kez göstermişti. Bir sürü şeyin yanı sıra tarif bir büyük fincan dolusu şekeri gerektiriyordu.

Sakin bir gündü. Hava öylesine soğuk ve berraktı ki, adliyedeki saatin vurmazdan önce gerilip kurulduğunu bile duyduk. Bayan Maudie'nin burnu hiç görmediğim bir renkteydi. Nedenini sordum.

«Saat 6'dan beri buradayım. Donmuştur.» Ellerini gösterdi: Avuçları çizik içindeydi. Kirden ve kurumuş kandan kararmıştı.

«Ellerinizi mahvetmişsiniz!» diye bağırdı Jem «Neden Zencilerden birini çağırılmıyorsunuz? Scout'la ben de size yardım edebiliriz.» Sesi içtendi.

Bayan Maudie, «Sağolun bayım ama sizin kendi işiniz size yeter zaten,» dedi. Bizim bahçeyi gösteriyordu. «Kopyayı mı demek istiyorsunuz? Onu iki dakikada hallederiz!»

Bayan Maudie bana baktı. Dudakları sessizce kıpırdıyordu. Birden kafasını ellerine alıp boğulur gibi sesler çıkarmaya başladı. Bıraktığımızda hâlâ gülüyordu.

Jem ona neler olup bittiğini bilmediğini söyledi. Bayan Maudie böyleydi işte.

DOKUZUNCU BÖLÜM

«Sözünü geri al bacaksız!»

Cecil Jacob'un bu buyruğu Jem ve benim için oldukça zor günlerin başlangıcıydı. Yumruklarım sıkılmıştı ve patlatmaya hazırdım. Atticus bir kez daha kavga ettiğimi duyarsa canıma okuyacağını söylemişti. Bu çocukça işler için çok büyüktüm. Bu, kafama ne denli erken dank ederse, herkes için o denli iyi olacaktı. Ama ben bütün bunları unuttum.

Cecil Jacobs unutturdu. Bir gün önce okul bahçesinde Scout Finch'in babasının kara köpekleri savunduğunu söylemişti. Karşı çıktım ama Jem'e de anlattım.

«Ne demek istedi?»

«Hiçbir şey. Atticus'a sor. O sana anlatır.»

O gece sordum.

«Evet... bir daha kara köpek lafını duymayacağım Scout. Çok aşağılık bir söz bu.»

«Ama okulda herkes öyle diyor.»

«Bundan böyle bu herkes'den bir kişi eksik olacak.»

«Öyle konuşmaları öğrenmeden büyümemi istiyorsan neden beni okula yolluyorsun?»

Babam bana tatlı tatlı baktı. Gözlerindeki ifadeden, eğlendiği belliydi. Anlaşmamıza karşın okuldan kurtulma kampanyamı öyle veya böyle sürdürmüştüm. Geçen Eylül, baş dönmesi, bayılmalar ve hafif gastrit belirtileri sergilemişim. Saçkıran kaparım diye başımı Bayan Rachel'in uşağının oğlunun kafasına da sürtmüştüm. Bu işe bir çeyrek yatırarak kadar ileri gitmişim ama kapmadım. Şimdi derdim başkaydı. «Tüm avukatlar kara kö... Zencileri savunur mu?»

«Elbette, Scout.»

«Peki Cecil neden köleleri savunuyor dedi? Yaptığın suçmuş gibi?»

Atticus iç geçirdi. «Yalnızca tek bir Zenciyi savunuyorum. Adı da Tom Robinson. Kasaba çöplüğünün ötesindeki barakalarda oturuyor. Calpurnia'nın kilisesine üye. Cal ailesini iyi tanıyor, iyi insanlar olduklarını, dürüst yaşadıklarını söyledi. Scout, bazı şeyleri anlayacak yaşta değilsin, ama kasabalıya göre bu adamı savunmamam gerek. Fazla bir şey yapmam gerekmiyor. Tuhaf bir dava. Yaz sonundan önce de yargıç önüne gelmez. John Taylor bize bir erteleme verecek kadar iyilik etti...»

«Eğer onu savunmaman gerekiyorsa neden savunuyorsun?»

«Bir çok nedenle. Birincisi savunmasam bundan böyle başım yukarıda gezemem. Bu yöreyi eyalet mahkemesinde temsil

edemem. Bir daha sana ve Jem'e şunu yap veya yapma diyemem.»

«Yani adamı savunmasam Jem'le ben senin sözünü dinlemek zorunda olmaz mıydık?»

«Aşağı yukarı.»

«Neden?»

«Çünkü sözümü dinlemenizi isteyemem. İşin doğası bu. Her avukat onu kişisel olarak ilgilendiren bir davayı ömrü boyunca ancak bir kez yakalar. Bu da benimki sanırım. Bu konuyla ilgili olarak çirkin sözler işitebilirsin. Sen yalnızca yumruklarını indir, başını dik tut. Sana ne söylerlerse söylesinler. Bırak uğraşsınlar. Bu kez de kafanla dövüşmeyi dene. Her ne kadar öğrenilmesi zor olsa da iyi bir yöntemdir.»

«Atticus, davayı kazanacak mıyız?»

«Hayır bebeğim.»

«Öyleyse ned...»

«Nasılsa yenileceğiz diye kazanmaya çabalamaktan vazgeçemeyeceğimiz için.»

«Kuzen Ike Finch gibi konuşuyorsun,» dedim.

Ike Finch, Maycomb yöresinin hayatta olan tek Güneyli Konfederasyon askeriydi. Çok övündüğü sivri bir sakalı vardı. Yılda en az bir kez Atticus, Jem ve ben onu görmeye

giderdik. Onu öpmek zorundaydım. Korkunç bir şeydi bu. Orada öylece uslu uslu oturur, Kuzen Ike'ın savaşı yeniden anlatmasını dinlerdik.

«Bak Atticus,» dedi Kuzen Ike, «bizim işimizi bitiren Missouri Anlaşması'dır. Yeniden savaşacak olsak aynı yolu yayan gider gelir ama bu kez işi ben bitirirdim. 1864'de Stonewell Jackson gelip...»

«Gel buraya Scout,» dedi Atticus. Kucağına kıvrıldım ve kafamı çenesinin altına sıkıştırdım. Beni kollarının arasına alarak sallamaya başladı. «Bu kez farklı,» dedi; «Bu kez Kuzeylilerle savaşmıyoruz. Kendi dostlarımızla savaşıyoruz. Ama şunu hiç aklından çıkarma: İşler ne denli tatsızlaşırsa tatsızlaşsın onlar yine de bizim dostlarımız ve burası bizim evimiz.»

Sabah Cecil Jacobs'un karşısına bu düşüncelerle dikildim. «Sözünü geri alacak mısın?»

«Aldırt da göreyim!» diye bağırdı. «Bizimkiler babana kasabanın yüz karası diyorlar. O köleyi de su tankından sallandırmak gerek diyorlar.»

Tam yumruğumu kaldırmıştım ki Atticus'un dedikleri aklıma geldi, elimi indirdim. «Scout ödleğin tekidir,» sesleri kulağımda çınlıyordu. İlk kez bir kavgadan kaçıyordum. Cecil'le kavga etmedim. Jem ile benden bir şey istediği pek olmazdı. Onu üzmemek için korkaklık suçlamalarını sineye çekebilirdim. Yapmam gerekeni zamanında anımsadığım için kendimi çok soylu hisediyordum. Soyluluk duygusu üç hafta sürdü. Noel'le birlikte felaket de gelip çattı.

Jem ve ben Noel'e karmaşık duygularla bakıyorduk. İyi yönü Noel ağacı ve Jack amcaydı. Her Noel günü Jack Amca'yı Maycomb Sapağı'nda karşılardık. Bir hafta bizimle olurdu. Madalyonun öteki yüzünde ise Alexandra Hala ve Francis vardı. Alexandra Hala'nın kocası Jim Enişte'yi de aynı yüze katmalıydım. Bana bir kez «Parmaklığın önünden çekil!» demişti. Bunun dışında benimle konuştuğunu anımsamıyorum. Kendisini adam yerine koymak için hiç bir neden göremedim. Hala Alexandra da pek görmezdi. Uzun yıllar önce ve aralarının daha iyi olduğu bir dönemde bir çocuk çıkarmışlardı ortaya. Adı Henry olan bu çocuk yuvadan uçacak yaşa gelince uçmuş, ve sırası gelince o da bir çocuk çıkarmıştı: Francis. Henry ve karısı her Noel Francis'i dedesinin evine bırakıp kendi eğlencelerinin peşinden giderlerdi.

Ne yaparsak yapalım Noel'i evde geçirmek için Atticus'u kandıramazdık. Bildiğim bileli her Noel Finch Landing'e gitmişizdir. Francis Hancock'la Noel geçirmenin tek avundurucu yanı Alexandra Hala'nın çok iyi bir aşçı olmasıydı. Francis benden bir yaş büyüktü. Nerde hoşlanmadığım oyun varsa onları severdi. Benim oyunlarımı da o beğenmezdi. Alexandra Hala Atticus'un kardeşiydi ama Jem doğumda karışan kardeşlerden söz edince onun da böyle olduğuna karar verdim. Belki de dedeme Finch yerine bir Crawford verilmişti. Nedense tüm avukat ve yargıçların tutkun oldukları dağcılık konulu mistik düşünceleri ben de besleseydim onu Everest'e benzetirdim. Buz gibiydi ve hep oradaydı!

Noel arifesinde Jack Amca trenden atladığında, hamalın iki uzun paketi uzatmasını beklemek zorunda kaldık. Jack Amca'mla babamın öpüşmesini seyretmek hep komiğimize giderdi. Bizim oralarda erkekler pek öpüşmezlerdi. Jem'le el sıkıştılar. Beni de havaya atıp tuttu. Pek yükseğe atamadı, çünkü Atticus'dan bir kafa kısaydı. Ailenin bebeği sayılırdı.

Alexandra Hala'dan da küçüktü. Halamla benzeşirlerdi ama amcam yüzünü daha iyi kullanıyordu. Sivri burnu ve çenesinden bıktığımızı hiç bilmem.

Beni hiç ürkütmeyen bilim adamlarından biriydi. Doktor gibi davranmazdı. Ne zaman Jem'le bana bir şey yapması gerekse (ayağımızdan kıymık çıkarmak gibi) ne yapacağını kelimesi kelimesine anlatır, ne kadar acıtacağına dair bir fikir verir ve kullandığı aletleri açıklardı. Bir Noel günü ayağıma diken batmıştı, kıyıda köşede saklanıyor, kimseyi yanıma yaklaştırmıyordum. Ama sonunda Jack Amca'ya yakalandım, kiliseye gitmekten nefret ettiği için sırtında cübbesi, ağzında nargilesiyle kapı aralığında durup gelip geçene vaaz veren bir papazdan söz ederek beni güldürdü. Sözünü keserek diken ne zaman çıkarırsan haber ver dedim. Ama o elindeki cımbızın ucundaki kanlı diken gösterdi. Ben gülerken çıkardığını, buna da görecelilik dendiğini söylemişti.

«Paketlerde ne var?» diye sordum.

«Seni ilgilendirmez.» dedi.

Jem, Rose Aymler'in nasıl olduğunu sordu. Rose Aymler amcamın kedisiydi. Çok güzel, dişi bir sarmandı. Amcamın

birlikte olmaya katlanabildiği tek dişiydi. Cebini eline atıp birkaç poz resim çıkardı. Onlara hayranlıkla baktık.

«Şişmanlamış,» dedim.

«Evet, öyle. Hastaneden artan parmakları ve kulakları yiyor.»

«Öff! Amma da boktan hikâye ha!» dedim.

«Ne dedin, ne dedin?»

Atticus, «Aldırma Jack,» dedi. «Seni sınıyor. Çal bir haftadır küfretme antrenmanları yaptığını söyledi.»

Jack Amca kaşlarını kaldırdıysa da bir şey söylemedi. Atticus bu küfürleri okuldan öğrendiğimin farkına varırsa yollamayacağı varsayımından hareket ediyordum. Küfür etmenin çekici oluşu da işin çabasıydı tabii. Ama akşam yemeğinde şu allahın belasını eti uzatmasını istediğimde Jack Amca bana şöyle bir baktı ve, «Sonra seninle bir konuşalım küçük hanım,» dedi. Yemekten sonra salona geçip oturdu. Kucağına oturmamı istediğini belirtmek için dizine vuruyordu. Kokusunu severdim. Alkolle tatlı karışımı bir şeydi. Perçemlerini geri itip bana baktı: «Annenden çok Atticus'a benziyorsun. Pantolon giyemeyecek kadar da büyümüş gibisin.»

«Hâlâ giyebiliyorum.»

«Lanet olası, allahın belasını türünden sözcüklerden hoşlanıyorsun değil mi?»

Hoşlanıyordum sanırım.

«Ama ben hoşlanmıyorum. Kullanmak için aşırı bir kışkırtma olmamışsa. Bir hafta buradayım. Ben buradayken bu sözleri duymak istemiyorum. Böyle konuşursan başın belaya girer. Büyüyünce bir hanımefendi olmak istemez misin?»

Hayır, pek istemiyordum.

«İstersin kuşkusuz. Haydi şu ağacı bitirelim.»

Yatma saatine kadar ağacı süslemeyi sürdürdük. Jem'e ve bana gelen o iki uzun paketin düşünüyordum o gece.

Sabah olduğunda kutulara balıklama atladık. Atticus'dandılar, Jack Amca'ya alıp getirmesi için mektup yazmıştı ve tam istediğimiz şeylerdi. Jem namluyu duvardaki resme doğrultunca Atticus, «Evde nişan almayın,» dedi. «Ona ateş etmesini öğretmen gerek,» dedi amcam.

«O iş senin işin,» dedi Atticus. «Ben yalnızca kaçınılmazı kabullendim.»

Bizi ağaçtan uzaklaştırmak için Atticus'un duruşma sesini kullanması gerekti. Landing'e tüfeklerimizi götürmemizi de yasakladı. (Oysa ben şimdiden Francis'i nasıl vuracağımı tasarlıyordum.) Yanlış bir iş yaparsak tüfekleri geri alacağımızı da ekledi.

Finch's Landing, uçurumun yamacındaki üç yüz altmış taraçadan oluşuyor, nehir kenarındaki iskelede bitiyordu. Nehrin aşağısında, burnun ötesinde eski pamuk yükleme alanı

vardı. Finch köleleri pamuk balyalarını ve ürünü yükler; buz, un, şeker, ev aletleri ve hanımların siparişlerini indirirlerdi. Nehrin kenarından toprak bir yol uzanır, ikiye ayrılarak da ağaçların arasından kaybolur giderdi. Yolun sonunda iki katlı, etrafı balkonlarla çevrili beyaz bir ev vardı. Yaşlı Simon Finch dırdırcı karısını mutlu etmek için bu evi yaptırmıştı. Balkonlar eklenince öteki evlere benzemez olmuştu. Evin iç bölünme tarzı Simon'ın saflığını (!) ve çoluk çocuğuna olan güvenini yansıtacak nitelikteydi. Üst katta altı yatak odası vardı. Sekiz kız çocuğu için dört tane, tek erkek çocuk olan Welcome Finch için bir tane. Bir tane de konuk odası. Kızların odasına bir merdivenle, Welcome ve konuğun odasına da ayrı bir merdivenden çıkılıyordu. Kızların yatak odalarına çıkılan merdiven anne-babalarının alt kattaki yatak odasının orta yerindeydi! Böylece Simon Finch kızların gece gezmelerinden hep haberdar oluyordu.

Evden ayrı bir binada mutfak vardı. Tahtadan yapılmış bir geçitle eve bağlıydı. Arka bahçede paslı bir kampana görürdünüz. İşçileri tarladan çağırmak ya da imdat istemek için kullanırlarmış. Damda ise bir gezinti yeri vardı. Simon buradan kâhyasını denetler, nehir teknelerini gözler ve çevredeki diğer toprak ağalarının yaşantılarını seyredermiş. Kuzeylilerle ilgili bir öyküsü vardı bu evin. Finch'lerden yeni nişanlı genç bir hanım çevredeki yağmacılardan kurtarabilmek için tüm çeyizini giymiş. Giyince de kızların merdivenin kapısına sıkışıp kalmış. Sonunda üzerindeki suyla ıslatıp onu kurtarabilmişler.

Landing'e vardığımızda Alexandra Hala Jack Amca'yı öptü. Jimmy Enişte ile tokalaştılar. Jem armağanlarımızı Francis'e

verdi. O da bize bir armağan verdi. Jem yaşını büyüklere yakın hissetmiş olacak ki beni kuzenle başbaşa bıraktı. Francis sekiz yaşındaydı ve saçını inek yalamışçasına geriye tarıyordu.

«Noel’de ne armağanlar aldın?» dedim kibarca.

«Tam istediklerimi» dedi. Golf pantolon, kırmızı deriden bir okul çantası, beş gömlek ve açık bir papyon kravat istemişti.

«Ne güzel!» Yalan söylüyordum. «Jem’le bana da tüfek geldi. Jem’e de bir kimya laboratuvar’ı...»

«Oyuncak olsa gerek?»

«Hayır! Gerçek bir laboratuvar. Bana görünmez mürekkep yapacak. Ben de onunla Dill’e mektup yazacağım.»

Francis bunun ne işe yarayacağını sordu.

«Benden boş bir mektup aldığında suratının neye döneceğini düşenebiliyor musun? Onu çıldırtacak bu!»

Francis’le konuşmak Okyanus’un dibine yavaş yavaş batmak gibiydi. Tanıdığım en can sıkıcı çocuktü. Mobile’de oturduğundan, beni okuldakilere gammazlayamazdı ama öğrendiği her şeyi Alexandra Hala’ya yetiştirmekten geri kalmıyordu. O da içini Atticus’a boşaltıyordu.

Atticus kimi zaman duymamazlıktan gelir, kimi zaman da canıma okurdu. Onun birine sert çıktığına bir kez tanık

olmuştum. «Kardeşim, onlar için elimden geleni yapıyorum!» diye bağırmıştı. Konu benim pantolon giymemle ilgiliydi.

Benim görüntüm konusunda Alexandar Hala'nın saplantıları vardı. Pantolon giyerek küçük bir hanım efendi olamazdım. Elbise giyersen pantolonla yaptıklarımı yapamam diye karşı çıkınca, 'aslına bakarsan, onları yapmaman gerek' dedi. Alexandra Hala'mın görmek istediği ben, oyuncak fırınlarla ve çay takımlarıyla oynayan, doğduğum zaman armağan ettiği kolyesini takmış bir bendim. Dahası babamın yalnız yaşantısının tek ışığı olmalıydım. 'Pantolonlarla da şık olunabilir' dedimse de kabul ettiremedim. İyi biri olarak doğduğumu ama her yıl kötüleştığimi söylüyordu. Duygularımı incitiyordu. Atticus'a sorduğunda 'ailede yeterince güneş ışığı var, böyle iyisin' dedi.

Noel yemeğinde Francis ve ben yemek odasındaki küçük masadaydık. Jem büyüklerle yiyordu. Beni böyle ayırmayı yıllar yılı sürdürdü halam. Hep meraklanırdım. Havaya bir şey mi atacağımdan korkuyordu. Bazen büyük masaya oturmak için izin istemeyi düşünürdüm. Ona ne denli görgülü olduğumu gösterecektim. Hem her gün evde büyük masada yiyordum. Pekâlâ da oluyordu. Atticus'a ağırlığını koymasını söylediğimde hiç ağırlığı olmadığını söyledi. Konuktuk ve nerede oturmamız söylenirse orada oturacaktık. Alexandra Hala'mın kızları pek anlamadığını da söyledi. Hiç kızı olmamıştı çünkü.

Doğrusu yemekler her şeyi unutturacak nitelikteydi. Üç çeşit et, kiler rafından gelen yaz sebzeleri, şeftali reçeli, iki çeşit pasta ve tatlı. Noel yemeği bu «sıradan» menüden oluşuyordu! Yemekten sonra büyükler oturma odalarına

geçtiler. Büyülenmiş gibiydiler. Jem yerde yatıyordu. Ben de arka bahçeye çıktım. Atticus «Paltonu giy,» dedi. Rüyada gibiydi. Ben de duymazlıktan geldim.

Francis yanıma, basamaklara oturdu. «Bugüne kadar yediklerimin en iyisiydi,» dedim.

«Babaannem çok iyi bir aşçıdır. Bana yemek pişirmesini öğretecek.»

«Erkekler yemek pişirmez.» Jem'i önlüklü düşünmek beni güldürdü.

«Babaannem diyor ki erkekler de yemek yapmayı öğrenmelilermiş. Karılarına iyi davranmalılarmış. Karıları kendilerini iyi hissetmediklerinde işleri onlar yapmalılarmış.»

«Dill'in benim için iş yapmasını isteme,» dedim. «Ben onun için çalışmayı yeğlerim.»

«Dill mi?»

«Dill ya. Aramızda kalsın, yeterince büyür büyümez evleneceğiz. Geçen yıl bana evlenme teklif etti.»

Francis kahkahayı bastı.

«N'olmuş yani? Pekâlâ da evleneceğiz.»

«Babaannemin Bayan Rachel'la kalıyor dediği şu ufaklık mı?»

«Ta kenisi!»

«Onunla ilgili her şeyi biliyorum,» dedi Francis.

«Ne olmuş ona?»

«Babaannem evi yurdu yok diyor...»

«Var işte! Meridian'da oturuyor.»

«...bir akrabadan ötekine gezinip duruyor, yazları da Bayan Rachel'da kalıyormuş.»

«Françiş, hiç de değil!»

Francis sırttı: «Bazen çok salak oluyorsun, Jean Louise, ama elinde değil sanırım.»

«Ne demek istiyorsun sen?»

«Atticus amca senin sokak köpekleri ile gezmene izin veriyorsa o onun bileceği bir iş. Babaannemin dediği gibi; bu senin suçun değil. Yine de aileyi dehşete düşürdüğünü söylemem gerek...»

«Francis... lanet olası! Ne demek istiyorsun sen?»

«Dediğimi... Babaannem Atticus'un sizleri sahipsiz bırakması kötü, ama köle savunuculuğu yapalı beri Maycomb sokaklarında dolaşamaz artık diyor. Aileyi rezil ediyor, hepsi bu.»

Francis kalkıp mutfağa yürüdü. Uzaktan bağırdı: «Köle savunucusu!»

Basamaklardan fırlayıp peşine düştüm. Francis'i yakalamak kolaydı. «Çabuk sözünü geri al!» Francis elimden kurtulup mutfağa daldı. «Zenci dostu!» diye bağıyordu.

Av sürerken insan acele etmemeli. Bir şey demezen, merak onu ininden çıkaracaktır. Francis kapıda belirdi. «Hâlâ kızgın mısın?» diye çekingence sordu. «Konuşmaya değmez,» dedim.

Dışarı çıkınca da tepesine çullandım. «Sözünü geri alıyor musun, yoksa...» Francis yine mutfağa daldı. Ben de basamaklara döndüm. Sabırla bekleyebilirdim. Orada beş dakika kadar oturmuştum ki halamın sesi geldi:

«Francis nerede?»

«Mutfakta.»

«Orada oynamaması gerektiğini biliyor.»

Kuzenim kapıya gelip bağırdı: «Babaanne beni dışarı çıkarmıyor.»

«Neler oluyor Jean Louise?»

Alexandra Hala'ma baktım. «Ben onu içeri koymadım. İçerde de tutmuyorum.»

«Tutuyor!» diye bağırdı Francis, «çıkmana izin vermiyor!»

«Kavga mı ediyordunuz?»

«Jean Louise bana kızdı babaanne.»

«Francis... çık oradan! Jean Louise senden de bir kelime daha duyarsam babana söylerim. Demin küfür mü ettin?»

«Hayır efendim.»

«Bana öyle geldi. Bir daha olmasın.»

Alexandra Hala arka verandayı dinleyenlerdendi. Gözden kaybolur kaybolmaz Francis dışarı çıktı. Kafası dimdik ve sırtarak! «Benimle başedemezsin,» diyordu.

Bahçeye atlamıştı. Benden uzak duruyor, arada bir çimenleri topukluyor, dönüp dönüp sırtıyordu. Jem verandada göründü, bize baktı ve gitti. Mimoza ağacına tırmanan Francis oradan da inmişti. Kendini ne sandığını sordum. Bana onu rahat bırakmam söylenmişti, unutmuş muydum acaba?

«Sana ilişmiyorum,» dedim.

Francis bana baktı ve yavaşça «Zen-ci-dos-tu.» dedi.

Bu kez yumruğumu ön dişlerine gömdüm. Solum paralanınca sağımla sürürdüm dayağı, ama Jack Amca kollarımdan yakaladı. «Rahat dur!» Alexandra Halam Francis'e ilk yardıma koştu. Mendili ile gözyaşlarını sildi, saçını okşadı, yanağını öptü. Atticus, Jem ve Jimmy Enişte verandaya henüz gelmişlerdi ki Francis yaygarayı bastı.

«Kim başlattı bu işi?» diye sordu amcam.

İkimiz de birbirimizi gösterdik. «Babaanne,» diye ağlıyordu, «Bana orospu çocuğu dedi ve beni dövdi.»

«Bu doğru mu?»

«Sanırım?»

Amcamın yüzü Alexandra Hala'ninkine benzemişti. «Sana böyle kelimeler kullanırsan başın belaya girer dememiş miydin? Demedim mi?»

«Evet ama...»

«İşte başın belada. Dur orada.»

Durayım mı kaçayım mı derken kararsızlığım uzadı. Kaçmaya yeltendim ama Jack Amca benden hızlı çıktı. Kendimi ekmek kırıntısı ile boğuşan bir karıncayı pek yakından izlerken buldum.

«Seninle bir daha hiç konuşmayacağım! Senden nefret ediyorum! Dilerim yarın ölürsün!»

Atticus'a koştum ama o da bunu hak ettiğimi söyledi. Eve dönme zamanı gelmişti. Kimseyle vedalaşmadım. Arka koltuğa kıvrıldım. Eve gelince de odama koşup kapıyı vurdum. Jem dostça bir şeyler söylemeye çalıştı ama dinlemedim. Hasarı incelediğimde yalnızca yedi-sekiz kırmızı leke olduğunu gördüm. Tam göreceliği düşünüyordum ki biri kapımı vurdu. «Kim o?» Amcamdı.

«Git buradan!»

Böyle konuşursam bir dayak daha yiyeceğimi söyledi. Sustum. Odaya girince köşeye gidip arkamı döndüm ona.

«Scout,» dedi, «benden nefret ediyor musun?»

«Gidin efendim, lütfen.»

«Kin güdeceğini bilmezdim. Beni düş kırıklığına uğrattın. Olup olacağı buydu. Bunu sen de biliyorsun.»

«Hiç bile.»

«İnsanlara...»

«Adil değilsiniz! Adil değilsiniz!» Kaşları kalktı.

«Adil değil miyim? Nasıl?»

«İyisiniz, hoşsunuz amca. Yaptıklarınızdan sonra bile sizi seviyorum ama çocukları tanımıyorsunuz.»

«Nedenmiş Bayan Jean Louise? Davranışların apaçık ortada. Küstah, terbiyesiz, düşünce...»

«Bana bir fırsat tanıyacak mısınız? Sizi kandırmak için değil. Anlatmaya çalışıyorum.»

Jack Amca yatağa oturdu. «Devam et,» dedi.

Derin bir soluk aldım. «Birincisi: İşin aslını bana sormadın. Jem'le ben kavga ettiğimizde Atticus ikimize de söz verir. İkincisi: Kışkırtma olmadıkça kötü söz kullanma demiştin. Francis beni öylesine kışkırttı ki onu gebertebilirdim.»

Jack Amca kafasını kaşdı. «Peki öyleyse, anlat bakalım şu hikâyeyi.»

«Francis, Atticus için bir şey söyledi. Bu lafı ona yutturuyordum ki...»

«Francis ne dedi?»

«Köle savunucusu. Ne demek olduğundan pek emin değilim ama öyle bir deyişi vardı ki... bunu onun yanına bırakamazdım. Tanrı yukarıda; Atticus'a laf söyletmem!»

«Atticus için böyle mi dedi?»

«Evet. Dahası da var. Atticus ailenin sonu olacak dedi. Bizi de böyle başıboş...»

Jack Amca'nın suratına bakılırsa başım yine beladaydı. «Demek böyle. Görür o,» dediğinde başı belada olanın Francis olduğunu kavradım.

«Bu gece gider hakkından gelirim.»

«Boşverin efendim... lütfen.»

«Boşvermeye hiç niyetim yok. Alexandra'nın bunu bilmesi gerek. Şu işe ba... o oğlanı elime bir geçirirsem... »

«Jack Amca bana söz ver. Söz ver Atticus'a bundan söz etmeyeceğine... Benden... benden kendisiyle ilgili bir şey duyarsa sinirlenmememi istemişti. Bırak başka şey için kavga ettiğimi sansın. Ne olur, söz ver..»

«Ama Francis'in bu işten paçasını kurtarmasını istemem...»

«Kurtaramadı ki. Elimi sarabilir misin? Kanıyor.»

«Hiçbir eli bu kadar zevkle sarmamıştım bebeğim. Benimle gelir misin?»

Beni banyoya götürdü. Ellerimi temizleyip sararken miyop bir adamın öyküsünü anlatarak beni eğlendirdi. Adamın Hodge adında bir kedisi vardı. Evden kasabaya giderken çatlakları sayıyorlardı. «İşte oldu,» dedi. «Yüzük parmağında leydilere pek yakışmayacak bir yara izi kalacak.»

«Teşekkür ederim. Jack Amca?»

«Hımm?»

«Oruspu çocuğu ne demek?»

Jack Amca Avam Kamarası'nda oturan bir başbakanla ilgili bir öyküye daldı. Adam havaya tüyler üflüyor ve onları havada tutmaya çabalıyordu. Sanırım sorumu yanıtlamaya uğraşıyordu ama hiçbir anlam veremedim.

Yatakta olmam gereken bir saatte su içmeye inmiştim ki Atticus'la Jack Amca'mın konuşmalarını duydum.

«Ben hiç evlenmeyeceğim Atticus.»

«Neden?»

«Çocuklarım olabilir.»

Atticus, «Bayağı bir şeyler öğrenebilirsin Jack,» dedi.

«Biliyorum. Bugün kızın bana iyi bir ders verdi. Çocukları anlayamadığımı ve nedenlerini açıkladı. Haklıydı da. Ona

nasıl davranmam gerektiğini söyledi. Ona vurduğum için çok üzgünüm.»

Atticus kıkır kıkır güldü. «Sıkma canını... uzun süredir kaşınıyordu zaten.»

Jack Amca'nın öykümü anlatıp anlatmayacağını merak ediyordum. Anlatmadı. Yalnızca, «Kullandığı sözcükler hiç de yaratıcılık yansıtmıyor. Hoş, dediklerinin yarısının da anlamını bilmeden konuşuyor. Bana orospu karı ne demek diye sordu.»

«Anlattın mı?»

«Yoo, ona Melbourne Lord'unu anlattım.»

«Jack! Bir çocuk soru sorduğunda ona yanıt vermek gerekir. İşini palyaçolukla atlatamazsın. Çocuk çocuktur ama kaçamak yaptığını büyüklerden daha iyi anlar. Kaçamak yanıtlar ise kafalarını bulandırır. Bugünkü davranış biçimin doğruydu, ama gerekçelerin yanlıştı. Her çocuğun sövüp saydığı bir dönemi vardır. Zamanla geçer. Atlar. Ama öfke başka bir şey. Scout'un kendini tutmasını öğrenmesi gerek. Hele şu önümüzdeki aylarda. Jem büyüyor. Scout da onun izinden geliyor. Yalnızca zaman zaman desteğe gereksinimi var.»

«Atticus sen onu hiç dövmemişsin.»

«Evet. Bugüne dek gözdağı vererek durumu idare ettim. Scout benim sözümü dinler. Çoğu kez istediğim gibi değildir ama öyle olmaya çabaladığını biliyorum.»

«Bu, soruma yanıt değil.»

«Yanıt şu: O çabaladığını bildiğimi anlıyor. Fark da bu. Beni üzen Jem'le ikisinin yakında çok çirkin sözleri yutmak zorunda kalacakları. Jem için kaygılanmıyorum, ama Scout'un gururu söz konusu olunca kendini düşmanın üstüne atacağını da biliyorum.»

Jack Amca verdiği sözü bozacak mı diye bekledim. Bozmadı.

«Ne denli kötü olacak sence? Pek konuşamadık.»

«Daha beteri olamaz Jack. Elimde olan tek şey Ewell'lara karşı bir Zencinin sözü. Tüm kanıt sen yaptın'a karşı sen yaptın. Jürinin Ewell'a değil de Tom Robinson'a inanması düşünülemez. Ewell'ları tanır mısın?»

Jack Amca, 'evet' dedi. Bildiklerini özetledi. Atticus:

«Bir nesil geriden geliyorsun. Hoş, bu nesil de aynı ya,» dedi.

«Ne yapacaksın peki?»

«İşimi bitirmeden önce jüriyi biraz sarsmayı düşünüyorum. Temyiz'de şansımız var sanırım. Aslında şimdiden bir şey söylemek çok zor Jack. Böyle bir davadan kaçınmak isterdim ama John Taylor bana baktı ve 'bu davayı sen alacaksın!' dedi.»

«Almasan?»

«Çocuklarımın yüzüne nasıl bakarım? Neler olacağını sen de benim kadar bilebilirsin Jack. Dilerim fazla acı çekmeden Jem'le Scout bu dönemi atlattılar. En büyük korkum Maycomb'un geleneksel hastalığına yakalanmaları. İşin ucunda bir Zenci olunca bu kasabanın akıllı uslu insanları neden zırdeliye dönerler? Anlayamıyorum. Umarım çocuklarım sorunlarını bana getirirler ve kasabalının yanıtlarıyla yetinmezler. Umarım bana güvenirler... Jean Louise?»

Sıçradım. Kafamı uzattım. «Efendim?»

«Git yat.»

Çabucak odama çıkıp yattım. Jack Amca çok kral bir adamdı; sözünde durmuştu. Atticus dinlediğimi nasıl anlamıştı ki... dediklerinin her kelimesini duymamı istediğini ancak yıllar sonra kavradım.

ONUNCU BÖLÜM

Atticus pek bitkindi. Ellisine yakındı. Neden böyle olduğunu sorduğumuzda hep yaşama geç başladığını söylerdi. Bu da davranışlarına ve gücüne yansıyor. Yaşitlarımızın babalarından çok büyüktü. Arkadaşlarımız «Benim babam..» diye söze girdiklerinde bizim anlatacak pek birşeyimiz olmazdı. Jem futbol delisiydi. Atticus paslaşmaya vardı ama Jem onu çalımlamaya kalktığıında, «benden geçmiş oğlum,» derdi.

Babamız hiçbir şey yapmazdı. Bir büroda çalışıyordu, bir eczanede değil. Damperli kamyon kullanmıyordu, şerif değildi çiftçilik yapmıyor, garajda çalışmıyordu. Kısacası kimsede hayranlık uyandıracak bir işle uğraşmıyordu.

Üstelik gözlük takardı. Sol gözü çok az görürdü. Körlüğü için Finch ailesinin laneti derdi. Bir şeyi görmek istedi mi döner, sağ gözüyle bakardı. Okul arkadaşlarımızın babalarının yaptığı şeyleri de yapmazdı. Ava gitmezdi, poker oynamazdı, içki içmez, sigara kullanmazdı. Oturma odasında oturur, okurdu. Göze batmamasını yeğlerdik ama o yıl Tom Robinson'u savunması nedeni ile adından çok söz edildi. Cecil Jacobs'la olan kavganın ardından, benim korkaklık politikası izlediğim günlerde bir söylenti dolaşmaya başladı. Scout Finch dövüşmüyordu çünkü babası onu engelliyordu. Tam olarak doğru sayılmazdı. Atticus için kavga etmeyecektim ama aile içinde olup bitenler bambaşka işlerdi.

Üçüncü derecede kuzen'den yakın olan herkesle göze göz dişe diş kavga ederdim. Örneğin Francis Hancock bunun böyle olduğunu çok iyi biliyordu.

Bize havalı tüfekleri armağan eden Atticus nasıl ateş edileceğini öğretmedi. İşin inceliğini Jack Amca'dan öğrendik. Atticus'un silahlarla ilgilenmediğini söyledi.

Atticus bir gün Jem'e şöyle dedi: «Arka bahçede ki tenekeleri vurmanızı yeğlerim ama kuşların peşine düşeceğinizi de biliyorum. İsteddiğiniz kadar karga vurun ama unutmayın: Bülbülü öldürmek günahdır.» Atticus'un günah sözünü kullandığını ilk ve son kez duyuyordum. Bayan Maudie'ye danıştım.

«Baban haklı,» dedi. «Bülbüller yalnızca müzik üretirler, bizi eğlendirmek için. Bahçeleri yağmalamazlar, tarlalarda yuva yapmazlar. Yalnızca şarkı söylerler. Hem de yürekleri paralanana dek. İşte o nedenle günahdır bülbülü öldürmek.»

«Bayan Maudie burası yaşlı bir mahalle değil mi?»

«Kasabadan bile eskidir.»

«Yoo, onu demek istemedim. Mahalleli yaşlı. Jem'le benden başka çocuk yok. Bayan Dubose yüzüne yakın. Bayan Rachel çok yaşlı. Siz ve Atticus da öyle...»

«Ben elliye çok yaşlı demem,» dedi Bayan Maudie. Kızmış gibiydi. «Henüz tekerlekli iskemleye düşmedim. Baban da düşmedi. Yine de Tanrı benim şu eski mezarı yakmakla iyilik etti. Bakamayacak kadar yaşlıyım. Belki de haklısın Jean

Louise, burası durmuş oturmuş bir mahalle. Genç insanlarla pek bulunmadın değil mi?»

«Bulundum, okulda.»

«Genç büyükler demek istedim. Biliyor musun... şanslısın! Jem ve sen babanın yaşından ve deneyimlerinden yararlanabilirsiniz. Babanız otuzunda olsaydı, yaşamınız çok farklı olurdu.»

«Hem de nasıl. Atticus pek bir şey beceremiyor...»

«Yok canım,» dedi Bayan Maudie, «O hâlâ genç.»

«Ne yapabilir ki?»

«Örneğin... birinin vasiyetini öyle düzenler ki kimse değiştirmek için açığını bulamaz.»

«Amaan...»

«Peki... kasabanın en iyi dama oyuncusu olduğunu biliyor muydun? Büyürken nehrin bu yakasında onu yenecek adam yoktu.»

«Amma yaptınız Bayan Maudie... Jem'le ben onu hep yeniyoruz.»

«Yenmenize izin veriyor da ondan. Artık bunu farketmenin zamanıdır. Arp çalar... bilir misin?»

Bu gösterişsiz başarı benim babamdan daha fazla utanmamdan başka bir işe yaramadı.

«Tabii bir de...»

«Tabii bir de ne Bayan Maudie?»

«Tabii bir de hiç. Hiç... bana kalırsa yalnız bunlar için bile babanla gurur duymalısın. Herkes arp çalamaz. Şimdi marangozların ayağının altından çekil bakalım. Eve gitsen iyi olur. Ben açelyalarımınla uğraşacağım. Kafana kereste filan çarpabilir.

Arka bahçeye gittiğimde Jem'i teneke kutuya ateş ederken buldum. Ortalıkta bu kadar kuş varken yaptığı iş aptalca göründü, ön bahçeye dönüp kendime bir barikat kurdum. Barikatım araba lastiği, portakal sandığı, çamaşır sepeti, veranda iskemleleri ve Jem'in verdiği bir Amerikan bayrağından oluşuyordu. Kurmak iki saatimi aldı. Atticus eve döndüğünde ben barikatın arkasına sinmiştim. Namlum yolun başına dönüktü. «Nereye ateş ediyorsun?»

«Bayan Maudie'nin poposuna.»

Atticus ardına baktığında oldukça cömert olan hedefimin çalılara eğildiğini gördü. Şapkasını geri itip, yolu geçti. «Maudie!» diye seslendi. «Seni uyarayım dedim... tehlikedesin.»

Bayan Maudie doğruldu ve bana baktı. «Atticus, sen şeytanın tekisin.»

Atticus döndüğünde kampın toplanmasını buyurdu. «Bir daha da namlunu birilerine doğrultmuş görmeyeceğim seni...»

Keşke babam gerçekten şeytanın teki olsaydı. Bu konuyu Calpurnia'ya da açtım. «Bay Finch mi? O bir sürü şey yapar.»

«Ne gibi?»

Calpurnia kafasını kaşdı. «Ne bileyim ben. Bir sürü şey yapar.»

Jem Atticus'a Medositler için oynayıp oynayamayacağını sorduğunda konu noktalanmış oldu. Atticus yaşlıyım, boynumu kırarım dedi. Metodistler kilisenin ipoteğini kaldırmaya çalışıyordu. Bu nedenle Baptist'lerle bir maç almışlardı. Herkesin babası oynuyordu... Atticus'un dışında. Jem gitmek bile istemiyordu ama ne olursa olsun maçı da kaçırmak istemiyordu. Kenarda durup Cecil Jacobs'un babasının gollerini seyrettik.

Bir cumartesi Jem'le tavşan veya sincap avına çıkmayı kararlaştırdık. Radley'lerin evinin iki yüzmetre kadar berisine geçtiydik ki Jem'in yola baktığını gördüm.

«Neye bakıyorsun?»

«Şu yaşlı köpeğe?»

«Tim Johnson değil mi o?»

«Evet...»

Tim Johnson, Mobile otobüsünün şoförü Harry Johnson'un köpeğiydi. Ciğer renkli, Maycomb'un sevgilisi bir köpekti.

«Ne yapıyor öyle?»

«Bilmiyorum Scout. İyisi mi eve dönelim.»

«Aman Jem... Şubat ayındayız!»

«Vız gelir. Cal'e söyleyeceğim.»

Eve koşup mutfağa daldık.

«Cal,» dedi Jem, «Azıcık dışarı gelir misin?»

«Ne oldu ki Jem? Her istediğinde dışarı çıkamam ki ben!»

«Şu yaşlı köpeğin bir şeyi var.»

Cal iç geçirdi. «Şimdi köpek bacağı filan saramam. Banyoda sargı bezi var. Alın, siz sarıverin.»

«Hasta Cal. Bir şeyi var.»

«Ne yapıyor? Kuyruğunu yakalamaya mı çalışıyor?»

«Hayır. Böyle...» Jem balık gibi su yutarmışçasına ağzını açıp kapadı. Omuzlarını kısıp, gövdesini titretti. «Böyle yapıyor ama elinde değilmiş gibi.»

«Palavra mı anlatıyorsun Jem Finch?» Cal'ın sesi sertleşmişti.

«Hayır Cal. Yemin ederim ki hayır.»

«Koşuyor muydu?»

«Yavaş yavaş geliyor. Öyle yavaş ki yürümüyor gibi. Bu yana geliyor.»

Cal ellerini yıkadı ve Jem'in ardından bahçeye çıktı. «Köpek filan görmüyorum.»

Radley'lere kadar aramızdan geldi. Jem'in gösterdiği yöne baktı. Tim Johnson uzakta bir nokta kadardı. Dengesini yitirmişti. Sağ bacakları soldakilerden kısa gibiydi. Kuma gömülmüş bir arabayı anımsattı bana.

«Yana yatık,» dedi Jem.

Calpurnia baktı ve bizleri omuzlarımızdan yakalayıp eve koşturdu. İç kapıyı kapadı. Telelona koşup bağırmaya başladı: «Bay Finch'i bağlayın bana!»

«Bay Finch! Ben Cal. Sokakta bir kuduz köpek var ve bu tarafa geliyor... Bay Finch... gerçekten... yaşlı Tim... evet efendim... evet...»

Telefonu kapadı. Kaldırdı. «Bayan Eula May? Hanımcığım... Bay Finch'le konuştum onu bağlamayın. Dinleyin Bayan Eula May, Bayan Rachel'e, Bayan Stephanie'ye ve bu sokaktaki diğerlerine dışarda kuduz bir köpek olduğunu söyler misiniz? Ne olur hanımım...» Bir süre dinledi. «Şubat olduğunu biliyorum Bayan May, ama kuduz köpek gördüm mü tanırım. N'olur acele edin!»

Jem'e sordu: «Radley'lerin telefonu var mı?»

Jem rehberle baktı ve hayır dedi. «Zaten onlar evden çıkmazlar.»

«Öyle olsa da olmasa da onlara haber vereceğim.»

Ön bahçeye koştı. Biz de peşinden... «Siz evde kalın!»

Mahalleli Calpurnia'nın duyurusunu almıştı. Görebildiğimiz tüm kapılar kapandı. Tim Johnson görünürde yoktu. Calpurnia'nın eteklerini tuta tuta Radley'lere koştığını gözledik. Ön basamakları çıktı ve kapıyı yumrukladı. Yanıt alamadı ama yine de bağırdı: «Bay Nathan, Bay Arthur, kuduz bir köpek geliyor, kuduz bir köpek...»

«Arka tarafa dolanması gerekir,» dedim.

Jem kafa salladı. «Farketmez.»

Calpurnia boş yere kapıyı vuruyordu. Kimse ne uyarısını almıştı ne de duymuştu.

Cal arka verandaya atlamıştı ki siyah bir Ford garaj yoluna girdi. Atticus'la Heck Tate arabadan indiler. Bay Heck Tate Maycomb'un şerifiydi. Atticus kadar boyluydu ama daha ince yapıydı. Uzun boylu gözükiyordu. Metal delikleri olan çizmeler ve deri ceket giyerdi. Kemerinde bir sıra kurşun vardı. Tüfek taşıyordu. Verandaya vardıklarında Jem kapıyı açtı.

Atticus «İçerde kal oğlum,» dedi. «Cal nerede?»

«Şimdi gelmesi gerek,» dedi Cal, yolu göstererek.

«Koşmuyor değil mi?» diye sordu Bay Tate.

«Hayır bayım. Titriyor Bay Heck.»

«Peşinden gitsek mi Heck?»

«Bekleyelim Bay Finch. Çoğunlukla dümdüz giderler. Umalım dönemeci izlesin, yoksa Radley'lerin arka bahçesine dalar. Biraz bekleyelim.»

«Radley'lerin bahçesine gireceğini sanmam. Çit onu durdurur. Yolu izler herhalde...»

Kuduz köpeklerin ağızlarının köpürdüğünü, hoplayıp zıpladıklarını, boğazlara sarıldıklarını, ve bütün bunları ağustosta yaptıklarını sanırdım. Tim de böyle yapıyor olsaydı daha az korkardım sanırım.

Bomboş bekleyen bir sokak kadar ürkütücü bir şey olamaz. Ağaçlar durgun, bülbüller suskundu. Bayan Maudrie'nin marangozları yok olmuşlardı. Bay Tate'in hapşırığı, sonra da sümküldüğünü işittim. Silahını koluna yerleştirdiğini gördüm. Bayan Stephanie Crawford'un yüzünün ön kapı camında çerçevenmiş olduğunu gördüm. Bayan Maudie yanımda belirdi. Atticus ayağını iskemleye dayadı ve bacağını ovuşturdu.

«İşte orada,» dedi yavaşça...

Tim Johnson göründü. Radley'lerin evine paralel, dönemec boyunda yürüyordu.

«Şuna bak,» diye fısıldadı Jem, «Bay Heck düz yürürler dedi. Bu yoldan bile gidemiyor.»

«Çok hasta görünüyor,» dedim.

Bay Tate elini alnına koydu ve öne uzandı.

«Kuduz, Bay Finch.»

Tim Johnson sümüklü böcek hızı ile ilerliyordu. Ne oynayıp zıplıyor, ne de otları kokluyordu. Tek bir amacı var gibiydi. Onu bize iten gizli bir gücün elindeydi sanki. Sinekleri kovan at gibi titrediğini görebiliyorduk. Çenesi açılıp kapanıyordu.

«Ölecek yer arıyor,» dedi Jem.

Bay Tate bize baktı. «Ölmeye daha başlamamış bile Jem.»

Tim, Radley'lerin yanındaki yola gelince durdu. Yitirmekte olduğu zavallı aklından geriye kalan bir şey onu durdurdu. Hangi yola gideceğini düşünüyor gibiydi. Bir iki adım attı ve Radley'lerin önünde durdu. Geri dönmeye çalışıyordu ama bu da zor geliyordu. Atticus, «Ateş menziline Heck,» dedi. «Köşeyi dönmezden önce, şimdi vurmalsın. Kimbilir yan yolda kimler vardır. İçeri gir Cal.»

Calpurnia tel kapıyı açıp ardından kapadı. Gövdesi ile Jem ve bana siper olmaya çalışıyordu ama kollarının altından olup biteni görebiliyorduk.

Tate, «Siz vurun Bay Finch,» deyip silahını Atticus'a uzatınca düşüp bayılıyorduk neredeyse.

«Zaman yitirme Heck. Haydi.»

«Bay Finch. Bu bir atımlık iş.»

«Durma Heck! Seni bütün gün beklemez...»

«Tanrı aşkına Bay Finch... baksanıza nerede! Vuramazsam kurşun Radley'lerin evinden içeri girer! Ben o kadar iyi atıcı değilim... siz de bilirsiniz bunu!»

«Otuz yıldır elime tüfek almadım...»

Bay Tate silahını Atticus'a adeta fırlattı. «Şimdi alırsanız çok sevineceğim.»

Gözlerimiz tüfeği alıp sokağın ortasına ilerleyen babamızdaydı. Hızlı yürüyordu ama bana denizaltında yürüyormuş gibi geldi. Zaman iç bulandıran bir sürüngene dönmüştü.

Atticus gözlüklerini başına itince Calpurnia, «İyi kalpli İsa yardım et ona,» dedi ve ellerini yanaklarına götürdü.

Atticus gözlüklerini başına itti. Gözlükler kayıp düştü. Sessizliğin içinde kırıldıklarını duydum. Atticus gözlerini ve çenesini ovuşturdu. Gözlerini iyice açtığını gördük.

Tim, Radley'lerin kapı önünde karar kılmış gibiydi. Dönmüş ve bizim sokağa yönelmişti. İki adım attı, durdu ve kafasını kaldırdı. Gövdesinin katıldığını farkettilik.

Silah patladı. Tim Johnson sıçradı, ters döndü ve kaldırıma yığıldı. Kahverengi-beyaz bir yığına dönüşürken onu neyin vurduğunu anlamamıştı bile. Bay Tate verandadan atlayıp Radley'lere koştu. Köpeğin önünde diz çöktü. Döndü ve elini gözünün üstüne vurdu. «Azıcık sağa kaçmış Bay Finch.»

«Hep sağa kaçırırım,» dedi Atticus, «İmkânım olsaydı, av tüfeğimi kullanırdım.»

Eğilip gözlüklerini aldı. Kırık camları ayaklarının altında ezdi ve Tim'i seyreden Tate'in yanına gitti.

Tel kapılar tek tek açıldı. Mahalle yavaşça canlanıyordu. Bayan Maudie ve Bayan Stephanie Crawford merdivenlerden birlikte indiler.

Jem felç olmuş gibiydi. Onu harekete geçirmek için çimdiklemem gerekti. Geldiğimizi gören Atticus bağırdı: «Olduğunuz yerde kalın.»

Bahçeye geri geldiklerinde Bay Tate gülüyordu. «Köpeğin ölüsünü Zeebo'ya aldirtırım. Pek unutmamışsınız Bay Finch. Derler ki unutulmazmış.»

Atticus sessizdi.

«Atticus?» dedi Jem.

«Efendim?»

«Yok bir şey.»

«Her şeyi gördüm Tek-Kurşun-Finch!»

Babam dönünce Bayan Maudie ile yüz yüze geldi. Sessizce bakiştılar. Atticus şerifin arabasına bindi.

«Gel buraya Jem. O köpeğe yaklaşmayın. Duyuyor musun? Ölüsü bile dirisi kadar öldürücüdür.»

«Peki. Atticus?»

«Ne var oğlum?»

«Yok bir şey.»

«Ne oldu, dilin mi tutuldu?» dedi Bay Tate sırtarak. «Babanın bir zamanlar...»

«Sus Heck. Haydi kasabaya dönelim.»

Gittiklerinde Jem'le ben Bayan Stephanie'nin bahçesine geçtik. Zeebo'nun çöp kamyonu ile gelmesini bekliyorduk. Jem şaşkınlıktan aptallaşmış gibiydi. Bayan Stephanie, «Kim derdi ki şubatta kuduz köpek olsun?» dedi. «Belki de kuduz değildi. Moble'den dönüp Atticus Finch'in köpeğini vurduğunu öğrendiğinde Harry Johnson'un suratını görmek istemem doğrusu. Belki de her yeri pire doluydu...»

Bayan Maudie de, «Tim yoldan geliyor olsaydı bu telden çalmazdın,» dedi. Öğrenirlerdi nasılsa, köpeğin kafası Montgomery'ye gidecekti.

Jem'in dili çözüldü: «Gördün mü Scout? Orada öyle dururken gördün mü? Birden gevşedi... Tüfek eli kolu gibiydi... işi bitiriverdi çabucak... benim nişan almam on dakika sürüyor.»

Bayan Maudie yaramazca güldü: «Evet... şimdi Bayan Jean Louise, baban işe yaramaz diyor musun? Hâlâ utanıyor musun ondan?»

Zayıf bir sesle, «Hayır,» diyebildim.

«Dün sana söylemeyi unuttum. Arp çalmasının yanısıra Maycomb yöresinin en keskin nişancısıydı Atticus Finch.»

«Keskin nişancı,» diye yankıladı Jem.

«Öyle yaa. Galiba siz de başka telden çalacaksınız bundan böyle. Delikanlıyken takma adı Tek-Kurşun'du. Çocukluğumuzda, Larding'de, 15 el atıp 14 güvercin vurdu mu kurşun harcadık diye dırdırlanırdı.»

«Bunları hiç anlatmadı,» dedi Jem.

«Hiç anlatmadı ha?»

«Hayır efendim.»

«Neden artık ava çıkmıyor acaba?» dedim.

«Belki ben nedenini kestirebilirim. Babanız çok uygar bir insan. Keskin nişancılık ise Tanrı vergisi, bir yetenek o. Geliştirmek için çalışmak gerek ama yine de piyano çalmak gibi bir şey değildi. Sanırım Tanrının ona bir ayrıcalık, bir

üstünlük tanıdığını kavradığında av tüfeğini elinden bırakmıştır. Zorunlu olmadıkça ateş etmemeye karar verdi. Bugüne kadar da zorunlu olmadı.»

«Bundan gurur duyuyor olmalı,» dedim.

«Aklıbaşında kişiler yeteneklerinden gurur duymazlar,» dedi Bayan Maudie.

Zeebo'nun geldiğini gördük. Kamyonun arkasından bir kürek çıkarıp Tim Johnson'u yavaşça kaldırdı. Köpeği kamyonu attıktan sonra damacana gibi bir şişeden köpeğin yattığı yer ve çevresine bir şeyler döktü. «Buralara bir süre yaklaşmayın,» diye seslendi.

Eve döndüğümüzde Jem'e pazartesi okulda anlatmak için bolca malzeme olduğunu söyledim. Jem üzerime yürüdü: «Kimseye bir şey söyleme Scout!»

«Nee? Elbette ki söyleyeceğim. Herkesin babası Maycomb'un en keskin nişancısı değil ki.»

«Bilmemizi isteseydi anlatırdı. Bundan gurur duysaydı anlatırdı.»

«Belki de unutmuştur.»

«Üff Scout, bu anlayabileceğin bir şey değil. Atticus çok yaşlı. Hiçbir şey yapmasa da bana vız gelir!»

Jem bir taş alıp coşkuyla garaja fırlattı. Peşinden koşarken bağırdı: «Atticus bir beyefendi, tıpkı benim gibi!»

ON BİRİNCİ BÖLÜM

Küçükken çoğu oyunumuz mahallenin güneyinde kurulurdu. Ama ikinci sınıfı yarıladıktan ve Boo Radley'i üzmenin modası geçtikten sonra Maycomb'un merkezi bizi çekmeye başlamıştı. Bu nedenle de sık sık Bayan Henry Lafayette Dubose'un bahçesinin önünden geçmek zorunda kalıyorduk. Eski karşılaşmalarımız yenilerini istemememe yol açmıştı ama Jem büyümem gerektiğini savunuyordu. Bayan Dubose sürekli onunla kalan genç bir Zenci kadın dışında yalnız yaşardı. Evi bizden iki ev yukarıdaydı. Evin ön basamakları dikti. Sundurmalı bir verandası vardı. Bayan Dubose çok yaşlıydı. Günün büyük bir bölümünü yatağında, kalanını da tekerlekli iskemlede geçirirdi. Söylentilere bakılırsa sayısız şal ve ceketlerinin altında bir de tabanca gizliyordu. Jem'le ben ondan nefret ediyorduk. Geçerken balkonda olursa gazap dolu bakışlarla bizi süzer, davranışlarımızı acımasızca sorguya çeker ve büyüdüğümüzde neye benzeyeceğimize ilişkin iç karartıcı tahminlerde bulunurdu ki görünüşe bakılırsa pek bir şeye benzemeyecektik.

Karşı kaldırımdan geçmekten vazgeçmiştik. Onun evini önünden geçmek, daha çok bağırmasından ve bütün mahalleyi ayağa kaldırmasından başka bir işe yaramıyordu.

Ne yapsak onu mutlu edemedik. Neşeyle, «Bayan Dubose heey !» diye seslensem aldığım yanıt şu olurdu: «Bana hey deme çirkin kız! İyi akşamlar Bayan Dubose diyeceksin!»

Kötü bir kadındı. Jem'in babamıza 'Atticus' dediğini duyduğunda tepkisi inme inmeye yakındı. Onun tanıdığı en zevzek, en çenesi düşük, en saygısız veletlerdik, annemizin ölümünden sonra babamızın yeniden evlenmemesi de üzücüydü: Annemizden daha güzel biri yaşamamıştı ve Atticus'un çocuklarını böyle başıboş yetiştirmesi felaketti. Ben annemi anımsamıyordum. Jem anımsardı. Arada anlattığı olurdu. Bayan Dubose'un sözleri Jem'i çileden çıkartıyordu.

Boo Radley, kuduz köpek ve benzer tehlikeleri atlatan Jem, Bayan Rachel'in kapısından öteye gidememeyi korkaklık belirtisi olarak kabul etmişti. Atticus'u karşılamak için en azından pastaneye kadar koşmamız gerektiğini buyurmuştu. Atticus, sayısız akşam, Jem'in Bayan Dubose'un ettiği bir söze kızdığına tanık oldu.

«Boşver oğlum,» derdi Atticus; «O yaşlı ve hasta bir kadın. Sen başını dik tut ve bir centilmen gibi davran. O sana ne söylerse söylesin, öfkelenmemek senin elinde.»

Jem, «Öylesine cıyak cıyak bağılıyor ki çok hasta olmaması gerekir,» dedi. Üçümüz evin önüne geldiğimizde Atticus şapkasını çıkarır ve «İyi akşamlar Bayan Dubose. Bu akşam bir tablo kadar güzelsiniz!» derdi.

Atticus'un bunun ne tablosu olduğunu söylediğine hiç tanık olmadım. Onu duruşma haberlerini iletir ve ertesi gün için en içten dileklerini sunardı. Şapkasını kafasına geçirir ve Bayan Dubose'a aldırmaksızın beni omuzlarına oturturdu. Alaca karanlıkta eve giderdik. İşte böyle anlarda silahlardan nefret eden, hiç savaş görmemiş babamı dünyanın gelmiş geçmiş en yürekli kişisi olarak görürdüm.

Jem'in onikinci yaş gününü ertesiydi. Para elini yakıyor olacak ki kasabaya gittik. Kendine ufak bir buhar makinesi, bana da bir bando sopası alacak kadar parası olup olmadığını düşünüyordu.

Gözüm uzun zamandır o sopadaydı. V.J. Elmore'un dükkânında duruyordu. Yıldızlar ve yaldızla süslenmişti. Fiyatı on yedi sentti. O günlerde tek idealim Maycomb Lisesindeki bandonun başına geçmekti. Sopayı havaya fırlatıp, çoğu kez yakalayabilecek kadar beceri kazanmıştım. Cal elimde sopa olunca beni eve almıyordu. Eksikliklerimizi gerçek bir bando sopası ile gidereceğimi düşünmüştüm. Jem'in bana bir tane almak istemesi cömertliğini gösteriyordu.

Kasabaya giderken bayan Dubose verandadaydı. «Günün bu saatide nereye gidiyorsunuz?» diye bağırdı. «Okuldan kaçtınız herhalde. Müdüre telefon edip söyleyeyim!» Ellerin tekerleklerle koyup iskemleyi sağa döndürdü.

«Bugün Cumartesi Bayan Dubose.» Konuşan Jem'di.

«Farketmez! Baban nerede olduğunuzu biliyor mu?»

«Bayan Dubose... Şu kadarcıktan beri kasabaya ineriz biz.»

Elleri kaldırımından iki karış yukarıdaydı.

«Bana yalan söyleme, Jeremy Finch. Maudie Atkinson sarmaşıklarını nasıl kıldığını anlattı. Babana söyleyeceğim. Söylediğimde de doğup doğacağına pişman olacaksın! Hafta

sonundan önce islahevine gönderilmezsen bana da Dubose demesinler!»

Bayan Maudie'nin sarmaşıklarının yanına yaz başından beri gitmemiş olan Jem suçlamayı kabul etmedi. Kaldı ki Bayan Maudie, Atticus'a söylemezdi.

«Bana yalancı deme!» Bayan Dubose bağırıyordu.

«Ve sen!» Romatizmalı elleri beni gösteriyordu. «Sen o tulumun içinde ne yapıyorsun? Bu yaşta elbise giymen gerekir. Davranışlarını biri düzeltmezse ilerde garsonluktan öteye gidemezsin. O.K. Gazinosu'nda hizmet eden bir Finch!., hah!»

Dehşete düşmüştüm. O.K. Gazinosu kasabanın öte yanında, karanlık bir işletmeydi. Jem'in elini yakaladım ama o beni silkeledi.

«Yürü Scout,» dedi, «İlgilenme, kafanı dik tut ve centilmence davran.»

Bayan Dubose susacağa benzemiyordu. «Bir Finch masalara hizmet eder, öteki de adliyede Zencilere hizmet eder!»

Jem kaskatı kesildi. Bayan Dubose'un sözleri hedefini bulmuştu, bunu kendisi de biliyordu.

«Bir Finch, yetiştirilme biçimine karşı geliyorsa bu dünyanın hali ne olur? Ben size söyleyeyim.» Elini ağzına götürdü. Çektiğinde parmağından uzun bir tükürük uzanıyordu. «Senin

babanın da o uşaklık ettiği Zencilerden ve öteki uğursuzlardan farkı yok.»

Jem kıpkırmızıydı. Kolundan çekiştirdim. Yol boyunca ailemizin ahlâk çöküntüsü konulu bir söylev, peşimizden geldi. Ana fikri Finch'lerin yarısının zaten tımarhanede olduğuydu. Hoş, annemiz sağ olsaydı, işler bu noktaya varmazdı.

Jem neye sinirlenmişti bilmem ama ben en çok ailenin akıl sağlığı durumu dokumuştum. Atticus'a yöneltilen suçlamalara az buçuk alışmıştım. Bana bir büyük tarafından yöneltilen ilk suçlama buydu. Alışıla gelmiş bir Bayan Dubose saldırıştıydı bu. Havada yaz kokusu vardı. Gölgeler soğuktan ama güneş ısıtıyordu. Güzel günler yakın demektir. Okul kapanacak ve Dill gelecekti.

Jem buhar makinesini aldı. Benim baston için Elmore'a gittik. Jem aldıklarından keyiflenmişti. Makineyi cebine tıktı ve sessizce eve yürüdü. Yolda bastonumu düşürünce Bay Link Deas'a çarpıyordum. «Dikkat Scout!» diye bağırdı. Bayan Dubose'un evine vardığımızda baston yere düşmekten kirlenmişti bile.

Verandada değildi.

Sonraki yıllarda Jem'i neyin böyle davranmaya ittiğini düşünmüşümdür. Neydi o benimsediği «Centilmen ol oğlum,» kuralını bozduran?

Atticus'un zencilerin avukatlığını yapması konusunda o da benim kadar lafı yutmuştu ve kendini yitirmemişti.

Yaradılıştan serinkanlıydı. Bildiğim kadarı ile çabuk parlamazdı. O an bunun tek açıklaması vardı: Birkaç dakika için çıldırmıştı Jem!

Yaptıkları, Atticus'un yasakları olmasa benim yapacağım türden şeylerdi. Yasakların yaşlı bayanlarla kavga etmemeyi de kapsadığını biliyordum. Bayan Dubose'un kapısına yeni varmıştık ki Jem bastonumu kaptığı gibi ön bahçeye daldı.

Her şeyi unutup gitmişti: Atticus'un sözlerini, Bayan Dubose'un tabancasını, kendisi tetiği çekecek gücü bulamasa da Jesie'nin bu işe bakabileceğini... her şeyi!

Bayan Dubose'un tüm kamelyalarının koncalarını kopardı. Tepelerini uçurmadan da sakinleşmedi. Yer, yapraklar ve tomurcuklarla dolmuştu. Bastonumu dizine dayadı ve ikiye ayırdı.

Çığlık çığlığa bağırmaya başlamıştım. Jem beni saçımdan yakaladı, her şeyin ona vız geldiğini söyledi. Yine, yine yapardı. Susmazsam başımdaki tüm saçları da yolacaktı! Susmadım. O da beni tekmeledi. Dengemi yitirip yüzükoyun kapaklandım. Jem beni kabaca ayağa kaldırdı ve özür diledi. Söylenecek bir şey yoktu.

O akşam Atticus'u karşılamamayı yeğlerdik. Calpurnia bizi kovana dek mutfakta dolandık. Kara Afrika'nın büyüğü müdür nedir, Cal hep ne olup bittiğini bilirdi. Pek yeterli bir avutucu değildi ama yine de Jem'e tereyağlı sıcak bisküvi verdi. Jem de ikiye bölüp benimle paylaştı onu. Tadı pamuk gibiydi.

Oturma odasına geçtik. Elime bir futbol dergisi alıp Dixie Howell'in resmini buldum ve Jem'e gösterdim. «Sana çok benziyor.» Aklıma gelen en güzel sözdü ama pek bir işe ya ramadı. Pencerenin yanındaki sallanan iskemleye oturdu, suratını astı ve öylece durdu. Gün döndü.

İki jeolojik yıl sonra Atticus'un ayak sesini duyduk. Tel kapıyı çarptı. Bir sessizlik oldu. Atticus şapkasını asıyordu. «Jem!» diye seslendiğinde sesi kış rüzgârı gibiydi.

Işığı yaktığında bizleri orada öylece donakalmış buldu. Bir elinde benim baston vardı; kirli sarı püskülü yerlere sürünüyordu. Öteki elini uzattı: Şişman bir kamelyanın parçaları avucunun içindeydi.

«Jem,» dedi, «bu işin sorumlusu sen misin?»

«Evet efendim.»

«Neden yaptın bunu?»

«Senin Zencilere ve serserilere avukatlık yaptığını söyledi.»

«Bunları dedi diye mi yaptın?»

Jem'in dudakları oynuyordu ama, «Evet efendim,» dediği duyulmadı.

«Oğlum, arkadaşların bu konuda konuşunca kızmanı anlarım ama yaşlı ve hasta bir kadına yaptığının bağışlanır yanı yok. Hadi şimdi git Bayan Dubose'tan özür dile. Sonra da doğru eve gel.»

Jem kıpırdamadı.

«Hadi dedim sana...»

Jem'in peşinden gitmeye davrandım. «Gel buraya!» dedi Atticus. Döndüm.

Atticus gazeteyi aldı ve Jem'in boşalttığı sandalyeye oturdu. Oğlunun bir konfederasyon ordusu kalıntısı tarafından şu anda öldürülüyor olması olasılığı varken öyle sakin sakin gazete okuyabilmesini aklım hiç almıyordu. Jem beni de kızdırırdı. Arada ben de ona öyle kızardım ki öldüresim gelirdi, ama iş bu noktaya geldimi de varım yoğum oydu. Atticus ya bunun farkında değildi ya da aldırmıyordu.

Bunun için ondan nefret ediyordum ama insan başı dertte olunca kolay yoruluyordu. Kendimi kucağına atıverdim. Kolları beni sarıverdi.

«Kucakta oturmak için çok büyüdün.»

«Ona neler olacağına aldırmıyorsun. Bütün yaptığı seni savunmaktı. Sen ise onu vurulmaya yolladın. Atticus kafamı çenesinin altına soktu.» Henüz dert etmek için çok erken. Jem'in böyle kendini yitireceğini hiç ummazdım. Senin için kaygılanıyorum. Scout, yaz gelince çok daha tatsız şeylere göğüs germek zorunda kalacaksınız. Bu, Jem ve sana haksızlık gibi görünüyor biliyorum. Her şey bize karşı dahi olsa elimizden geleni yapacağız. Belki ikiniz de büyüdüğünüzde bu olaya daha anlayışla, bilinçle bakabilirsiniz. Yüzünüzü kara çıkartmadığımı anlayabilirsiniz. Bu dava, Tom Robinson'un davası, bir

vicdan meselesi. O adama yardım etmezsem kiliseye gidip Tanrının önüne çıkamam.»

«Yanılıyor olmalısın Atticus...»

«Neden?»

«Herkes senin yanıldığını düşünüyor.»

«Düşünebilirler. Saygı göstermek gerekir ama başkaları ile yaşayabilmeden önce kendimle yaşamayı bilmeliyim. Çoğunluğun sesi doğrudur kuralının dışında yalnızca vicdan kalır.»

Jem döndüğünde hâlâ Atticus'un kucağındaydım.

«Evet oğlum?» dedi Atticus. Beni kucağından indirdi. Ben de Jem'e sarıldım. Yüzünde garip bir ifade vardı. Belki de ona bir ilaç yutturmuştu cadı.

«Ortalığı temizledim. Yaptıklarım için üzgünüm dedim ama üzgün değilim. Her cumartesi de kamelyalarını yeniden yetiştirmeye uğraşacağımı da söyledim.

«Üzgün değilsen öyle demenin hiçbir anlamı yok,» dedi Atticus. «Jem, o yaşlı ve hasta biri. Söylediklerinden sorumlu tutulamaz. Keşke sizlere değil de bana söyleseydi ama keşke'lerle yaşayamayız.»

Jem'in gözü halıdaki bir gül motifine takılmıştı.

«Atticus... ona okumamı istiyor.»

«Okumanı mı?»

«Evet efendim. Her gün öğleden sonra okuldan çıkınca gidip iki saat okumamı istiyor. Atticus bunu yapmak zorunda mıyım?»

«Elbette.»

«Ama bir ay boyunca...»

«O zaman bir ay gideceksin!»

Jem ayak başparmağını yavaşça gülün ortasına yerleştirdi ve bastırdı. Sonunda, «Dışarıda yapacaksam olur ama içerisi karanık ve ürkütücü. Gölgeler var ve tavanda da...»

Atticus güldü. «Bu senin düş gücüne yararlı olur. Radley'lerin evinde olduğunu varsay.»

Pazartesi öğleden sonra Bayan Dubose'un ön basamaklarını tırmandık. Jem «Ivanhoe» ve üstün bilgilerle donatılmıştı. Kapıyı çaldı.

«Bayan Dubose?»

Jessie tahta kapıyı açıp tel kapının sürgüsünü çekti. Sen misin Jem Finch? Yanında kazkardeşini de getirmişsin. Bilmem ki...»

«İkisini de içeri al Jessie,» dedi Bayan Dubose.

Jessie bizi içeri alıp mutfağa gitti.

Eşığı geçer geçmez, boğucu bir kokuyla karşılaştık. Bu kokuya yağmurdan çürümüş eski gri evlerde rastlardınız. Yağ kandillerinin çok bulunduğu, çarşafların çamaşır suyuna konmadığı evlerde... Beni hep ürkütür. Bir şeylerin olacağını düşünerek tetikte durı^dum.

Odasının köşesinde pirinç bir karyola, karyolada da Bayan Dubose vardı. Biran Jem'in yaptıklarının onu yatağa düşürmüş olacağı aklımdan geçti ve üzüldüm. Bu yorgan yığınının altında yatıyordu ve üç ince bacağa oturtulmuş bir çalar saat duruyordu.

Bize ilk söylediği şey, «demek o küçük pasaklı kardeşini de getirdin, öyle mi?» oldu.

Jem yavaşça «Kardeşim pasaklı değil. Ben de sizden korkmuyorum,» dediye de dizlerinin titremesi gözümde kaçmadı.

Uzun bir söylev bekliyordum ama: «Okumaya başlayabilirsin, Jeremy»demekle yetindi. Jem hasır örgü bir iskemleye oturup «Ivanhoe»yu açtı. Ben de yanına bir tane çekip oturdum.

«Yakına gel,» dedi Bayan Dubose, «Yatağın yanına gel.»

İskemlelerimizi yaklaştırdık. Ona ilk kez bu kadar yakındım. Yapmak istediğim tek şey uzaklaşmaktı. Korkunçtu. Yüzü külrengiydi. Ağzının kenarları ıslaktı. Islaklık buzullar gibi, kırıksıklıklardan aşağı uzanıyor, çenesini kaplıyordu. Yanakları yaşlılığın verdiği kahverengi lekelerle bezenmişti. Soluk gözlerinin bebekleri iğne başı kadardı. Elleri kambur kamburdu. Tırnak etleri tırnaklarının üstüne taşmıştı. Alt

takma dişleri ağzında olmadığından üst dudağı çıkıntı yapıyordu. Zaman zaman alt dudağını üst dudağına uzatınca çenesi de beraber geliyor, bu da ıslaklığı daha çok yayıyordu.

Bakmam gerektiğinden daha fazla bakmadım. Jem, İvanhoe'yu yine açıp okumaya başladı. Onunla birlikte okumaya çalışıyordum ama çok hızlı gidiyordu. Bilmediği bir kelimeye gelince atlıyordu ama Bayan Dubose onu yakalayıp yeniden okutturuyordu. Jem belki de yirmi dakika okudu. Ben de bu arada isten kirlenmiş şömineye, pencereden dışarıya baktım. Oldukça Bayan Dubose'un düzeltmelerinin araları açıldı. Sayıca azaldılar. Jem bir tümceyi yanında bıraktı. Dinlemiyordu. Yatağa baktım.

Ona bir şey olmuştu. Sirtüstü yatıyordu. Yalnızca omuzları ve başı ortadaydı. Yorganlar çenesine geliyordu. Kafası bir o yana bir bu yana sallanıyordu. Arada ağzını kocaman açıyordu. Dilinin içinde döndüğünü görür gibi oldum. Dudaklarında tükürükler birikiyordu. O da onları içine çekiyordu. Ağzı bağımsız bir varlık gibiydi. Akıntıya kapılmış bir istridye gibi açılıp kapanıyordu. Arada bir içinde görünmeyen bir madde kayıormuşçasına «pıt-pıt» diye ses çıkartıyordu. Jem'i kolundan ekiştirdim.

Bir bana, bir de yatağa baktı. Bayan Dubose'un kafası bizden yana döndü. Jem, «Bayan Dubose iyi misiniz?» dedi. Onu duymuyordu. alar saat çalınca ödümüz patladı. Saniyesinde kendimizi kaldırımında bulduk. Kamamıştık ama Jessie bizi sepetlemişti. Daha saat susmamıştı ki bizi dışarı iteliyordu.«Haydi... evinize!»

Jem kapıda duraladı.

«İlaç zamanı,» dedi Jessie, kapıyı kaparken, Jessi'nin doğrudan Bayan Dubose'un odasına gittiğini gördüm. Eve döndüğümüzde yalnızca 3.45'di. Jem'le ben arka bahçede top oynadık. Akşam Atticus bana iki kurşun kalem, Jem'e de bir futbol dergisi getirmişti. Bayan Dubose'la ilk seansımız için sessiz bir ödül bunlar. Jem neler olup bittiğini ilettiler.

«Korkuttu mu sizi?» dedi Atticus.

«Hayır efendim. Çok ters bir kadın. Kriz gibi bir şeyler geçiriyor. Çok da tükürüyor.»

i

«Eiinde değil. İnsanlar hasta olunca güzel görünmezler?»

«Beni korkuttu,» dedim.

Atticus gözlüklerinin üstünden bana baktı:

«Jem'le gitmek zorunda değilsin, unutma.»

Ertesi gün bir öncesinin ayniydı, bir sonraki gün de ertesi gün gibi... Hepsi aynı şey oluyordu. Her şey olağan başlıyordu, yani Bayan Dubose Jem'i bir süre haşlıyordu. Kamelyalarından, babamın Zenci dostu olma eğilimlerinden söz ediyordu. Ardından da sessizleşiveriyordu. Çalar saat çalınca da Jessie bizi kovalıyordu. Günün arta kalanı bizimdi.

«Atticus,» dedim bir gece, «Zenci dostu tam anlamıyla ne demek?»

Atticus'un yüzü asıktı. «Birileri seni öyle mi çağırıyor?»

«Hayır. Bayan Dubose senin için söylüyor. Her öğleden sonra bununla havaya giriyor. Geçen Noel Francis de demişti... o zaman ilk kez duymuştum...»

«Onun için mi Francis'i dövdün?»

«Evet efendim.»

«Öyleyse ne anlama geldiğini ne soruyorsun?»

Sözcüklerden çok Francis'in söyleyiş biçimine sinirlendiğimi anlatmaya çalıştım. «Sanki küfür ediyormuş gibiydi.»

«Scout,» dedi Atticus, «zenci dostu öyle bir deyim işte. Özel bir anlamı yok... Anlatması zor. Bilgisiz kişiler, birinin Zencileri koruduğunu, onları kendilerinden üstün tuttuğunu görünce bu deyimi kullanırlar. Ağzımızın alışa geldiği bir deyim... birine pislik atmak için kullanılır.»

«Yani sen Zenci dostu değilsin değil mi?»

«Tabii Zenci dostuyum. Ben herkesle dost olmak için elimden geleni yapıyorum... bebeğim, birinin kötü bildiği bir sözü söylemesi benim için hakaret sayılmaz. Yalnızca o kişinin ne denli zavallı olduğunu gösterir... beni üzmez. Bayan Dubose'un seni üzmesine izin verme. Onun derdi kendine yeter.» Bir ay sonra Jem'in Sir Walter Scout'u okuduğu, Bayan Dubose'un da Jem'in yanlışlarını dakika başı düzelttiği bir gündü ki, kapı çalındı.

«Girin!» diye bağırdı Bayan Dubose.

İçeri Atticus girdi. Yatağa yaklaştı, Bayan Dubose'un elini avucuna aldı: «İşten geliyordum, çocukları göremedim. Burada olabileceklerini düşündüm.» Bayan Dubose ona gülümsedi. Ondan öylesine nefret ederken nasıl gülebildiğini anlayamadım. «Saatin kaç olduğunu biliyor musun Atticus?» dedi. «Tam tamına beşi on dört geçiyor. Saat 5.30'a kurulu. Bilmeni istedim.»

İşte o zaman her gün bir süre daha uzun kaldığımızı farkettilim. Saat her gün biraz daha geç çalıyordu. Çaldığında da hep bayan Dubose kriz geçirir oluyordu. Bugün Jem'i iki saat çileden çıkarmıştı. Olağan krizlerinden birini geçirmeye de hiç niyetli görünmüyordu. Tuzağa düşmüş gibiydik. Çalar saat özgürlüğümüzün simgesiydi. Bir gün gelir, hiç çalmazsa ne yapardık?

«Bana öyle geliyor ki Jem'in okuma günleri artık sayılı.»

«Bir hafta daha sanırım,» dedi bayan Dubose. «Emin olmak için...»

Jem diklendi: «Ama...»

Atticus elini uzatınca da sustu. Eve dönerken başlangıçtaki kararın bir ay olduğunu, bu bir ayın bittiğini, bunun ise haksızlık olduğunu söyledi.

«Yalnızca bir hafta oğlum.»

«Olmaz.»

«Olur,» dedi Atticus.

Ertesi hafta gene Bayan Dubose'lardaydık. Çalar saat artık çalmıyordu. Bayan Dubose, «Bu kadar yeter,» deyip bizi yolluyordu. Yolladığında öyle geç oluyordu ki Atticus'u oturma odasında gazetesine gömülmüş buluyorduk. Krizleri geçmişti ama birçok bakımdan eskisi gibiydi. Sir Walter Scott kale ve hendekleri uzun uzadıya anlatmaya başlayınca, o da sıkılıp Jem'e çatıyordu.

«Jeremy Finch, kamelyalarımı kırdığına pişman olacağını söylemiştim. Şimdi pişmansın, değil mi?»

«Hem de nasıl!»

«Benim karlı-dağ çiçeğimi öldürebileceğini sandın ha? Ama Jessie yeniden sürgün verdiğini söyledi. Bir dahaki sefere doğru dürüst bir iş yap. Kökünden sök! Oldu mu?»

«Oldu.»

«Mırıldanıp durma. Kafanı kaldır. Peki efendim de! Ama babanın ne mal olduğunu bildiğin için, başını pek dik tutmak istemiyorsundur sanırım.»

Böyle konuştu mu Jem kafasını kaldırır, yüzüne ifadesizce bakardı. Haftalar boyunca uzak ve duygusuz bir kibarlık geliştirmişti. Bunun Bayan Dubose'un insanın kanını donduran sözlerine karşı kullanıyordu.

Sonunda en büyük gün geldi. Bir öğle sonrası «Bu kadarı yeter. Size iyi günler» dediğinde bu iş bitmişti. Atlaya

zıplaya, bağıra çağıra eve koştuk. O bahar çok güzel geçti. Günler uzadı. Bolca oyun zamanı bulduk. Jem aklını üniversite ligindeki ünlü futbolcularla bozmuştu. Atticus da bize spor sayfasını okurdu. Alabama'nın lige katılması söz konusuydu. Bir gece Windy Seaton'un spor yazısını okuyorduk ki telefon çaldı. Kısa bir konuşmadan sonra Atticus holden şapkasını aldı. «Ben bir süre Bayan Dubose'a gidiyorum. Geç kalmam, dediyse de döndüğünde yatma zamanı çoktan geçmişti bile. Elinde bir şeker kutusu vardı. Oturdu, kutuyu da yanına koydu. «Ne istiyormuş?» diye sordu Jem.

Bir aydan fazla vardı ki Bayan Dubose'u görmemiştik. Biz gezerken de verandada olmuyordu.

«Öldü oğlum,» dedi Atticus. «Bir iki dakika önce öldü.»

«Aaa... Kurtuldu.»

«Kurtuldu,» dedi Atticus. «Artık acı çekmiyor. Uzun süredir hastaydı. O krizlerin ne olduğunu biliyor muydun oğlum?»

Jem başını iki yana salladı.

«Morfinmandı. Yıllarca ağrıları dinsic diye aldı. Doktor vermişti. Yaşamının geri kalanını morfin alarak, ağrısız sızısız geçirebilirdi, ama o çok inatçı bir kadındı...»

«Efendim?»

«Senin olay yaratmandan bir süre önce vasiyeti için beni çağırmişti. Dr. Reynolds bir iki ay olduğunu söylemiş. İşleri

yasal açıdan tamamdı ama o bir şey eksik diyordu.»

Jem şaşkındı: «Neydi o?»

«Bu dünyadan hiç kimseye ve hiçbir şeye bağımlı olarak ayrılmak istemiyordu. Jem onun kadar hastaysan morfin almanın bir kötülüğü yoktur ama ona kötü geliyordu. Morfinden kurtulmaya kararlıydı... kurtuldu da.»

«Yani o geçirdikleri morfin krizi miydi?»

«Evet. Ona okuduklarını duyduğunu bile sanmıyorum. Aklını ve vücudunu yalnızca o çalar saate bağlamıştı. Eline düşmeseydin de gidip ona okumanı isteyecektim. Aklını dağıtacak bir şeyler gerekiyordu. Bir neden daha var...»

«Sonunda özgür mü öldü?»

«Dağlar kadar, hava kadar özgür,» dedi Atticus. «Sonuna dek de bilinci yerindeydi. Yerinde ve... huysuz! Yaptıklarımı onaylamazdı. Yaşamımın geri kalanını sîzleri hapislerden kefaletle çıkarmakla geçireceğimi sanıyordu. Jessie'ye bu kutuyu hazırlattı. Sizin için...» Eğilip kutuyu aldı ve Jem'e uzattı. Kutudaki pamukların içinde beyaz, balmumu gibi, olağanüstü bir kemalya duruyordu: Karlı-Dağ.

Jem'in gözleri yuvaralarından fırlamıştı. «Yaşlı cadı!» diye bağırdı. «Yaşlı cadı! Neden beni rahat bırakmıyor?»

Atticus ayağa fırladı. Eğildiği an Jem'in kafası Atticus'un göğsünü bulmuştu bile. 'Şışş... şışş...' dedi babam.

«Bununla sana herşeyin yolunda olduğunu söylemek istiyor. Jem o iyi. Biliyor musun, olağanüstü bir hanımefendiydi o.»

«Hanımefendi mi? »Jem kafasını kaldırdı. Yüzü kıpkırmızıydı. «Senin için söylediklerinden sonra da mı?»

«Öyleydi. Benimkilerden değişik görüşleri vardı. Belki de çok değişik. Senin tepen atmasaydı da seni ona okumaya yollayacaktım. Görmeni istedim. Gerçek cesaretin ne olduğunu görmeni istedim. Cesaretin, eli tabancalı bir adam olduğunu sanmanı istemem. Mertlik, baştan bitik olduğunu bilip de çabalamak, olacakları göğüsleyebilmektir. Binde bir kazanırsın ama kazandığın da olur. Bayan Dubose da kazandı. Görüşlerine sadık, ne kimseye ne bir şeye bağımlı öldü. Tanıdığım en mert insandı o.»

Jem kutuyu ateşe attı. Kamelyayı aldı. Yatmaya giderken yapraklarını okşuyordu. Atticus gazetesine dalmıştı.

ON İKİNCİ BÖLÜM

Jem, on ikisindeydi ve onunla geçinmek zordu. Çok tutarsızdı, dakikası dakikasına uymuyordu. Şaşırtıcı bir iştahı vardı. Sürekli peşini bırakmamızı istiyordu. Ben de Atticus'a danıştım:«Jem'in bağırsaklarında kurt mu var?» Atticus hayır dedi. Jem büyüyordu, sabırlı olmalıydım, ona ilişmemeliydim.

Jem'deki bu değişim birkaç haftada oluşmuştu. Bayan Dubose mezarında soğumamıştı bile. Oysa okumaya giderken yanında bulunmamdan hoşnut olmuştu. Sanki bir gece içinde yabancı değer yargıları edinmişti. Benim de bunları benimsememi istiyordu. Birkaç kez ne yapmam gerektiğini söyleyecek kadar ileri gitti. Bir tartışmadan sonra nasıl bağırdığını anımsıyorum: «Kızsın! Artık kız gibi davran!» Hiçkırı hiçkırı Calpurnia'ya koşmuşum.

«Bay Jem'i fazla kafana takma,» diye başladı.

«Bay Jem mi?»

«Eee... neredeyse Bay Jem artık.»

« O kadar büyümedi ki,» dedim. «Ona temiz bir dayak gerek. Ben yeterince büyük değilim.»

«Bebeğim, dedi Calpurnia, «Bay Jem büyüyorsa bunda benim suçum yok. Yalnız kalmak isteyecektir artık. Diğer erkek

çocukların yaptıklarını yapmak isteyecektir. Sen de kendini yalnız hissedersen mutfağa gel. Yapacak bir sürü şey buluruz.»

Görünüşe bakılırsa yaz iyi başlıyordu. Madem ki Jem istediğini yapacaktı, Dill gelene dek Calpurnia bana arkadaşlık ederdi. Mutfağa her gelişimde pek seviniyordu. Onu seyrederken kız olmanın beceri isteyen bir iş olduğunu düşünmeye başladım.

Yaz geldi ama Dill yoktu. Ondan bir mektup, bir fotoğraf aldım. Yeni bir babası olduğunu yazıyordu. Babasının resmi ilişikteydi. Meridian'da kalıyordu çünkü bir balıkçı teknesi yapıyorlardı. Babası da avukattı ama Atticus'dan çok gençti. Dill'in babasının sevimli bir yüzü vardı. Dill böyle bir baba bulduğu için sevinmekle beraber yıkılmıştım. Beni hep seveceğini, üzülmememi, yeterince parayı bir araya getirince gelip beni alacağını ve evleneceğimizi yazıyor, benim de ona yazmamı istiyordu. Sürekli bir nişanlımın olması onun geçici yokluğuna çare değildi. Hiç farketmemiştim ama yaz demek Dill demekti. Yaz Dill'in havuz başında sigara niyetine içtiği ipler, Boo Radley'i evden çıkarmak için yaptığı planlar, yaparken parıldayan gözleri, Jem'in kafası öteye dönükken beni öpüvermesi, birbirimizi özlememizdi. Onsuz yaşam tekdüzeydi, çekilmezdi. İki gün perişan dolaştım.

Bütün bunlar yetmezmiş gibi, eyalet mahkemesi ivedilikle toplantıya çağrıldı. Atticus da iki haftalığına gitti. Valinin temizlemesi gereken bir iki pis iş vardı. Birmingham'da oturma grevleri vardı. Heryerde ekmek kuyrukları uzuyor, taşralılar gitgide yoksullaşıyorlardı. Tüm bu olaylar Jem'in ve benim dünyamın dışındaydı.

Bir gün Montgomery Postası'nda bir karikatür gördük. Altında Maycomb'lu Finch yazıyordu. Atticus çıplak ayaklı ve kısa pantolonlu çizilmişti. Yazı masasına zincirlenmişti. Elindeki taş tahtaya yazarken çevresindeki süslü püslü kızlar, «heey!» diye bağıyorlardı.

«Bu bir övgü,» dedi Jem. «Hiç kimse yapmayınca, o işleri Atticus yapıyor.»

«Haa?»

Jem yeni geliştirdiği özelliklerin dışında bir de bilgece pozlar takınıyordu. Çıldıırabilirdim. «Aman, Scout, ülkelerin vergi sistemlerini anlamak gibi bir şey işte. Çoğuna bu çok kuru gelir.»

«Sen nereden biliyorsun?»

«Haydi git başımdan. Gazeteyi okuyorum.»

İstediği oldu. Mutfağa gittim.

Cal bezelyeleri ayıklıyordu ki, «Sîzleri bu pazar ne yapacağım ben, kilise zamanı?» dedi birdenbire.

«Hiçç. Atticus bize yardım parası bıraktı.»

Calpurniagözlerini kıstı ve ben kafasından geçenleri anladım. «Cal,» dedim. «Uslu dururuz. Yıllardır kilisede yaramazlık yapmadık.»

Capurnia belli ki başıboş olduğumuz yağmurlu bir pazar gününü anımsıyordu. Başına buyruk kalan sınıf Eunice Ann Simpson'u bir iskemleye bağlamış, iskemleyi de kazan dairesine yerleştirmişti. Sonra da onu unutup kiliseye gitmiştik. Tam sessizce vaazı dinliyorduk ki radyatörlerden sesler gelmeye başladı. Birileri Eunice Ann'ı bulup çıkarana kadar da sesler sürmüştü. Jem yeterince inancı varsa yanmayacağını söylemişti ama aşağısı çok sıcak olmuştu.

«Ayrıca Cal, babamın bizi ilk kez yalnız bırakışı değil ki bu.»

«Evet ama hiç değilse öğretmeninizin orada bulunmasını sağlama alırdı. Bu kez bir şey söylemedi. Unuttu sanırım.» Calpurnia kafasını kaşdı. Birden gülümsedi: «Bay Jem ve sen benimle kiliseye gelmek ister misiniz?»

«Gerçekten mi?»

«Ne dersin?»

Calpurnia bundan önce de beni çamaşır yıkar gibi yıkamıştı ama bundan öncekilerin hiçbiri o cumartesi geçtiğim denetimin tırnağı olamazdı. İki kez sabunlattı, her seferinde banyoya yeni su doldurdu. Kafamı musluğun altına sokup sabunla yıkadı. Yıllardır Jem'e banyo konusunda güvenirdi ama o gece ona da karıştı. Taa Jem'in tepesi atana kadar. «Bu evde herkes beni seyretmeden bir banyo yapamaz mıyım?»

Ertesi sabah erkenden giysilerimizi hazırlamaya girişti. Bizde yatıya kaldığı günler mutfaktaki açılır kapanır bir yatakta yatardı. O gün yatağın üstü giysilerimizle kaplıydı. Elbiseme öyle çok kola koymuştu ki oturduğumda çadır gibi oluyordu.

İç etek giydirdi, belime de pembe saten bir kurdele bağladı. Rugan pabuçlarımı da bayat ekmek parçası ile parlatıp ayna gibi yaptı.

«Sanki karnavala gidiyoruz,» dedi Jem. «Bu telaş niye Cal?»

«Kimsenin çocuklarına doğru dürüst bakmadığını söylemesini istemiyorum. Bay Jem, o kravatı bu takım elbiseyle giyemezsiniz, yeşil o...»

«Eee... Ne olmuş?»

«Takım mavi. Görmüyor musun?»

«Heh-hee... Jem renk körü.»

Yüzü kıpkırmızı oldu ama Calpurnia, «dalaşmayı bırakın. İlk Kazanç'a yüzünüz gülererek gideceksiniz!»

«İlk Kazanç Afrikalı M.E. Kilisesi» kentin güney tarafındaydı. Eski ve boyaları dökük bir binaydı. Maycomb'un çan kuleli tek kilisesiydi. Özgürlüklerine kavuşan kölelerin ilk paralarıyla yapıldığı için de adı «İlk Kazanç»tı. Pazarları Zencilerin ibadetine açıktı. Diğer günler beyazlar burada kumar oynarlardı. Kilisenin avlusu ile yanındaki mezarlık tuğla sertliğinde kildendi. Kuraklık döneminde birileri ölürse yağmur yağar da toprağı yumuşatana dek gövdeyi buzlar örterdi. Ancak birkaç mezarın kırık dökük taşları vardı. Yenileri renkli cam parçaları ve Coca Cola şişeleri ile çevrelenmiştiler. Kimi mezarları paratonerler koruyor, mezarında rahat olmayanları

belirliyordu. Çocuk mezarlarının ayak uçlarında yanmış mumlar vardı. Kısacası neşeli bir mezarlıktı burası.

Kilise avlusuna girdiğimizde bizi temiz Zencilerin sıcak, kekremsi kokusu karşıladı. Aşktan Kalpler Saç Losyonu, leylak esansınıninkine karışıyordu. Hoyt kolonyası, nane ve pudra da cabası. Jem ve beni Calpurnia ile gören erkekler geri çekilip şapkalarını çıkardılar. Kadınlar ellerini kavuşturdu. Tümü saygı belirten davranışlardı. Yolu açınca kapıya kadar uzanan bir insan koridorunda buluverdik kendimizi. Calpurnia Jem ile benim aramda yürüyor, rengarenk giysili komşularının selamlarını alıyordu. «Ne işler çeviriyorsun bayan Cal?» dedi bir ses ardımızdan. Calpurnia'nın elleri omuzlarıma gitti. Durup döndük. Yolun üzerinde uzun boylu bir Zenci kadın duruyordu. Ağırlığını tek bacağına vermişti. Sol dirseğini kalçasına dayamış, bizi gösteriyordu. Mermi gibi bir kafası, badem gözleri, düz bir burnu, Kızılderili yayı gibi de ağzı vardı. Boyu iki metreye yakındı.

Calpurnia'nın eliyle omuzumu sıktığını duydum. «Ne istiyorsun Lula?» dedi. Bu ses tonu ile konuştuğuna hiç tanık olmamıştım. Kısık ve nefret dolu bir sesle konuşmuştu.

«Beyaz çocukları neden Zenci kilisesine getirdiğini soruyorum.»

«Onlar benim konuklarım.» Sesi yine tuhaftı. Diğerleri gibi bozuk konuşuyordu.

«Öyle ya... Haftanın geri kalanında da sen onlara konuksun herhalde.»

Kalabalıktan bir homurtu yükseldi. Cal bana sakın korkma diye fısıldadı ama öfkeden şapkasının gülleri titriyordu.

Lula bize doğru gelince bağırdı, «Orada dur Zenci!»

Lula durdu. «Buraya beyaz çocuklar getirmemen gerekir. Onların kendi kilisesi var, bizim de kendi kilisemiz. Bu bizim kilisemiz, değil mi Bayan Cal?»

«Tanrı da aynı Tanrı değil mi?»

Jem, «Eve gidelim Cal. Bizi burada istemiyorlar...» dedi.

Bence de öyleydi. Bizi burada istemiyorlardı. Çevremizin sarıldığını görmekten çok duyuyordum. Bize yaklaşıyor gibiydiler ama Calpurnia'ya baktığımda eğleniyor gibi göründü bana. Yola baktığımda Lula yoktu. Onun yerinde ise Zencilerden oluşmuş bir duvar vardı.

Biri öne çıktı. Zeebo'ydu bu, çöpçü Zeebo. «Bay Jem,» dedi. «Sizi burada görmekten mutluyuz. Lula'ya boşverin. Peder Sykes onu kiliseden atmakla tehdit etti de ondan. Eskiden beri olay çıkartmayı sever. Tuhaf düşünceleri vardır. Çok da kibirlidir. Bizler sizleri burada görmekten mutluyuz.»

Calpurnia bizi kapıya yöneltti. Peder Sykes bizi karşıladı ve ön sıraya götürdü. İlk Kazanç kilisesi'nin içi boyasızdı. Duvarlar boyunca pirinç mandallara takılı gaz lambaları vardı. Çamdan yapılmış sıralara oturuluyordu. Kaba saba yapılmış meşe kürsünün gerisinde pembe ipek bir bayrak, Tanrının sevgi olduğunu söylüyordu. Hunt'un, «Evrenin Işığı» adlı gravürünün dışındaki tek süsleme de oydu. Piyano,

org, dua kitabı kilise programları türünden olup da her pazar gördüğümüz şeylerden hiçbiri yoktu. İçerisi karanlıktı ve doluşan cemaatin yavaş yavaş yok ettiği nemli bir serinlik vardı. Oturma yerlerinin önlerine birer adi mukavva yelpaze konmuştu. Tyndal Nalburiye'nin (Aklınıza gelen herşey raflarımızda bulunur) kiliseye armağanıydı bunlar.

Calpurnia Jem'le benim arama geçti. Çantasına elini daldırıp mendilini çıkardı ve köşesinde düğümlü bozuk paraları çözdü. Bana ve Jem'e birer onluk verdi. Jem, «Bizde var,» diye fısıldadıysa da, Calpurnia, «Sizde kalsın,» dedi. «Benim konuğumsunuz!» Jem'in yüzü onluğunu kendine saklamanın ahlaki yönü üzerinde bir sürer kararsızlığını yansıttıysa da sonunda kibarlığı baskın çıktı ve onluk cebine indi. Ben, benimkini hiç düşünmeden geri koydum.

«Cal, İlahi kitapları nerede?»

«Yok.»

«İyi de nasıl...»

«Hişşt...»

Peder Sykes kürsünün gerisinde durmuş, cemaate bakıyordu. Kısa boylu tıknaz bir adamdı. Siyah elbise, siyah kravat, beyaz gömlek giymişti; altın kösteği buzlaşmış camlardan içeri dolan ışıktaki parıldıyordu.

«Kardeşlerim! Bugün konuklarımız olduğu için mutluyuz.

Bay ve Bayan Finch. Hepiniz babalarını tanıyorsunuz. Başlamadan önce bazı duyurular olacak.»

Peder Sykes birtakım kağıtları karıştırdı, birini seçti ve kaldırdı. «Misyoner Cemiyeti gelecek salı kardeşimiz Anette Reeves'in evinde toplanıyor. Dikişlerinizi de getirin.»

Başka bir kâğıdı okudu: «Hepiniz Kardeş Tom Robinson'un derdinden haberdarsınız. Çocukluğundan beri bu kilisenin sadık bir üyesidir. Bugün ve bundan sonraki üç pazar boyunca toplanacak olan paralar eşi Helen'e gidecek. Ev geçindirmesine yardımcı olacak.»

Jem'e dirsek attım. «Atticus'un savunduğu Tom bu...»

«Hişşt»

Cal'e döndüm ama ağzımı açamadan susturuldum. Benim susmamı bekler gibi duran Peder Sykes'a bakakaldım. «Koro başımız ilk ilahiyi başlatsın,» dedi. Zeebo sırasından kalktı ve ortadan yürüdü. Önümüzde duran cemaate baktı. Elinde eskimiş bir ilahi kitabı vardı. Açtı ve «273 numaralı ilahiyi söyleyeceğiz,» dedi.

Bu kadarı benim için fazlaydı. «İlahi kitabı yoksa nasıl söyleyeceğiz?»

Calpurnia güldü. «Sus bebeğim... bekle görürsün!»

Zeebe boğazını temizledi ve uzaktan gelen topçu atışı gibi bir sesle okumaya başladı.

Yüzlerce ses sözleri yineledi. Son hece uzatılıp kısık bir hım'lamaya dönüşünce Zeebo ikinci dizeyi okudu: «Orada sonsuza dek güzellikler yaşanır.»

Çevremizde yine sesler yükseldi. Son nota askıda kaldı ve Zeebo onu yeni bir dizeyle karşıladı: «Bizler o sahillere imanla varırız.» Cemaat duralayınca Zeebo dizeyi bir kez daha okudu. Koro girince de kitabını kapadı. Bu onsuz söylemeleri için bir işaretti. Son notada Zeebo bir kez daha «O güzel ülkede; nehrin öte yakasında,» dedi. Dize dize sesler, basit bir uyumla, taaki ilahi hüznü bir mırıltıya dönüşene dek sürdü.

Yan gözle Zeebo'yu süzen Jem'e baktım. Ben de inanamıyordum ama jkimiz de duymuştuk. Peder Sykes Tanrı'dan hasta ve acı çekmekte olanları kutsamasını istedi. Bunun bizim kilisede yapılanlardan pek farkı yoktu. Yalnızca Peder Tanrı'nın dikkatini genelden özel durumlara da çekiyordu. Vaazı günahlara açıkça karşı durmakla ilgiliydi. Sürüsünü içkiye, kumara ve kötü kadınlara karşı uyardı. Bölgede kaçak içki üretenler yeterince bela oluyorlardı ama kadınlar daha da beterdi. Kendi kilisemizde de sık sık tartışılan bir konuydu bu. Tüm din adamlarının aklını fazlaca yoran, kadınların günahkârlığı konusu. Jem'le ben aynı vaazı her pazar duymuştuk. Tek fark oydu ki Peder Sykes kürsüyü bireysel sapmalar konusunda düşüncelerini söylemek için de kullanıyordu. Jim Hardy beş haftadır kiliseye gelmemişti. Oysa hasta değildi. Constance Jackson davranışlarına dikkat etmeliydi. Komşularıyla kavga ettiği için tehlikedeydi. Yörenin tarihindeki ilk çekememezdik duvarını o örmüştü.

Peder Sykes konuşmasını bitirdi. Kürsünün önündeki bir masanın yanında durdu ve yardımlarını istedi. Bu işi onun yapıyor olması çok tersti. Cemaattekiler birer birer öne çıktılar ve siyah kahve kutusuna beşliklerini, onluklarını attılar. Jem'le ben de attık. Paralarımız şingirdarken de yumuşak bir «teşekkür ederiz, teşekkür ederiz» duyduk.

Şaşkınlığımız sürüyordu. Peder Sykes kutuyu devirdi ve parayı saydı. «Bu yetmez, on dolar toparlamamız gerek.»

Kıpırdandılar. «Ne için olduğunu biliyorsunuz. Tom hapiste olduğu sürece Helen çocukları bırakıp işe gidemez. Herkes bir beşlik daha verirse olacak.» Geride birine işaret etti. «Alec, kapıyı kapa! On dolar toplanmadan kimse buradan çıkamaz.» Calpurnia çantasını karıştırıp eski bir cüzdan çıkardı. «Hayır Cal,» dedi Jem. Calpurnia pırl pırl bir yirmi beşlik uzatmıştı. «Kendimizinkini koyarız. Onluğunu ver Scout.»

Kilise havasızlaşmıştı. Peder Sykes belli ki terlete terlete de olsa bu parayı toplayacaktı. Yelpazeler çıtırdadı ayaklar sürüdü. Tütün çiğneyenler ise ızdırap çekiyorlardı.

Peder Spkes birden, «Carlov Richardson, seni burada hiç görmedim,» dedi. Hâki pantolonlu sıska bir adam ç elip kutuya para attı. Kalabalıktan hoşnutluk mırıltıları yükseldi. Bunun üzerine peder, «çocuksuz olanlarınızın özveride bulunup birer onluk daha atmasını istiyorum. Böylece tamamlanacak,» dedi.

Yavaş yavaş, kıvrana kıvrana on dolar ekleştirildi. Kapı açıldığında içeri dolan hava ile beyinlerimizi uyandırdık.

Zeebo çıkış sırasında kutsal toprakların fırtınalı sahilleri'ni söylüyordu. Ayin sona ermişti.

Ben kalıp ortalığı gezmeyi istiyordum ama Cal beni önden yürütüyordu. Cal, kapıda Zeebo ve ailesi ile konuşurken, Jem'le ben de Peder Sykes'la söyleştik. Sorularla doluydum ama Cal'ın yanıtlarını bekleyebileceğimi kararlaştırmıştım.

«Sizleri burada görmek bizleri özellikle memnun etti,» dedi Peder. «Bu kilisenin babanızdan daha can dostu yoktur.»

Sonunda patladım: «Neden Tom Robinson'un karısına para topluyorsunuz?»

«Duymadın mı? Helen'in üç küçük çocuğu var ve işe gidemiyor.»

«Neden onları da götürmüyor Peder?» Tarla işi yapan Zencilerin bebeklerini yanlarında götürüp gölgeye bırakmaları olağandı. İki sıra pamuğun orta yerindeki gölgede otururlardı. Oturamayacak kadar küçük olanları ya Kızılderili gibi analarının sırtına bağlarlar ya da pamuk çuvallarına yatırırlardı.

Peder duraksadı. «Gerçeği söylemek gerekirse Bayan Jean Louise, bugünlerde iş bulamıyor... Toplama zamanı sanırım Bay Link Deas onu işe alacaktır.»

«Neden Peder?»

O yanıtlayamadan Calpurnia'nın elini omzumda buldum. Elinin baskısı altında, «Gelmemize izin verdiğiniz için

teşekkür ederim,» dedim. Jem de beni yankıladı ve eve yollandık.

«Cal, Tom Robinson'un kötü bir şey yaptığını ve hapiste olduğunu biliyorum ama neden Helen'e iş vermiyorlar?»

Calpurnia lacivert elbisesi ve geniş kenarlı şapkası ile aramızda yürüyordu. «Tom'un yaptıkları için. Onun... onun ailesi ile pek ilişki kurmak istemiyorlar.»

«Ne yaptı ki Cal?»

Calpurnia iç geçirdi? «Yaşlı Bob Ewell kızına tecavüz suçundan tutuklattırıp hapse attırdı.»

«Bay Ewell mı?» Belleğim bir şeyleri anımsamaya çabalıyordu. «Şu okulun ilk günleri gelen, sonra da yok olan Ewell'larla bir ilgisi var mı?» «Ama Atticus onlara serseri diyor. Hiç kimse için öyle kötü konuştuğunu duymadım. Dedi ki...»

«Evet, O Ewell'lar işte.»

«İyi de Maycomb'daki herkes onların ne mal olduğunu biliyorsa Helen'e iş vermekten mutlu olacaklardır. Tecavüz ne Cal?»

«Bay Finch'e sorman gerekir. O benden iyi açıklayacaktır. Acıktınız mı? Peder bu işi çok uzattı. Genellikle bu denli sıkıcı değildir.»

«Aynı bizim Peder gibi,» dedi Jem. «Ama neden ilahileri öyle söylüyorsunuz?»

«Dizeleyerek mi?»

«Yaptığınız o mu?»

«Evet. Dizelemek deriz. Bildim bileli de öyle yapılır.»

Jem bir yıl yardım paralarını biriktirirlerse, ilahi kitapları alabileceklerini söyledi ama Cal güldü.

«İşe yaramazlar ki!» dedi. «Okumasını bilmezler?»

«Bilmezler mi? Hepsi mi?»

«Evet. Dört kişi dışında, İlk Kazanç'ta okuması yazması olan yoktur. Bende onlardan biriyim.»

Jem, «Sen nerede okula gittin Cal?» diye sordu.

«Hiçbir yerde. Kimdi sana alfabeyi öğreten... Bayan Maudie Atkinson'un teyzesi, yaşlı Bayan Bufor.»

«Sen o kadar yaşlı mısın?»

«Bay Finch'den bile yaşıyım.» Cal sırttı. «Ne kadar olduğundan emin değilim pek. Bir keresinde yaşımla hesaplamaya kalktık. Ben onlardan birkaç yıl gerisini anımsayabiliyorum. Erkeklerin bellekleri kadınlarınkilerden zayıftır. Onu da hesaba katarsak çok yaşlı sayılmıyorum sanırım.» «Noel'de diyorum. Anımsaması kolay oluyor. Gerçek bir yaş günüm yok.»

«Ama Cal sen Atticus kadar bile göstermiyorsun.»

«Zenciler yaşlarını kolay kolay göstermezler.»

«Belki de okuyamadıkları içindir. Cal, Zeebo'ya sen mi öğrettin.»

«Evet, Bay Jem. O küçük bir çocukken okul bile yoktu. Ama ben ona öğrettim.»

Zeebo, Calpurnia'nın en büyük oğluydu. Konuyu düşünseydim. Calpurnia'nın bayağı olgun olduğunu çıkarabilirdim. Zeebo'nun koskoca çocukları vardı. Nedense bu konuda hiç kafa yormamıştım.«

«Ona da alfabe'den mi öğrettin... bizim gibi?»

«Hayır. Her gün İncirden bir sayfa okuttum. Bir de Bayan Bufod'un bana öğrettiği kitap vardı. Kimden aldığımı bilmezsiniz,» dedi Cal.

Bilmiyorduk.

«Büyük baba Finch vermişti bana.»

«Landing'limisin?» diye sordu Jem. «Bunu bize hiç söylememiştin.»

«Öyleyim,» dedi. «Buford'larla Landing arasında büyüdüm. Günlerim ya Buford'lara ya da Finch'lere çalışmakla geçti. Annenle baban evlenince de Maycomb'a geldim.»

«Kitabın adı neydi Cal?»

«Blackstone'nun 'Düşünceler'»

Jem yıldırım çarpmış gibi oldu. «Zeebo'ya kitaptan mı okuttun?»

«Tabii Bay Jem.» Ellerini utangaçça ağzına götürdü. «Elimdeki kitaplar onlardı. Deden Blackstone'nun İngilizcesinin iyi olduğunu söylerdi.»

Jem, «demek bu yüzden ötekilerden iyi konuşuyorsun,» dedi.

«Hangi ötekiler?»

«Öteki Zenciler Cal. Ama kilisedeyken onlar gibi konuşuyordun.»

Calpurnia'nın alçak gönüllü bir ikiyüzlülükle yaşadığını hiç farketmemiştim. Evimizin dışında da bir yaşantısı olduğu düşüncesi çok yeniydi. Hele iki dili ustaca konuşabilmesi...

«Cal,» dedim, «Neden sizinkilerle öyle konuşuyorsun, doğru olmadığını bile bile?»

«Her şeyden önce ben de Zenciyim.»

«Öyle konuşman gerekmezdi ki. Hele daha iyisini biliyorsan» dedi Jem.

Calpurnia şapkasını kaydırıp kafasını kaşdı ve şapkayı yine yerine oturttu. «Söylemesi zor,» dedi. «Sen ve Scout evde Zenciler gibi konuşsaydınız tuhaf kaçmaz mıydı? Ben de

kilisede bizimkilerle beyazlar gibi konuşsam? Hava atıyorum sanırlar.»

«Cal, doğru konuşabiliyorsun ama.»

Bildiğin herşeyi göstermen gerekmez. Kibarlık değildir. Kaldı ki insanlar kendilerinden daha bilgili biriyle bulunmaktan hoşlanmazlar. Bu sinirlendirir onları. Doğru konuşarak onları düzeltemezsin. Öğrenmek istemiyorlarsa yapabileceğin tek şey çeneni tutup kendi dilini konuşmaktır.»

«Cal, seni görmeye gelebilir miyim?»

Bana baktı. «Görmek mi canım? Sen beni her gün görüyorsun zaten.»

«Evin dışında,» dedim. «İşten sonra, ha? Atticus beni getirebilir.»

«Nasıl istersen. Beni çok sevindirirsiniz.» Radley'lerin kaldırımına gelmiştik. «Verandaya bak,» dedi Jem.

Evin hayaletini salıncakta güneşlenirken göreceğim beklentisiyle baktım. Salıncak boştu.

«Bizimkini demek istedim.» dedi Jem.

Dimdik, eğilmez bükülmez Alexandra Halam bizim salıncaklı koltukta oturuyordu. Sanki ömrü boyunca orada oturmuş gibiydi.

ON ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Alexandra Hala'mın ilk sözü, «Bavulumu ön odaya koy Calpurnia,» İkincisi de; «Jean Louise, kafanı kaşıma,» oldu. Calpurnia, halamın ağır bavulun alıp kapıyı açtıysa da Jem, «Ben taşırım,» diyerek elinden kaptı. Yere bırakırken çıkardığı gürültü evde yankılandı.

«Bizi görmeye mi geldiniz, hala? diye sordum. Landing'den çok az ayrılır, bir kez yola çıktı mı da tantanayla gezerdi. Parlak yeşil bir Buick arabası ve Zenci bir şoförü vardı. Her ikiside sağlıksız bir titizlikle korunurlardı. Nedense bugün görünürlerde yoktular.

«Babanız söylemedi mi?»

Jem ve ben başımızı iki yana salladık.

«Herhalde unuttu. Dönmedi değil mi?»

Akşamdan önce dönmez,» dedi Jem.

Sabanızla ben bir süre sizde kalmamın zamanı geldiğine inanıyoruz.»

'Bir süre' Maycomb dilinde üç günle otuz yıl arasında her anlama gelebilirdi.

«Jem büyüyor, sen de öyle. Bir kadının etkisi altına girmenin sırası geldi diye düşündük. Delikanlılarla ve giysilerle ilgilenmene birkaç yıl kaldı...»

Buna verilecek birkaç yanıtlım vardı: Cal'de kadındı, delikanlılarla ilgilenmeme yıllar vardı, giysilerle hiçbir zaman ilgilenmeyecektim... Ama sustum.

«Jimmy Enişte ne olacak? O da mı geliyor?»

«Yoo. Hayır. O Loding'de kalıp orayla ilgilenecek.»

Tam, «onu özlemeyecek misiniz?» diyordum ki patavatsızlığımın farkına vardım. Onun varlığı ile yokluğu birdi nasılsa. Hiç konuşmazdı. Alexandra Hala sorumu duymazlıktan geldi.

Aklıma söyleyecek başka bir şey gelmiyordu. Gerçek şu ki ona söyleyecek hiçbir şeyim olmamıştı. Geçmişteki sıkıcı sohbetlerimizi anımsadım. Nasılsın Jean Louise? Teşekkür ederim efendim. Ya siz? İyiyim. Neler yaptın bakalım? Hiçbir şey efendim. Sen hiçbir şey yapmaz mısın? Hayır. Arkadaşların vardır sanırım? Evet. Peki neler yaparsınız birlikte? Hiçbir şey.

Halam beni son derece can sıkıcı buluyordu. Bir keresinde Atticus'a benden söz ederken uyuşuk demişti.

Bu işin içinde bir iş vardı ama ne olduğunu söyletirmeyecektim. Bugün pazardı ve halam tanrının bu gününde pek sinirli olurdu. Sanırım bunun nedenini de pazar günleri giydiği korseydi. Şişman değildi ama yapılı bir

kadıncı ve göğüslerini öne çıkararak, poposunu arkada toparlayan, belini incelten korseler giyerdi. Baktınız mı bir zamanlar kum saati gibi vücudu varmış dedirtirdi. Nereden bakarsanız bakın hayli etkileyiciydi halam. Öğleden sonra akrabalar geldi, ortalığa kasvet bastı. Hava garaja giren arabanın sesiyle birdenbire değişiverdi. Gelen Atticus'du, Montgomery'den dönmüştü! Jem bile kendini unutup ona koştu. El çantasını ve bavulunu kaptı, ben de kollarına atıldım. Öpücüğünü alırken de soruyordum: «Bana kitap getirdin mi? Halam burada, biliyor musun?»

Atticus iki soruya da olumlu yanıt verdi. «Gelip bizimle oturmasına ne dersin?»

Çok hoşuma gider dedimse de bu bir yalandı. Bu ve benzeri durumlarda yalan söylemek zorundaydık.

«Sizlerin artık birine gereksinmeniz olduğunu düşündük. Aslında şöyle Scout...» dedi Atticus. «Halan bana ve sizlere bir iyilikte bulunuyor. Bütün gün sizinle olmayacağım ve bu yaz oldukça sıcak geçecek.»

«Evet efendim,» dedim, ama tek kelime bile anlamamıştım. Bu iş bana kalırsa halamın başının altından çıkmıştı. Halamın aile için en iyi olanı belirtme yöntemleri vardı ve bizimle oturmaya gelmesi de aynı kapsama giriyordu.

Maycomb ona kollarını açtı. Bayan Maudie Atkinson, Lane pastası pişirdi. İçine öyle çok içki doldurmuştu ki şiştim kaldım. Bayan Stephanie ile halam birbirlerine gidip geldiler. Bayan Stephanie ikide bir kafasını salayıp, «Yaa... ya...» deyip duruyordu. Kapı komşumuz Bayan Rachel halamı

öğleden sonraları kahve içmeye çağırıyordu. Bayan Nathan Radley ön bahçeye girip onu görmekten mutlu olduğunu söyleyecek kadar ileri gitti.

Halam iyice yerleşip, yaşam olağan akışına dönünce, hep bizimle oturmuş gibi bir duyguya kapıldım. Misyoner Cemiyeti'nin toplantılarında ikram ettiği yiyecekler onun ev sahipliğinin şanını arttırdı. Calpurnia'nın hizmet etmesine izin vermiyordu. Maycomb Yardım severler Derneği'ne katıldı ve dernek yazmanı oldu. Kendi türünün son temsilcisiydi. Yatılı okul davranışları vardı onda. Tüm ahlaki değerlerin savunucusuydu. Birinci tekil şahıs'ta doğmuştu. Korkunç dedikoducuydu. Halamın okula gittiği dönemlerde insanların düşünüp söylediklerini tartmaları diye bir şey kitaplara geçmemişti, anlamını bilmezdi. Her fırsatta soyluluğun kendisine tanıdığı yetkiyi kullanırdı. Düzenlerdi, fikir verirdi, uyarırdı. Diğer «kabilelerin» eksikliklerini her fırsatta ortaya koyma olanağını veren her durumu değerlendirirdi. Bu da Jem'i çok eğlendiriyordu. «Neler dediğine dikkat etse iyi olacak. Maycomb'daki herkesle uzaktan yakından akrabayız,» derdi.

Sam Merriweather'in intiharının getirdiği öğretisi konusunda halam 'soydan gelen bir karamsarlık' diyordu. Kilise korosunda on altılık bir kız azıcık kıpırdanıversin halam, «işte tüm Penfield kadınları böyledir,» derdi. Maycom'daki herkesin soydan gelme bir şeyi vardı. Ya anadan doğma ayyaşlılar, ya kumarbaz, ya kötü, ya da komik.

Bayan Stephanie Crawford'un herkesin işine burnunu sokmasını soydan gelen bir özellik olarak niteleyince, Atticus, «Kardeşim, düşünecek olursan Finch sülalesinde kuzenleri ile

evlenmeyen ilk nesil biziz. Acaba bizde de soydan gelme bir tür sapıklık mı var dersin?» dedi.

«Hayır!» dedi halam, küçük ellerimizi ve ayaklarımızı buna borçluyduk.

Soya çekime olan bu düşkünlüğünü hiç anlayamamışım. Bir yerlerden iyi insan aklını iyi kullanandır inancını edinmişim. Oysaki Alexandra hala'ya göre bir aile bir toprak parçası üzerinde ne kadar uzun oturursa o kadar iyi oluyordu. «Bu kural Ewell'leri de iyi yapar,» dedi Jem. Burris Ewell ve kardeşleri üç kuşak boyunca Maycomb çöplüğünün gerisindeki arazilerinde oturmuş ve yöre yönetimince verilen işsizlik parasıyla geçinmişlerdi.

Yine de Alexandra Hala'mın varsayımının gerisinde bir şeyler vardı sanırım. Maycomb eski bir kasabaydı. Finch Landing'den 20 km. içerideydi. Bu kadar içeride olması da tuhaftı aslında. Eğer Sinkfield denen birinin dar görüşlülüğü olmasaydı nehre yakın olabilirdi. Sinkfield çok eskiden iki keçi yolunun kesiştiği yerde bir han işletiyordu. Bu han yörenin içki içilebilecek tek yeriydi. Pek yurtsever olmayan Sinkfield, hem Kızılderililere, hem de beyazlara cephanesatıyordu. Alabamalı olmak veya Kızılderili toplumuna hizmet etmek onun derdi değildi. Yeter ki işler iyi gitsindi.

Vali William Wyatt Bibb, bir komisyon kurup, yeni yörenin yönetim merkezini saptamak için görevlendirdiğinde de işleri tıkırındaydı. Sinkfield'e konuk olan komisyon üyeleri ona Maycomb yöresinin dışında kalacağını söyleyip kentin olası yerini gösterdiler. Sinkfield çıkarlarını korumak için elinden geleni ardına koysaydı. Moycomb, Winston bataklığının orta

yerinde kalacaktı. Hiç de ilginç olmayacaktı. Bunun yerine Maycomb, Sinkfield'in hanının çevresinde yeşerdi. Konuklarını burunlarının dibini görmeyecek kadar sarhoş eden Sinkfield, haritaları ve kokileri çıkarttırdı ve oradan biraz daraltıp, buradan az genişleterek kasabayı istekleri doğrultusunda konumlandırdı. Ertesi günü de onları yanlarına beş kilo kaçak viski vererek yolcu etti: Kendilerine ikişer, Vali'ye de bir.

Temel varolma nedeni idari olduğu için Maycomb'da öteki Alabama kentlerinin camalacozluğu yoktur. Öteden beri binaları görkemliydi, adliye binası gururlu ve yolları genişti. Meslek sahibi insan sayısında yüksekti.

Dişini çektirmeye, arabayı tamir ettirmeye, kalbini dinletmeye, parayı bankaya yatırmaya, ruhunu kurtarmaya, katırlarını veterinerlere göstermeye Maycomb'a gidersin. Aslında Sinkfield'in çevirdiği dolabın akılcılığı tartışılabilir. Genç kasabayı o günlerin tek ulaşım aracı olan nehir teknelerinden uzak düşürmüştü. Yörenin kuzeyinden alışverişe gelmek isteyen birinin iki gün yol yapması gerekiyordu. Sonuç olarak da kent yüzyıl boyu aynı büyüklükte kaldı. Kereste yığınları ve pamuk tarlaları ortasında bir ada oldu.

İç savaşta Maycomb unutulduysa da, «Yeniden Yapalım» kampanyası ve ekonomik bunalım kenti büyümeye zorladı. O da kendi içine doğru büyüdü. Yeni insanlar gelmedi. Aynı aileler aynı ailelerle o kadar çok evlendiler ki herkes az çok birbirine benzer oldu. Arada sırada biri, Mobile'den veya Montgomery'den bir yabancı ile dönerdi ama bu benzerliklere

belli belirsiz bir çeşni katardı - o kadar. Benim çocukluğumda da durum üç aşağı beş yukarı böyleydi.

Maycomb'da bir kast sistemi vardı. Bana kalırsa şöyle işliyordu. Yaşlılar, yıllardır omuz omuza yaşamış kişiler, birbirlerini a'dan z'ye biliyorlardı. Davranış biçimlerini, kişilik yansımalarını, hatta el kol hareketlerinin kuşaktan kuşağa geçtiğini görmüşlerdi. Crawford'lar kendi işlerine bakamazlar... Her iiç Merriweather'den biri suratsızdır... Delafield'lerden gerçeği öğrenemezsin... Bütün Buford'lar böyle yürür... gibi yargılar gündelik yaşama anahtar olmuşlardı. Bankaya sormadan Delafield'lerden çek alınmazdı. Bayan Maudie Atkinson'un bir omuzu düşüktü, çünkü o bir Buford'du. Bayan Grace Merriweather öksürük şurubu şişelerinden cin içiyorsa bunda bir terslik yoktu: Annesi de öyle yapardı.

Alexandra Hala, Maycomb dünyasına elin eldivene uyması gibi uydu. Uyamadığı Jem'le benim dünyamızdı. İster istemez onun nasıl olup da Atticus'la Jack Amcamın kardeşi olduğunu düşünüyordum. Beraberliğimizin ilk ayında soyut düşüncelerimiz vardı. Jem'le bana pek söyleyecek bir şeyi olmuyordu. Onu yalnızca yemeklerde ve yatmadan önce görüyorduk. Mevsim yazdı ve biz çoğunlukla dışarıdaydık. Su içmek için içeri girdiğimde, Maycomb hanımlarını oturma odasında bulurdum. Bir şeyler içiyor, yelpazeleniyor olurlardı. Ben çağırılırdım: «Jean Louise herkese hoşgeldiniz de.» Ortaya çıktığımda da halam bu işi yaptığına pişman olurdu. Ya çamura bulanmış olurdu ya da üstüm başım toz toprak içinde olurdu.

«Git kuzen Lily'le konuş,» dedi bir gün.

«Kimle?»

«Kuzenin Lily Broeke,» dedi Alex Hala.

«O bizim kuzenimiz mi? Bunu bilmiyordum.»

Hem kuzenden özür dilercesine, hem de beni kınarcasına güldü Alexandra Hala. Kuzen Lily gittiğinde başım dertte olacaktı.

Babamızın Finch ailesi konusunda bize bilgi vermemesi ve bundan gurur duymamızı öğretmemesi çok üzücüydü. Jem'i çağırdı ve yanına oturttu. İçerden mor kaplı bir kitapla geri döndü. Kitabın üzerinde altın harıflerle Joshua S. St. Clair'in Düşünümleri yazıyordu. «Kuzeniniz yazdı bunu,» dedi. «Olağanüstü biriydi.»

Jem küçük kitabı inceledi.

«Bu uzun süre kilit altında tutulan kuzen Joshua mı?»

«Bunu nereden biliyorsun?»

«Atticus onun üniversite sıralarında tırlattığını söylemişti. Başkan'ı vurmaya kalkmış. Kuzen Joshua Başkan'a lağımçı dermiş. Vurmaya çalıştığı tabanca öyle külüstürmüş ki elinde patlayıvermiş. Atticus bu pisliği temizlemek aileye beş yüz dolar patladı derdi...»

Alexandra Hala bir leylek kadar dimdikti.

«Tamam,» dedi. «Bunu sonra kpnuşuruz.»

Yatmamızdan az önceydi ve ben Jem'in odasından bir kitap almaya çalışıyordum ki Atticus kapıyı çalıp içeri girdi ve Jem'in ayakucuna ilişti. Ona ciddi ciddi bakıp sırttı.

«Hımm,» dedi. Boğuk bir sesle birşeyler söylemeye çalışıyordu. Yaşlanıyor artık diye düşündüm ama görünüşü aynıydı. «Bunu nasıl söyleyeceğimi bilemiyorum» diye girdi lafa.

«Söyleyin,» dedi Jem. «Bir şey mi yaptık?»

Babamız resmen kıvranıyordu. «Hayır yalnızca anlatmak istedim ki -halanız benden şey yapmamı- Oğlum, bir Finch olduğunu biliyorsun değil mi?»

«Bana öyle olduğum söylendi. Atticus ne oluyor tanrı aşkına?» Sesi yükselmişti.

Atticus ayak ayak üstüne attı ve ellerini kavuşturdu. «Sana yaşamın gerçeklerini anlatmaya çalışıyorum.» Jem'in tepesi iyiden iyiye atmıştı. «Ben o işleri biliyorum,» dedi. Atticus birden ciddileşiverdi. Konuşma sesi avukatlık sesiydi ve hiçbir vurgulama yoktu. «Halanız sen ve Jean Louise'e sıradan insanlar olmadığınızı, köklü bir geçmişi olan, iyi yetişmiş soylu kişiler olduğunuzu anlatmamı...» diyordu ki duraladı. Bacağımdaki görünmeyen bir kırmızı karancayı yok edişimi izledi.

«İyi yetişmiş...» diyerek sürdürdü. «İnsanlar ve siz bu isme yakışır davranmak zorunda olduğunuzu...» Atticus bize inat lafını sürdürüyordu: «Size küçük birer hanımefendi ve beyefendi gibi davranmanız gerektiğini söylememi istedi.

Sizinle aileniz konusunda konuşmamı, yıllar yılı Maycomb için lynch'lerin ne demek olduğunu anlatmamı istiyor. Böylece kimler olduğunuz konusunda bir fikriniz olacak ve ona uygun davranabileceksiniz.» Dörtnala konuşuyordu.

Jem'le ben şaşkınlıkla Atticus'a baktık. Yakası boğazını sıkmış gibiydi. Jem'in masasından bir tarak alıp dişlerini masanın kenarına sürttüm.

Sesindeki sinirlilik alışılmadıktı. Tarak yolun yarısına gelmişti. Yine vurdum. Ağlayacak gibi olmuştum. Bir nedeni de yoktu ama duramıyordum işte. Bu benim babam değildi. Babam böyle düşünmezdi. Halamın işiydi bu. Gözyaşlarımın ırasından Jem'in de aynı yalnızlığa gömülmüş olduğunu gördüm. Başı bir yana yatıktı.

Gidecek bir yer yoktu ama gitmeye kalkıştığımda Atticus'un yeleşine tosladım. Kafamı içine gömüp açık mavi kumaşın altından gelen seslere kulak verdim. Saati çalışıyordu. (iömleğin kolası çıtırtılar çıkarıyordu. Soluk alıp verişini de holli belirsiz duyabiliyordum.

«Miden gurulduyor.»

«Biliyorum.»

«Soda içsen iyi olur.»

«İçerim.»

«Atticus, bütün bunlar her şeyi değiştirecek mi? Yani son...»

Elini kafamın arasında hissettim. «Hiçbir şeye üzülme. Şimdi sırası değil.»

Bunu duyduğumda aramıza döndüğünü anlamıştım. Bacaklarımdaki kan yine dolaşıma geçti. Kafamı kaldırdım. «Bütün bunları yapmamızı gerçekten istiyor musun? Ben Finch'lerin yapması gereken her şeyi aklımda tutamıyorum.»

«Tutma. Unut gitsin.»

Kapıya gitti ve odadan çıktı. Kapıyı vurup kapıyordu ki son anda kendini tutup yavaşça kapadı. Jem'le ben ardından bakarken kapı açıldı ve Atticus kafasını içeri uzattı. «Her geçen gün biraz daha kuzen Joshua'ya benziyorum, değil mi? Ben de aileyi beş yüz dolardan etmeyeyim?» Şimdi ne yapmaya çalıştığını anlamıştım. Ama Aticus yalnızca bir erkekti. Oysa bu tür işler için bir kadın gerekti.

ON DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Alexandra Hala'm Finch'ler konusunda başka bir şey söylemedi ama kasabalılardan çok şey duyduk. Jem'in beni de yanına aldığı cumartesi günleri beşliklerimizle donatılmış olarak piyasaya çıkıp terli kalabalığa karıştırdığımızda, «İşte çocukları,» «Finch'ler şurada,» türünden sözler duymaya başladık. Seslenenlere döndüğümüzde Maycomb Eczanesi'nin vitrindeki lavman torbalarını sereden birkaç çiftçi görüyordu. Ya da Hoover arabasında oturan taşralı iki kadın.

«Buranın idarecilerine kalsa ipten kazıktan kurtulanlar, herkesin ırzına geçer,» dedi yanımızdan geçen sıska bir beyefendi. Atticus'a sormam gereken bir beyefendi. Atticus'a sormama gereken bir soruyu anımsattı bana.

«Irza geçmek nedir?» diye sordum o gece. Atticus gazetesinin ardından baktı. Pencerenin önündeki koltuğundaydı. Büyükçe yemekten sonraki yarım saati kendine ayırmasına izin verir olmuştuk. İçini çekti ve, «Bir kadının vücudu hakkında zor kullanarak ve onun izni olmadan bedensel bilgi edinmektir,» dedi.

«Hepsi buysa neden Cal öyle kem küm etti?»

Atticus düşünceliydi. «Bir daha söyle bakayım.» «Cal'e kiliseden dönerken ne olduğunu sormuştum. O da sana sormamı söyledi ama ben unuttum. Şimdi soruyorum işte.»

Gazetesi kucağına inmişti. «Dediklerini tekrarla lütfen» dedi. Calpurnia ile kiliseye gidişimizi ayrıntılarıyla anlattım. Atticus'un hoşuna gitmiş gibiydi ama bir kenarda dikiş diken Alexandra Hala işini bırakmış, bize bakıyordu.

«O gün Calpurnia'nın kilisesinden mi geliyordunuz?»

Jem, «Evet,» dedi. «Bizi götürdü.»

Bir şeyi anımsadım. «Bir gün de evine gelebileceğimizi söyledi. Gelecek pazar gidebilirmiyiz Atticus? Gelip alabileceğini söylemişti de...»

«Gidemezsin!» Alexandra Hala'mdı bu. Arkama döndüm, şaşkındım. Atticus'a döndüğümde bakışlarını yakaladım ama geç kalmıştım. «Sana sormadım.» dedim.

Atticus oldukça iri olmasına karşın tanıdığım en çevik insanlardan biriydi. Ayağa fırlamıştı bile.

«Çabuk halandan özür dile!»

«Ben ona sormadım, sana sor...»

Bakışları beni duvara yapıştırdı. «Önce halandan özür dile.»

«Özür dilerim hala,» diye mırıldandım.

«Şimdi,» dedi, «şunu kafana iyice sok. Sen Calpurnia'nın dediğini, benim dediğimi ve halan bu çatı altında olduğu sürece onun dediğini yapmakla yükümlüsün. Anlaşıldı mı?»

Anlamıştım. Biraz düşündüm. Yapılacak en iyi şey tuvalete gidip, geri gelmem gerektiğini düşündürecek kadar kalmam olurdu. Geri geldiğimde sıkı bir tartışma başlamıştı. Kapı aralığında Jem'i görebiliyordum. Yüzünü bir futbol dergisine gömmüştü. Sayfaları bir tenis maçı seyredencesine çeviriyordu.

«... birşeyler yapman gerek,» diyordu halam. «Çok başıboş bırakmışsın, çook!»

Kimdi bu o? Kalbim parçalandı.

Pembe pamuktan bir hapishanenin kolalı duvarlarının beni çevrelemeye başladığını duyuyordum. İkinci kez evden kaçmayı düşündüm. Hemen...

«Atticus... Yumuşak olmak iyi bir şey ama düşünmen gereken bir kızın var... büyüyen bir kız.»

«Ben de bunu düşünüyorum.»

«Kaçmaya çalışma. Eninde sonunda yüzleşmek zorundasın. Bari bu gece olsun. Ona artık gereksiniminiz yok.»

Aticus'un sesi katıydı. «Alexandra, Calpurnia kendi isteği dışında bu evden gitmeyecek. Sen öyle düşünmeyebilirsin ama bu ailenin bir üyesi. O olmasaydı ben yıllardır hiçbir şey yapamazdım. Bunu böyle bilesin. Kaldığı bizim için kendini üzme, buna gerek yok. Cal'e eskiden olduğumuzdan çok daha fazla gereksinimimiz var.»

«Ama Atticus..»

«Ayrıca o büyüttüğü için çocukların bir eksiklikleri olduğunu sanmıyorum. Bir aneden daha disiplinli davranmıştır onlara. Çoğu Zenci dadıların yaptığı gibi onları şımartmadı. Kendi bildiğince yetiştirdi onları, bildiği de sağladı. Bir şey daha var: Çocuklar Cal'ı çok severler.»

Derin bir soluk aldım. Benden değil, Cal'den söz ediyorlardı. Dirilmiş olarak oturma odasına döndüm.

Atticus gazetesine dönmüştü. Alexandra Hala da nakışına. Pınk - pınk - pınk... iğneyi kırdı. Durup kumaşı çekiştirdi. Çok sinirlenmişti.

Jem kalkıp bana doğru geldi ve peşinden gelmem için işaret etti. Odasına gidince kapıyı kapadı. Yüzü pek ciddiydi.

«Kavga ettiler Scout.»

Jem'le ben bu günlerde çok kavga ediyorduk ama kimsenin Atticus'la kavga ettiğini ne görmüş, ne de duymuştum.

«Scout, halamı kandırmaya çalış, oldu mu?»

Atticus'un sözleri o anda da kafamdaydı. O nedenle Jem'in sözlerinin amacını kavrayamamıştım. «Bana ne yapmam gerektiğini sen mi öğreteceksin?»

«Haayır! Başında yeterince dert var, bir de biz eklenmeyelim.»

«Ne gibi? Atticus üzgün görünmüyor.»

«Şu tom Robinson davası onu tüketiyor...»

«Atticus hiçbir şeye dertlenmez,» dedim. Kaldı ki dava haftanın bir günüydü. Diğer günlere taşmıyordu.

«Senin kafanda hiçbir şey durmuyor da ondan. Büyükler için durum değişik. Bizler...»

Adamı çıldırtan üstünlük duygusu bu günlerde çekilmez olmuştu. Kendi başına bir kenarda okumaktan başka bir şey yapmak istemiyordu. Yine de okuduğu şeyi bana aktarıyordu. Tek farkla: Eskiden hoşlandığı için bunu yapardı. Şimdi ise eğitilmem amacı ile yapıyordu.

«Haydi tanrı aşkına Jem! Sen kendini ne sanıyorsun yani?»

«Dediğimi duydu Scout. Halamı kızdırma. Seni... seni döverim!»

İşte o an kendimi yitirdim. «Seni insan bozuntusu seni! Seni geberteceğim!» Yatakta oturuyordu. Saçından yakalayıp suratına bir tane geçirmek işten değildi. Beni tokatladı, ben de bir sol denedim ama mideme yediğim bir yumruk yere serilmeme yetti. Neredeyse soluksuz kalmıştım ama önemi yoktu; çünkü benimle dövüşüyordu. Bana karşı koyuyordu. Buda hâlâ eşitiz demektir.

«Hiç de üstün değilsin!» diye bağırdım saldırıyı yinelerken. Yataktaydı ve doğru dürüst yakalayamıyordum. Üstüne atıldım, vurdum, çimdikledim, yumrukladım. Boksla başlayan kavga güreşe dönüştü. Atticus bizi ayırdığında da dövüşmeyi sürdürüyorduk.

«Tamam,» dedi, «ikiniz de yataklarınıza!»

«Ooh ya!» dedim Jem'e. Benim yatma saatimde o da yatağa gönderiliyordu.

« Kim başlattı?» Atticus'du soran.

«Jem. Ne yapmam gerektiğini söylüyordu. Onu da dinlemem gerekmiyor, değil mi?»

Atticus güldü. «Şöyle diyelim: Dinletebilirse dinlersin, oldu mu?»

Alexandra Halam sesizce olup biteni izliyordu. Koridorda Atticus'a, «... anlatmak istediklerimden biri de buydu,» dediğini duydum. Yine kısıtlanmıştık. Odalarımız bir diğerine açılıyordu. Ara kapıyı kaparken Jem, «İyi geceler Scout,» dedi.

«İyi geceler.» Işığı kapatıp yatağıma dönüyordum ki sıcak, yumuşak, kaygan bir şeyin üzerine bastım. Lastik gibi değilde canlıymış gibiydi. Kıpırdıyordu.

Işığı yakıp yere baktım. Bastığım şey her ne idiye gitmişti. Jem'in kapısını çaldım.

«Ne oldu?»

«Yılan nasıl birşeydir?»

«Sert, soğuk, topraklı... Neden sordun?»

«Yatağımın altında bir iane var sanırım. Gelip bakabilir misin?»

«Dalga mı geçiyorsun?» Kapıyı açtı. Pijama pantolonunu giymişti. El izlerimin ağzında durduğunu görünce sevinmedim diyemem. Dalga gemediğimi anlayınca, «Suratımı yılanı uzatacağımı sanıyorsan aptalsın!» dedi. «Bekle biraz.»

Mutfağa inip süpürgeyi getirdi. «Yatağın üzerine çıksan iyi olur.»

«Gerçekten yılan mı dersin?» Bu bir olaydı. Kilerimiz yoktu. Sürüngenlerin gelişi duyulmamış olmamakla birlikte sık rastlanan bir şey de sayılmazdı. Bayan Rachel Haverford'un her sabah bir bardak viski yuvarlamasının gerekçesi de yılanlardı. Geceliğini asmaya gittiğinde iç çamaşırı dolabında çöreklenmiş bir ıngıraklı yılan bulmuş, bu korkuyu da üzerinden atamamıştı.

Jem süpürgeyi yatağın altından şöyle bir geçirdi. Yılanın çıkıp çıkmadığını görmek için ucuna baktım. ıkmamıştı. Jem bir dalış daha yaptı.

«Yılanlar homurdanır mı?»

«Yılan değil, burada biri var!»

Yatağın altından önce pis bir paket ıktı. Jem süpürgeyi kaldırıp indirmeye hazırlanırken de Dill ıktı.

«Yüce Tanrım!» Jem'in sesi saygı doluydu. Dill'in yavaş yavaş binbir zorlukla çıkışını izledik. Kalkıp omuzlarını gevşetti, ayaklarını oynattı ve boynunu ovdu. Dolaşımı düzelince de, «Selam,» dedi. Ben dilimi yutmuştum. «Neredeyse ölüp gidecektim,» dedi Dill, «yiyecek bir şeyiniz varmı?»

Mutfağa uyurgezer gibi gittim. Biraz süt ve akşam yemeğinden arta kalan mısır ekmeğini getirdim. Dill hepsini sildi süpürdü.

Sonunda konuşacak gücü bulmuştu.

«Nasıl geldin buraya?»

«Dolambaçlı yollardan.» Yemeğini yiyip de kendine gelince Dill öyküsünü anlattı:

Ondan nefret eden yeni babası tarafından zincirlerle bağlanıp bodruma kapatılınca ve yoldan geçerken yardım çağrılarını duyan bir çiftçinin verdiği çiğ bezelyelerle ayakta kalabilirken (çiftçi bezelyeleri havalandırma deliğinden birer birer içeri sokmuştu.) Dill zincirleri koparmış. Kollarında zincirler olduğu halde Meridian'ın iki kilometre dışına çıkmış ve bir sirkle karşılaşmış. Deve yıkayıcısı olarak işe almışlar onu. Sirkle birlikte Mississippi'yi boydan boya gezdikten sonra yanılmaz yön duygusu onu Maycomb'un yakınına getirmiş. Yolun geri kalanını ise yürümüş.

«Buraya nasıl geldin?» dedi Jem.

Annesinin çantasından on üç dolar almıştı. Meridian'dan kalkan dokuz trenine binmiş, Maycomb sapağında inmişti. On

dört milin on veya on ikisini çalıların arasından yürümüştü. Geri kalanını da bir pamuk vagonunu arkasına asılı gelmişti. İki saattir yatağın altındaydı. Aşağıdan gelen sesleri dinlemişti ve çatal bıçak sesleri neredeyse aklını başından almıştı. Hiç yatmayacağız sanmıştı. Kavga sırasında Jem'in benim iki katım olduğunu görünce çıkıp yardım etmeyi düşünmüş ama Atticus nasıl olsa ayırmaya gelir deyip yatağın altında kalmayı yeğlemişti. Yorgundu, inanılmaz derecede kirliydi ve aramızdaydı.

«Burada olduğunu bilmiyor olmalılar,» dedi Jem. «Seni arasalardı bilirdik.»

«Belki Meridian'daki sinemaları arıyorlardır.» Dill sırttı.

Jem, «Annene nerede olduğunu söylemen gerek,» dedi. «Burada olduğunu bildirmen gerek...»

Dill, Jem'e kötü kötü bakınca Jem başını eğdi. Sonra da kalkıp kapıya gitti ve çocukluğumuzdan kalan en son kuralını çiğnedi:

«Atticus, biraz gelir misiniz efendim?»

Kirlerin ardında Dill'in suratı kireç gibiydi. Midem bulanmaya başladı. Atticus kapıdaydı. Odanın ortasına yürüyüp Dill'e baktı.

Cesaretini toplayınca, «Bir şey yok, Dill,» dedim, «Bilmeni istese söyler.»

Dill bana baktı. «Korkma seni dövmez. Atticus'dan korkacak değilsin ya?»

«Korkmuyorum.» Bir mırıltıydı bu.

«Yalnızca aç sanırım.» Atticus'un her zamanki sesiydi. «Ona verecek daha iyi birşeylerimiz vardır Scout. Sen bu delikanlıyı doyur. Döndüğünüzde de neler yapabileceğimizi görürüz.»

«Bay Finch, ne olur Rachel teyze'me söylemeyin. Ne olur beni geri dönmeye zorlamayın. Lütfen efendim, bir daha hiç kaçmayacağım.»

«Yavaş ol oğlum,» dedi Atticus. «Kimse seni bir yere göndermek için zorlamayacak... yatak dışında tabii ki. Yalnızca Bayan Rachel'e haber vereceğim ve geceyi bizimle geçirmen için izin isteyeceğim. Bu hoşuna gider değil mi? Bir de Tanrı aşkına o toprakları ait olduğu yere gönder! Erozyon zaten yeterince kötü.»

Dill babamın uzaklaşan gövdesine bakakaldı.

«Komik olmaya çalışıyor,» dedim. «Banyo yap demek istiyor. Gördün mü, sana kızmadı!»

Jem odanın köşesinde casus gibi duruyordu. «Dill,» dedi, «Söylemek zorundaydım. Annen bilmeden üç yüz km. Öteye kaçamazsın.»

Yanıtlamadan uzaklaştı.

Diil yedi, yedi ve yedi. Dün geceden beri yememişti. Tüm parasını bilete vermiş, her zamanki gibi trene binmiş, tanıdık bir kondüktörle sohbet etmişti. Yalnız başına uzun yolculuk yapan çocuklar için geçerli kuralı işletecek yüreği bulamamıştı. Paranı yitirirsen yemek parasını kondüktörden borç alabilirdin. Yolun sonunda da baban öderdi.

Dill akşam yemeğinden artanları temizledi. Kilerdeki etli kurufasulyeye uzanıyordu ki Bayan Rachel'in sesini duyduk. Tavşan gibi titremeye başladı. 'Bekle seninle evde görüşeceğiz'lere mertçe katlandı. 'Seninkiler meraklan ölmüşlerdir' sırasında sakindi. 'Bunu sana yaptıran Harris kam' sırasında da, 'bir gece kalabilirsin' boyunca da sııttı. Sonunda da Bayan Rachel'in onu kucaklamasına karşılık verdi.

Atticus gözlüklerini alnına itip, yüzünü sıvazladı. «Babanız yorgun,» dedi halam. Saatlerdir ilk kez konuşuyordu. Hep oradaydı da ağzını açmamıştı. «Artık yatın,» dedi.

Onlara yemek odasını bıraktığımızda Atticus hâlâ yüzünü ovuşturuyordu. Kıkırdadığını duyduk. «Irza geçmekten isyana, isyandan kaçaklara... Bakalım önümüzdeki iki saat nelere gebe.»

İşler yoluna girmişti. Dill ve ben Jem'e uygarca davranmaya karar verdik. Hem Dill onunla yatacaıktı. En iyisi küskünlük çıkarmamaktı.

Pijamalarımı giyinip bir süre kitap okudum. Birden göz kapaklarım ağırlaştı. Dill ve Jem'in sesleri gelmiyordu.

Lambamı söndürdüm. Jem'in kapısının altından ışık sızıyordu.

Uzun bir süre uyumuş olmalıyım ki dürtüklendiğimde oda ay ışığına boğulmuştu.

«İleri kay Scout.»

«Yapmak zorundaydı. Ona kızma.»

Dill yanıma yattı.

«Kızgın değilim. Yanında uyumak istedim. Uyanık mısınız?»

«Öyle gibiydim. Neden yaptın?»

Yanıt yoktu. «Neden kaçtın? Çok kötü biri miydi gerçekten?»

«Yoo...»

«Bana yazdığın tekneyi yaptınız mı?»

«Yapacağız dediydi. Yapmadık.»

Dirseğimin üstünde doğruldum; «Kaçmak için yeterli neden değil. Söz verdiklerinin yarısını yapamazlar aslında.»

«Neden o değil. Benimle ilgili değil.»

Duyduğum en tuhaf kaçış nedeniydi. «Nasıl yani?»

«Ya hep geziyorlar, ya da -evde olunca yani- bir odaya kapanıyorlar ve beni yanlarına istemiyorlar.»

«Ne yapıyorlar içerde?»

«Hiiç. Oturuyorlar, kitap okuyorlar, ama beni istemiyorlar.»

Yastığımı başucuma dayayıp oturdum.

«Biliyor musun Dill, ben de bu gece hepimiz biraradayız diye evden kaçacaktım. Hep onlarla olmayı isteyemezsin, Dill...»

Dill içini çekti.

«... iyi geceler. Atticus arada bir geceli gündüzlü adliyede olur. Onlarla hep birlikte olamazsın. Hiçbir şey yapamazsın o zaman.»

«Tam onu demek istemedim.»

Dill açıklarken Jem başka türlü biri olsaydı yaşam nasıl olurdu diye düşündüm. Ben olmasam Atticus ne yapardı? Bensiz olmazdı. Calpurnia da bensiz olamazdı. Bana gereksinmeleri vardı.

«Dill, doğru konuşmuyorsun. Sensiz yapamazlar. Sana kötü davranıyor olmalılar. O konuda sana söyleyeceğim şu...»

Dill karanlıkta konuşuyordu.

«Şu... şunu demek istiyorum. Bensiz araları daha iyi oluyor. Onlara yardımcı olamıyorum. Kötü değiller. İstedğim her şeyi alıyorlar. ‘İşte istediğin oldu, git başımızdan’ tutumu beni deli ediyor. ‘Bir oda dolusu oyuncağın var. Sana o kitabı aldım. Git oku’.» Sesi kalınlaşmıştı. «Sen erkek değilsin.

Erkek çocuklar gider öteki erkek çocuklarla oynar. Evde oturup ana babalarının başının etini yemez...» Sesi yine Dill oldu. «Yoo, kötü değiller. Beni öperler, iyi geceler derler. Günaydan, hoşçakal, seni seviyorum derler. Scout, bir bebek alalım.»

«Nereden?»

Dill sislerin ötesindeki bir adada bulunan bir adam biliyordu. Bütün bebekler oradaydı. Sipariş verebilirdik...

«Palavra! Halam tanrının bebekleri bacalardan indirdiğini söylüyor. Sanırım...» Halamın laflarını anlamak kolay olmuyordu.

«Hiç bile değil. Bebekleri bebeklerden alırsın. Bir de bir adam vardır. Uyanmayı bekleyen bir sürü bebekleri var. Onlara yaşam veriyor.»

Dill yine düşlere dalmıştı. Düşlerle dolu kafasında güzellikler uçuşuyordu. Ben bir kitap okuyana dek o iki bitirebilirdi ama düşlerini yeğliyordu. Şimşek hızıyla toplama-çıkarma yapardı ama o parıltılı dünyayı, bebeklerin uyuyup nilüferler gibi toplandığı dünyayı yeğlerdi. Kendini uykuya götürüyor, beni de sürüklüyordu. Sisli adanın sessizliğinde mutsuz, kahverengi kapılı bir ev belirdi...

«Dill?»

«Hımm?»

«Boo Radley neden evden kaçmadı dersin?»

Dill arkasını dönerken iç geçirdi:

«Belki de kaçacağı bir yer yoktu.»

ON BEŞİNCİ BÖLÜM

Birçok telefon görüşmesinden ve annesinin bağısladığını bildiren bir mektuptan sonra Dill'in burada kalabileceğine karar verildi. Birlikte sessiz bir hafta geçirdik. Derken üstümüze bir karabasan çöktü.

Bu karabasan bir gün, akşam yemeğinden sonra başladı. Dill de bizimleydi. Alexandra Hala köşedeki koltuğuna kurulmuştu. Jem ile ben yere uzanmış, kitap-dergi karıştırıyorduk. Bir hafta boyunca uslu durmuştuk. Halamın sözünden dışarı çıkmamıştım. Jem, artık ağaç evle ilgilenmeyecek kadar büyümüşü. Yine de ağaca çıkmak için ip merdiven yaparken Dill'le bana yardım etmişti. Dill, Boo Radley'i dışarı çıkarmak için, bize hiçbir zararı dokunmayacak bir yol bulmuştu: (Arka kapıdan ön bahçeye kadar limon damlatacak. Boo Radley de bu izi karınca gibi izleyerek dışarı çıkacaktı!) Ön kapı tıklatıldı. Jem açtı. Bay Heck Tate'nin geldiğini haber verdi. Atticus, «söyle de içeri gelsin,» dedi.

«Söyledim. Bahçede birkaç kişi var. Dışarı çıkmanızı istiyorlar.»

Maycomb'un yetişkin erkekleri iki nedenle bahçeye birikir: Ya ölüm vardır ya da politika. Kim öldü acaba diye düşünerek kapıya gittim ama Atticus beni geri çağırıldı: «Gir içeri!»

Jem oturma odasının ışıklarını söndürdü ve burnunu pencereye yapıştırdı. Alexandra Hala'm kızınca da, «Bir dakikacık, hala, ne olur kimmiş öğrenene kadar,» diye yalvardı.

Dill ve ben öteki pencereye geçtik. Atticus'un çevresinde bir kalabalık oluşmuştu. Hepsi bir ağızdan konuşuyor gibiydiler.

«... yöre hapishanesine yarın gidiyor,» diyordu Bay Tate, «Bela aramıyorum ama olmayacağı konusunda güvence veremem.»

«Saçmalama Heck,» dedi Atticus. «Burası Maycomb!»

«...yalnızca tedirginiz dedim.»

«Heck bu iş tedirgin olmayalım diye bir kez ertelendi. Bugün cumartesi. Duruşma pazartesi olur sanırım. Onu bir gece tutabilirsin, değil mi? Maycomb'da hiç kimse bana bir müvekkili çok görmez, değil mi? Hele bu parasızlıkta.»

Bay Link Deas konuşunca geçici rahatlama duygusu yok oldu. «Buralarda bela çıkartmaya kalkan yok da ben asıl şu Old Sarnum'lulara bozuluyorum... Bir adı batacası şeyden...

neydi o... alamıyor musun Heck?»

«Duruşma Yeri Değişikliği Belgesi mi?» dedi Bay Tate. «Artık çok geç.»

Atticus bir şeyler mırıldandı. Jem'e baktım. Susmamı işaret ediyordu.

«...üstelik,» diyordu Atticus, «ben kuru kalabalıktan korkmuyorum, ya siz?»

«... kafayı çektiler mi neler yaparlar bilirsin.»

«Pazarları içmezler. Kilisededirler çoğunlukla,» dedi Atticus.

Biri, «Bu özel bir durum,» dedi.

Halam ışığı yakmazsak aileyi rezil edeceğimizi söyleyene dek fısıldayıp homurdandılar. Jem onu duymadı.

«Neden bu işi üstlendiğini hiç anlamıyorum,» dedi Link Deas. «Bu işte her şeyini yitirecek olan sensin Atticus. Her şeyini.»

«Gerçekten böyle mi düşünüyorsun?»

Bu Atticus'un tuzak sorusuydu. «Gerçekten taşını oraya getirmek istiyor musun, Scout?» Dan, dan, dan ve dama tahtasından silinen taşlarım. «Gerçekten öyle mi düşünüyorsun oğlum? Öyleyse şunu oku.» Jem'in gecesi Henry W. Grady'nin söylevleriyle biterdi.

«Link... o çocuk elektrikli iskemleyi boylayabilir ama gerçek şu ki boylamayacak.»

Atticus'un sesi sakindi. «Ve sen gerçeğin ne olduğunu biliyorsun.»

Adamlardan bir homurtu yükseldi. Atticus merdivenlerden geriye çekildiğinde üzerine geldiler.

Jem birdenbire, «Atticus, sana telefon var,» diye bağırdı.

Kalabalık irkilip açıldı. Her gün gördüğüm insanlardı bunlar; tüccarlar, çiftçiler... Dr. Reynold da aralarındaydı. Bay Avery de.

«İyi ya, sen bak oğlum,» diye seslendi babam.

Gülüşerek dağıldılar. Atticus ışığı açtığında Jem'in cama yapıştırdığı burnunu yassılmış ve kireç gibi buldu.

«Neden hepiniz karanlıkta oturuyorsunuz?»

Jem, Atticus'un koltuğuna geçip gazetesini almasını izledi. Sanırım Atticus yaşamındaki her düğüm noktasını ya Mobile Günlüğü'nün, ya Birmingham Postası'nın ya da Montgomery Haberleri'nin ardında değerlendirmiştir.

«Peşindeler, değil mi? Sana saldırmak istediler, değil mi?» Atticus gazetesini indirip Jem'e baktı: «Son günlerde neler okuyorsun? Hayır oğlum. Onlar bizim dostlarımızdı.»

«Çete değil miydi?» Jem kısık gözlerle babama bakıyordu.

Atticus kahkahasını bastırmaya çalıştı ama beceremedi. «Maycomb'da çeteler, şebekeler yok. Maycomb'da çete diye bir şeyi hiç duymadım oğlum.»

«Ku Klux Klan bir kez Katoliklerin peşine düşmüştü.»

«Maycomb'da Katolik de duymadım,» dedi Atticus, «Karıştırıyor olmalısın. 1920'lerde bir Klan vardı ama politik bir örgüttü. Kaldı ki korkutacak kimse bulamadılar. Bir gece Sam Levy'nin evine yürüdüler ama Sam verandada durup

işlerin kesat olduğunu ve sırtlarındaki yatak çarşafalarını da onlara kendisinin satmış olduğunu söyledi. Onları öyle utandırdı ki çekip gittiler?»

Levy ailesi iyi insanlar olmak için gereken niteliklerle donatılmıştı. Ellerinden geleni akıllarının erdiğince iyi yapıyorlardı ve beş kuşaktan bu yana Maycomb'da aynı yerde otururlardı.

«Ku Klux gitti,» dedi Atticus, «döneceği de yok.»

Dill'i eve götürdüm. Döndüğümde Atticus halama, «... herkes kadar güneşliyim ama bir iki züppenin palavralarını insan yaşamına yeğleyecek kadar değil,» diyordu. Görünüşe bakılırsa yine kavga etmişlerdi.

Jem'i arayıp buldum. Dalıp gitmişti.

«Yine dalaştılar mı?»

Azıcık. Halam yine Tom Robinson'dan söz etti. Neredeyse Atticus'a aileyi karaladın demeye getirdi. Scout... korkuyorum.»

«Neden?»

«Atticus için. Birileri ona zarar verebilir.»

Bu konuyla ilgili soru sorunca beni başından savdı.

Ertesi gün Pazardı. Kilise okulu ile ayın arasında kalan zamanda Atticus'u gördüm. Çevresinde adamlar vardı. Heck

Tate de oradaydı. İmana mı gelmişti? Pek kiliseye gitmezdi. Bay Underwood bile oradaydı. Sahibi olduğu ve basıp yazdığı Maycomb Gazetesi'nden başka inandığı kurum yoktu. Günlerini baskı makinesinin başında geçirir, susuzluğunu da yanından ayırmadığı galonluk vişne şarabı ile giderirdi. Haber toplamaya gitmezdi. Haber ona gelirdi. Gazetenin her satırını kafasından dizgiye geçirdiği söylenirdi. Doğruydu sanırım. Bay Underwood'u ininden çıkarmak için önemli bir şeyler olmuş olmalıydı.

Atticus'u kapıdan girerken yakaladım. Tom Robinson'u Maycomb Hapishanesi'ne aktardıklarını söyledi. Benden çok kendi kendine konuşuyordu. Baştan orada tutsalardı bu şamataya gerek kalmazdı diye de ekledi. Üçüncü sıradaki yerini alıp, «Tanrım sana yakınım,» ilahisini birkaç dize geriden söyleyişini izledim. Halamla ve bizlerle hiç oturmazdı. Kilisede yalnız olmayı yeğlerdi.

Pazar günleri sürdürülen sahte barış havasına halamın varlığı da eklenince çekilmez olmuştu. Atticus yemekten sonra soluğu bürosunda alıyordu. Baskın yaptığımızda onu döner iskemlesinde kitap okur buluyorduk. Alexandra Hala iki saat şekerleme yapıyor, gürültü etmemizi yasaklıyordu. Bütün mahalle dinleniyordu. Jem de bir sürü futbol dergisi ile odasına kapanıyordu. Dill'le ben de Deer merasında dolanıp vakit öldürüyorduk.

Pazar günleri tüfek kullanmamız yasaktı. Jem'in topuyla şut atardık. Bu pek eğlenceli değildi. Dill, Boo Radley'e bakalım mı dedi. Onu rahatsız etmemizin iyi bir şey olmayacağını düşünüyordum. Kışın olup bitenleri Dill'e aktardım. Bayağı etkilendi.

Akşam yemeğinden sonra ayrıldık. Sıradan bir geceye hazırlanıyorduk ki Atticus bizi kaygılandıran bir iş yaptı. Oturma odasına geldi. Elinde uzun bir elektrik kordonu, kordonun ucunda da bir ampul vardı.

«Biraz çıkıyorum. Ben döndüğümde yatmış olursunuz. Şimdiden iyi geceler.»

Şapkasını giyip arka kapıdan çıktı.

«Arabayı alıyor,» dedi Jem.

Babamızın birkaç özelliği vardı. Tatlı yemezdi, bir de yürümekten hoşlanırdı. Bildim bileli garajda bakımlı bir Chevrolet olmuştur ve iş gezilerinde babama hizmet etmiştir ama Maycomb'da yalnızca yürürdük. Tek bedensel faaliyetinin yürümek olduğunu söylerdi. Maycomb'da rasgele ve amaçsız yürüdünüz mü, amaç belirleyecek kadar beyninizin olmadığı düşünülürdü.

Herkese iyi geceler dedikten sonra yatıp, kitabıma daldığımda Jem'in çıkardığı seslerle irkildim. Kapısını çaldım: «Neden yatmıyorsun sen?»

«Aşağı ineceğim.» Pantolonunu giyiyordu.

«Neden? Neredeyse saat 10 Jem.»

Biliyordu ama yine de gidecekti.

«O zaman ben de seninle geliyorum. Hayır desen de geliyorum, tamam mı!»

Beni evde tutmak için kavga etmemizin gerektiğini anlayan Jem, bu kavganın halamı kızdıracacağını bildiğinden yelkenleri suya indirdi. Çabucak giyindim. Halamın ışığı sönene dek bekledik ve arka kapıdan sıvıştık. Bu gece mehtap yoktu.

«Dill de gelmek ister.» diye fısıldadım.

«Öyleyse gelir,» dedi Jem kös kös.

Garajın yan duvarından atlayıp, Bayan RachePın bahçesine geçtik ve Dill'in penceresine vardık. Jem ısığımızı çaldı. Dill'in yüzü pencerede göründü ve kayboldu. Beş dakika sonra yanımızdaydı. Çeteden olduğu için de kaldırıma varana dek soru sormadı. «Neler oluyor?» Jem'in heyheyleri üzerindeydi. Calpurnia'ya bakılırsa o yaştakilere öyle olurmuş.

«İçimde bir duygu var,» dedi Jem, «bir önsezi...»

Bayan Dubose'un evinin önünden geçtik. Panjurları kapalı, yapayalnız, kamelya tarhlarını yabani otlar ve çalılar kaplamış... öylece duruyordu. Postane'nin köşesine sekiz ev vardı.

Meydanın güney kesimi boştu. Köşede dev çalılar yükseliyor, arada kalan demir parmaklıklar, sokak lambalarının ışığında parıldıyordu. Umumi helânın ışığı açıktı. Adliyenin bu tarafı karanlıktı. Meydanı çevreleyen dükkânların içinde soluk ışıklar kıpırdanıyorlardı.

Avukatlığa ilk başladığı yıllarda Atticus'un bürosu da adliye binasındaydı ama birkaç yıl sonra Maycomb binasının

sessizliğine taşındı. Meydanı geçince arabayı bankanın önüne park edilmiş bulduk. «İçerde,» dedi Jem.

Ama değildi. Büroya uzun bir koridorla varılırdı. Koridorun ucundan bile baksak içerde gelen ışığın yardımı ile «Atticus Finch -Avukat» yazısını görebilirdik. Ama kapkaranlıktı.

Jem emin olmak için binanın kapısından içeri baktı. Kolu çevirdi, kilitliydi. «İlerleyelim. Belki de Bay Underwood'u ziyarete gitmiştir.» Bay Underwood Maycomb gazetesini yönetmekle kalmıyor, içinde yaşıyordu. Daha doğrusu üst katında. Adliye ve hapisane haberlerini üst kat penceresinden bakarak da derleyebilirdi. Basımevi meydanın kuzeybatı köşesindeydi ve oraya ulaşmak için de hapishanenin önünden geçmemiz gerekiyordu.

Maycomb hapishanesi yöre binalarının en saygıdeğer ve en korkunç olanıydı. Atticus ancak kuzen Joshua St. Clair'den böyle bir şey yapması beklenir derdi.

Birilerinin rüyası olduğu açıktı. Dükkânların kare suratlı, evlerin külâh çatılı olduğu bu kentin hapishanesi aykırı, minyatür ve gotik şakaydı. Bir hücre eninde ve iki hücre boyundaydı. Küçücük burçları ve mazgalları vardı. Düşselliği cephedeki kırmızı tuğlalarca vurgulanmaktaydı. Uğultulu bir tepede değildi; Tyndal Nalburiye ile Maycomb Gazetesinin basımevi arasına sıkışmıştı. Maycomb'un tek sohbet konusuydu. Kimileri onun Viktorya biçimi bir hela olduğunu savunurlardı. Kente saygın bir hava veriyordu. Hiçbir yabancı içinin Zencilerle dolu olduğunu düşünemezdi.

Kaldırımında ilerlerken uzaktaki tek ışığı seçebiliyorduk. «İşte bu tuhaf!» dedi Jem; «Hapishanenin dışında ışık yoktur ki...»

Dill, «Kapının üzerinde var sanırım,» dedi.

İkinci kattaki pencere demirlerinin arasından çıkan uzun bir kordon bina boyunca uzuyordu. Çıplak ampulün ışığında oturan Atticus'du. Kapıyı sırtına dayamış, kitabını okuyordu. Kafasının üzerinde dönen gece böceklerinden habersizdi. Tam ona koşacaktım ki Jem beni yakaladı: «Gitme. Hoşlanmayabilir. İyi ya... eve gidelim. Yalnızca nerede olduğunu görmek istedim.»

Meydanı çaprazlama geçiyorduk ki, Meridian yolundan dört tozlu araba çıktı. Meydanı tek sıra dolanıp hapishanenin önünde durdular. Kimse inmedi. Atticus'un kafasını kaldırdığını gördüm. Gazetesini katladı ve kucağına bıraktı. Şapkasını da geri itti. Onları bekliyor gibiydi.

«Yürüyün!» dedi Jem. Gerisin geriye dönüp Jitney Jungle'ın kuytusuna sindik. Jem yola baktı: «Daha yakına gidebiliriz.» Tyndal Nalburiye'ye koştuk. Yakın ama tam siperdik.

Adamlar ikişer ikişer arabalardan indiler. Işık kapıya ilerleyenleri aydınlattıkça gölgeler maddeye dönüştü. Atticus hiç kıpırdamıyordu. Hoş, üç adam onu görmemizi engelliyorlardı zaten.

«İçerde mi Bay Finch? dedi biri.

«Öyle ve de uyuyor. Onu uyandırmayın.»

Babamın sözünü dinleyip fısıltı ile konuşmaya başladılar. Bunun hiç de komik olmayan bir durumun mide bulandırıcı komiklikteki yönü olduğunu çok sonraları kavradım.

«Ne istediğimizi biliyorsun,» dedi bir başkası. «Kapıdan çekil Bay Finch.»

«Dönüp evinize gidin Walter. Heck Tate buralarda bir yerde.»

«Yook yahu!» dedi bir ses. «Heck'le arkadaşları ormandalar. Sabaha ancak dönerler.»

«Deme! Neden peki?»

«Onları ava çağırttık. Bunu hiç düşünmedin mi Finch?»

«Düşündüm ama inanmadım. Pekâlâ.» Babamızın ses tonu hiç değişmemişti. «Bu işi biraz değiştiriyor, değil mi?»

«Değiştirir!» Sesin sahibi bir gölgeydi.

«Öyle olduğuna inanıyor musun gerçekten?»

Bu soruyu bugün ikinci kez soruyordu. Birilerinin başı beladaydı. Kaçırılacak sahne değildi doğrusu. Ben de Jem'den kurtulup yanına koştum.

Jem bağırp beni yakalamaya çalıştı ama onları peşimden sürükledim. Karanlık, kötü kötü kokan gölgelerin arasından geçip ortaya çıktım:

«Heey, merhaba!»

Sevinir sanmıştım ama suratındaki ifade neşemi öldürdü.

«Merhaba Atticus!»

Gözlerinde korku vardı ama Dill'le Jem ışığa çıkınca rahatladı.

Bayat viski ile domuz ahırını karışımı bir koku vardı ortalarda. Yüzlerine bakınca hepsinin yabancı olduğunun farkına vardım. Dün geceki adamlar değildi bunlar. Kıpkırmızı oluverdim. Tanımadığım bir kalabalığın arasına zafer kazanmışçasına atılmıştım.

Atticus iskemlesinden kalktı. Yaşlı bir adammışçasına ağır davranıyordu. Gazetenin kırışıklarını düzeltti, katladı ve bıraktı. Elleri azıcık titriyordu.

«Evet git, Jem,» dedi. «Scout'la Dill'i de eve götür.»

Atticus'un her dediğini istekli veya isteksiz anında yapardık. Oysa duruşuna bakılırsa Jem'in kıpırdanmaya niyeti yoktu.

«Eve git dedim!»

Jem başını iki yana salladı, Atticus'un yumrukları beline gitmişti ki Jem'inkiler de gitti. Birbirlerine meydan okudukları o anda benzerlikleri yok gibiydi. Jem'in açık kahverengi saçları ve gözleri, oval yüzü ve ufak kulakları annemizdendi. Atticus'un aklaşan saçları ve dört köşe yüzüyle çelişiyordu. Yine de benzer bir şeyler vardı. Meydan okuyuşları benziyordu.

«Oğul, eve git dedim sana!»

Jem başını salladı.

İriyarı biri, «Ben onu eve yollarım,» dedi ve Jem'in yakasına yapıştı. Ayaklarını neredeyse yerden kesti.

«Ona dokunma!» Adama tekmeyi bastım. Ayakları çıplak olduğundan acıyla arkası üstü yuvarlanmıştı. Şaşırdım. Baldırına vurmak istememiştim ama daha yukarı gelmişti.

«Yeter Scout!» Atticus elini omuzuma koydu. «İnsanları tekmeleme. Hayır...» Ben haklılığımı savunuyordum. «Kimse Jem'e öyle birşey yapamaz.»

«Haydi Bay Finch, gönderin onları buradan!»

Atticus Jem'e laf anlatmaya çalışıyordu. «Gitmiyorum!» Tehdit etti, istedi, emretti.... Yanıt hep aynıydı: «Gitmiyorum.» Sonunda, «Lütfen Jem,» dedi; «Eve götür onları.»

Bu oyundan sıkılmaya başlamıştım ama Jem'in bir bildiği vardı sanırım. Kalabalığa baktım. Yaz gecesiydi ama hepsi tulumlarını giymiş, gömleklerinin yaka düğmelerini bile iliklemişlerdi. Bazılarının şapkaları vardı. Uykusuz kalmaya alışık değil gibiydiler. Tanıdık bir yüz aradım ve bu kez bir tane buldum. «Merhaba Bay Cunningham.»

Beni duymuyordu.

«Miras işiniz nasıl gidiyor, Bay Cunnigham?»

Bay Walter Cunnigham'ın hukuksal işlerini yakından bilirdim. Bu iriyarı adam başparmaklarını askısından geçirdi. Huzursuz olmuş gibiydi. Boğazını temizleyip öte yana döndü. Dostluk girişimim başarılı olmamıştı.

Beni anımsamadınız mı Bay Cunningham? Ben Jean Louise Finch. Bana bir keresinde fındık getirmiştiniz, anımsadınız mı?» Biri tarafından tanınmayınca ne denli umutsuzluğa kapılındığını anlayabiliyordum. «Walter'la aynı sınıfta okuyorum. Sizin oğlunuz o değil mi? Değil mi?»

Bay Cunnigham belil belirsiz başını eğdi. Beni tanıyordu işte.

«Bizim sınıfta. Çok da iyi okuyor. İyi çocuk. Bir kez bizim eve yemeğe de geldi. Belki benden söz etmiştir. Bir kez onu dövdüm ama o çok iyi davrandı. Benden selam söyleyin.»

Atticus insanlarla hep onların hoşlandıkları konularda sohbet edilir, senin hoşlandığın konularda değil derdi. Bay Cunningham'ı oğlu ilgilendirmiyordu besbelli. Onu konuşturabilmek için şu miras konusuna bir giriş daha yaptım.

«Miras işleri kötüdür.» Herkesle konuşmakta olduğumun bilincine o an varıyordum. Adamların hepsi bana bakıyordu. Kiminin ağzı açıktı. Atticus, Jem'i iteklemeyi bırakmıştı. Atticus'un ağzı da açıktı. Oysa o bunu görgüsüzlük olarak nitelerdi. Göz göze geldiğimizde kapadı.

«Atticus, Bay Cunningham'a miras işlerinden söz ediyordum. Senin üzülmemesini söylediğini, bu davaların bazen uzun sürdüğünü söylediğini aktarıyorum. Birlikte üstesinden geliriz

demiştin...» Yavaş yavaş sustum. Ne iş karıştırmıştım ben! Miras gündelik sohbetlere yakışacak bir malzemeydi. Saçlarımın dipleri terlemeye başladı. Herkes bana bakarken duramazdım. Kimse kıpırdamıyordu.

«Ne oldu?» diye sordum.

Atticusu birşey demedi. Çepeçevre suratlarına baktım. Bay Cunnigham'ın suratında da ifade yoktu. Sonra tuhaf bir şey yaptı. Çömeli beni omuzlarımdan tuttu ve:

«Ona selamını iletirim küçükhanım,» dedi. Ayağa kalkıp kocaman elini salladı. «Gidelim çocuklar?»

Geldikleri gibi, o külüstür arabalarına ikişer ikişer binip gittiler. Kapılar kapandı, motorlar öksürdü ve gittiler.

Atticus'a döndüm ama Atticus gitmiş, yüzünü hapishane duvarına dayamıştı. Kolunu çekiştirdim:

«Artık eve gidebilir miyiz?» Başını salladı. Mendilini çıkarıp yüzünü sildi ve sümkürdü.

«Bay Finch?»

Karanlıktan yumuşak, boğuk bir ses gelmişti.

«Gittiler mi?»

Atticus yukarı baktı. «Gittiler. Uyu Tom. Artık seni rahatsız etmezler.»

Gecenin karanlığında bir ses daha yankılandı.

«Etmeyeceklerinden emin olabilirsin. Seni kolluyordum Atticus.»

Maycomb Gazetesinin üst katından Bay Underwood ve çiftesi sarkıyorlardı.

Yatma saatimizi çoktan geçmişti. Çok yorulmuştum. Atticus'la Bay Underwood bütün gece konuşacağa benziyorlardı. Biri aşağıda... öteki yukarıda... Sonunda Atticus döndü, ışığı söndürdü ve iskemleyi aldı.

«Ben taşıyabilir miyim Bay Finch?» Soran Dill'di. Başından beri hiç konuşmamıştı.

«Sağol oğlum.»

Bürosuna giderken Dill'e ben Jem'le babamın gerisinde kaldık. Dill'in kucağında iskemle olduğu için yavaş ilerliyordu. Ara açılmıştı ve bir ara Atticus'un Jem'in azarladığını şandım. Yanılmışım. Sokak lambasının altından geçerken Jem'in başını okşadı. Sevgisini hep bu davranışla gösterirdi.

ON ALTINCI BÖLÜM

Jem beni duymuştu. Başını ara kapıdan uzattı. Tam yanıma geliyordu ki Atticus'un ışığı yandı. Sönene dek olduğumuz yerde kalıp bekledik. Dönüyordu. Ortalık yatışınca Jem beni odasına götürüp yanına yatırdı. «Uyumaya çalış. Bakarsın yarından sonra herşey biter.»

Halamı uyandırmamak için sessizce içeri süzölmüştük. Atticus arabayı garaj yoluna sokunca motoru stop ettirdi ve birlikte arabayı ittik. Arka kapıdan geçip, sessizce odalarımıza dağıldık. Yorgundum. Tam uykuya dalıyordum ki o bomboş sokakta gazetesini katlayıp, gözlüklerini kaldıran Atticus gözlerimin önünde canlanıverdi. Gecenin olaylarının anlamı kafama yeni dank ediyordu. Ağlamaya başladım. Jem çok anlayışlı davrandı. İlk kez dokuz yaşındaki insanların bu tür işler yapmadığı konusunda nutuk çekmedi bana.

O sabah Jem dışında kimsenin iştahı yoktu. Üç yumurtayı silip süpürdü. Atticus onu hayranlıkla izlerken, Alexandra Hala'mdan hoşnutsuzluk belirten sinyaller alıyorduk. Gece yarısı sokağa kaçan çocuklar ailelerinin utanç kaynaklarıydılar. Atticus utanç kaynaklarının yanına gelmiş olmalarından mutlu olduğunu belirtti ama halam, «Saçmalama! Bay Underwood hep oradaymış!» dedi.

«Braxton'in bunu yapması çok ilginç Zencilerden nefret eder. Tekini bile yanına yaklaştırmaz.»

Bay Underwood aşağılık, sinirli biri olarak bilinirdi. Babası onu Braxton Bragg olarak vaftiz ettirmişti. Bay Underwood da bu adı lekelemek için ömür boyu uğraşmıştı. Zaten Atticus güneyin nlu generallerinin adları takılan çocukların hep alkolik olduklarını savunurdu.

Calpurnia Hala^na kahve koyarken ona yakarış dolu en sevimli bakışlarımla baktım ama yaramadı. «Daha çok kksn. Büyüdüğünde sana da koyarım.»

«Belki mideme iyi gelir.»

Pekâlâ deyip bfeden bir fincan çıkardı. Fincna bir kaşık kahve koyup üstüne süt ekledi. Ona dilimi çıkardım ve kafamı kaldırıncada halamın atık kaşlarını gördüm. Neyse ki bana değil de Atticus'a kaç atıyordu.

Calpurnia mutfağa gidene dek bekledi. Sonra da «Onun önünde böyle konuşma,» dedi.

«Kimin önünde nasıl konuşmayayım?»

«Calpurnia'nın önünde! nnde Braxton Underwood Zencilerden nefret eder dedin.»

«Bunu Cal bilir. Maycomb'daki herkes bilir.»

Babamdaki sinsi değişikliğin farkındaydım. Halamla konuştuklarında belirginleşiyordu. Kızgınlık değildi ama soğuk bir savaş gibiydi.

«Masada söylenen her şeyi Cal duyabilir. Kendisi bu aile için ne anlama geldiğini biliyor,» derken sesi buz gibiydi.

«Bence iyi bir tutum değil Atticus. Yüz buluyorlar. Aralarında nasıl konuştuklarını bilirsin. Bu kasabada neler olup bittiği gün batmadan gecekondulara varır.»

Babam bıçağını bıraktı. «Onları konuşmaktan alıkoyacak bir yasa bilmiyorum. Belki de onlara bu denli malzeme bulmasak öyle konuşmazlardı. Neden kahveni içmiyorsun Scout?»

Kaşığımı oynuyordum. «Bay Cunningham'ı dost bilirdim. Bir zamanlar bana öyle demiştin.»

«Yine de öyle.»

«Ama dün gece sana saldırmak istedi?»

Atticus çatalını bırakıp, tabağını itti: «Bay Cunningham aslında çok iyi bir insan. Hepimiz gibi onun da gerçeğe körleştiği durumlar oluyor.»

Jem konuştu: «Buna körlük deme.«Dün gece seni öldürmek istedi o.»

«Beni hırpalayabilirdi oğlum ama büyüdüğünde insanları daha iyi anlayacaksın. Saldırgan bir kalabalık insanlardan oluşur. O da böyle bir kalabalığın parçasıydı ama yine de insandı. Güneydeki kasabalarda benzer kalabalıklar hep bildiğin insanlardan oluşur. Pek ürkütücü sayılmaz, değil mi?»

«Hayır,» dedi Jem.

«Onların aklını başına getirmek için sekiz yaşında bir çocuk yetti. Belki de bu bir şeyi kanıtlar. Belki de çocuklardan oluşan bir yönetime gereksinmemiz var. Sizler Walter Cunningham'ı bir iki dakikalığına benim pabuçlarıma yerleştirdiniz. Bu da ona yetti.»

Dilerim Jem büyüyünce insanları anlardı. Ben pek anlayamayacaktım. «Walter'in okula geldiği ilk günü son günü olacak,» dedim.

Atticus, «Ona dokunmayacaksın,» dedi sertçe. «İkinizin de ne olursa olsun kin beslemenizi istemiyorum.»

«Görüyorsun, değil mi?» dedi halam. «Nelere yol açıyor bu işler. Uyarmadım deme.» Atticus demem dedi ve kalktı. «Önümde koca bir gün var. İzninizle. Jem, bugün senin ve Scout'un kasabaya inmenizi istemiyorum. Lütfen.»

Atticus çıkıyordu ki odaya atlaya zıplaya Dill daldı: «Kasabadaki herkes duymuş. Bacak kadar boyumuzla yüz kişiye engel olduğumuzu.»

Halam onu susturdu. «Yüz kişi değildi. Kimseyi de durdurmadınız. Yalnızca bir sürü sarhoş Cunningham serserisiydi, o kadar.»

«Amaan hala, Dill hep böyle konuşur.» Jem'di bu. Peşinden gelmemizi istiyordu.

Halam, «Bugün bahçede kalın,» diye bağırdı.

Sanki cumartesiydi. Güney yönünden gelen bir kalabalık evin önünden sel gibi akıyordu. Bay Dolphous Raymond saf kanıyla geçti. Jem:

«Eyerde nasıl duruyor görüyor musunuz?» dedi.

«Sabahın sekizinde insan nasıl sarhoş olur?»

Peşinden bir araba dolusu hanım geçti. Pamuklu güneş şapkalara, uzun kollu giysilere bürünmüşlerdi. Arabayı da yün kasketli, sakallı bir adam sürüyordu. Jem «bunlar Menonit Mezhebi'nden,» dedi. «Düğme kullanmayı günah sayarlar.» Ormanın içinde oturur, alışverişlerini nehir kanalıyla yapar, Maycomb'a pek inmezlerdi. DilFin ilgilendiğini gören Jem açıklamalarını sürdürdü: «Hepsi mavi gözlüdür. Evlendikten sonra tıraş olmazlar. Karıları sakalları ile kendilerini gıdıklamalarından hoşlanırlarmış.»

Bay X Billups katırının üzerinde geçti. Bize de el salladı. «Tuhaf adamdır,» dedi Jem. «Adı basbayağı X. Başharfi filan değil. Bir kez duruşmadaymış ve adını sormuşlar. O da X Billups demiş. Yazman adının harflerini tek tek saymasını istemiş, o da X demiş. Yine sormuşlar, yine X demiş, Kâğıda X yazıp göstermiş. Adını nereden buldun deyince de ailem beni böyle nüfusa geçirtmiş demiş.»

Taşralılar önümüzden geçerken Jem Dill'e tanınmış kişilerin özgeçmişlerini ve tutumlarını anlatıyordu. Bay Tensaw Jones oyunu içki yasağından yana kullanmıştı. Bayan Emily Davis gizlice enfiye çekerdi. Bay Byron Walter keman çalıyordu. Bay Jack Slade'ın üçüncü takma dişleriydi bunlar.

Bir araba dolusu asık yüzlü kasabalı belirdi. Bayan Maudie'nin çiçeklerle donanmış bahçesini birbirlerine gösterince o da verandaya çıktı. Bir özelliği vardı. Veranda da durdu mu yüzünü göremezdik ama duruş biçiminden hep neler hissettiğini anlardık.. Şu anda da kollarını kavuşturmuş, omuzları düşmüştü. Gözlükleri güneşte parlıyordu. Yüzünde şeytanca bir gülümseyiş olduğunu biliyorduk.

Arabanın sürücüsü katırlarını yavaşlattı. Cırtlak sesli bir kadın, «Kibirle gelen karanlıklarla gider,» diye bağırdı. Bayan Maudie'nin buna yanıtı, «Mutlu bir yürek, yüzü de aydınlatır,» oldu.

Sanırım bu Ayak-Yıkayıcılar şeytanın kutsal kitabı işlerine alet ettiğini düşündüler. Arabacı, katırları kamçıladi. Bayan Maudie'nin bahçesine neden karşı çıktıklarını anlamıyordum. Kaldı ki Tanrının gününü bahçede geçiren birinin Kutsal Kitabı ezbere bilmesi bu tepkiyi daha da anlamsız kılıyordu.

«Duruşmaya gidiyor musunuz bu sabah?» Bahçesine geçmiştik.

«Hayır,» dedi. «Bu sabah adliye'de işim yok.»

«Gidip izlemeyecek misiniz?» diye sordum.

«Gitmeyeceğim. Zavallı birini ömür boyu hapse mahkûm edecek bir duruşmayı izlemek iç karartıcı bir iş. Şunlara bakın: Görende Roma'da karnaval var sanır»

«Duruşmayı halka açık yapmak zorundalar. Yoksa haksızlık olur,» dedim.

«Farkındayım ama açık diye de gitmek zorunda değilim, öyle değil mi?»

Bayan Stephanie Crawford geldi. Şapka ve eldiven giymişti. «Vay vay vay! Şunlara bak. Sanki William Jennigs Bryan konuşma yapacak!»

«Sen nereye Stephanie?»

«Jitney'in dükkânına.»

Bayan Maudie bugüne dek onun şapkayla çarşıya gittiğini hiç görmediğini söyledi.

«Belki de Atticus neler çeviriyor diye duruşmaya giderim.»

«Dikkat et de seni tanık yapmasın.»

Ne demek istediğini sorduk. Bayan Stephanie bu davayı o kadar iyi biliyor ki, bâri tanıklık yapsın demek istiyordu.

Öğlene dek kenten uzak durduk. Atticus yemeğe geldi ve sabahı jüri üyelerini seçmekle geçirdiklerini söyledi. Yemekten sora DilPi alıp kente indik.

Ortalık bayram yeri gibiydi. Hayvan bağlayacak yer kalmamıştı. Katırlar ve arabalar boş ağaçların altlarına çekilmişlerdi. Meydan, gazetelerine oturmuş piknik yapan, bisküvi ve pekmezlerini sıcak sütle mideye indirenlerle doluydu. Kimileri soğuk tavukları, domuz pirzolalarını kemiriyorlardı. Daha da zengin olanlar yemeğin ardından ampul biçimli bardaklarındaki kolaları yuvarlıyorlardı. Yağlı

suratlı çocuklar kalabalığın arasında çember çeviriyor bebekler meme emiyorlardı.

Meydanın uzak bir köşesinde de Zenciler, güneşin altında sessizce oturuyorlardı. Tuzlu balık, peksimet ve kola'yla karınlarını doyurmaktaydılar. Bay Dolpmus Raymond da onlarlaydı.

«Jem,» dedi Dil, «kesekâğıdından içiyor!» Görüntü oydu. İki sarı kamış dudaklarından kesekâğıdının derinliklerine uzanmaktaydı. Dill, «Hiç böyle bir şey görmedim! Orada nasıl tutuyor?» diye sordu.

Jem kıkırdadı. «İçinde viski dolu bir şişe var. Hanımları kızdırmamak için. Bütün öğleden sonra içer. Bitince de görürsün gider doldurur.»

«Neden Zencilerle oturuyor peki?»

«Hep öyle yapar. Onları bizden çok seviyor sanırım. Yöre sınırına yakın, herkesten uzakta yaşar. Zenci bir kadını, değişik renkli bir sürü çocuğu var. Görürsek sana gösteririm.

«Serseriye benzemiyor,» dedi Dill.

«Değildir. Eski bir ailedendir. Bir sürü de toprağı var.»

«Neden böyle davranıyor?»

«O da öyle biri işte. Derler ki düğününü hiç unutmamış. Sanırım Splender kızlarından biriyle evlenecekmiş. Büyük bir düğün olacakmış ama provadan sonra gelin gidip kafasına bir

kurşun sıkılmış. Tüfeğin tetiğini ayak parmaklarıyla çekmiş diyorlar.»

«Nedenini bilen var mı?»

«Hayır. Bay Dulphus dışında hiç kimse bilmiyor. Gelin, Zenci kadını öğrenmiş diyorlar. Sanırım Dolphus hem kadını tutarım hem de evlenirim demiş. O gün bugün hep sarhoş gezer. Yine de çocuklarına çok iyi davranır.»

Jem, «melez ne demektir?» diye sordum?

«Yarı beyaz yarı siyah olan. Onları biliyorsun Scout. Biri kırmızı saçlı. Eczanede çalışır hani. O yarı beyaz işte. Acıklı.»

«Acıklı mı? niye?»

«Hiçbir yere ait değiller. Zenciler onları istemiyor, beyaz diye. Beyazlar istemez, Zenci diye. Ortada kalmışlar. Bay Dolphus ikisini kuzeye yollamış. Kuzeyde buna aldırmıyorlarmış. Bak işte biri.»

Dill, «Nasıl anlıyorsun?» diye sordu «Bana Zenci gibi göründüler.»

«Anlayamazsın. Bilmen gerek... Ama bu bir Raymond.»

«Nasıl anlarsın?»

«Scout, söyledim ya! Bilmen gerek.»

«Peki bizim Zenci olmadığımız ne belli?»

«Amcam bilemeyiz diyor. Bildiğimiz kadar zenci kanımız yok ama atalarımızın ataları Kutsal Kitap'ta sözü edilen Etiyopya'dan gelmiş olabilirlermiş.»

«O çok gerilerde kalmış sayılır.»

«Ben de öyle düşündüm ama buralarda bir damla Zenci kanı seni toptan kara yapar. Hey, şuna bakın...»

Görünmeyen, duyulmayan bir çağrı herkesi ayağa kaldırmış, gazete ve kâğıtları çevreye yaymıştı. Çocuklar annelerine gittiler. Bebekler kalçalara yerleştirildi. Erkekler terden ıslak şapkalarıyla ailelerini duruşma salonuna yönelttiler. Meydanın öte yanından Zenciler ve Bay Dolphus kalkmış, pantolonlarını düzeltiyorlardı. Aralarında birkaç kadın ve çocuk da vardı. Sabırla beyaz ailelerin girmesini beklediler.

«İçeri girelim,» dedi Dill.

«Herkes girene dek bekleyelim. Atticus bizi görürse kızabilir,» dedi Jem.

Maycomb Yöre Adliyesi uzaktan Arlington'u anımsatıyordu. Güney tarafından damını taşıyan sütunlar bu iş için çok hantaldılar.

Adliye 1865' de yandığında geriye bir bu sütunlar kalmış, bina da onlara göre yapılmıştı. Onlara rağmen demek daha doğru olurdu. Viktorya çağı stili bu bina kuzeyden bakıldığında göze batmıyordu. Ne var ki güney tarafından Yunan stili sütunları 19. yüzyıldan kalma saat kulesi ile çelişiyordu. Kulede paslanmış, güvenilir olmayan eski bir saat

vardı. İnsanların geçmişin nesnel kalıntılarını saklamadaki direngenliğini simgeliyordu.

İkinci kattaki duruşma salonuna varmak için bir sürü güneş görmez bölmeyi geçerdiniz. Vergi memuru, vergi toplayıcısı, yazman, savcı ve diğerleri çürümeye yüz tutmuş dosyaların kokusu ile sidik kokusunun birbirlerine karıştığı serin odalarda yaşarlardı. Gündüz ışık yakmak zorundaydılar. Tahtalar hep tozlu olurdu. Burada yaşayanların tümü çevrelerine uymuştu. Küçücük, gri suratlı, güneşten, rüzgârdan nasiplerini almamış adamcıklardı.

Kalabalık olacağını biliyorduk ama koridordaki yığınlara da hazırlıklı değildik. Jem ile Dill'den ayrı düştüm. Duvar kenarından yürüdüm. Jem nasılsa beni bulurdu. Boş gezerler kulübünün arasında buldum kendimi. Bunlar yaşamlarını hiçbir şey yapmadan, meydandaki meşelerin altında pinekleyerek geçiren, beyaz gömlekli, yeşil pantolonlu, pantolonları askılı bir grup adamdı. Görünmemeye çalışıyordum. Adliye'deki işlerin en acımasız eleştirmenleri olan bu adamlar için Atticus, 'Yasaları bir yargıç kadar bilirler' derdi.

Genellikle duruşmaların tek izleyicileriydiler. Bugün alışlagelmişin tersini yaşamak onları huzursuz etmiş gibiydi. Konuştuklarında sesleri ciddiye. Babamı konuşuyorlardı.

«Ne yaptığını biliyordur sanırım,» dedi biri.

«Ee... e... pek sanmam,» dedi öteki, «Atticus Finch çok okur, çok.»

«Okur ya, gerçekten okur.» Üyeler kıkırdadılar. Üçüncü biri, «Sana bir çift lafım var, Billy,» dedi. «Yargıç ona bu görevi verdi. Zenciyi koruma görevini.»

«Evet, o da koruyacak. İşte ben de bunu beğenmiyorum.»

Bu haberdi. Öyle bir haberdi ki olaylara bambaşka bir boyut kazandırıyordu. Atticus istese de istemese de savunma yapmaya zorunlu kılınmıştı. Bize bunu söylememiş olması çok tuhaftı. Hem kendimizi, hem onu savunmada bu kozu kullanabilirdik. «Zorunlu, onun için yapıyor,» daha az kavga ve çatışmaya eşitti. Peki, bu kasabalının davranışlarını açıklıyor muydu? Yargıç Atticus'u görevlendirmişti... Atticus onu savunmayı planlıyordu... Bundan hoşlanmıyorlardı... Kafam karıştı.

Beyazların geçmesini bekleyen Zenciler içeri girmeye başladılar.

«Hoop, hoop» dedi boşgezer takımından biri, bastonu da havadaydı. «Durun bakalım!»

Eklemleri kireçlenmiş bu yaşlılar tırmanışa geçtiler ve beni arayan Dill'le Jem'e çarptılar. Jem bağırdı: «Haydi Scout, oturacak tek bir yer yok. Ayakta kalacağız.»

Zenciler tırmanırken, «Şuraya bak,» dedi sinirli sinirli. Öndeki yaşlılar yerleri kapacaklardı. Şansımız yoktu. Jem'e bakılırsa sorumlusu da bendim. Boynumuz bükük kalakaldık.

«İçeri giremiyor musunuz.»

Peder Sykes'dı bu. Siyah şapkası elinde, bize bakıyordu.

«Bakalım ne yapabiliriz.»

Peder Sykes üst kata seyirtti. Birkaç dakikada da geri döndü. «Aşağıda hiç yer yok. Sanırım balkona yanıma gelmenizde bir sakınca yoktur.»

«Yoo,» dedi Jem. Sevinçle Peder Sykes'in önünden salona koştuk. Kapalı bir merdienden çıkıp onu bekledik. Peder Sykes nefes nefese gelip bizi Zencilerin arasından ilerletti. Dört Zenci kalkıp ön sıradaki yerlerini bize bıraktılar.

Zenciler Balkonu salonun üç yanı boyunca uzanıyordu. Buradan her şeyi görebiliyorduk. Jüri sol tarafa, pencerelerin altına oturmuştu. Sıska, yanık çiftçilerdi hepsi. Bu doğaldı çünkü kasabalılar jüriye pek girmezlerdi. Ya izinli olurlar ya da üyelikleri kabul edilmezdi. Jüri'den bir ikisi Cunninngam'lara benziyordu. Dimdik, dikkat kesilmişçesine oturuyorlardı.

Savcı, başka bir adam, Atticus ve Torn Robinson'un sırtları bize dönüktü. Savcının masasında kahverengi bir kitap ve sarı tahtalar vardı. Atticus'un masası boştu.

Seyircileri duruşmadakilerden ayıran parmaklığın içinde tanıklar oturuyordu. Onların da sırtlarını görebiliyorduk.

Yargıç Taylor yaşlı ve uykulu bir köpekbalığı gibi koltuğunda oturuyordu. Kılavuz balığı ise önünde hızlı hızlı not alıyordu. Taylor tüm yargıçlar gibiydi. Sevimli, ak saçlı ve kırmızı suratlıydı. Duruşmalarını ürkütücü derecede kurallara

bakmaksızın yöneten biriydi. Arada ayaklarını kürsüye koyar, çakısıyla tırnaklarını temizlerdi. Uzun duruşmalarda, hele yemek sonrasında uyuyor sanırdınız. Onu uyandırmaya çalışan bir avukat kasıtlı olarak kitaplarını düşürünce bu yargıçın gerçekten uyumadığı ortaya çıkmıştı. Taylor gözünü hiç açmadan «Onu bir kez daha yapın Bay Whitley, size 100 dolarlık ceza keserim» demişti. İşini önemsemez görünse de bu işin ustasıydı. İpleri hep elinde tutardı. Tökezlediği bir kez görülmüştü. Onu tükezletenler de Cunningham'lardı. Oturdukları yer olan Old Sarun'da aynı adı taşıyan, ama ne beladır ki iki ayrı aile bulunuyordu: Cunningham'larla Conningham'lar, adların yazılışı yalnızca bilimsel bir tartışma konusu olana değin evlenip, karıştılar... ta ki bir Cunningham bir Conningham'ı toprak hakları konusunda dava edip bu hakkı ele geçirene değin. Bu tartışmanın ortasında Jeems Cunningham annesinin resmi belgelere Cunningham yazdığını ama gerçekte Conningham olduğu konusunda tanıklık etti. Bu Cunningham'ın okuması, yazması yoktu. Gecelen çoğunlukla verandada oturur, dalar giderdi. Old Sarun'luların tuhafliklarını dokuz saat boyunca dinleyen Yargıç Taylor davayı iptal etti. Neye dayanarak diye sorulduğunda da hileli hisse iddiasında bulunmak deyiverdi. İçlerini döküp rahatladıklarını umuyordu. Başındanberi istedikleri de buydu zaten.

Yargıç Taylor'un ilginç bir alışkanlığı vardı. Salonda sigara içimini serbest bırakırdı. Kendisi içmezdi ama şanslıysanız

arada bir ağzına uzun bir puro koyup bunu çiğnediğini görürdünüz. Puro yavaş yavaş yok olurdu. Birkaç saat sonra geriye incecik bir sopa kalırdı. Özü de Yargıç'ın mide sularına

karışmış olurdu. Bir keresinde Atticus'a Bayan Taylor kocasını nasıl öpebiliyor diye sormuştum. O da pek öpüşmüyorlar demişti.

Tanık yeri Yargıç'ın sağındaydı ve biz içeri girdiğimizde bay Heck Tate yerini almıştı bile.

ON YEDİNCİ BÖLÜM

«Jem,» dedim, «Şunlar Ewell'lar mı?»

«Sus,» dedi Jem, «Bay Heck Tate tanıklık edecek.»

Bay Tate giyinip kuşanmıştı. Üzerinde sıradan bir elbise vardı. Bu da onu herhangi bir adam yapıyordu. Yüksek çizmeleri, deri ceket, fişekliği yoktu. İşte o andan itibaren beni ürkütmez oldu. Öne doğru eğilmiş, oturuyordu. Ellerini dizlerinin arasına sokmuş, cankulağıyla. savcıyı dinliyordu. Savcı bay Gilmer'i pek tanımıyorduk. Abbottsville'dendi. Duruşmalar için gelirdi. Jem'le ben duruşmalarla pek ilgilenmezdik. Yumuşak yüzlü, saçları seyrek, yaşı kırk ile altmış arasında herşey olabilecek bir adamdı. Arkası bize dönük olduğu halde gözlerinin hafif şaşılığını biliyorduk. Bu şaşılığı hep lehine kullanırdı. Bakmadığı halde bakıyor sanırdı herkes. Hem jüri üyeleri, hem tanık, kendilerini inceleme altında bulurlardı.

«... kendi kelimelerinizle Bay Tate,» diyordu Bay Gilmer.

Bay Tate gözlüklerine dokunup, dizlerine bakarak konuşmaya başladı. «Çağırıldım...»

«Jüri'ye doğru anlatabilir misiniz, Bay Tate? Sağolun. Sizi kim çağırdı?»

«Bob... yani Bob Ewell bir gece...»

«Hangi gece?»

«21 Kasım gecesi. Tam bürodan çıkmış eve gidecektim ki Bo... Bay Ewell içeri girdi. Çok heyecanlıydı. Evine gelmemi, bir Zencinin kızına tecavüz ettiğini söyledi.»

«Gittiniz mi?»

«Tabii. Arabaya binip, elimden geldiğince çabuk gittim.»

«Ve ne gördünüz?»

«Onu ön odada yerde yatar gördüm. Dövülmüştü. Onu ayağa kaldırdım, yüzünü yıkadı ve iyi olduğunu söyledi. Bunu kim yaptı dedim. O da Tom Robinson dedi...»

O ana kadar dikkatini tırnaklarına yöneltmiş olan Yargıç, itiraz beklermiş gibi kafasını kaldırdı ama Atticus'da hareket yoktu.

«Ben de Tom mu böyle dövdü dedim, o da evet dedi. O mu tecavüz etti diye sordum, ona da evet dedi. Ben de Robinson'un evine gidip onu getirdim. Sanığı tanıdı. Ben de onu tutukladım. Hepsi bu kadar.»

«Teşekkür ederim,» dedi Bay Gilmer.

Yargıç, «Soru var mı, Atticus?» dedi.

«Evet,» dedi babam. İskemlesini çarpıtmıştı. Kolunun teki de iskemlenin arkasındaydı.

«Doktor çağırдың mı Şerif? Hiçkimse doktor çağırды mı?»

«Hayır efendim,» dedi Bay Tate.

«Doktor çağırmadın mı?»

«Hayır.»

«Neden?» Sesi alaylıydı.

«Söyleyebilirim. Gerekmiyordu Bay Finch. Durumu çok kötüydü. Bir şeyler olduğu apaçık ortadaydı.»

«Ama doktor çağırmadın. Kimse çağırmadı. Kimse onu doktora götürmedi.»

«Hayır efe...»

Yargıç Taylor araya girdi. «Üç kez yanıtladı Atticus. Çağırmamış.»

«Emin olmak istedim.» Yargıç bu söze güldü.

Jem'in eli balkon demirini sıkıyordu. Nefesini tuttuğunu gördüm. Kimsede benzer bir tepki yoktu. Fazla duygusal davranıyordu. Dill sakindi. Peder Sykes da. «Ne oluyor?»

«Hişştl»

«Şerif,» diyordu babam, «kötü dövülmüştü dediniz. Nasıl?»

«Yani...»

«Yaralarını anlat, Heck.»

«Kafasına vurulmuştu. Kollarında morluklar vardı. Yarım saat kadar önce olmuştu...»

«Nereden biliyorsun?»

Bay Tate sırtıttı. «Öyle dediler. Neyse... ben gittiğimde berbattı. Gözü morarmıştı.»

«Hangi gözü?»

Bay Tate şaşırıldı. Saçını sıvazladı. Soruyu çocukça bulmuş gibi Atticus'a baktı.

«Anımsamıyor musun?» diye sordu Atticus.

Bay Tate görünmez birini göstererek, «sol gözü,» dedi.

«Bir dakika Şerif. Sen bakarken sol taraftaki mi? Yoksa kendi solu mu?»

«Tamam... sağ... sağ gözüydü Bay Finch. Anımsıyorum. Yüzünün sağtarafı darma duman olmuştu.

Birden gözlerini kırıştırdı. Sanki bir şeylerin bilincine yeni varıyormuş gibiydi. Sonra kafasını çevirip Bay Robinson'a baktı. Robinson da onu bir şeyler dürtmüş gibi kafasını kaldırdı.

Atticus da bir şeyler yakalamış gibiydi ki ayağa fırladı. «Şerif söylediklerini yineler misin?»

«Sağ gözüydü dedim.»

«Hayır...» Atticus yazmana gitti. Bir sayfa geriye döndüler. Yazman okudu: «Bay Finch, anımsıyorum. Yüzünün o tarafı darma duman olmuştu.» ,

Atticus Tate'e baktı. «Ne tarafı Heck?»

«Sağ tarafı Bay Finch. Ama bir sürü beresi vardı... onları anlatmamı ister misin?»

Atticus başka bir soru soracak gibiydi ama vazgeçti. «Evet. Öbür yaraları neydi?»

Bay Tate yanıtlarken Atticus, Robinson'a «Hesapta bu yoktu,» dercesine bakıyordu.

«Kolları morarmıştı. Bana boynunu gösterdi. Boynunda, gırtlığında parmak izleri vardı...»

«Çepeçevre mi? Arkasında mı?»

«Çepeçevre dedim Bay Finch!»

«Öyle mi dersin?»

«Evet. İnce bir boynu vardı. Herkes uzanıp, çepeçevre...»

«Soruma evet veya hayır deyin Şerif, lütfen,» dedi.

Tate sustu.

Atticus yerine geçip sözü savcıya bıraktı. Savcı da Yargıç'ı gösterdi. Yargıç da Bay Tate'e başını sallayınca Bay Tate iskemlesinden kalkıp aşağı indi.

Salonda başlar döndü, ayaklar yer değişti. Bebekler el değiştirdi. Bir iki çocuk salondan dışarı çıktı. Arkamızdaki Zenciler fısıldaştılar. Dill, Peder Sykes'a neler olup bittiğini sordu ama o da pek bilmiyordu. Buraya kadar olup bitenler çok can sıkıcıydı. Kimse bağırıp çağırmamıştı, savcı ile savunma arasında sürtüşme çıkmamıştı. Filmlerdeki gibi değildi. Herkes düşkırıklığına uğramış gibiydi sanki. Atticus sıradan bir iş davasındaymış gibi sakindi. Kudurmuş denizleri bile sakinleştirmeye yatkın yaradılışıyla tecavüz davasını kuru bir pazar vaazına çevirmişti. Kafamdaki bayat viski kokuları, saklanılan ahırlar, uykulu gözlü, bela arayan adamlar, iğeriden gittiler mi diye soran boğuk bir ses... hepsi yok olmuşlardı. Karabasanımız bitmişti. Her şey düzelecekti artık.

Seyircilerin hepsi Yargıç Taylor kadar rahattılar. Jem dışında. Yarım yamalak sırtıyordu. Gözleri de gülüyordu. Savunma güç kazandı gibi bir şeyler zırvaladı. Gösteriş yapıyordu.

«... Robert E. Lee Ewell!»

Mubaşır'in çınlayan sesine horoz gibi, ufacık tefecik bir adam karşılık verdi ve gelip yerini aldı. Kendi adını duyunca ensesi kızarmıştı. Döndüğünde yüzü de ensesi kadar kızıldı. Adaşı ile pek benzerliği olmadığını gördük.*

*Robert E. Lee: Güneyli bir kahraman: Konfederasyon orduları komutanı.

Alnına yeni yıkanmış bir perçem dökülmüştü. Burnu sivri ve parlaktı. Çenesi yokmuş da, ince boynunun bir uzantısıymış gibiydi.

«... Tanrı yardımcım olsun,» diye öttü.

Maycomb kadar büyük her kasabada Ewell'lar gibi aileler vardır. Hiç bir ekonomik değişim, bunlarını durumunu sarsmaz. Böyleleri zenginlik günlerinde de yoksulluk günlerinde de konuk gibi yaşarlar. Okul görevlileri çocuklarını okulda tutamaz, sağlık görevlileri doğuştan sakatlıklardan, parazitlerinden, pis çevrelerinin getirdiği hastalıklardan onları kurtaramaz.

Maycomb'un Ewell'ları, kasabanın çöp dökme alanının ötesindeki eski bir Zenci kulübesinde otururlardı. Kulübenin tahtaları tenekelerle sağlamlaştırılmış, damı teneke kutularla sıkıştırılmıştı. Dörtköşe olan binada dört minik oda vardı. Kulübe dört eğri büğrü taşın üzerine iğreti oturtulmuştu. Pencereleeri yalnızca duvarlardaki aralıklardı. Bu aralıklar yazın peynir çuvalları ile örtülü olur, böylece evi çöplükten gelen sineklere karşı korurlardı.

Sineklerin karınları hep açtı. Çünkü Ewell'lar çöplüğü her gün elden geçirirlerdi. Sonuç (yediklerinin dışında kalanlar) evin çevresini deli bir çocuğun oyun yerine döndürürdü. Kesilmiş ağaçlar, eski süpürge sopaları ve alet sapları çit işlevi görürdü. Her sopanın ucunda tellerle tutturulmuş paslı tırmıklar, kürekler vardı. Bu barikatın çevrelediği alanda bir T-Ford otomobil, eski bir dişçi iskemlesi, Nuh nebiden kalma bir buzluk ve daha gösterişsiz şeyler; eski pabuçlar, radyolar, resim çerçeveleri, kavanozlar bulunurdu. Bütün bu hengâmenin arasında portokal renkli tavuklar umutla eşelenirdi. Bu bahçenin bir köşesi Maycomb'u hep şaşırtmıştır. Çit boyunca sıralanmış, eski porselen kaplar içinde pırıl pırıl, harikulade sardunyalar dururdu. Bayan

Maudie bahçesine sardunya ekecek kadar alçak gönüllü olsaydı ancak bu denli sevgiyle bakılmış olurlardı.

Mayella EwellPa ait olduğunu söylerlerdi. Kimse evde kaç çocuk olduğunu bilmiyordu. Kimi altı, kimileri dokuz derdi. Yoldan geçerseniz pencerelerde hep birkaç kirli yüz görürdünüz. Noel dışında kimsenin oradan geçtiği olmazdı. Noel'de kiliseler yardım sepetleri yollardı. Bir de belediye başkanı çöpçülere yardım etmemizi, çöpümüzü kendimizin dökmesini isterdi. Geçen Noel çağrıya uyup gitmiştik. Anayoldan çöplüğe oradan da EwellPlarm evinin önünden geçen ve Zenci mahallesine giden toprak bir yol vardı. Dönmek için ya geri gitmeniz ya da sonuna kadar gidip, Zencilerin bahçelerinden manevra yapmanız gerekirdi. Karlı aralık sabahlarında bacalarından çıkan mavi dumanlan içerden vuran ateşle kızaran kulübeler, temiz ve sıcak görünürlerdi.

Çevrede güzel kokular olurdu. Tavuk, kızaran jambon... Jem ve ben kızaran bir sincabı farkedebilirdik. Ama tavşan ve gelincik gibi kokuları ayırt etmek için Atticus gibi bir taşralının burnu gerekiyordu. Kokular Ewella'lara yaklaştıkça yok olurlardı.

Tanık iskemlesindeki adamı komşularından iyi yapan tek şey sıcak su ve sabunla yıkandığında teninin beyaza dönmesiydi.

«Bay Robert Ewell?» diye sordu Bay Gilmer.

«Adım bu arkadaş!»

Bay Gilmer biraz bozuldu. Ona acıdım birden. Bir şeyi şimdi açıklasam iyi olacak. Avukat çocuklarının yanılığlara düştüklerini duymuştum. Dava sırasında olagelen tartışmalara bakıp karşı tarafı babalarının can düşmanı sanır, üzümlermiş. İlk ara verildiğinde de kol kola, dostça dışarı çıktıklarını görünce şaşırıp kalırlarmış. Jem'le benim için bu geçerli değildi. Babamızın kazanması ya da yitirmesi bizim için sorun değildi. Bu nedenle yeterince duygusal bir anlatımda bulunamadıysam özür dilerim. Bunu yapsam, gerçek dışı olurdu. Tartışma görev gereği olmaktan çıkıp kişiselleşti mi ayırt edebiliyorduk ama bu çoğu kez babamız dışında olan avukatları izlerken oluyordu. Bay Gilmer de babam da görevlerini yapıyorlardı. Üstelik Bay Ewell Bay Gilmer'in tanığıydı ve ona terbiyesizlik etmesi gereken en son kişiydi. Bir sonraki soru, «Mayella Ewall'in babası mısınız?» oldu. Verilen yanıt ise şuydu:

«Değilsen öğrenmek için çok geç... annesi öldü.»

Yargıç Taylor kıpırdandı. İskemlesini yavaşça döndürüp tanığa baktı:

«Mayella Ewell'in babası mısınız?»

Kahkahalar bıçakla kesilmişçesine sona erdi. Ewell zavallı bir sesle, «Evet efendim,» dedi. Yargıç Taylor ses tonunu değiştirdi. «İlk kez mi bir duruşmaya geliyorsunuz? Sizi daha önce gördüğümü sanmıyorum.» Tanık başını sallayınca devam etti; «Bir şeyi iyice belleyelim: Ben burada oturduğum sürece ahlâk dışı hiçbir düşünce söze dönüşmeyecektir. Anladınız mı?» Bay Ewell anladım dediyse de anladığını

sanmıyorum. Yargıç Taylor içini çekti. «Tamam mı, bay Gilmer?»

«Sağolun efendim... Bay Ewell bize 21 Kasım gecesi olanları anlatır mısınız? Kendi kelimelerinizle.»

Jem sırtıp saçını geriye itti. «Kendi kelimelerinizle.» Bay Gilmer'in klişe sözüydü. Hep düşünürdük; kimin kelimeleriyle anlatacaklarından korkuyor diye.

«21 Kasım gecesi eve dönüyordum. Bir yığın çalı çırpı toplamıştım. Tam çite geldim ki Mayella'nın ahırda sıkışmış bir domuz gibi bağırdığını...»

Bu noktada Yargıç Taylor tanıgın zevzeklik etmeyeceği kanısına varmış olmalı ki uykulu bir biçimde yerinden kaykıldı.

«Saat kaçtı Bay Ewell?»

«Gün batınımdan az önce. Ne diyordum? Mayella İsa hazretlerine nispet yaparcasına bağıırıyordu...»

«Evet? Bağıırıyordu?» dedi Bay Gilmer.

Bay Ewell şaşkın şaşkın Yargıç'a baktı.

«Şey. Mayella öyle bağıırıyordu ki elimdekini fırlatıp koştum. Çite dolanmışım. Kendimi kurtarıp pencereye vardığımda gördüm ki...»

Bay Ewell'in suratı mosmor oldu. Ayağa kalkıp Tom Robinson'u gösterdi. «Şu kara köpeği Mayella'nın üstünde gördüm!»

Yargıç Taylor'un davaları pek sessiz geçerdi ve tokmağa pek gerek olmazdı. Bu kez beş dakika süreyle vurdu. Atticus kürsüye gitmiş ona bir şeyler söylüyordu. Bay Heck Tate sıraların arasında durmuş ortalığı yatıştırmaya çabalıyordu. Zenciler kızgın kızgın homurdanmaktaydılar.

Peder Sykes, Dill'le benim önümden eğilip Jem'in kolunu çekti. «Bay Jem, Bayan Jean Louise'i eve götürseniz iyi olacak. Beni duyuyor musunuz, Bay Jem?»

Jem başını çevirdi. «Scout, eve git. Dill, sen ve Scout eve gidin.»

«Zorla götürmen gerek!» Atticus'un kuralını anımsamıştım.

Jem bana bağırdı çağırdı, sonra da Peder Skes'a «Boşverin Peder, nasılsa anlamaz,» dedi.

Gururum incinmişti. «Anlıyorum. Senin anladığın herşeyi ben de anlıyorum.»

«Sus! Anlamıyor Peder. Daha dokuzunda bile yok.»

Peder Sykes'ın siyah gözleri kaygılıydı. «Bay Finch burada olduğunuzu biliyor mu? Bunlar Bayan Jean Louise'in ve sizin gibi delikanlıların duyması uygun olan şeyler değil.»

«Bizi göremez. Zararı yok Peder.»

Jem'in kazanacağını biliyordum. Onu buradan hiçbir şey koparamazdı. Dill ve ben şimdilik güvencedeydik. Atticus baksa bizi görürdü.

Yargıç Taylor tokmağını vururken Bay Ewell rahat rahat oturmuş, yarattığı kargaşalığı izliyordu. Tek bir keîime ile piknik yapan bu mutlu insanları sinirli, gergin bir kalabalığa çevirmişti. Gürültü ve tokmak sesleri giderek azaldı. En sonunda yalnızca Yargıç Taylor'dan çıkan pink-ponk-ponk gibi bir ses kaldı.

Yönetime yeniden el koyan Yargıç arkasına yaslandı. Birden yorgun göründü gözüme: Yaşlı gösteriyordu. Atticus'un dediğini düşündüm. Karısı ile öpüşüyorlar demişti. Yetmiş dolayınca olmalıydı.

«Bir istek var,» dedi Yargıç, «Salonun boşaltılması, hiç değilse kadın ve çocukların çıkartılması için. Şimdilik reddedildi. İnsanlar görmek istediklerini görür, duymak istediklerini duyarlar. Burju da çocuklarına gösterme ve duyurma hakları vardır. Ama hepsini sessizce karşılayacaksınız. Yoksa burayı boşalttırırım. Hem de hakkınızda dava açarak. Bay Ewell, tanıklığınızı bir Hıristiyana yaraşır dille yapacaksınız. Mümkünse tabii. Devam edin. Bay Gilmer.»

Bay Ewell bana sağır ve dilsizleri anımsatıyordu. Yargıç'ın kullandığı sözcükleri bugüne dek hiç duymamıştı. Sessizce yinelemeye çalışıyordu. Asıl anlam yok olmuştu. Yüzündeki kibir yok oldu, yerine köpekleşmiş bir ifade geldi. Hoş Yargıç bunu yutmadı ve tanığı göz hapsine aldı. Atticus'la Bay Gilmer bakiştılar. Atticus yine oturmuştu. Yüzünü

göremiyorduk. Yargıç bir soru ile onu rahatlattı: «Bay Ewell: Sanığı kızınızla cinsel ilişkide bulunurken mi gördünüz?»

«Evet... gördüm.»

İzleyicilerden çıt çıkmıyordu. Sanık bir şeyler söyledi. Fısıldaştılar.

«Penceredeyseniz mi dediniz?»

«Evet efendim.»

«Yerden ne kadar yükseklikte?»

«Doksan santim kadar.»

«İçeriye rahat görebiliyor muydunuz?»

«Evet.»

«Oda nasıl görünüyordu?»

«Her şey darmadağınktı. Kavga etmişler gibi.»

«Sanığı görünce ne yaptınız?»

«Ben arka kapıya dolandım. O da arada ön kapıdan kaçıp gitti. Kim olduğunu gördüm tabii. Mayella'nın durumu nedeni ile ardından gidemedim. İçeri girdiğimde yerde bağıyordu...»

«Sonra ne yaptınız?»

«Bay Tate'e koştum. Kim olduğunu biliyordum. Öteki Zenci mahallesinde otururdu. Her gün önümüzden geçerdi. On beş yıldır oraların temizlenmesi için yöre yönetimine başvururum Yargıç bey; bunlar hem tehlikeli, hem de toprağımın değerini düşürüyorlar...»

«Sağolun Bay Ewell,» dedi Gilmer. Tanık, iskemleden apartopar inerken Atticus'a çarptı. Bu kez Taylor salondakilerin gülmesine ses çıkarmadı.

«Bir dakika bayım. Size bir-iki soru sorabilir miyim?»

Bay Ewell geri geri iskemleye geçip yerleşti. Atticus'un yüzüne büyük bir güvensizlikle baktı. Maycomb yöresinin tüm tanıkları bu ifadeyi karşı tarafın sorgulaması sırasında takınırlardı.

«Bay Ewell,» diye başladı Atticus. «O gece pek koşuşturmuşsunuz. Eve koşmuşsunuz, pencereye koşmuşsunuz, içeri koşmuşsunuz, Mayella'ya ve Tate'e koşmuşsunuz. Bu arada doktora da koştunuz mu?»

«Gerek yoktu. Olup biteni görmüştüm.»

«Ama anlamıyorum,» dedi Atticus. «Mayella'nın durumundan kaygılanmadınız mı.»

«Hem de nasıl. Kimin yaptığını görmüştüm.»

«Fiziksel durumunu... yaralarının tıbbî yardım gerektireceğini düşünmediniz mi?»

«Niçin?»

«Doktora gereksinimi olduğunu düşünmediniz mi?»

Tanık hiç düşünmediğini, ömrü boyunca hiç doktor çağırmadığını, çağırması olsa bunun kendisine beş dolara patlayacağını söyledi.

«Hepsi bu mu?» diye de ekledi.

«Pek değil. Bay Ewell, Şerifin dediklerini duydunuz değil mi?»

«Nasıl yani?»

«Bay Tate tanık iskemlesinde konuşurken buradaydınız değil mi? Dediklerini duydunuz?»

Bay Ewell bu soruyu iyice tarttı.

«Evet.»

«Mayella'nın yara-beresi konusunda aynı görüşte misiniz?»

«Nasıl yani?»

Atticus, Bay Gilmer'e bakıp güldü. Bay Ewell savunmaya yardımcı olmaya hiç niyetli değildi.

«Haa tamam. Tate'nin dediği her şeye katılıyorum?»

«Öyle mi? Emin olmak istedim.» Atticus yazmana gitti. Tate'in sözlerini bir kez daha okuttu. Yazman bunları borsa

bülteni gibi okuyordu.

«... hangi gözü, sol, ah evet demek ki sağ olur, sağ gözüydü Bay Finch şimdi anımsıyorum dövülmüştü...» Sayfayı çevirdi. «...yüzün o tarafı şerif, lütfen dediklerini tekrarla, sağ gözü dedin dedim...»

«Tate doğrusunu bilir. Gözü morarmıştı ve kötü dövülmüştü.»

Küçük adam iskemledeki eski iğretiliğini ve utangaçlığını yitirmişe benziyordu. Atticus'u dişine göre bulduğu açıktı. Göğsünü kabarttı ve yine bir horoza benzedi. Atticus bir soru daha sorarsa patlayacak sandım.

«Bay Ewell, okuma-yazmanız var mı?»

Bay Gilmer araya girdi: «İtiraz ediyorum: Tanığın okur yazarlığının davayla ilgisi yoktur.»

Yargıç konuşacaktı ki Atticus atıldı: «Sayın Yargıç, bu soruyu ve bir sonraki soru ilgisini gösterecektir.»

«Pekâlâ. Yalnız görmemizi sağla! İtiraz reddedilmiştir.»

İlişki konusunda Bay Gilmer de hepimiz kadar meraklı görünüyordu. Atticus «soruyu yineliyorum,» dedi. «Okumanız yazmanız var mı?»

«Elbette.»

«Adınızı bize yazıp gösterebilir misiniz?»

«Tamam. İşsizlik çeklerimi nasıl imzalıyorum sanıyorsun?»

Bay Ewell kasabalılara sevimli görünmeye çalışıyordu. Aşağıdan gelen gülüşmeler ve fısıltılar onun ne malın gözü olduğuyla ilgili olmalıydı.

Kızmaya başlamıştım. Atticus ne yaptığını biliyordu herhalde ama bana kalırsa yanına ışık almadan kurbağa avına çıkmıştı. Bebekliğimizden bu yana en iyi bellediğim avukatlık kuralı tanığa hiçbir zaman, ne olursa olsun yanıtını bilmediğin soru sormama kuralıydı. Sordun mu hiç istemedin bir yanıt alabilirdin. Bu da savunmanın berbat olması demekti.

Bay Ewell bir zarfın arka tarafına yazdı ve başını kaldırdı. Kaldırınca da kendisini yeni açmış bir zambağı izler gibi izleyen Yargıç Taylor'la gözgöze geldi. Bay Gilmer yarı oturmuş, yarı ayaktaydı. Bir jüri üyesi parmaklıktan öteye uzanmıştı.

«Ne oluyor? Ne bakıyorsunuz?»

«Solaksınız Bay Ewell,» dedi Yargıç Taylor.

Bay Ewell kızgındı: Solaklığının bu işle ne ilgisi vardı ki? İsa'dan korkan bir adamdı. Atticus Finch gibi avukatlar onun saflığından yararlanıyorlardı. Atticus Finch gibileri hep bu tür dalaverelere başvururlardı. Ne olduğunu anlatmıştı. Atticus'un soruları onun tanıklığını sarsamazdı. Pencereden bakmıştı, sonra da Zenciyi kovalamıştı, sonra da Şerife koşmuştu. Atticus onunla işini bitirdi.

Bay Gilmer bir soru daha sordu:

«İki eli de kullanma yeteneğiniz var mı?»

«Yok. Bir elimi de öteki gibi kullanırım.»

Jem sevinçten çıldırmış gibiydi. Balkon parmaklığına yumruğunu vuruyor. «Kıstırdık onu!» diye söyleniyordu.

Ben sanmıyordum. Bana kalırsa Atticus Mayella'yı dövenin Bay Ewell olabileceğini göstermeye çalışıyordu. Sağ gözü morarmıştı, yüzünün sağ tarafı hırpalanmıştı. Bu da sol eli birinin işi gibi görünüyordu. Sherlock Holmes ve Jim Finch buna kanabilirlerdi ama Tom da solak olabilirdi. Bay Heck Tate gibi gözümün önünde yüzü bana dönük birini canlandırmaya çalıştım. Sağ eliyle tutmuş, sola da dövmuş olabilirdi. Tom'a baktım. Arkası dönüktü ama omuzları ve kalın boynunu görebiliyordum. Kolaylıkla yapmış olabilirdi. Bana kalırsa Jem dereyi görmeden paçayı sıvıyordu.

ON SEKİZİNCİ BÖLÜM

Birisi bağıyordu:

«Mayella Violet Ewell!»

Genç bir kız tanık yerine çıktı. Elini kaldırıp gerçeği, yalnızca gerçeği söyleyeceğine yemin ederken pek zayıf duruyordu.

Tanık iskemlesine geçip yüzünü dönünce gerçekteki kendine benzedi: Yorucu işlere alışık, kalın gövdeli bir genç kadın.

Maycomb'da kimin her zaman, kimin yılda bir yıkandığını anlardınız. Bay Ewell'in kazınmış bir görünümü vardı. Sanki suya batınca koruyucu tabakalarından yoksun kalmıştı da derisi dış etkenlere duyarlı olmuştu. Mayella ise sürekli temiz kalmaya özen gösteren biri gibiydi. Ewell bahçesindeki kırmızı sardunyalı anımsadım.

Bay Gilmer Mayella'dan 21 Kasım'da neler olduğunu kendi kelimeleri ile jüriye anlatmasını istedi. Kendi kelimeleriyle, lütfen.

Mayella sessizdi.

«O gün akşam üzeri neredeydiniz?»

«Verandada.»

«Hangi verandada?»

«Yalnızca bir tane var. Ön tarafta.»

«Orada ne yapıyordunuz?»

«Hiçbir şey.»

Yargıç Taylor, «Yalnızca ne olduğunu anlatın. Anlatabilirsiniz değil mi?»

Mayella ona baktı ve hıçkırıklara boğuldu. Eliyle ağzını kapamış, öylece ağlıyordu. Yargıç ağlaması için ona bir süre tanıdı. Sonra da:

«Yeter!» dedi. Doğruyu söylediğin sürece korkacak hiçbir şey yok burada. Burası sana yabancı... biliyorum. Ama senin ne utanacak, ne de korkacak bir şeyin var. Neden korkuyorsun?»

Mayella ellerinin ardından mırıldandı.

«Ne dedin?»

«Ondan,» dedi, Atticus'u göstererek.

«Bay Finch'den mi?»

Mayella başını salladı. «Babama yaptığını bana da yapsın istemiyorum. Beni de solak yapıp...»

Yargıç Taylor kafasını kaşdı. Bugüne değin böyle bir sorunla karşılaşmadığı açıktı.

«Kaç yaşındasın Mayella?»

«On dokuz buçuk.»

Yargıç boğazını temizledi ve yatıştırıcı bir havayla konuşmaya başladı. «Bay Finch seni korkutmayı düşünmüyor. Kaldı ki yapmaya kalkarsa ben buradayım. İşim bu. Koskoca kızsın. Şimdi dik otur da ona ve hepimize ne olup bittiğini anlat. Yapabilirsin değil mi?»

Jem'e fısıldadım: «Deli mi bu?»

Jem tanığı inceliyordu. «Bilemem. Yargıç'ı kendine açındırarak kadar akli var. Belki de... nereden bileyim canım!»

Sakinleşen Mayella Atticus'a son bir bakış fırlattı. «Verandadaydım ve o... o geldi. Babamın getirdiğı bir kütük vardı kesilmesi gereken... babam kesmemi söylemişti. Ben kendimi pek iyi hissetmiyordum. O geçince...»

«Kimdi bu 'O'?»

Mayella Tom Robinson'u gösterdi. «Daha açık olmanı isteyeceğim,» dedi Bay Gilmer. «Yazman işaretleri yazıya geçiremez.»

«Şuradaki... Robinson.»

«Sonra ne oldu?»

«Gel buraya Zenci dedim. Şu dolabı benim için kır. Sana bir çeyrek vereyim. Kolayca yapabilirdi. Bahçeye girdi. Ben de çeyreği almaya içeri girdim. Arkamı donerken üzerime çullandı. Boğazımdan yakalamıştı. Pis sözler söylüyordu. ırpındım, bağırdım. Bana vurdu, vurdu...»

Bay Gilmer Mayella'nın kendine gelmesini bekledi. Islak ellerindeki mendil terli bir ipe dönmüştü. Yüzünü silmek için açtığında da bumburuŐtu. Bir soru bekledi ama gelmeyince, «beni yere yatırdı, boğazımı sıktı ve benden yararlandı,» dedi.

«Bağırdınız mı? Bağırıp, karşı koymaya çalıŐtınız mı?»

«Sanırım alıŐtım. Yapabildiğimce bağırıp vurdum.»

«Sonra ne oldu?»

«Pek anımsamıyorum. Bir baktım babam odada. Bağırıyor, kim yaptı bunu diye; kim yaptı bunu? Sonra bayıldım. Kendime geldiğimde Bay Tate beni yerden kaldırmış suya götürüyordu.»

Konuşma Mayella'ya güven vermişti. Sesinde babasının küstahlığı yoktu. Daha dingindi. Gz kısılmıŐ, kuyruğu kıvrılan, kızgın bir kediyi andırıyordu.

«Onunla gücünün yettiğince bođuŐtuđunu söyledin. Canını dişine takarak mı?»

«Evet,» Mayella babasının sözlerini yineliyordu.

«Sana tam olarak tecavüz ettiğinden emin misin?»

Mayella'nın yüzü buruştu. Yine ağlayacak diye korktum. Ama ağlamak yerine, «İstediyini elde etti,» dedi.

Bay Gilmer eliyle alnını silince, günün ne denli sıcak olduğunun bilincine vardı herkes.

«Şimdilik bu kadar,» dedi kibarca. «Ama orada kalın. Kötü Bay Finch'in de soracakları var.»

«Savcı tanığı savunmaya karşı önyargılı davranmaya itemez,» dedi Taylor. «Hiç değilse bu davada itemez.»

Atticus gülümseyerek yerinden kalktı. Tanık iskemlesine gitmek yerine ceketini açıp, parmaklarını yelek ceplerine soktu. Sonra da pencereye yürüdü. Dışarı baktı. Baktığı yerle pek ilgilenmişe benzemiyordu. Dönüp tanık yerine geldi. Adım gibi biliyordum ki bir konuda karar vermeye çalışıyordu.

«Bayan Mayella,» dedi gülümseyerek, «sizi korkurtmaya çalışmayacağım... şimdilik. Tanışalım. Kaç yaşındasınız?»

«On dokuz. Yargıç'a söylemiştim.»

«Evet doğru, söylemişsiniz. Sabır göstermeniz gerek. Yaşlandım. Söylenenleri pek iyi tutamıyorum aklımda. Sözlerini yinelemenizi isteyebilirim. Yanıtlarsınız değil mi? İyi.»

Mayella'nın yüzünde hiç de anlayış belirten bir anlam yoktu. Kızgın kızgın bakıyordu.

«Benimle alay ettiğiniz sürece sorularınızı yanıtlamam.»

«Efendim?» Atticus şaşırmişti.

«Alay ederseniz...»

Yargıç, «Bay Finch seninle alay etmiyor. Neyiniz var sizin kuzum?» dedi.

Mayella gözlerini kısıp Atticus'a baktı ama yanıtlarını Yargıç'a verdi: «Bana Bayan Mayella filan dediği sürece. Onun bu havalarına katlanmak zorunda değilim.»

Atticus yine pencereye gidip bu işi Yargıç'a bıraktı. Taylor pek acıma duygusu uyandıracak tipte biri değildi ama açıklamaya çalıştıkça ona acıdım. «Bay Finch'in konuşma biçimi böyle. Yıllardır Adliye'de birlikteyiz. Seninle alay etmiyor. Sana kibar davranmaya çalışıyor. Davranışı böyle.»

Yargıç geriye yaslandı. «Atticus, devam et. Alay etmediğin de zabıtlara geçsin.»

Bugüne kadar hiç kimse ona efendim veya Bayan Mayella dememiş miydi? Hayır. Yaşamı ne mene bir şeydi? Kısa sürede öğrendim.

«On dokuz mu dediniz? Kaç kardeşiniz var?»

«Yedi. «Okulun ilk günü gördüğüm örneğe benzeyip benzemediklerini merak ettim.

«En büyükleri siz misiniz?»

«Evet.»

«Anneniz öleli ne kadar oldu?»

«Bilmem, çok oldu.»

«Hiç okula gittiniz mi?»

«Babam kadar iyi okur yazarım.»

«Okula ne kadar gittiniz?»

«İki yıl... üç yıl... bilemem.»

Atticus'un sorularının gerisindeki çerçeveyi görmeye başlamıştım. Bay Gilmer'in ilgisiz bulduğu sorularla EweH'ların yaşantısını ortaya seriyordu. Jüri işsizlik parasının aileyi doyurmaya yetmediğini, babanın büyük bir olasılıkla içkiye yatırdığını, günlerce bataklıkta kalıp eve hasta döndüğünü, hava pek soğuk olmadığı için pabuç gerekmediğini ama gerekince eski araba lastiklerinden kesilmiş parçalarla harikulade pabuçlar yapılabildiğini, sularını çöplüğe yakın bir kaynaktan aldıklarını öğrendi. Çevreyi çöpsüz tutuyorlardı. Herkes kendi temizliğinden sorumluydu. Yjkanmak istiyorsan kendi suyunu taşıyordun.

Küçükler sürekli hastaydı. Hep kaşınıyorlardı. Arada bir, bir hanım gelip Mayella niye okula gitmiyor diye soruyordu. O da yanıtını yazılı veriyordu. Bir aileye iki okur yazar yeterdi. Ötekiler öğrenmeseler de olurdu. Babanın onlara gereksinimi vardı.

«Bayan Mayella,» dedi Atticus, «On dokuz yaşında bir kızın arkadaşları olmalı. Arkadaşlarınız kim?»

Tanık şaşırmış gibi bakıyordu. «Arkadaşlar?»

«Evet, yaşınıza yakın birileri? Kızlar ve oğlanlar? Sıradan arkadaşlar?»

Mayella yine yabanileşti. «Benimle yine alay ediyorsunuz değil mi Bay Finch?»

Atticus bu soruyu kendininkine yanıt saydı.

«Babanızı seviyor musunuz Bayan Mayella?»

«Sevmek mi? Ne yani?»

«Yani size iyi davranır mı? Geçinir misiniz?»

«Eh işte, idare eder. Şey dışında...»

«Ne dışında?»

Mayella babasına baktı. İskemlesini parmaklıklara dayamış olan Bay Ewell oturuşunu düzeltip yanıtı beklemeye koyuldu.

«Hiçbir şey dışında. İdare eder.»

Bay Ewell yine arkasına dayandı.

«İçmediği zamanların dışında mı?» Atticus bunu öyle yumuşaklıkla söylemişti ki Mayella başını eğdi.

«Sana saldırır mı?»

«Nasıl?»

«İçtiğinde, seni hiç dövdü mü?»

Mayella önce Yazman'a, sonra da Yargıç'a baktı.

«Soruyu yanıtla Bayan Mayella,» dedi Yargıç.

«Babam saçımın telini incitmemiştir. Bana hiç dokunmamıştır.»

Atticus kayan gözlüklerini itti. «Tanıştık Bayan Mayella. Şimdi davaya dönelim. Tom Robinson'dan bir şeyi kırmasını istemiştin. Neydi o?»

«Eski bir dolap. Yanında çekmeceleri olan cinsten.»

«Tom Robinson'u iyi tanır mıydın?»

«Ne demek istiyorsunuz?»

«Kim olduğunu, ne olduğunu biliyor muydunuz?»

Mayella başını eğdi. «Kim olduğunu biliyordum. Evin önünden hep geçirdi.»

«Onu ilk kez mi bahçeye çağırıyorsunuz?»

Mayella irkildi. Atticus yine pencerelere doğru gidiyordu. Soru sorar, dışarı bakar ve yanıt beklerdi. Bu irkilmeyi görmedi ama sezdi. Dönüp kaşlarını kaldırdı.

«Onu ilk kez...» Soruyu yineledi. .

«Evet. Öyle.»

«Ondan önce hiç çağırمامış mıydınız?»

Mayella hazırlıklıydı artık. «Hayır. Kesinlikle hayır.»

«Bir hayır yeterli. Ufak tefek işler yapmasını istemezsiniz mi hiç?»

«Olabilir. Bir sürü Zenci vardı.»

«Çağurdınız ve onun geldiği bir gün?»

«Hayır.»

«Pekâlâ. Olup bitene gelelim. Odanıza döndüğünüzde tam arkanızdaydı tamam mı?»

«Evet.»

«Boğazınıza sarılıp açık saçık sözler söyledi dediniz... doğru mu?»

«Doğru.»

Atticus'un belleği birden canlanmış gibiydi. «Dediniz ki beni yakaladı, boğazımı sıktı ve benden yararlandı... doğru mu?»

«Öyle dedim.»

«Yüzünüze vurduğunu anımsıyor musunuz?»

Tanık duraladı.

«Boğazınızı sıkıldığından eminsiniz. Bu sırada direniyordunuz, evet? Bağırдыңız, çağırдыңız. Yüzünüze vurdu mu?»

Mayella'dan ses çıkmıyordu. Bir şeyleri çözmek ister gibiydi. Bay Heck Tate'le benim yaptığımız şeyi yapıyor gibi geldi

bana. Göz önüne getirmeye çabalıyordu. Bay Gilmer'e baktı.

«Kolay bir soru Bayan Mayella. Bir kez daha deneyelim: Yüzünüze vurdu mu?»

Atticus'un sesi yumuşaklığını yitirmişti. Kuru, duygusuz, profesyonel sesiyle konuşuyordu.

«Yüzünüze vurduğunu anımsıyor musunuz?»

«Hayır. Yani evet. Bana vurdu.»

«Son cümle yanıtınız mı oluyor?»

«Ha? Evet, vurdu. Bilmem ki! Anımsayamıyorum. Her şey çok çabuk olup bitti.»

Yargıç Taylor Mayella'ya sertçe baktı. «Ağlamayın küçük hanım.» Atticus ise tam tersini savundu: «Bırakın ağlasın,» dedi. «Zamanımız çok.»

Mayella'nın Atticus'a bakışları kin doluydu. «Sorularınızı yanıtlarım. Beni buraya alay etmeye çıkardın değil mi?»

«İyi» dedi Atticus. «Birkaç tane kaldı yalnızca. Saniğin size vurduğunu, boynunuza sarıldığını, ve size tecavüz ettiğini söylediniz. Doğru kişiden söz ettiğimizi belirlemek istiyorum. Size tecavüz eden adamı gösterir misiniz?»

«İşte şu.»

Atticus saniğa döndü. «Tom ayağa kalk. Bayan Mayella seni iyice görsün. Adam bu mu Bayan Mayella?»

Tom Robinson'un güçlü omuzları gömleğinin altında kıpırdandılar. Ayağa kalktı. Bir dengesizlik vardı, ama bu duruşundan gelmiyordu. Sol kolu ötekinden bir karış kadar kısaydı ve ölü gibi duruyordu. Eciş bücüş bir eli vardı ve taa balkondan bu elin hiçbir işe yaramadığı açıktı.

«Scout!» diye bağırdı Jem. «Scout bak... Peder, adam sakat!»

Peder Sykes eğilip fısıltıyla, «Gençken dokuma makinesine kaptırdı. Bay Dolphus Raymond'un yerinde,» dedi.

«Size tecavüz eden adam bu mu?»

«Evet. Kesinlikle o.»

«Nasıl?»

Mayella çıldırmış gibiydi. «Nasıl bilmem ama yaptı işte... çok çabuk oldu... ben...»

Atticus, «Bu işi soğukkanlılıkla gözden geçirelim,» diyordu ki Bay Gilmer itirazda bulundu. Sorular ilgiliydi ama tanığı

bunaltıyordu. Yargıç Taylor kahkahayla güldü. «Otur Horacel Hiç öyle bir şey yok. Esas tanık Atticus'u bunaltıyor.»

Salonda gülen tek kişi Yargıç Taylor'du Bebekler bile sessizdiler. Annelerinin memelerinde boğulup kaldılar mı diye meraklandım.

«Şimdi... Sanığın sizi boğup dövdüğünü söylediniz. Arkamdan gelip vurdu dediniz. Döndünüz ve oradaydı. İradenizde değiştirmek istediğiniz bir şey var mı?»

«Olmayan bir şey oldu diyemem. Dememi mi istiyorsunuz?»

«Hayır. Ne olduğunu bir kez daha anlatın.»

«Anlattım!»

«Döndünüz ve oradaydı. Boğazınıza mı sarıldı?»

«Evet.»

«Sonra boynunuzu bırakıp size vurdu, öyle mi?»

< Evet.»

«Sol gözünüzü sağ eliyle mi morarttı?»

«Kafamı eğdim. Tam vuramadı. Kafamı eğdim.»

Mayella uyanmıştı.

«Nedense ifadeniz birden kesinlik kazandı. Oysa az önce anımsamıyordunuz.»

«Bana vurdu dedim.»

«Peki. Vurdu, boğazınızı sıktı ve tecavüz etti. Tamam mı?»

«Tamam.»

«Güçlü bir kızsınız. Bu arada siz ne yapıyordunuz? Öylece duruyor muydunuz?»

«Dedim ya, bağırdım, tekmeledim... direndim.»

Atticus soru bombardımanına geçti. Yargıç Taylor: «Yavaş ol Atticus. Yanıtlaması için fırsat tanı,» dedi.

«Peki. Neden kaçmadın?»

«Denedim.»

«Denedin. Ne engelledi?»

«Beni yere çarptı. Evet. Beni yere çarptı ve üstüme çullandı.»

«Bu arada sen hep bağıırıyor muydun?»

«Evet.»

«Diğer çocuklar seni niye duymadılar? Neredeydiler? Çöplükte mi?»

Yanıt yoktu.

«Neredeydiler? Neden çıgllıklarına koşmadılar ki? Çöplük ormandan yakındı.»

Yanıt yoktu.

«Yoksa baban pencereden görene kadar bağırmadın mı? Bağırmadın, değil mi?»

Yanıt yok.

«Tom Robinson'dan önce baban için bastın çığlığı. Öyle mi oldu?»

Yanıt yok.

«Seni kim dövdü? Tom mu, yoksa baban mı?»

Yanıt yok.

«Baban pencereden ne gördü? Tecavüzü mü yoksa direnişi mi? Neden doğruyu söylemiyorsun çocuğum? Seni Bob Ewell dövdü, değil mi?»

Atticus bizden tarafa döndüğünde midesi ağrıyormuşçasına yüzünü buruşturmuştu. Mayella'nın yüzünde de kızgınlıkla dehşet karışımı bir ifade vardı. Atticus bezgin bir tavırla oturdu ve mendiliyle gözlüklerini sildi.

Sonunda Mayella'nın dili çözöldü. «Bir şey söyleyeceğim,» dedi.

Atticus başını kaldırdı. «Bize ne olduğunu anlatmak mı istiyorsun?»

Ama Mayella bu çağrıdaki gizli şefkati duymadı. «Birşey söyleyeceğim. Başka da konuşmayacağım. Şu Zenci bana

tecavüz etti. Siz beyefendiler de buna karşı bir şey yapmayacaksanız hepiniz korkaksınız... adisiniz. Topunuz birden! Bütün o attığınız havalar beş para etmez. Bütün bu efendim'li, bayan'lı konuşmalarınız beş para etmez Bay Finch.»

Ve bu kez gerçek hiçkırıklara boğuldu. Omuzları sarsılıyordu. Sözünde de durdu. Başka hiçbir soruyu yanıtlamadı. Bay Gilmer'in çabalarını bile karşılıksız bıraktı. Bu kadar zavallı ve cahil olmasaydı Yargıç Taylor onu mahkemeye hakaretten içeri attırırdı.

Pek anlamıyordum ama Atticus onu çok fena bozmuştu sanırım. Bunu yapmaktan da mutlu olmuşa benzemiyordu. Başı eğik oturuyordu. Hiç kimsenin bakışlarında Mayella'nın babama bakarkenki nefreti görmedim.

Bay Gilmer Yargıç Taylor'a savcılığın ara verilmesini istediğini söyleyince Yargıç, «hepimiz dinlensek iyi olur. On dakika ara,» dedi.

Atticus ve Gilmer kürsünün önünde birleşip fısıldaştılar, sonra da tanık yerinin arkasındaki kapıdan çıktılar? Bu bacaklarımızı uzatabiliriz anlamına geliyordu. Uyuşmuş olduğumun farkına vardım. Jem kalktı ve esnedi. Dill de öyle. Peder Sykes yüzünü sildi. Dediğine göre salonun sıcaklığı otuz iki derece vardı.

Basına ayrılmış iskemlede sessizce oturan ve söylenenleri süngersi beyni ile içen Bay Braxton Underwood, gözlerini Zenciler balkonuna çevirdi ve göz göze geldik. Homurdanıp başını çevirdi.

«Jem, Bay Underwood bizi gördü,» dedim.

«Boş ver. Atticus'a söylemez. Gazetenin haberler sütununa koyar.» Jem, Dif'e dönüp, ona duruşmanın inceliklerini anlatmaya başladı.

O incelikleri merak ediyordum. Uzun tartışmalar olmamıştı. Bay Gilmer kovuşturmayı adeta isteksizce sürdürüyordu. Atticus, Taylor'un baktığı davalarda savunmanı yalnızca eldeki kanıtlara dayandırırsan şansın yok' derdi. Yargıç tembel ve uykulu görünürdü ama ağırlığını da koymayı bilirdi. Atticus

onun iyi bir yargıç olduğunu söylerdi.

Az sonra Taylor döndü ve döner iskemlesine oturdu. Cebinden bir puro çıkarıp inceledi. Dill'i dürttüm. İncelemeyi kazasız atlatan puro, büyük bir ısığa yenik düştü.

«Arada onu izlemeye geliriz. Bütün öğleden sonrasını alacak. Bak gör,» dedim.

Yukarılardan gözetlendiğinin farkında olmayan Yargıç Taylor, kopardığı ucu dudaklarının önüne getirdi. «Tuh» diye ses çıkararak, bir parça tükürdü. Sonuç tam isabetti.

Genelde ara demek, bir yığın insanın gidip gelmesi demektir. Oysa bugün yerinden kıpırdayan yoktu. Gençleri yerlerinden kaldırtamayan Boşgezerler Kulübü bile duvar dibinden ayrılmamıştı. Sanırım Bay Tate tuvaleti görevlilere ayırmıştı.

Atticus ve Gilmer döndüler. Yargıç Taylor saatine baktı: «Dörde geliyor,» dedi. Bu ilginçti işte. Saat iki kez vurmuş olmalıydı. Hiç duymamıştım.

«Bugün bitirmeye çalışalım mı?» dedi Yargıç Taylor. «Ne dersin Atticus?»

«Yapabiliriz sanırım.»

«Kaç tanığın var?»

«Bir.»

«Peki, çağır onu.»

ON DOKUZUNCU BÖLÜM

Tom Robinson uzandı, sol kolunun altına parmaklarını geçirip kolunu kaldırdı. İncil'in üzerine uzanan bu cansız sol el, kitabın kapağını aradı. Sağ eli yardımı bırakınca sol el İncil'den kayıp Yazman'ın masasına düştü. Tam geri koymaya çabalıyordu ki Yargıç Taylor homurdandı: Tamam Tom.» Tom yemin etti ve tanık iskemlesine geçti.

Atticus'un sorularından anlaşıldığı kadarı ile Tom yirmi beş yaşındaydı, evliydi ve üç çocuğu vardı. Daha önce de başı polisle derde girmişti. Yanlış bir üş yüzünden otuz gün yemişti.

«Çok yanlış bir iş olmalı,» dedi Atticus. «Ne yaptın?»

«Biri ile dalaştım. Beni bıçaklamaya kalktı.»

«Başardı mı?»

«Evet ama öldüremedi. İşte...» Tom sol omzunu oynattı.

«Evet. İkiniz de hüküm giydiniz mi?»

«Evet efendim. Ben yattım, çünkü para cezasına çevirip ödeyemedim. O ödeyip çıktı.»

Dill eğilip Jem'e Atticus'un ne yapmak istediğini sordu. Jem'e bakılırsa Atticus Tom'un jüriden saklayacak bir şeyi

olmadığını göstermeye çalışıyordu.

«Mayella Violet Ewell'ı tanıyor muydun?»

«Evet efendim. Her gün tarlaya giderken önlerinden geçerim.»

«Kimin tarlası?»

«Bay Link Deas'a çalışırım.»

«Kasımda pamuk topluyor muydun?»

«Hayır efendim. Sonbahar ve kışın bahçede çalışırım. Bütün yıl Bay Deas'a çalışırım. Bir sürü ceviz ağacı filan vardır.»

«Her gün Ewell'ların evinden geçtiğini söyledin. Kullanabileceğin başka bir yol var mı?»

«Hayır efendim. Bildiğim kadarıyla yok.»

«Mayella Ewell'in seninle konuştuğu olur muydu?»

«Tabii bayım. Geçerken şapkamı çıkarırım. Bir gün benden içeri gelip dolabı kırmamı istedi.»

«Ne zaman istedi bunu?»

«Geçen baharda Bay Finch. Aklımda çünkü hasat zamanıydı ve yanımda çapa vardı. Çapa dışında bir şeyim yok dedim. O da bende balta var dedi. Baltayı verdi ben de dolabı parçaladım. Sana bir çeyrek vermem gerekiyor herhalde dedi,

ben de yok bayan, para gerekmez dedim. Sonra da eve gittim. Bay Finch... bunlar taa geçen baharda oldu. Bir yıl önce.»

«Eve yine gittin mi?»

«Evet efendim.»

«Ne zamın?»

«Birçok kez.»

Yargıç Taylor'ın eli tokmaa gittiye de vazgeçti. Fısıldaşmalar onun yardımı olmaksızın dindi.

«Hangi koşullar altında?»

«Efendim?»

«Yani eve neden gittin?»

Tom Robinson'un alını gevşedi. «ağırırday bayım. Her geçişimde benim için bir işi olurdu. Kesmek, yakmak, taşımak gibi. Çiçekleri her gün sulardı...»

«Hizmetlerin için para verildi mi?»

«Hayır efendim. İlk kez çeyreği önerdikten sonra bir daha vermedi. Bundan gocunmadım hiç. Bay Ewell ona hiç yardım etmezdi. Çocuklar da yle. Bana vereceği çeyreği de yoktu.»

«Öteki ocuklar neredeydi?»

«Hep çevrede olurlardı. Çalışırken beni izlerlerdi. Kimisi pencerelere tünardı.»

«Bayan Mayella seninle konuşur muydu?»

«Evet efendim konuşurdu.»

Tom Robinson ifade verirken Mayella Ewell'ın bu dünyadaki en yalnız insan olduğunu anladım. Yirmi beş yıldır evden çıkmayan Boo Radley'den bile yalnızdı.

Atticus ona arkadaşlarını sorunca anlamamış, alay edildiğini sanmıştı. Jem'in söz ettiği melez çocuklar kadar acıklıydı durumu. Beyazlar domuzların arasında yaşadığı için onunla ilişki kuruyorlardı. Zenciler de beyaz olduğu için istemiyorlardı. Zencilerin dostluğunu yeğleyen Bay Dolphus Raymond gibi yaşayamıyordu, çünkü ne nehir kenarında toprağı vardı ne de eski bir aileden geliyordu. Kimse Ewell'lar için, «Onlar öyledir işte,» demiyordu. Maycomb onlara elinin tersiyle Noel yardım sepetleri, işsizlik parası veriyordu. Ona iyi davranan tek kişi Tom Robinson'du. Ama o Tom'un kendisinden yararlandığını söylüyordu. Yerinden kalkarken ona ayağındaki pisliğe bakar gibi bakmıştı. Atticus düşüncelerimi böldü. «Hiç Ewell'ların toprağına -herhangi bir zamanda- hiç Ewell'ların toprağına çağrılmaksızın ayak bastın mı?»

«Hayır Bay Finch. Bunu hiç yapmam bayım.»

Atticus tanığın doğru söyleyip söylemediğini anlamak için gözünü kapatıp sesini dinle derdi. Tom'u bu yöntemle sınadım. Üç kez bir nefeste 'hayır' dedi. Sesinde titreme

yoktu. Ona inanmaya başlıyordum. Efendi bir Zenciye benziyordu ve hiçbir efendi Zenci çağrılmadan bir beyazın bahçesine girmezdi.

«Tom, geçen Kasım'ın 21'inde ne oldu?»

Aşağıdaki seyircilerin tümü nefes alıp öne eğildiler. Arkamızdaki Zenciler de öyle. Tom kara kadifeye benzeyen Zencilerdendi. Parlayanlardan değil de kadife gibi olanlarından. Gözlerinin akları da pırıl pırıldı. Sakat olmasaydı güzel bir insan örneği olurdu.

«Bay Finch, her zamanki gibi eve gidiyordum. EwalPlardan geçtiğimde Bayan Mayella söylediği gibi verandadaydı. Ortalık çok sessizdi. Nedenini bilmem. Nedenini düşünüyordum ki gel buraya, yardım et dedi. Çiti geçtim ve bakındım ama kırılacak odun göremedim. O, 'yoo, burada değil, iş evin içinde' dedi. Menteşeler öyle eski ki kapı neredeyse düşecek dedi. Tornavidanız var mı Bayan Mayella dedim. Elbette dedi. Merdivenleri çıktım. O da girmemi işaret etti. Ön odaya gidip kapıya baktım. Bayan Mayella, bu kapının bir şeyi yok dedim. İleri geri oynattım. Menteşeler sağlamdı. O da kapıyı yüzüme kapadı. Neden ortalığın sessiz olduğunu düşünüyordum ki çocukların evde olmadıklarını farkettim. Çocuklar nerede dedim.»

Tom'un kadifeyüzü parlamaya başlamıştı. Yüzünü sıvazladı.

«Çocuklar nerede dedim. Gülmeye başladı. Dondurma almaya gittiler dedi. Dedi ki o paraları biriktirmek bir yılımı aldı ama becerdim, kente gittiler dedi.»

Tom'un sıkıntısı havadaki nemden değildi.

«Sen ne dedin Tom?»

«Ne iyi yapmışsınız Bayan Mayella gibisinden sözler ettim. Öyle mi dersin dedi. Sanırım anlamadı. Ne iyi, parayı onları sevindirmek için biriktirmişsiniz demeye çalıştım...»

«Anladım Tom. Devam et,» dedi Atticus.

«Artık gideyim, yapacak işim yok deyince, var dedi. Ne deyince, iskemleye çık, şu dolabın üstündeki kutuyu al dedi.»

«Kırdığın dolap değil, öyle değil mi?»

Tanık güldü. «Hayır, başka. Oda kadar yüksek bir dolap. Ben de dediğini yaptım. Tam uzandım ki bacaklarıma sarıldı. Sarıldı Bay Finch. Beni öyle korkuttu ki iskemle devrildi. Kaçıp giderken de devrilmiş tek eşya oydu bayım. Tanrı şahidimdir!»

«İskemle devrilince ne oldu?»

Tom Robinson yolun sonuna gelmişti. Aticus'a, jüriye ve Bay Unden/vood'a baktı.

«Tom, gerçeği söylemeye yemin ettin. Anlatacak mısın?»

Tom sinirli bir hareketle ağzını sildi.

«Bay Finch, iskemleden düştüm. Düşünce o üzerime atladı.»

«Atladı mı? Saldırgan bir biçimde mi?»

«Hayır efendim. Beni... bana sarıldı... Belime sarıldı.»

Bu kez Yargıç'ın tokmağı sertçe indi. İnerken de ışıklar yandı. Gece olmamıştı ama öğleden sonra güneşi pencerleri bırakıp gitmişti. Yargıç Taylor disiplini sağladı.

«Sonra ne yaptı?»

Tanık yutkundu. «Uzanıp yüzümün her tarafını öptü. O güne değin yetişkin hiç kimseyi öpmediğini, hiç değilse bir Zenciyi öpeceğini söyledi. Dedi ki babamınkiler sayılmaz. Öp beni pis zenci dedi. Bayan Mayella n'olur bırakın gideyim dedim ama kapıya yaslandı. Onu itmeme gerekiyordu. İncitmek istemedim Bay Finch. Bırak gideyim diyordum ki Bay Ewell'i pencereden bağırmaya başladı.»

«Ne dedi?»

Tom Robinson yine yutkundu. Gözleri irileşti.

«Burada ağıza alınacak laflar değil. Bu insanların, bu çocukların önünde...»

«Ne dedi Tom? Jüriye söylemen gerek.»

Tom Robinson gözlerini yumdu. «Dedi ki... seni allahın belası orospu... seni geberteceğim.»

«Sonra ne oldu?»

«Bay Finch, öyle hızlı koştum ki ne olduğunu bilmiyorum.»

«Tom, Bayan Mayella Ewell'a tecavüz ettin mi?»

«Hayır bayım.»

«Ona zarar verdin mi?»

«Hayır efendim.»

«Ona karşı koydun mu?»

«Denedim. Onun canını yakmadan karşı koymayı denedim. Ona zarar vermek istemedim. İtmedim, dövmedim...»

Anlıyordum ki Tom Robinson'un davranışları da Atticus'unkiler kadar iyiydi. Yıllar sonra babam bana olanları açıkladığında durumunu iyice kavrayabilmişim. Bir beyaza el kaldırırca uzun yaşamayacağını bildiğinden kaçmıştı. Ama kaçıışı suçluluğunun kanıtı sayılıyordu.

«Tom yine Bay Ewell'a dönelim. Sana bir şey söyledi mi?»

«Hiçbir şey efendim. Diyebilirdi ama ben yoktum...»

«Tamam,» dedi Atticus, sertçe. «Duyduğun sözleri kime söylemişti?»

«Bayan Mayella'ya bakıp söyledi, Bay Finch.»

«Sonra da kaçtın?»

«Hem de nasıl efendim.»

«Neden kaçtın?»

«Korkmuştum.»

«Neden korktun?»

«Bay Finch, siz de benim gibi Zenci olsanız, siz de korkardınız.»

Atticus oturdu Tam Bay Gilmer tanık iskemlesine yaklaşıyordu ki Bay Link Deas ayağa kalkıp konuştu:

«Hepiniz şimdi bilesiniz istedim. Bu çocuk sekiz yıldır bana çalışır. Bir kez bile kötülüğünü görmedim. Bir kez bile.»

«Kapayın çenenizi bayım! Yargıç Taylor uyanmıştı ve kükrüyordu. Yüzü pespembeydi. Hayret! Ağzındaki puro konuşmasını hiç etkilemiyordu.

«Link Deas, söylemek istediğin varsa yemin edip söylersin, usulüne göre. Şimdi defol git. Defolun bayım. Beni duyuyor musunuz? Bir daha da bu davaya bakacak olursam canım çıksın!»

Yargıç Taylor Atticus'a yiyecekmiş gibi bakıyordu. O da kafasını eğmiş, kıs kıs gülüyordu.

Yargıç Taylor'un yetkisi dışına taşan tehditlerini tartışmıştık. Pek az avukat dediklerine karşı çıkardı. Jem'e baktım. Başını salladı:

«Jüriden birinin konuşması gibi değil. O farklı olur. Bay Link disiplini bozuyor gibi bir şey.»

Yargıç, Yazman'dan «Bay Finch siz de Zenci olsaydınız siz de korkardınız»dan sonraki sözleri silmesini istedi. Jüri de

duymamış olacaktı. Kürsüden aşağı doğru bakıyor, sanırım Bay Link Deas'ın gidişini bekliyordu. Devam edin Bay Gilmer.»

«Bir keresinde davranış suçundan otuz gün m  yedin Robinson?»

«Evet efendim.»

«İŞini bitirdikten sonra o Zenci neye benzedi?»

«O beni dövdü Bay Gilmer?»

«Ama yine de cezalandırıldın değil mi?»

Atticus başını kaldırdı. «Bu kayıtlarda var sayın Yargıç» dedi. Sesi yorgun çıkıyordu.

Yargıç Taylor aynı derecede bezgin bir sesle: «Tanık yine de yanıtlasın,» dedi.

«Evet efendim. Otuz gün yedim.»

Bay Gilmer'in davranış suçundan otuz gün yiyen birinin, Bayan Mayella'dan da yararlanmayı düşünmüş olabileceğini söylemeye çabaladığını biliyordum. Bu tür bağlantılar savunmasını g clendirdi.

«Robinson, anladığım kadarı ile tek elinde odun kırmayı, dolap parçalamayı becerebiliyorsun.»

«Sanırım efendim.»

«Bir kadının boğazını sıkıp yere devirmeye de gücün yeter mi?»

«Bunu hiç yapmadım efendim.»

«Ama gücün yeter değil mi?»

«Sanırım bayım.»

«Uzun süredir onda gözün vardı değil mi oğlum?»

«Hayır. Ona bakmadım efendim.»

«O zaman onun için bu kadar iş yaptığına bakılırsa çok kibar biri olmalısın.»

«Yalnızca yardımcı olmaya çalıştım.»

«Çok iyi yüreklisin. Evde de işlerin vardı, değil mi?»

«Evet bayım.»

«Neden onları yapmadın?»

«Onları da yapardım.»

«Çok meşgul olmalısın. Neden?»

«Neden ne bayım?»

«Neden ona yardımcı olmaya bu kadar istekliydin?»

Tom Robinson durakladı. Yanıt arıyordu. «Dediğim gibi, yardım edecek kimsesi yoktu.»

«Evde Bay Ewell ve yedi kardeşi varken mi?»

«Onlar hiç yardım etmezlerdi...»

«Bütün bu işleri iyilik olsun diye mi yaptın?»

«Yardım etmeye çalıştığımı söyledim.»

Bay Gilmer jüriye baktı.«Çok iyi bir gençsin. Bir kuruş almadan mı yaptın?»

«Evet ona çok acırdım. Ötekilerden daha fazla..»

«Ona acırdın. Sen ona acırdın ha!» Bay Gilmer'in sesi perde perde tavana yükseldi.

Tanık hatasını anlamıştı ama olan da olmuştu. Aşağıdakilerden hiçbiri Tom Robinson'un söylediklerini beğenmemişti. Gilmer etkiyi artırmak için sustu.

«Kasım'ın 21'inde her zamanki gibi eve gittin. O da senden içeri girip dolabı parçalamanı istedi.»

«Evet efendim.»

«Eve girdiğini inkâr etmiyorsun, değil mi?»

«Hayır efendim. Bana içerde yapılacak iş ve de...»

«Dolabı kır dediğini söylüyor... Doğru mu?»

«Hayır efendim.»

«Yani yalan mı söylüyorsun?»

Atticus ayağa fırlamıştı ama Robinson onu beklemedi.

«Yalan söylüyor demiyorum. Yanlış anımsıyor diyorum.»

Bundan sonra gelen on soruya da tanığın verdiği yanıtlar hep aynıydı. Bayan Mayella olayları yanlış anımsıyordu.

«Bay Ewell seni kovalamadı mı?»

«Hayır. Sanmıyorum.»

«Sanmıyorum ne demek?»

«Beni kovalamasını beklemeden kaçtım.»

«Bu konuda çok açık yüreklisin oğlum. Neden apar topar kaçtın öyle?»

«Korkmuştum bayım.»

«Vicdanın temiz idiyse neden kaçasın?»

«Önce de söyledim. Böyle bir tuzağa düşmek bir Zenci için çok tehlikelidir.»

«Tuzağa düşmemiştin ki. Bayan Ewell'a karşı koyduğunu söyledin. Canını acıtacağını mı sandın da tabana kuvvet kaçtın?»

«Hayır. Şimdi bulunduğum duruma düşmekten korktum.»

«Tutuklanmaktan, yaptıklarının yargılanmasından mı korktun?»

«Hayır. Yapmadıklarımın yargılanmasından korktum.»

«Küstahlaşma!»

«Amacım o değildi efendim.»

Bay Gilmer'in sorularından ancak bu kadarını dinleyebildim. Dill'i nedense bir ağlama krizi tutmuştu. Jem de onu dışarı çıkarmak istiyordu. Başlangıçta için için ağlıyordu ama sonunda hıçkırırçasına ağlamaya başladı. Jem gitmezsem zor kullanacağını söyledi. Peder Sykes de 'gitsen iyi olur' deyince gittim. İyi gibiydi ama sanırım evden kaçmasının etkisinden henüz sıyrılamamıştı. Merdivenlerin altına varınca «Kendini iyi hissetmiyor musun?» diye sordum. Dill kendini toparlamaya çalıştı. Bay Link Deas'ın en üst basamakta yapayalnız durduğunu gördük. Yanından geçerken «Neler oluyor Scout?» dedi.

«Pek bir şey yok,» dedim. «Dill biraz hasta da... Gel ağaçların altına gidelim. Sıcak dokundu sana.»

En iri çınarı seçip altına oturduk.

«Ona dayanamadım!»

«Kime? Tom'a mı?»

«Bay Gilmer'e. Öyle iğrenç konuştuğu için.»

«Dill bu onun işi. Savcılar olmasa savunma avukatlar da olmazdı.»

Dill göğüs geçirdi. «Biliyorum Scout. Söyleyiş biçimi beni hasta etti işte. Hasta!»

«Öyle yapması gerek Dill. Soruşturma...»

«Ama onu sorguya çekerken öyle konuşmadı.»

«O kendi tanığı, Dill.»

«İyi de Bay Finch Bay Ewell'la Mayella'ya soru sorarken öyle yapmadı. Oğlum deyişi, alaylı sesi, her yanıtta jüriye bakması...»

«Aman Dill, eninde sonunda alt tarafı bir Zenci o.»

«Benim için farketmez. Doğru değil. Onlara böyle davranmak doğru olamaz. Kimsenin öyle konuşmaya hakkı yok. Benim midemi bulandırdı.»

«Bay Gilmer'in yöntemi bu. Hep böyle yapar. Kimseye iyi davrandığını görmedim. Bugün yaptıkları, yapabileceklerinin yarısı bile değil. Hepsi öyle yapar...»

«Bay Finch öyle yapmıyor ama.»

«O örnek olamaz. O...» Bayan Maudie Atkinson'un bir sözünü anımsamaya çabalıyordum. Buldum! «Baban sokakta ne ise duruşma salonunda da odur.»

«Onu demek istemedim,» dedi Dill.

Ne demek istediğini biliyorum dedi bir ses. Sesin ağaçtan geldiğini sandık ama Bay Doluhus Raymond'un sesiydi. Ağacın öte yanından kafasını uzattı. «Derin kalın değilse, bu işler adamı hasta ediyor, değil mi?»

YIRMİNCİ BÖLÜM

«Dolan da gel oğlum. Mideni düzeltecek bir şey var bende.»

Bay Dolphus Raymond karanlık bir adam olduğu için çağrısına uyma konusunda isteksizdim ama Dill'in peşinden gittim. İçimden bir ses Bay Raymond'la ahbap olmamızdan Atticus'un hoşlanmayacağını söylüyordu. Alexandra Hala'mın hoşlanmayacağı ise kesindi.

«Al bakalım,» diyerek kese kâğıdını Dill'e uzattı; «Bir fırt çek. Seni rahatlatır.»

Dill kamışları emdi, sırttı. Uzun uzun çekti.

«Dill, dikkat et!» diye uyardım.

Dill kamışları bırakıp sırttı. «Scout bu yalnızca kola.»

Çimende yatmakta olan Bay Raymond doğruldu. «Kimseye söylemezsiniz değil mi? Ünüm yok olur sonra.»

«Yani o kese kâğıdından içtiğiniz yalnızca kola mı? Bildiğimiz kola mı?»

«Ev-vet efendim...» Bay Raymond'un kokusu hoşuma gitmişti. Kösele at ve pamuk tohumu kokuyordu. Bildiğim tek İngiliz binici çizmeleri de onunkilerdi.

«Çoğu kez yalnızca onu içerim!»

«Yani şey... İçermiş taklidi mi yapıyorsunuz?»

Bay Raymond kıkırdadı. Hiç de alınmışa benzemiyordu. Bir kez daha sormayı denedim:

«Niçin böyle yapıyorsunuz?»

«Niçin? Ah, evet. Neden içiyormuş gibi yapıyorum? Basit. Kimileri yaşam biçimimi beğenmiyor. Canları cehenneme diyebilirim. Beğenmiyorlarsa bana vız gelir. Vız gelir diyorum ama canları cehenneme diyemem. Anladın mı?»

Dill'le bir ağızdan, «Hayır,» dedik.

«Onlara bir neden göstermeye çalışıyorum. İnsanlar bir açıklama buldular mı rahatlarlar. Kasabaya indiğimde azıcık yalpaladım mı, arada bir bu kese kâğıdından içtim mi, 'içki onu böyle yapıyor' diyorlar. 'Ne yapsın, elinde değil, içkinin tutsağı olmuş' diyorlar.»

«Bu dürüstçe bir davranış değil Bay Raymond. Olduğundan kötü görünmek...» dedim.

«Dürüst değilim ama insanlara yardımcı oluyorum. Aramızda kalsın Bayan Finch ama ben pek içki içmem. Ama onlar da isteyerek böyle olduğumu anlayamazlar.»

Melez çocukları olan ve her şeyin vız geldiği bu günahkar adamı dinlememem gerektiğini biliyordum, ama pek de hoş konuşuyordu. Kendine karşı sahtekârca davranan biriyle ilk

kez karşılaşıyordum. İyi de, bu sırrı neden bizle paylaşmıştı? Ona sordum.

«Çünkü sizler çocuksunuz ve bu nedenle anlayabilirsiniz. Bir de onun ağladığını duydum.» Başıyla Dill'i gösterdi. «İçgüdüleri henüz yok olmamış. Biraz büyüsün, ne ağlar ne hastalanır. Bekle biraz büyüsün. İşlerin yanlış olduğunun az biraz farkına varır belki, ama ağlamaz.»

«Ne için ağlamam Bay Raymond?»

«İnsanların insanlara çektirdiklerine ağlamazsın. Onların da insan olduklarını akıllarına getirmeyen beyazların siyahlara çektirdiklerine ağlamazsın.»

«Atticus bir Zenciye yapacağın haksızlık bir beyaza yapacağından on kat beterdir der,» dedim. «Yapabileceğin en kötü şeydir,» der.»

«Bayan Jean Louise, babanız sıradan biri değil. Bunu anlamanız için yıllar gerek. Dünyayı yeterince tanımıyorsunuz henüz. Bu kasabayı bile görmediniz. Ama görmek isterseniz duruşma salonuna bir adım atmak yeterli.»

Bay Gilmer'in sorularını kaçırdığımızı o an farkettilim. Güneşe baktım: Dükkanların gerisinde gözden kayboluyordu. İki ateş arasında kalmıştım. Bay Raymond mu yoksa duruşma salonu mu? «Yürü Dill,» dedim. «İyi misin?»

«Evet. Tanıştığımıza sevindim Bay Raymond. İçki için teşekkürler. Çok iyi geldi.»

Koşa koşa adliye'ye gittik, balkona tırmandık. Peder Sykes koltuklarımızı tutmuştu. Yargıç Taylor'ın purosunu ufalmıştı. Bay Gilmer Yazman'la yarış edercesine not alıyordu. «Hay Allah, kaçırdık,» dedim.

Atticus jüri'ye yönelik konuşmasının yarısına gelmişti. Çantasından birtakım kâğıtlar çıkarmış olmalıydı ki, masanın üzeri kalabalıktı. Tom Robinson kâğıtların kenarlarıyla oynuyordu.

«... doğrulayıcı kanıt eksikliğinden, ömür boyu hapisle yargılanan bu insan...»

Jem'i dürttüm: «Başlayalı ne kadar oldu?»

«Kanıtları gözden geçirdi. Kazanacağız Scout. Yitirmemiz olanaksız. Beş dakikadır konuşuyor. Durumu tüm çıplaklığıyla ortaya koydu. Sen bile anlardın,» dedi Jem.

«Bay Gilmer...»

«Hişşt! Yeni bir şey söylemedi. Sus artık.»

Olanları izlemeye koyuldum. Atticus rahat konuşuyordu, mektup yazdırırken yaptığı gibi sesi uzaktan geliyordu. Jürinin önünde yavaşça bir ileri bir geri yürüyordu. Jüridekiler de onu dikkatle izler görünüyorlardı. Onlara kükremediği için de Atticus'u beğeni ile izliyorlardı.

Atticus durdu ve her zaman yapmadığı bir şey yaptı. Saati ve kösteğini çıkarıp masaya koydu. Yargıç'ın izniyle kuşkusuz. Ne özel yaşamında ne toplum içinde yapmadığı bir şeyi

yapıyordu. Yeleğini çözdü, gömleğinin üst düğmesini açtı, kravatını gevşetti ve ceketini çıkarttı. Oysa yatacağı zamana dek üstünü çıkarmazdı. Bu haliyle, Jem'le bana, sanki cırılçıplak soyunmuş gibi geldi. Dehşet içinde bakıştık.

Atticus elini cebine attı, jüriye dönerken altın yaka iğnesi ile kaleminin parıldadığını gördüm.

«Baylar,» dedi. «Kısa keseceğim. Kalan zamanımı davanın temelde çok basit olduğunu anımsatmakla geçireceğim. Dava iki tanığın ifadesine dayanıyor. Sorgulama sırasında sözler ne kanıtlandı, ne de yalanlandı. Yalnızca sanık tarafından karşı çıkıldı. Sanık suçlu değil ama bu salonda biri suçlu. Savcının tanığına gerçekten acıyorum. Ama bu duygum suçsuz birinin yaşamını tehlikeye atacak boyutta değil. O ise suçluluk duygusunu örtbas etmek için bunu yapıyor. Suçluluk duygusu baylar. Çünkü onu harekete geçiren bu. Suç işlemedi. Yalnızca bu toplumun uzun süredir benimsediği bir töreye karşı geldi. Öyle bir töre ki buna karşı gelen toplum dışı bırakılır. Acımasız bir yoksulluğun ve bilgisizliğin kurbanı o. Ama ona acıyamam. O bir beyaz çünkü. Yaptığının bilincindeydi. İstekleri daha ağır bastığı için töreyi kulak ardı etti. Ardından yaptıkları ise hepimizin şu veya bu zamanda yapmış olduğumuz bir şey. Sonra da her çocuğun yaptığını yaptım. Suç kanıtlarını yok etmek istedi. Bu kez çaldığı oyuncağı toprağa gömen bir çocuk değildi o. Kurbanını göz önünden uzaklaştırmak istedi. Buradan dünyasından gitmeliydi. Suç kanıtlarını yok etmeliydi. Neydi bu kanıt? Tom Robinson: Bir insan. Tom Robinson'u uzaklaştırmalıydı. Tom ona yaptıklarını anımsatıyordu. Ne yapmıştı? Beyazdı ve bir zenciyi baştan çıkarmaya kalkmıştı. Bu toplumun ağzına

bile alamayacağı bir şey yapmıştı. Siyah bir insanı öpmüştü. Yaşlı, beyaz bir amcayı değil de güçlü, kuvvetli genç bir Zenci erkeği. Töre olay sırasında vız geliyordu ama sonradan yakasına yapıştı. Babası onu gördü. Sanık babanın sözlerini aktardı. Baba ne yaptı? Kesin bilmiyoruz ama Mayella'nın bu işi sol eliyle yapan biri tarafından fena şekilde dövüldüğünü gösteren kanıtlar var. Bay Ewell'ın yaptıklarının bir bölümünü biliyoruz. Her Tanrı korkusu olan, saygı değer beyazın yapacağı gibi davacı oldu ve dilekçenin altına da adını sol eliyle yazdı. Tom Robinson da karşınızda tek eliyle oturuyor, sağ eliyle. İki beyazın sözlerine karşı elimizde ne var? Sessiz, terbiyeli, alçak gönüllü, beyaz bir kadına acımak cüretini gösteren bir zencinin sözü. Davranış ve görünümelerini yinelemek istemiyorum. Sizler de gördünüz. Savcının tanıkları -Şerifin dışında- ifadelerini güven içinde verdiler. İfadelerinden kuşku duyulacağından, onlara inanılmayacağından yana kaygıları yoktu. Çünkü temelde hepsi, tüm Zenciler yalan söyler, bütün Zenciler ahlaksızdır, bütün zencilerin gözleri beyaz kadınlardadır görüşlerinden hareket ederek karar vereceğinize inanıyorlardı. Bunlar ancak basit insanların düşünceleri olabilir. Bunların Tom Robinson'un derisinin rengi kadar kara düşünceler olduğunu söylememe gerek yok. Doğruyu siz de biliyorsunuz: Zencilerin kimisi yalan söyler, kimisi ahlâksızdır, kimisinin gözü de siyah olsun beyaz olsun tüm kadınlardadır. Bunlar tüm insanlar için geçerlidir. Bir ırka yansıtılamaz. Bu salonda yalan söylememiş hiç kimse yoktur, ahlâksızlık yapmamış kimse yoktur, bir kadına istekle bakmamış kimse yoktur.»

«Atticus sustu ve mendilini çıkardı. Gözlüklerini sildi. Babamızın terlediğini ilk kez görüyorduk. Yüzü hiç

terlemeyen adamlardandı, ama Şimdi pırıl pırıl parlıyordu.

«Son bir söz daha baylar. Thomas Jefferson tüm insanların eşit yaratıldıklarını söylemiş. Washington'dakiler bu sözü kafamıza vurup dururlar. Şu 1935 yılında kimileri bu sözü her durum için geçerli kılmaya çabalamaktadırlar. Bunun en gülünç örneğini de akıllılarla geri zeklileri ve tembelleri yarıŐtıran öğretmenlerimiz vermekteler. İnsanlar eşit yaratılmadıkları içindir ki bir sürü ocuk aşağılık duygularıyla kıvranmaktadır. Biz, söylediklerinin Idu anlamda bir eŐitlik olmadığını biliyoruz. Kimileri ötekilerden akıllıdır. Kimileri daha fazla olanakla doğar. Kimi erkekler çok para yapar, kimi kadınlar daha iyi kek piŐirir. Yine diğerleri çoğu normal insanın dŐleyemeyeeđi kadar yeteneklidir. Ama bu ülkede herkesin eşit yaratıldığı ilkesine dayalı bir Şey var. Bu yle bir kurum ki zğrt biriyle Rockefeller'i eşit, gerizeklı ile Einstein'ı eşit, kara cahille rektörü eşit kılar. Bu kurum yargı organıdır baylar. Yüksek Mahkeme'den tutun da en gösterişsiz kasaba mahkemesine kadar eŐitlik esastır. İnsan yapısı tüm kurumlar gibi, bütün mahkemelerin de yanılığları olabilir, ama yine de ülkemizde eŐitliđi yargı organları sağlar ve yargı organının önünde herkes eŐittir. Mahkemelerimizin ve jüri sisteminin güvenilirliğine kr krne inanacak kadar idealist değilim. Bunlar birer ideal değil birlikte yaŐadıđımız gerçeklerdir. Mahkeme, karŐımda oturan jüri üyelerinden daha iyi değildir. Mahkemeye de jüri kadar güvenilir. Jüriye de onu oluŐıturan kişiler kadar. Duyduklarınızı duygusallığa kapılmadan değerlendireeğinize ve kararınızda sanığı ailesine bađıŐlayacađınıza inanıyorum. Tanrı adına görevinizi yapın.»

Atticus'un sesi azaldı ve jüriye sırtını dönerken söylediklerini yakalayamadım. Mahkemedен çok kendine söylemişti sanırım. Jem'i dürttüm: «Ne dedi?»

«Tanrı adına ona inanın dedi sanırım.»

Dill uzanıp Jem'in kolunu çekti. «Şuraya bak!»

Parmağını izlediğimizde içimiz tılandı. Calpurnia salonun ortasında Atticus'a doğru ilerliyordu.

YİRMİ BİRİNCİ BÖLÜM

Calpurnia parmaklıklara varınca durdu. Çekiniyordu. Yargıç Taylor'un dikkatini çekmeye çalıştı. Temiz bir önlük giymişti. Elinde de bir zarf tutuyordu.

Yargıç Taylor onu gördü: «Calpurnia'sınız değil mi?»

«Evet efendim. Şu notu Bay Finch'e geçirebilir miyim. Şeyle, davayla ilgili değil.»

Yargıç Taylor başını peki anlamında öne eğince Atticus zarfı aldı. Açtı, okudu ve, «Yargıç, not kızkardeşimden. Çocuklarımın öğleden beri kayıp olduklarını söylüyor. Acaba... ben...»

«Onların nerede olduklarını biliyorum, Atticus. «Konuşan Bay Underwood'du. «Siyahların balkonundalar. Tam tamına 3.18'den beri'de oradalar.»

Babam dönüp bize baktı. «Jem inin aşağı!» Sonra da Yargıca bir şeyler fısıldadı. Atticus'la Calpurnia bizi aşağıda karşıladılar. Calpurnia kızgın. Atticus ise bitkin görünüyordu.

Jem ise heyecandan yerinde duramıyordu. «Kazandık, değil mi?»

«Hiçbir fikrim yok. Şimdi Calpurnia ile eve gidip yemeğinizi yiyin ve evde kalın.»

Jem yalvarmaya başladı:

«Atticus n'olur bırak da geri gelelim. N'olur kararı duyalım. Lütfen. N'olur!»

«Jüri hemen çıkabilir, bilemeyiz...» Atticus yumuşamıştı. «Pekâlâ, madem bu kadarını dinlediniz geri kalanını da duyun bari. Yemeğinizi yiyip gelin. Yavaş yürüyün. Kaçırmazsınız. Hoş, bana kalırsa siz dönmeden çıkarlar.»

«O kadar mı çabuk salıverirler onu?» diye sordu Jem. Atticus yanıtlamak ister gibi ağzını açtı, sonra da vazgeçti. Bizi bırakıp gitti.

Peder Sykes'in koltuklarımızı tutması için dua ettim ama jüri kalkınca çoğu insan dışarı çıkmıştı. Evden yemek getirmediyseler bu gece büfe, O.K. Gazinosu ve otel yağmalanacak demekti.

Calpurnia bizi eve götürdü. «Derinizi yüzmeli sizin! O konuşmaları dinlemek ha! Ne akıl! Bay Jem küçük kızkardeşinizi o davaya nasıl götürürsünüz? Öğrenince halanıza felç gelecek. Çocukların hiç duymaması...»

Sokak lambaları yanmıştı. Lambaların altından geçerken Cal'in kızgın profilini görüyorduk. Habire konuşup duruyordu.

«Bay Jem ben de sizi akıllı sanırdım. O sizin kardeşiniz. Ne iş! Kendinizden utanmalısınız, hiç mi düşünemiyorsunuz...»

Mutluluktan sarhoş gibiydim. Bir sürü şey olmuştu. Her şeyi kafamda yerli yerine koymam yıllarımı alacaktı ve şimdi de Calpurnia gözünün bebeği Jem'i paçavraya çeviriyordu. Geceyle daha neler, ne güzellikler gelecekti acaba?»

jem gülüyordu. «Olup biteni anlatayım mı Cal?»

«Kapa çeneni! Utancından yere girmen gerekirken gülüyorsun.» Calpurnia bir sürü tehdit savurdu. Her zamanki tehdidiyle de konuşmayı noktaladı: «Bay Finch derinizi yüzmezse o işi ben yapacağım!»

Jem sırta sırta içeri girdi. Dill'i de yemeğe çağırmamıza izin çıkmıştı. «Git Bayan Rachel'a nerede olduğunu haber ver Sizi araya araya aklını yitirdi. Dua et de sabah ilk işi seni Meridian'a postalamak olmasın.»

Halam yaptıklarımızı öğrenince neredeyse baygınlık geçiriyordu. Atticus'un geri dönmemize izin verdiğini duyunca çok kırıldı. Yemek boyunca da tek bir söz söylemedi. Calpurnia adeta hınç alır gibi hizmet ediyordu. Süt koydu, patates salatası ve et verdi; sık sık da 'kendinizden utanmalısınız!' deyip duruyordu. Son buyruğu ise yavaş yiyin oldu.

Peder Sykes yerlerimizi tutmuştu. Bir saattir yoktuk. Şaşırmiştık, ama duruşma salonunu bıraktığımız gibi bulduğumuz için daha da şaşırдық. Jürinin yeri boştu. Sanık yoktu. Yargıç yoktu, ama yerlerimizi alırken çıkageldiler.

«Kimse kıpırdamamış,» dedi Jem.

Peder Sykes, «Siz gittikten sonra azıcık hareket oldu. Erkekler yiyecek alıp geldiler. Kadınlar çocuklarını doyurdu.»

«Ne kadar zamandır içerdeler?»

«Yarım saat kadar oldu. Bay Finch ve Bay Gilmer biraz daha konuştular. Sonra da Yargıç jüriyi göreve çağırdı.»

«Nasıldı?»

«Ne? Ha, iyiydi. Şikâyetçi değilim. Tarafsız davrandı. Şuna inanıyorsanız şöyle, buna inanıyorsanız böyle karar verin dedi- Ağırlığını biraz bizden yana koyuyor gibi geldi bana.»
Peder Sykes başını kaşdı.

«Ağırlığını koymaması gerek Peder, ama korkmayın, kazandık.» dedi Jem. «Bunları duyduktan sonra her jürinin...»

«O kadar emin olmayın Bay Jem. Beyaza karşı siyahtan yana çıkan hiçbir jüri görmedim...» Jem, Peder'e karşı çıktı; Jem'in tecavüzle ilgili yasaları yeniden gözden geçirişini dinlemek zorunda kaldık. Gönül rızasıyla olduysa tecavüz sayılmazdı. Alabama için yaş sınırı 18'di. Mayella ise 19'du. Bağırması çağırması gerekiyordu. 18'in altında ise bağırıp çağırmadan da adamı ipe gönderebilirdin.

«Bay Jem, küçük hanımların kulaklarına uygun düşmez bunlar.»

«Neden söz ettiğimizi anlamaz ki! Scout, bunlar büyük işi değil mi?»

«Hiç bile. Kelimesi kelimesine anlıyorum.» Sesim inandırıcı olmalıydı ki Jem konuyu kapattı.

«Saat kaç Peder?»

«Sekize geliyor.» Aşağı bakınca elleri ceplerinde dolaşan Atticus'u gördüm. Pencereleeri dolaştı. Jürinin önündeki parmaklıklar boyunca gezindi. Tahtında oturan Yargıç'a baktı ve yerine döndü. Bakışlarını yakalayıp el salladım. Başını eğerek selamımı aldı ve turunu sürdürdü. Bay Gilmer pencerelerin önünde durmuş, Bay Underwood'la konuşuyordu. Duruşma muhabiri Bert ise birbiri ardından sigara içiyordu. Ayaklarını da masaya uzatmıştı. Davranışları normal olanlar da yalnızca bu görevlilerdi. Tıklım tıklım dolu bir duruşma salonunun böylesine sessiz oluşuna ilk kez tanık oluyordum. Arada bir ya bir bebek ağlıyor ya da bir çocuk dolaşıyordu. Yetişkinler kilisede gibiydiler. Balkondaki Zenciler ise İncil'de sözü edilen o ilahi sabırla oturuyorlardı.

Eski saat titreye sarsıla çalmaya başladı. Kemikleri sarsan, sekiz sağır edici vuruş...

On bir kez vurduğunda ise tümüyle uyuşmuştuk. Uykuyla savaşmaktan yorgun düşmüştüm. Peder Sykes'in koluna, omuzuna dayanıp dalmıştım. Sıçrayıp ayık kalmaya çabaladım. Kafaları saydım: Aşağıda on altı kel, on dört kızıl saçlı, kahverengiden siyaha kadar çeşitli renklerde kırk tane saçlı kafa vardı. Jem'in söylediği bir şey aklıma geldi. Demişti ki yeterince insan, stadyum dolusu belki de, eğer düşüncelerini bir şey üzerine yoğunlaştırırlarsa düşündükleri olurmuş. Herkesten Tom Robinson'un serbest bırakılmasını

düşünmelerini istemeyi aklımdan geçirdim ama eğer hepsi benim kadar yorgunsa hiç işe yaramazdı.

Dill, kafası Jem'in omuzunda uyuyordu. Jem sessizdi.

«Çok uzun sürmedi mi?»

«Hem de nasıl!» dedi mutlulukla.

«Neşene bakılırsa beş dakika olmuş sanırlar.»

Jem'in kaşları kalktı. «Anlamadığın şeyler var,» dedi.

Bu lafa karşı çıkacak gücüm yoktu. Yeterince uyanıktım sanırım, çünkü duygularımın bilincindeydi. Geçen kış olduğu gibi titremeye başladım. Oysa hava çok sıcaktı. Titremem salonu o soğuk Şubat günü gibi yapmıştı. O sabah bülbüller susmuştu. Bayan Maudie'nin yeni evinde çalışan marangozlar çekiçlerini susturmuşlardı. Çevredeki evlerin kapıları Radley'lerin evininki kadar sıkı sıkıya kapanmıştı. Bomboş duran bir sokak ve insanlar tıklım tıklım dolu bir duruşma salonu... Bu sıcak yaz gecesinin o soğuk kış sabahından hiç farkı yoktu. Atticus'la konuşan Bay Heck Tate deri ceketini ile oduncu çizmelerini giyse de olurdu. Sanki Atticus dolaşmasına son vermiş, ayağını iskemleye dayamış ve Tate'ın söylediklerini dinliyormuş gibiydi. Bir yandan da bacağını sıvazlıyordu. Bay Tate'in, «Alın onu götürün Bay Finch,» demesini bekliyordum.

Ama Bay Tate buyurucu bir sesle, «Herkes sussun, duruşma başlıyor!» dedi. Düşen kafalar doğruldu. Bay Tate gidip Tom Robinson'u getirdi. Yargıç Taylor uyanmıştı ve jürinin

oturduğu yere bakıyordu. Bundan sonrası düş gibi gelip geçti. Jüri üyelerinin su altında yüzermişçesine yerlerine döndüklerini gördüm. Taylor'un sesinin çok uzaktan geldiğini duydum. Yalnızca bir avukatın çocuğunun görebileceği, görmek için çabalayacağı şeyler gördüm. Sanki Atticus sokağa çıkıyor, tüfeğini omuzluyor ve tetiği çekiyordu. Bütün bunlar olurken de namluda mermi olmadığını biliyordunuz.

Jüri suçlu bulduğu sanığın yüzüne hiç bakmazdı. İçeri girerken hiçbiri Tom'a bakmadı. Mübaşir, Bay Tate'e bir kâğıt uzattı. Tate Yazman'a, Yazman da Yargıç'a geçirdi. Gözlerimi kapadım Yargıç jüri suçlu... Jem'e baktım. Elleri balkon kenarını sıkmaktan bembeyaz olmuştu. Her 'suçlu' sözcüğü sırtına saplanıyormuşçasına sarsılıyordu.

Yargıç Taylor bir şeyler söylüyordu. Tokmak elindeydi ama kullanmıyordu. Atticus kâğıtları çantasına tıktığını gördüm. Çantasını kapadı. Gazeteciye bir şeyler söyledi. Bay Gilmer'i selamladı ve Tom'un omuzuna elini koydu. Kulağına birşeyler fısıldadı. Ceketini alıp omuzuna geçirdi ama her zaman çıktığı yerden çıkmadı. Dinleyicilerin arasından geçip ön kapıdan çıktı. Başını izledim. Hiç yukarı bakmadı.

Birileri beni itekliyordu ama aşağıdakilerden ve Atticus'dan gözlerimi alamıyordum.

«Bayan Jean Louise...»

Baktım. Hepsi ayaktaydı. Karşıdakiler de ayağa kalkıyorlardı. Peder Sykes'ın sesi de Yargıç'ınki kadar derinden geliyordu.

«Bayan Jean Louise, ayağa kalkın, babanız geçiyor,» dedi.

YİRMİ İKİNCİ BÖLÜM

Ağlama sırası Jem'deydi. Mutlu bir kalabalığın içinden geçerken yüzünden kızgınlık yaşları süzülüyordu. 'Haksızlık bu' diyordu. Atticus'u meydanın köşesinde bulduk. Sokak lambasının altında, hiçbir şey olmamışçasına duruyordu. Yeleğini iliklemiş, yakasını ve kravatını düzeltmişti. Saatinin kösteği parıldıyordu. Her zamanki gibi de sakindi.

«Doğru değil bu Atticus,» dedi Jem.

«Evet oğlum, doğru değil!»

Eve yürüdük. Alexandra Hala'm bizi bekliyordu. Sabahlığı üzerindeydi. Korsenin içinde olduğuna yemin edebilirdim.

«Üzgünüm kardeşim,» dedi.

Atticus'a kardeşim dediğini hiç duymamıştım. Jem'e baktım ama o dinlemiyordu. Bir Atticus'a bir yere bakıyordu. Tom

Robinson'un hüküm giymesinden onu mu sorumlu tutuyordu acaba?

Halam, «Bu iyi mi?» diye sordu, Jem'i göstererek.

«Olacak,» dedi Atticus. «Ona pek ağır geldi. İçini çekti. «Ben yatıyorum. Sabaha kalkamazsam beni uyandırmayın.»

«Onun burada yargılanması pek akıllıca...»

«Burası onun evi Alexandra. Onlar için her şeyi zorlaştırdık. Hiç değilse zorluklarla yaşamayı öğrensinler.»

«Yine de mahkemeye gidip boğazlarına kadar bu zorluklara batmak zorunda değiller.»

«Misyoner çayları ne denli Maycomb töresiye bu da öyle.»

«Atticus...» Alexandra Hala'mın gözleri kaygılıydı, «böyle kırgınlık duyacak son insan sen olursun sanırdım.»

«Kırgın değilim Alexandra. Yorgunum. Yatacağım.»

Jem yavaşça, «Atticus...» dedi.

«Ne var oğlum?»

«Bunu nasıl yaparlar. Nasıl?»

«Bilemem ama yaptılar. Önceden de yaptılar, bu gece de yaptılar ve bundan sonra da yapacaklar. Yaptıkları zaman da yalnızca çocuklar ağlayacak. İyi geceler. Sabah olunca herşey göze daha iyi görünür.»

Atticus yine güneşi kovaladı ve biz kalktığımızda onu Mobile Gazetesi'nin ardında bulduk. Jem'in yüzündeki anlam soracağı soruyu sormasına gerek bırakmadı.»

«Üzülme için erken,» dedi Atticus. «Daha işimiz bitmedi. Temyiz'e gideceğiz, bundan kuşkun olmasın. Tanrım! Calpurnia bunlar da ne?» «Tabağına bakıyordu.»

«Bu tavuğu Tom Robinson'un babası yolladı. Ben de pişirdim.»

«Almaktan kıvanç durduğumu ilet. Beyaz Saray'da bile kahvaltıda tavuk yemezler. Bunlar ne peki?»

«Çörek!» dedi Calpurnia. «Otel'den Estelle yolladı.»

Atticus şaşkın şaşkın ona baktı.

«Bence gelip mutfakta daha neler var bir görseniz, Bay Finch.»

Peşinden gittik. Mutfak masasında aileyi gömecek kadar yiyecek vardı. Tuzlama, domuz eti, domates, fasulye... Atticus bir kavanoz tuzlama paça bulunca sırtıttı: «Halanız bunları içerde yememe izin verir mi dersiniz?»

«Geldiğimde,» dedi Cal. «Hepsi arka basamaklardaydı. Yaptıklarınıza değer veriyorlar, Bay Finch. Şey... küstahlık olmuyor değil mi?»

Atticus'un gözleri doldu. Bir an konuşamadı.

«Onlara şükranlarımı ilet. Söyle onlara... söyle, bunu bir daha yapmasınlar. Zor günler geçiriyoruz...»

Mutfaktan çıktı. Halamdan izin istedi ve şapkasını giyip kasabaya gitti.

Dill'in ayak seslerini işittik. Cal, Atticus'un yarıda kalan kahvaltısını masada bıraktı. Dill lokmaların arasında Bayan

Rachel'in tepkisini aktarıyordu. Bayan Rachel'e bakılırsa durum açıktı: Atticus Finch gibi bir adam kafasını taş duvara vurmak istemişse, kafa onun kafasıydı. Tavuk budunu yutmakla meşgul olan Dill, «ona dersini verirdim ama bu sabah çok kötüydü,» diyordu. «Bütün gece beni merak etmiş. Şerifi aramış ama Şerif de duruşmadaymış.»

«Dill, ona haber vermeden bir yere gitmemelisin. Bu sınırlarını bozuyor,» dedi Jem.

Dill sabırla içini çekti. «Nereye gideceğimi bin kez söyledim. Kendi kendine kuruyor. O kadının her sabah içtiğinden kuşku yok. İki bardak dolusu içiyor. Gördüm.»

«Öyle konuşma,» dedi halam. «Bir çocuğun ağzına hiç yakışmıyor. Çok... ayıp.»

«Ayıp değil Bayan Alexandra. Gerçekler ayıp olamazlar, değil mi?»

«Senin söyleyiş tarzınla olurlar.»

Jem'in halama bakışları çakmak çakmaktı ama Dill'e, «Yürü gidelim. Kalanı yolda yersin,» dedi.

Verandaya çıktığımızda Bayan Stephanie Crawford olanları Bayan Maudie ile Bay Avery'e anlatıyordu. Bizi görüp konuşmaları sürdürdüler. Jem'in boğazından vahşi bir ses çıktı.

«Bir silahımın olmasını isterdim.»

«Yetişkinlerin bakışlarından nefret ediyorum,» dedi Dill.
«İnsan kendini suçlu hissediyor.»

Bayan Maudie, «Jem Finch, buraya gel!» dedi.

Jem homurdandı ve kendini salıncağa attı.

«Arkadayız!» dedi Dill.

Bayan Stephanie'nin burnu meraktan titriyordu. Bize duruşmaya gelme hakkını kim vermişti? Bizi görmemişti ama bütün kasabalılar Zencilerin yanında olduğumuzu konuşuyorlardı. Atticus bizi oraya belki 'şey' olur diye mi koymuştu? Orada olmak hepsiyle yani... 'şey' değil miydi? Scout her şeyi anlamış mıydı? Babamızın yenilgisine kızmamış mıydık?..

«Yeter» Bayan Maudie'nin sesi ölümcüldü. «Sabah sabah verandada laklak edecek halim yok. Sen ve arkadaşların pasta yerler mi diye çağırdım Jem Finch. Yapmak için saat beşte kalktım. Onun için yeriz deseniz iyi olur. İzinle Stephanie. İyi günler Bay Avery.»

Bayan Maudie'nin mutfak masasında bir büyük, iki küçük kek vardı. Üç küçük olmalıydı. Bildiğim Bayan Maudie Dill'i unutmuş olamazdı. Büyük kekten kesip Jem'e verince durumu anladık. Bu Bayan Maudie usulü aramızda değişen bir şey yok demeye geliyordu. Mutfak iskemlesine oturmuş, sessizce bizi izliyordu. Birden konuştu. «Üzülme Jem. Hiçbir şey görüldüğü kadar kötü değildir.»

Bayan Maudie bize uzun bir Şey anlatacaksa, ellerini dizlerine koyar, dişlerini takırdatırdı. Öyle yaptı. Biz de bekledik.

«Bu dũnyaya pisliklerimizi temizlemek için gelmiş insanlar olduğunu sŕylemek istiyorum. Babanız da onlardan biri.»

«Aah ah!» dedi Jem. «Evet.»

«Evet mevet değil kũuk bey!» dedi Bayan Maudie. Jem'in ses tonundaki yıldınlığı sezmiŐ gibiydi. «Ne dediğimi anlayacak yaşta değilsin.»

Jem yarım kekine bakıyordu. «Anladığım Şey Şu: Kozadaki tırtıl olmak gibi bir Şey bu,» dedi. «Sıcak bir yerde uyumuş olmak, sarılmış sarmalanmıŐ biri olmak. Moycomb'dakileri hep dũnyanın en iyileri olarak dũŐũnũrdũm. Hiç değilse Öyle gŕrũnũrlerdı.»

«Dũnyada en çok gũvencede olan insanlarız. Bizden gerçek Hıristiyanlar gibi davranmamız ender olarak istenir. Öyle durumlarda da Atticus gibilerini Öne sũreriz.»

Jem gũldũ. «Keşke başkaları da bŕyle dũŐũnũyor olsaydı.»

«Ne kadar çok insanın bŕyle dũŐũndũĐũnũ bilsen ŐaŐarsın!»

«Kimler?» Jem sesini yükseltmiŐti. «Bu kasabada kim çıkıp da Tom'a yardım etti sorarım, kim?»

«Zenci arkadaşları, bizler gibileri. Yargıç Taylor gibileri. Heck Tate. Tıkınmanı kes de bir dũŐũn. Yargıç'ın bu davayı

Atticus'a vermesi rastlantı mı sence? Yargıç'ın özel nedenleri olamaz mı?»

Bu hiç aklıma gelmemişti. Bu tür davalar hep Maxwell Grenn'e verilirdi. Baroya yeni kayıtlı çiçeği burnunda bir avukattı ve deneyim kazanması isteniyordu. Tom Robinson'un davası Maxwell Grenn'e gitmiş olmalıydı.

«Bunu bir düşün hele,» diyordu Bayan Maudie. «Rastlantı değildi. Dün gece verandada oturmuş bekliyordum. Gelmenizi bekledim... Bekledim ve beklerken de kazanamaz dedim, kazanamaz. Bu yörede bir jüriyi enine boyuna düşünmeye yöneltecek tek adam o. Dedim ki bu da bir adım... küçücük, ufacık bir adım ama bir adım işte.»

«İyi de... Tanrı korkusu olan avukatlar hiç Tanrısız jürilerin yerini doldurabilirler mi? Büyür büyümez...»

«Bu konuyu babanla konuşman gerek,» dedi Bayan Maudie.

Bayan Maudie'nin serin basamaklarından gün ışığına çıktık ve Bayan Stephanie ile Bayan Avery'nin hâlâ sokakta olduklarını gördük. Bayan Stephanie'nin evine doğru ilerlemişlerdi. Bayan Rachel da onlara katılmaya gidiyordu.

Dill «Büyüyünce palyaço olacağım,» dedi.

Jem ve ben bakakaldık.

«Evvvet! Palyaço. İnsanlara gülmenin dışında bir şey yapmıyorum. Onun için bir sirke girip katılana dek güleceğim.»

«Sen şaşırmışsın Dill,» dedi Jem. «Palyaçolar üzgündür. İnsanlar onlara güler.»

«İyi ya işte, ben de yeni bir tür palyaço olacağım. Sirkin ortasında durup insanlara güleceğim. Şunlara bak.» Komşularımızı gösteriyordu. «Hepsi birer cadı süpürgesine binmiş olmalıydılar. Rachel Teyzem hep öyle yapar.»

Bayan Stephanie ile Bayan Rachel deliler gibi el sallıyorlardı. Dill izlenimlerinde pek yanılmamış gibiydi. «Amaan,» dedi Jem. «Onları görmezlikten gelmek de ayıp olur.»

Ortalıkta kötü işler dönüyordu. Bay Avery'nin suratı hapşirmaktan kıpkırmızıydı. Öyle bir hapşırıyor ki neredeyse kaldırımından düşüyorduk. Bayan Stephanie heyecandan titriyordu. Bayan Rachel, Dill'i yakaladı:

«Çabuk arka bahçeye geçin ve orada kalın. Tehlike var!»

«Ne oldu?» diye sordum.

«Duymadınız mı? Sağır sultan bile duydu.» Tam o sırada Alexandra Hala'm kapıya gelip bizi çağırdıysa da duymamamız gereken duyduk bile. Anlatma onuru Bayan Stephanie'nindi. O sabah Bay Bob Ewell, Atitcus'u postanenin köşesinde durdurmuş, yüzüne tükürmüş ve öbür boyu uğraşması gerekse bile eninde sonunda onunla hesaplaşacağını söylemişti.

YİRMİ ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

«Keşke Bay Ewell tütün çiğnemiyor olsaydı.»

Atticus konuyla ilgili olarak yalnızca bu sözleri söylemişti. Bayan Stephanie'ye bakılırsa Atticus tam postaneden çıkıyormuş ki, Bay Ewell, önüne dikilip küfretmiş, tükürmüş, onu ölümlle tehdit etmiş. Bayan Stephanie, 'Atticus'un kılı kıpırdamadı' diyordu. Tam Jitney'in dükkânından dönerken olup biteni görmüştü. Kılı bile kıpırdamamış, Ewell'in o kötü sözlerini işitmişti. Hoş, vahşi atlar bile o sözleri ona yineletemezlerdi. Bay Ewell eski bir kabadayıydı. Atticus'un sessizliği onu iyice kızdırmıştı. «Seni gidi Zenci âşığı orospu çocuğu seni! Kavga etmeyeceksin, kendini pek beğeniyorsun, değil mi?» demişti. Atticus da, «Hayır, kendimi yaşlı hissediyorum,» demiş ve elini cebine sokup, yürümüş gitmişti. Bayan Stephanie, Atticus arada pek korkusuz oluyor doğrusu diyordu.

Jem ve ben bu öyküyü hiç de eğlendirici bulmadık.

«Yörenin en keskin nişancısıydı bir zamanlar,» dedim.

«Bu kez de...»

Jem, «O silah taşımaz Scout. Silahı bile yok,» dedi. «O gece hapishanenin önündeyken bile yoktu. Bir keresinde bana silah taşımak başkalarına vur emri çıkarmaktır demişti.»

«Bu farklı,» dedim. «Ödünç almasını söyleyebiliriz.»

Söyledik. O da, «Saçmalama!» dedi.

Jem, Atticus'un duygularını harekete geçirmenin yararlı olacağı kanısındaydı. Bay Ewell onu öldürecek olursa, bizde açlıktan ölürdük. Alexandra Hala tarafından yetiştirilirdik. Onun da ilk işi Calpurnia'yı kovmak olurdu. Jem, 'sen kendini yerden yere atarsan belki işe yarar' dedi. 'Hem kızsın, hem de küçük.' Bu da sökmedi.

Atticus, oradan oraya nasıl sürüklendiğimizi, yemek yemediğimizi, her zamanki yaptıklarımızı yapmadığımızı farkedince gerçekten ne denli korktuğumuzu kavramıştı. Bir gece yeni bir futbol dergisi ile Jem'in ilgisini çekmek istedi. Jem'in sayfaları hızlı hızlı çevirip, bir kenara fırlattığını görünce sordu: «Derdin ne evlat?»

Jem damdan düşercesine konuya girdi: «Bay Ewell.»

«N'olmuş Bay Ewell'a?»

«Hiçbir şey. Senin için korkuyoruz. Bir şeyler yapman gerek.»

Atticus güldü:

«Ne? Uzlaşayım mı?»

«Biri seni öldüreceğim diyorsa ciddi olmalı.»

«Söylediğinde ciddiymi. Jem, kendini bir an için onun yerine koy. Ondaki son saygınlık kırıntısını da ben yok ettim. Tepki göstermesi gerekiyordu. Yüzüme tükürüp tehditler savurması Mayella'yı bir fazla dayaktan kurtardı. Böyle olduğu için mutluyum. Hırsını birinden çıkarması gerekiyordu. Bir ev dolusu çocuktan çıkaracağına benden çıkarırsın... Anlıyor musun?»

Jem başını salladı.

Atticus tam, «Bob Ewell'dan korkacak bir şeyimiz yok. O içindeki nefreti o sabah kustu,» diyordu ki Alexandra Hala içeri girdi.

«Senin yerinde olsam bu denli emin olmam Atticus,» dedi. «Öyleleri kin bağlayınca ellerinden geleni ardına koymazlar. Böylelerinin ne mal olduklarını bilirsin.»

«Tanrı aşkına, Ewell bana ne yapabilir ki?»

«Kalleşçe bir şeyler. Kalleş olacağından hiç kuşkun olmasın.»

«Maycomb'da kimse kalleşçe iş çeviremez.»

O günden sonra pek korkmadık. Yaz eriyip gidiyordu. Bizde tadını çıkarmaya koyulduk. Atticus, Yüksek Mahkeme davayı incelemeyden önce Tom Robinson'a bir şey olmayacağına ilişkin güvence verdi. Tom Robinson'un özgürlüğüne kavuşması umudu bile vardı. Hiç değilse yeniden yargılanması söz konusuydu. Yetmiş kilometre ötede, Chester yöresindeki Enfield tutukevindeydi. Karısı ve çocuklarının onu görmesine izin var mı diye sordum ama Atticus yok dedi.

«Temyiz’de hakkını yitirirse ona ne olur?»

«Elektrikli iskemleyi boylar. Karar değişmezse tabii. Şimdiden üzülme Scout. Şansımız var.»

Jem kanapede ‘Mekanik’ dergisine bakıyordu. Başını kaldırdı. «Haksızlık bu! Suçlu da olsa kimseyi öldürmedi. Can almadı.»

«Alabama eyaletinde tecavüzün cezası ölümdür,» dedi Atticus.

«Evet ama jüri ona ölüm cezası vermek zorunda değildi. İsteseler yirmi yıl da verebilirlerdi.»

«Tom Robinson Zenci olduğu için bu taraflardaki hiçbir jüri 'suçlusun ama öyle çok suçlu sayılmazsın' diyemez. Sanık ya iskemleye gider ya evine.»

Jem başını sallıyordu. «Doğru olmadığını biliyorum ama yanlışa da parmak basamıyorum. Belkide tecavüzün cezası ölüm olmamalı.»

Atticus gazetesini yanındaki iskemleye bıraktı. Tecavüzle ilgili yasalarla kavgası olmadığını, ama yeterli kanıt olmadan ölüm cezası verilmesinden derin kaygı duyduğunu söyledi. Dinlediğimi görünce de sözlerini basitleştirmeye çalıştı. «Demek istiyorum ki birini ölüm cezasına çarptırmadan önce hiç değilse olayın görgü tanığı olması gerek. Birileri ben oradaydım ve tetiği çektiğini gördüm demeli!»

«Ama bir sürü insan yetersiz kanıtla asılmış...»

«Biliyorum. Çoğu da bunu hak etmişlerdir, ama görgü tanığı olmazsa hep kuşku vardır. ‘Acaba’ vardır. Yasalar belirgin kuşku diyor ama bence sanığın belli belirsiz kuşkuya bile hakkı var. Ne kadar olanak dışı görünse de suçsuz olma olasılığı hep vardır.»

«O zaman her şey jüriye bağlı. Jüri sistemini kaldırmak gerek.» Jem katıydı.

Atticus gülmemeye çalıştı ama beceremedi. «Çok sertsin evlat. Daha iyi bir çözüm yolu belki vardır. Yasayı değiştirebilirsin. Bu tür davalarda yargıçlar karar üzerinde söz sahibi olabilirler.»

«Öyleyse git Montgomery’ye yasayı değiştir.»

«Bunun ne kadar zor olduğunu bilemezsin. Değiştiğini göreceksin kadar yaşamayacağım. Sen gördüğünde ise yaşlı bir adam olacaksın.»

Jem için bu yeterli değildi. «Hayır efendim. Jürilerden kurtulmaları gerek. Suçsuzdu ve ona suçlu dediler.»

«Sen ve senin gibi on bir çocuk daha o jüride olsaydınız, şimdi Tom Robinson özgürdü. Şimdiye kadar yaşamında hiçbir şey düşünce tarzını kösteklemedi. Gündelik yaşamda onlar on iki sağduyulu adam. Ama sağduyuları ile aralarına bir şeylerin girdiğini gördüm. Hapishanenin önünde de izledin bunu. Çekip gittiklerinde sağduyuları yüzünden gitmediler. Biz oradayız diye gittiler. Bizim dünyamızda insanların akıllarını başlarından alan, isteseler de yansız kalamadıkları bir tek durum vardır. Mahkemelerimizde bir beyazın sözüne

karşı bir siyahın sözü konu olunca beyaz hep kazanır. Çirkin ama gerçek bu.»

«Yine de olayı açıklamaz,» dedi Jem. Yumruğunu dizine vuruyordu. «Hiç kimseyi o kanıtlarla cezalandıramazsın.»

«Sen yapamazsın ama onlar yapabilirler ve yaptılar da. Büyüdükçe böyle daha nice olaylar göreceksin. Renk ne olursa olsun yansız davranılması gereken mahkemede kişilerin saplantılarını, kinlerini oraya taşıdıklarını göreceksin. Yaşadığın her gün beyazların siyahları ezdiğini göreceksin. Şunu unutma: Kim ki siyahlara bunu yapar, kim olursa olsun -ne kadar zengin olursa olsun, ne iyi aileden gelirse gelsin- yine de pisliktir.» Atticus öylesine sakin konuşuyordu ki kullandığı son sözle irkildik. Baktığımda yüzünü kaygılı gördüm. «Bir siyahın bilgisizliğinden yararlanan aşağılık bir beyazdan daha mide bulandırıcı bir şey olamaz. Kendimizi kandırmamalıyız. Bir gün bunların faturasını ödeyeceğiz. Dilerim sizin zamanınızda olmaz.»

Jem başını kaşdı. Birden gözleri parladı. «Atticus neden senin gibiler, Bayan Maudie gibiler jüriye üye olamazlar? Maycomb'dan hiç kimseyi jüride göremezsın. Hep taşralılar gelir.»

Atticus sallanan iskemlesinde geriye dayandı. Nedendir bilemem, Jem'in söyledikleri onu mutlu etmişti. «Bunun ne zaman bilincine varacağını hep merak ediyordum,» dedi. «Bir sürü nedeni var. Birincisi Bayan Maudie görev alamaz, çünkü o bir kadın...»

«Yani Alabama’da kadınlar üyelik yapamazlar mı diyorsun?»
Kızgındı.

«Evet. Sanırım zayıf kadınları Tom’unki gibi davalardan korumak için. Bayan Dubose’u tekerlekli iskemlesiyle görev yaparken düşünebiliyorum. ‘John Taylor, öyle tak-tak vurmaktan vazgeç... şu adama soru soracağım.’ Belki de atalarımız haklıydı.»

«Bizim gibi insanların» diyordu Atticus, «payımıza düşen bu. Genelde layık olduğumuzu buluruz. Tuzu kuru Maycomb yurttaşlarınının bu işe gönlü yok. Üstelik korkuyorlar. Hem sonra...»

«Korkuyorlar mı? Neden?» diye sordu Jem.

«Örneğin... diyelim ki Link Deas’dan zarar karşılığı ödenecek cezayı saptaması isteniyor. Zarara neden olan olay da Bayan Rachel’in Bayan Maudie’yi arabasıyla ezmesi. Şimdi, Deas ikisini de müşteri olarak yitirmek istemez değil mi? Öyleyse Yargıç Taylor’a ‘dükkânda yerime bakacak kimse yok, gelemem’ der. Yargıç da ona izin verir. Deas da paçayı kurtarır.»

«İkisinin de ondan alışveriş etmeyeceğini düşündüren ne?» diye sordum.

Jem, «Bayan Rachel etmez. Bayan Maudie eder. Ama jüride oylar gizlidir Atticus,» dedi.

Babam kıkırdadı. «Daha bir fırın ekmek yemen gerek oğul. Jürinin oylarınının gizli olması gerekiyor. Jüride bulunmak bir

konuda karar verip, kişisel tutumunu açıkça ortaya koymak demek. İnsanlar bunu yapmayı sevmezler. Pek hoş olmayabilir.»

Jem, «Tom'un jürisi de kararı aceleye getirdi» diye mırıldandı.

Atticus'un parmakları saat cebine gitti. «Getirmedi,» dedi, «beni düşündüren de bu oldu. Belki de bu bir başlangıç. Karar almaları birkaç saat sürdü. Belki yine kaçınılmaz bir karar, ama önceleri yalnızca birkaç dakikalarını alırdı. Oysa bu kez...» Durup bize baktı: «Biri vardı bizden yana. Onu kandırmak zamanlarını aldı.»

«Kim?»

Atticus'un gözlen parladı. «Bana düşmez ama şu kadarını söyleyeyim. Old Sarum'lu dostalarımızdan biri.»

«Cunningham'lardan biri mi?» diye bağırdı Jem.

«Bir akrabaları. Farkedince üstüne gitmedim. Yalnızca bir duygu tabii. Yapabilirdim ama yapmadım.»

«Aman tanrım! Bir bakıyorsun onu öldürmeye çalışıyorlar, bir bakıyorsun kurtarmaya... O adamları yüz yaşıma da gelsem anlayamayacağım.»

Atticus onları tanımanın yeterli olduğunu söyledi. Anlattığına bakılırsa Cunningham'lar Yeni Dünya'ya geleli beri hiç kimseden ne bir şey almışlar, ne de bir şey vermişler. Bir kez

saygılarını kazandın mı senden yanaydılar. Hiç kuşkusuz o gece hapishanenin önünden Finch'lere saygı duyarak ayrılmışlardı. Cunningham'ların fikir değiştirmeleri için yıldırım filan düşmesi gerekiyordu. Onlar gibi bir iki kişi daha olsaydı, jüri işi tamamdı. Jem yavaşça. «Yani,» dedi, «bir gece önce seni öldürmek isteyen birini jüriye sokmalarına izin mi verdin? Böyle bir riski nasıl göze alırsın Atticus, nasıl?»

«Düşünsen risk az. Suçlu olduğunu ha o söylemiş, ha başkası. Ama suçlu diyecek biri ile akli karışmış biri arasındaki fark açık. Listede oyu belirsiz olan tek kişi oydu.»

«O adamın Walter Cunningham'la akrabalığı ne?» diye sordum.

Atticus kalktı, gerindi ve esnedi. Yatma zamanımız gelmemişti ama gazetesini okumak istediğini biliyordum. Alıp katladı ve başıma vurdu. «Dur bakayım... tamam, çifte kuzen.»

«O nasıl oluyor?»

«İki kızkardeş, iki erkek kardeşle evlenmiş. Benden bu kadar, gerisini sen çıkarıver.»

Benle Jem, Dill ve bir kızkardeşi olsa onunla evlensek çocuklarımız çift taraflı kuzen olurlardı sanırım. «Hay Allah Jem, ne tuhaf adamlar. Duydun mu hala?» Atticus gitmişti.

Alexandra Hala halı örüyordu. Bakmıyordu ama kulağı bizdeydi. Sepetini yanına koymuş, dizlerine de bu ördüğü

halıyı örtmüştü. Yazın sıcak gecelerinde hanımların neden yünlü şeyler ördüklerini hiç çözememişimdir.

«Duydum.»

Walter Cunningham'ın yardımına koştuğum o korkunç olayı anımsadım. Şimdi bunu yaptığıma memnundum.

«Okul açılır açılmaz Walter'i yemeğe çağıracağım.»

Önüme çıkarsa onu döveceğime dair verdiğim sözü unutuvermişim.

«Okuldan sonra da gelebilir. Atticus onu arabayla Old Sarum'a bırakabilir. Gece bile kalabilir. Tamam mı Jem?»

«Düşünürüz.» Bunu söyleyen halam olunca, bu bir söz olmaktan çıkıyor, tehdide dönüşüyordu.

Şaşırmışım. «Ama niçin olmasın hala? Onlar iyi insanlar.»

Halam yakın gözlüklerinin üzerinden bana baktı.

«Jean Louise, onların iyi insanlar olduklarından hiç kuşkum yok. Bize göre değiller, hepsi bu.»

«Aşağı tabakadan demek istiyor Scout,» dedi Jem.

«O ne demek?»

«Ne bileyim. Basit filan. Keman çalar oynarlar, o tür şeyler...»

«Ben de oynarım..»

«Saçmalama Jean Louise,»dedi halam. «Walter Cunningham'ı gıcır gıcır olana dek yıkasan da, yepyeni giysiler ve pabuçlarla donatsan da, bir Jem olamaz. Ayrıca o ailede eskiden beri içki düşkünlüğü vardır. Finch kadınları böylelerine yüz vermezler.»

«Halaa...»dedi Jem, «daha dokuz yaşında bile değil.»

«Şimdiden öğrensin.»

Halam söyleyeceğini söylemişti. Geçen sefer böyle konuştuğunda da nedenini anlamamıştım. Cal'ın evine gitmeyi tasarlıyordum. İlgimi çekiyordu. Ona konuk olmak istiyordum, dostlarını tanımak istiyordum. Ayın öteki yüzünü görmek istesem bu kadar tantana kopmazdı. Bu kez halamın taktikleri farklıydı ama amaçları aynıydı. Belki de bunun için bizimleydi. Arkadaşlarımızı seçmek için. Elimden geldiğince karşı koyacaktım.

«İyi insanlarsa neden Walter'la dost olmayayım?»

«Ona iyi davranma demedim. Ona arkadaşça ve kibar davranacaksın. Herkese öyle davranacaksın. Ama onu eve çağırmak zorunda değilsin.»

«Ya bize akraba olsalardı hala?»

«Ama değiller. Olsalardı da yanıtlım aynı olurdu.»

Jem, «Hala,» dedi. «Atticus der ki insan dostunu seçebilirmiş ama kendi ailesini seçemezmiş. Onları akraba saysan da

saymasan da akrabalar olurlarmış. Saymazsan gülünç duruma düşermişsin.»

«Tam babanıza göre bir söz ben yine de Jean Louise, Walter Cunningham'ı eve çağırılmaz derim. Birinci derecede kuzen bile olsa. Atticus'la iş konuşmaya gelmesi dışında bu eve alınmaz. İşte bu kadar!»

İşte bu kadar bile olsa bu kez nedenlerini açıklamak zorundaydı.

«Ama hala Walter'la oynamak istiyorsam neden oynamayayım?»

Gözlüklerini çıkarıp bana baktı. «Nedeni şu. Çünkü o bir... bir süprüntü. Bu nedenle oynayamazsın. Birlikte olamazsın. Kimbilir ne huylar, ne küfürler öğrenirsin, Tanrı bilir. Bu halinle de babanın başına yeterince dert oluyorsun.»

Ne yapardım bilmiyorum ama Jem engelledi. Omuzlarımdan yakaladı, bana sarılıp odadan çıkardı. Öfkemden ağlıyordum. Atticus bizi duymuştu.

«Bir şey yok efendim,» dedi Jem. «Birşey yok,» Atticus gitti.

«Şundan bir parça ısır Scout.» Jem cebinden bir karamela çıkardı. Karamelayı avundurucu bir lokmaya dönüştürmem birkaç dakikamı aldı. Jem dolabının üzerindeki düzenlemekteydi. Saçının önleri ve arkaları kirpi gibiydi. Bir gün bir yetişkin gibi düzgün saçları olacağından kuşkuluydu. Belki de hepsini sıfır numaraya vurdurursa yenisi düzgün

çıkabilirdi. Kaşları kalınlaşmıştı. Zayıfladığını farkettim. Boyu uzuyordu.

Döndüğünde beni ağlayacak sanmış olmalı ki, «Kimseye söylemezsen sana bir şey göstereceğim,» dedi. Utangaç utangaç gülümseyerek gömleğinin önünü çözdü.

«Eee?»

«Göremiyor musun?»

«Hayır.»

«Kıllar.»

«Nerede?»

«Şurada bak şurada.»

Bana karşı çok iyi davranmıştı, o yüzden de çok güzel görünüyorlar dedim. «Çok güzel Jem.» «Kollarımın altında da var. Seneye de futbol oynayacağım. Scout, halamın seni üzmesine izin verme.»

Halamı üzmememi istediği günler daha dün gibiydi.

«Kızlara alışık değil. Hiç değilse senin gibilerine. Seni bir hanımefendi yapmaya uğraşiyor. Dikiş filan gibi şeylerle uğraşamaz mısın?»

«Hayır. Benden hoşlanmıyor. Hepsi bu. Bana vız gelir. Walter'a süprüntü demesi beni çıldırttı. Atticus'un başına bela olmam değil. O işi aramızda çözümledik. Ben onu babama

sormuştum, o da pek değil demişti. Hiç değilse beni anlayabiliyormuş. Kafana takma dedi. Walter için bozuldum. O çocuk süprüntü değil. Ewell'lar gibi değil!»

Jem pabuçlarını fırlatıp yatağa uzandı. Kafasının altına yastığını yerleştirip lambasını yaktı. «Biliyor musun Scout, her şeyi çözdüm. Bu dünyada dört tür insan var. Bizim komşularımız gibi sıradan insanlar var. Cunningham'lar gibi ormanda oturanlar var. Ewell'lar gibi çöplükte oturanlar var. Bir de Zenciler var.»

«Çinlilerle Kajun'daki Kızılderililere ne oldu?»

«Maycomb yöresindekileri kastettim. Dahası var. Bizimkiler Cunnigham'ları sevmiyor. Cunnigham'lar Ewell'lardan, Ewell'lar da Zencilerden nefret ediyor.»

Dediği gibiyse neden jürideki Cunnigham gibileri sırf Ewell'lara inat olsun diye Tom'u serbest bırakmamışlardı?

Jem sorumu çocukça bulup, ciddiye almadı...

«Bilirsin... Radyoda keman çalındı mı Atticus ayağı ile tempo tutar. Ev yapımı viskiyi de herkesten çok sever...»

«O zaman biz Cunnigham'lara çok benziyoruz. Peki neden halam...»

«Bırak da lafımı bitireyim. Öyle ama yine de farklıyız. Atticus bir keresinde halamın soya-sopa bu denli düşkün olmasını parasızlığımıza bağlamıştı. Elimizde bir aile adımız kalmışmış.»

«Bilemiyorum Jem. Bana da bu aile işi safsata demişti. Herkesin ailesi herkes kadar köklüymüş. Zencilerle İngilizler için de geçerli mi dedim, evet dedi.»

«İyi aile eski, köklü aile anlamına gelmiyor. Sanırım kaç kuşaktır okur yazarsın, ona bağlı. Scout görebildiğim tek fark da bu. Finch'ler Eski Mısır'da filanken, bir Finch birkaç hiyeroglif öğrenip oğluna öğretmiş olmalı.» Jem güldü. «Halam da büyük büyük büyük babası okur-yazar diye kasılıyor. Şu kadınlar nelerle uğraşırlar.»

«İyi ki okurmuş,» dedim. «Yoksa Atticus'a kim öğretirdi?»

«O öğrenmeseydi senle ben nice olurduk? İyi ailenin o anlama geldiğini sanmıyorum.»

«Öyleyse Cunningham'larla farklı oluşumuzu nasıl açıklarsın? Bay Walter adını zor yazıyor. Onu gördüm. Biz daha uzun süredir okur-yazarız.»

«Hayır. Herkesin öğrenmesi gerek. Kimse okur-yazar doğmuyor. Walter çok akıllı ama babasına yardım edince derslerinden kalıyor. Birşeyi yok. Bence bir tür insan var. İnsanlar var işte.»

Jem dönüp, yastığını kabarttı. Kafasını koyduğunda yüzü kırışmıştı. Yine o dönemlerinden birine giriyordu. Üzüldüm. Kaşlarını çattı. Ağzı çizgiye dönüştü. Suskunlaştı.

«Senin yaşındayken ben de öyle düşünüyordum. Bir tür insan varsa neden geçinemiyorlar? Hepsi aynıysa neden birbirlerinden nefret ediyorlar? Scout, bir şeyleri yeni

kavramaya başladım. Boo Radley'in neden evde kilitli kaldığını anlıyordum artık. Kalmak istiyordu da ondan.»

YIRMİ DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Calpurnia kolalı önlüğünü giymişti. Bir tepside çikolatalı kremalı pasta taşıyordu. Döner kapıyı poposuyla itip açtı. Bir dolu kırılacak eşyayı taşımadaki beceri ve zerafetine vurgundum. Halam Alexandra da öyle olmalıydı ki bu kez onun hizmet etmesine izin vermişti. Ağustos eylül'e dönüyordu. Dill yarın Meridian'a gitmek üzere yola çıkacaktı. Bugün ise Jem'le birlikte Baker Deresi'ne gideceklerdi. Jem Dill'e kimsenin yüzme öğretmemiş olduğunu öğrenince hem kızmış hem şaşırmişti. Yüzmek onun gözünde yürümek kadar doğal bir olaydı. Derede iki gün geçirmişlerdi. Çıplak girdikleri için gelemeyeceğimi söylediler. Ben de yalnız geçireceğim saatleri Bayan Maudie ile Calpurnia arasında bölüştürdüm.

Bugün Alexandra Hala'm ve misyonerler grubu bizde toplanmışlardı. Mutfaktan Bayan Grace Merriweather'in Mruna'ların zavallı yaşamları üzerine yaptığı konuşmayı duyabiliyordum. Zamanları gelince kadınları kulübelere koyuyorlardı. (Ne zamanı olduğu belli değil di ya). Aile kavramları yoktu. Bunun halamı çok üzdüğünden kuşku yoktu. On üç yaşına gelince de erkek çocuklara zor işler yaptırıyorlardı. Her tarafları solucanlar ve parazitlerle doluydu. Bir ağacın kabuğunu çiğneyip çiğneyip ortak bir kaba tükürüyorlar, sonra da bunu içip sarhoş oluyorlardı. Derken, hanımefendiler çaya oturdular.

Yemek odasına mı gideyim, mutfakta mı kalayım, bilemiyordum. Halam, ‘konuşmalar seni sıkar, çay zamanı içeri gelirsin’ demişti. Pembe yabanlık elbisemi, pabuçlarımı ve iç eteğimi giymiştim. Üzerime bir şey dökülecek olursam Calpurnia’nın elbisemi yıkaması gerekecekti. Bugün onun için çok ağır bir gün olmuştu. İçerde kalmaya karar verdim.

«Sana yardım edeyim mi, Cal?»

Calpurnia kapı arasında durdu. «Köşede sessizce oturur, döndüğümde tepsileri boşaltmama yardım edebilirsin.»

Kapıyı açınca içerden uğultular yükseldi. «Aman Alexandra hiç böyle pasta görmedim... harikulade!.. Ben hamuru hiç tutturamıyorum... kim derdi ki böğürtlenli pastaları... Calpurnia mı?... Kim der... Herkes papazın karısının... Hayır, ha-ayır... öyle ama öteki daha yürümüyor bile...»

Sesler kesildi. Herkese servis yapılmıştı. Calpurnia dönüp ağır gümüş sürahiyi tepsiye koydu. «Bu sürahi antika,» dedi. «Artık böylelerini yapmıyorlar.»

«İçeri götüreyim mi?»

«Dikkat edip düşürmezsen, evet. Bayan Alexandra’nın tarafına koy. Fincanların yanına. Servisi o yapacak.»

Kapıyı Cal’ın yaptığı gibi popomla açmaya çalıştım. Kımıldamadı bile. Calpurnia sırtarak kapıyı tuttu. «Dikkat et bakayım. Çok ağır. İçine bakmazsan dökmezsın.»

Yolculuğum başarı ile sona erdi. Halam gülümsedi. «Bizimle kal, Jean Louise.» Olup bitenlerin tümü benim bir hanımefendi olmam için düzenlenen programa dahildi. Her misyoner toplantısının çay bölümüne mezheplerine bakılmaksızın komşuların çağrılması gelenektir. Bir papaz efendi kadar ayık olan Bayan Rachel ve Bayan Stephanie bu nedenle buradaydılar? Bayan Maudie'nin yanına oturdum. Sokağın öte yanına geçecek bile olsalar kadınlar neden şapka giyerlerdi acaba? Çaylardaki bu hanımlar beni az çok teleşa sürüklerlerdi. Başka bir yerde olmak isterdim. Alexandra Hala'm ise bu duyguya «şımarıklık» diyordu.

Pastel renklerdeki giysileri içinde pek rahattılar. Çoğunun yüzünde kat kat pudra olmasına karşın bir kişi dışında kimsede dudak boyası yoktu. O da «Tangee Natürel» sürmüştü. Cutex Natürel ise tırnaklarını parıl parıl parlatmıştı. Bazı gençler gül rengi oje sürmüşlerdi. Sessizce oturuyordum. İskemlenin kollarına yapışmış, birinin benimle konuşmasını bekliyordum:

Bayan Maudie'nin ağzındaki altın köprüleri parladı.

«Çok şıksın Bayan Jean Louise. O vazgeçilmez tulumuna ne oldu?»

Komik olmaya çalışmamıştım ama öteki hanımlar pek güldüler. Yanaklarım kapkırmızı olmuştu. Bayan Maudie bana öylece bakıyordu. Gerçekten şaka yapmadıysam bana gülmezdi o.

Bunu izleyen sessizlikte Bayan Stephanie Crawford odanın taa ötesinden bana seslendi: «Büyüyünce ne olacaksın Jean

Louise? Avukat mı?»

«Hayır. Düşünmedim.» Bayan Stephanie'nin konuyu değiştirmesine sevinmiştim. Hemen seçimimi yapmaya koyuldum... Hemşire? Pilot?

«Ben de senin duruşmalara gittiğine bakıp avukat olmak istiyorsun sanmıştım.»

Hanımlar yine gülüştüler. «Şu Stephanie ne alemdir,» dedi biri. Bayan Stephanie destek bulmuştu.

«Avukat olmak istemiyor musun?»

Bayan Maudie'nin eli elime değdi.

«Hayır efendim,» dedim yavaşça. «Yalnızca bir hanımefendi olmak istiyorum.»

Bayan Stephanie beni kuşkuyla süzdü. Amacımın küstahlık olmadığına inanmış olacak ki, «Daha sık elbise giymeye başlamazsan pek olamazsın,» demekle yetindi. Bayan Maudie'nin eli elimi sıktı. Hiçbir şey demedim. Yaydığı sıcaklık yeterliydi.

Bayan Grace Merriweather solumdaydı. Düşündüm ki hanımefendilik onunla konuşmamı gerektiriyordu. Metodist olan Bay Merriweather, «Kutsal güç, ne güzel şey benim gibi bir zavallıyı kurtarman» adlı ilahiyi söylemekten hiç gocunmazdı. Maycomb'daki genel kanı da Bayan Merriweather'ı adam ettiği doğrultusunda idi. Onun

Maycomb'un en dindar kadını olduğu ise su götürmezdi. «Bugün neler konuştunuz?» diye sordum.

«Ah çocuğum, o zavallı Mruna'lar,» dedi ve arkası geldi.

Başka soru sormama gerek yoktu. Zor durumda olanlardan söz etmek gözlerini dolu dolu yapıyordu.

«O koca ormanda J. Grimes Everett dışında kimseleri olmadan yaşıyorlar. O aziz dışında kimse yanlarına yaklaşmıyor.»

Sesi kilise orgu gibiydi. Her sözcüğü ayrı vurguluyordu. «O yoksulluk... o karanlık... o ahlâksızlık... J. Grimes Everett dışında kimse bilmiyor. Kilise beni kampa yolladığında o bana şöyle de...»

«Orada mıydı bayan? Ben de sanmıştım ki...»

«İzinli gelmişti. Dedi ki Bayan Merriweather, nelerle savaştığımızı düşünemezsiniz. Bana öyle dedi.»

«Evet efendim.»

«Ben de ona dedim ki, 'Bay Everett' dedim, 'Maycomb Alabama Metodist Episkopal kilisesi'nin kadınları yüzde yüz arkanızdalar.' Öyle dedim. İşte o an kendime bir söz verdim. Eve döner dönmez Mruna'lar konusunda konuşma yapacak, J. Grimes Everett'ın mesajını Maycomb'a iletcektim. İşte şimdi de bunu yapıyorum.»

«Evet etendim?»

Bayan Merriweather konuştuğuca siyah bukelleri sallanıyordu. «Jean Louise,» dedi, «sen şanslı bir kızsın. Tanrı bilir bir evde, Tanrı bilir bir aile ile, Tanrı bilir kentte yaşıyorsun. J. Grimes Evertt'ın topraklarında günah ve vahşetten başka bir şey yok.»

«Evet efendim.»

«Günah ve vahşet... neler diyorsun?»

Bayan Merriweather öteki komşusuna döndü. «Şunu: Ben hep derim ki bağışla ve unut. Bağışla ve unut. Kilisenin ona yapacağı yardım bundan sonrası için çocuklarının Tanrı bilir kişiler olarak yaşamasını sağlamak olacak? Erkeklerden birinin gidip o papazdan kendisine güç vermesini söylemeleri gerek.»

«Bağışlayın Bayan Merriweather,» diye araya girdim,

«Mayella Ewell'dan mı söz ediyorsunuz?»

«May... Hayır çocuğum. O Zencinin karısından. Tom'un karısından. Tom...»

«Robinson efendim.»

Bayan Merriweather yana döndü. «İnandığım tek şey var Gertrude. Kimileri benim gibi düşünmüyor ama. Onları bağışladığımızı söylersek bu iş kapanır.»

«Bağışlayın.» Bir kez daha kesmişim sözlerini.

«Ne kapanır?»

Yine bana döndü. Çocuklarla konuşurken özel bir ses tonu kullanılmasına inanan çocuksuzlardandı. «Hiçbir şey Jean Louise. Aşçılarla işçiler davanın ertesi günü hep homurdandılar. Hiç tatmin olmamışlar.»

Bayan Merriweather Bayan Farrow'a döndü. «Gertrude, akli bir karış havada bir Zenci kadar adamı çileden çıkararak hiçbir şey olamaz. Mutfakta böyle biri varsa günün berbat oldu demek. Benim Sophy'ye ne dedim biliyor musun? 'Shophy,' dedim. 'Bugün hiç Hıristiyanca davranmıyorsun. İsa homurdana homurdana iş yapmazdı.' İşe yaradı. Gözlerini yerden kaldırdı ve Doğru Bayan. İsa homurdanmazdı, dedi. Tanrıyı onlara anımsatacak hiçbir fırsatı kaçırmayacaksın.»

Aklıma Finch Landing Kilisesi'ndeki org geldi. Çok küçükken bütün gün uslu durmuşsam Atticus onu çalmama izin verirdi. O tuşlara basar, ben de borulardaki havaları bırakırdım. İçindeki hava tükenene dek son nota boşlukta asılı kalırdı. Bayan Merriweather'ın havası bitmişti. Bayan Farrow konuşmaya başlarken o stoğunu yeniledi.

Bayan Farrow güzel vücutlu, ince ayaklı, açık renk gözlü bir kadındı. Yeni perma yaptırmıştı. Saçları gri bukleler halindeydi. Maycom'un iki numaralı dindarıydı. Her sözün başına da bir 'sıss' eklemek alışkanlığı vardı...

«Sis Grace,» dedi, «Hudson kardeşe söylediğim gibi.»

«Sözünü ettiğiniz o 'akli bir karış havada olanın' pişirdiği yemekler boğazınıza dizilmiyor, değil mi?»

Konuşan Bayan Maudie'ydi. Ağzının kenarlarında sert çizgiler belirmişti. Bir süredir hiç sesi çıkmamıştı. Fincan'ı dizindeydi. söylenenleri kaçırmıştım. Tom Robinson'un karısından sonrakileri yani. Aklım oradan Landing'e kaymıştı. Alexandra Hala'm her şeyi birbirine karıştırmıştı sanırım. Toplantının iş bölümü kanı dondurucu, eğlence bölümü ise sıkıntılıydı.

«Ne demek istediğimi anladığını sanmıyorum Maudie,» dedi Bayan Merriweather.

«Ben de,» dedi Bayan Maudie.

Bir daha ağzını açmadı. Bayan Maudie kızdı mı suskunluğu insanı dondururdu. Bir şey onu çok kızdırmıştı. Gri gözleri de sesi kadar soğuktu. Bayan Merriweather kızarıp bozardı, bana bakıp, kafasını çevirdi. Bayan Farrow'u göremedim.

Alexandra Hala'm masadan kalkıp içecekleri tazeledi. Bayan Merriweather'la Bayan Gates'in de konuşmalarını sağladı.

Onlar sohbeta koyulunca da Bayan Maudie'ye minnet dolu bakışlarla baktı. Kadınların dünyası beni yine şaşırtmıştı. Yakınlıkları yoktu ama halam ona teşekkür ediyordu işte. Ne için ettiğini bilmiyordum ama halamın bu duyguyu bildiğini öğrenmek yeterliydi. Yakında bu dünyaya ben de girecektim. Hanımların iskemlelerinde sallanıp, yelpazeleriyle serinledikleri, soğuk içecekler içtikleri bu dünyaya katılacaktım. Oysa ben babamın dünyasında daha mutluydum. Bay Heck Tate gibiler seni masum sorularla tuzağa düşürüp alay etmezlerdi. Jem bile çok aptalca bir şey yapmadığın zaman üstüne varmazdı. Kadınlar belli belirsiz bir erkek

korkusu ile yaşıyor, onları onaylamıyorlardı. Ben ise onları seviyordum. Ne kadar küfür etseler, içki içip, kumar oynasalar, ne kadar sevimsiz olsalar hoşlandığım bir yönleri vardı. Şey değillerdi...

« ‘Baştan yitık bir savaşı sürdürüyoruz. Sonları hiç ilgilendirmiyor. Morarana dek eğitim verebiliriz, düşüp bayılana dek din öğretimi yapabiliriz ama yine de yatağında hiçbir kadın güvencede olamaz’, dedim. Bana dedi ki, ‘Bayan Farrows, bize neler oldu anlamıyorum.’ Sis doğru dedim.»

Bayan Merriweather bilgiç bilgiç kafa salladı. Sesi, fincan şingirtılarını, kibarca pastalarını çiğneyen hanımların çıkardıkları şapırtıları bastırdı. «Gertrude, bu kentte iyi ama pusulayı şaşırılmış kişiler var. İyi ama şaşırılmış... Doğru yaptıklarını sanırlar. Kim olduklarını söylemek bana düşmez, bana düşmez tabii. Bir süre önce de tanık olduğumuz gibi ortalığı birbirine katarlar. Tek becerdikleri bu. O sırada doğruymuş gibi olabilir ama herkesi huzursuz ettikleri kesin. Benim Sophy bir gün daha öyle suratsız dolaşsa kovardım. Kovmayışımin tek nedeni şu ekonomik bunalım. Her hafta verdiğim bir buçuk dolara gereksinimi var. Ama onun kalın kafası bunu anlayamaz.»

«İki yüzlü, Bayan Perkins. Doğuştan iki yüzlü,» diyordu Bayan Merriweather. «Hiç değilse bizim aramızda bu yükü taşıyan yok. Onları özgür bırakıyorlar ama onlarla aynı sofrayı paylaşmıyorlar. Hiç değilse biz, evet eşitsiniz ama bizden uzak durun demiyoruz. Siz bildiğiniz gibi, biz de bildiğimiz gibi yaşayalım diyoruz. Şu Bayan Roosevelt aklını yitirmiş olmalı. Birmingham’a gelip onlarla oturmuş. Ben Birmingham Belediye Başkanı olsaydım...»

Hiçbirimiz Birmingham Belediye Başkanı değildik. Ama ben bir günlüğüne Alabama Valisi olsam ne yapardım biliyorum. Tom'u hemencecik salıverirdim, öyle ki Misyonerler Cemiyeti göz kıpmaya bile vakit bulamazdı! Calpurnia geçenlerde Bayan Rachel'in aşçısına Tom'un ne denli kötü durumda olduğunu anlatıyordu. Ben mutfağa girince susmadı. Anlattıklarına bakılırsa Tom'a içerde olmak çok zor geliyordu. Atticus'un bile yapabileceği bir şey yoktu. Götürürlerken de öyle demişti. 'Sağlıcakla Bay Finch, artık yapabileceğiniz bir şey yok. Boş yere uğraşmayın.' Atticus Cal'e hapse girdiği gün umudunu yitirdi demişti. Atticus da 'Umudunu yitirme, elimden geleni yapacağım,' diye söz vermişti. Bayan Rachel'in aşçısı sormuştu: 'Neden Atticus seni mutlaka kurtarırım deyip, ona moral vermemişti ki?' Calpurnia da, 'Sen hukuk bilmiyorsun. Hukukçu bir ailenin yanında çalışsan öğreneceğin ilk şey hukukta hiçbir şeye kesin'yanıt olmadığıdır. Bay Finch de bilemez, demişti.

Ön kapı çarptı ve Atticus'un ayak seslerini işittik. Saat kaç diye meraklandım. Eve dönmesi için erkendi. Hele misyoner toplantısı oldu mu özellikle geç gelirdi. Kapıda durdu. Şapkası elindeydi. Yüzü kireç gibiydi. «Özür dilerim hanımlar. Lütfen toplantınızı sürdürün. Size engel olmayayım. Alexandra, benimle mutfağa gelir misin? Calpurnia'yı bir süre alacağım.»

Odadan geçmedi. Holden dolaşıp arka kapıdan mutfağa girdi. Halamla ben onu karşıladık. Oda kapısı açıldı ve Bayan Maudie bize katıldı... Calpurnia ayağa kalkmıştı.

«Cal, benimle Helen Robinson'un evine gelmeni istiyorum.»

«Ne oldu?» Halam telaşlanmıştı.

«Tom öldü.»

Alexandra Hala'm eliyle ağzını kapadı.

«Onu vurmuşlar,» dedi Atticus, «koşuyormuş. Sırasındaymış. Bir sıçrayışla parmaklığı aşmaya çalışmış. Tam önlerinde...»

«Onu durdurmaya çalışmamışlar mı? Uyarmamışlar mı?» Halamın sesi titriyordu.

«Evet. Dur demişler. Önce havaya ateş açmışlar. Sonra da ona. Tam parmaklığı aşarken vurulmuş. İki kolu sağlam olsaydı çoktan kaçmıştı dediler. Hızlıymış. Gövdesinde on yedi kurşun var. O kadar ateş etmeleri gerekmiyordu. Cal benimle gelip Helen'e anlatmama yardımcı olmanı istiyorum.»

Cal, «Tabii efendim,» dedi. Beceriksiz ellerle önlüğünü çekiştiriyordu. Bayan Maudie ona yardım etti. «Bu bardağı taşırdı,» dedi halam.

«Bakış açına bağlı. Onlar için ha bir Zenci fazla ha bir eksik. Kaçan bir suçlu... Tom Robinson değil.»

Atticus buzdolabına yaslanıp gözlüklerini başına itti ve gözlerini ovuşturdu. «Şansımız vardı. Şansımız olduğunu ona söyledim ama kesinlikle kazanırız demedim. Tom beyaz adamın şansına inancını yitirip kendininkini sınamaya kalktı. Hazır mısın Cal?»

«Evet, Bay Finch.»

«Gidelim öyleyse.»

Alexandra Hala Cal'ın iskemlesine oturup yüzünü kapadı. Sessizdi. O denli sessizdi ki bayılacak sandım. Bayan Maudie'nin merdiven tırmanmışçasma soluduğunu duydum. İçerde ise hanımlar tatlı tatlı konuşuyorlardı. Halam ağlıyor sandım ama ağlamıyordu. Yorgun görünüyordu. Konuştuğunda sesi öfkeliydi.

«Onun yaptığı her şeyi onayladığımı söylemem Maudie, ama o benim kardeşim. Bütün bunların nerede sona ereceğini bilmek istiyorum. Bu iş onu perişan ediyor. Ondan ne istiyorlar Maudie? Daha ne?»

«Kim ne istiyor Alexandra?»

«Bu kasaba. Yapmaya korktuklarını ona yaptırıyorlar. Yitirdikleri yalnızca birkaç kuruş. Sağlığını berbat etmesine göz yumuyorlar. Çok...»

«Sus, duyacaklar. Şöyle düşünmeyi denedin mi? Maycomb bilse de bilmese de bir adama gösterilecek en büyük saygıyı gösteriyoruz. Doğruyu yaptığını inanıyoruz. Bu kadar basit.»

«Biz kim?» Halam on iki yaşındaki yeğenini taklit ettiğini hiç bilemeyecekti.

«Eşitliğin 'Beyazlar İçin' etiketi altında olmadığını bilen bir avuç insan. Herkesin hakça yargılanmasına inananlar. Bunu

düşünecek kadar alçak gönüllü bir avuç insan. Bir Zenciye bakıp işte ben diyecekler.»

Bayan Maudie eski gücüne kavuşuyordu. «Bu kasabadaki iyi ailelerden gelmiş birkaç kişi. Biz onlarız.»

Dikkatimi verebilseydim, Jem'in 'köklü aile' kuramlarına eklenecek bir şeyler yakalayabilirdim. Nedense titremeye başlamıştım ve titrememi durduramıyordum. Enfield Hapishanesi'nin bahçesini görmüştüm. Bir futbol sahası kadardı.

Bayan Maudie sertçe, «Titremeni kes!» dedi. Durdu.

«Kalk Alexandra, içerdekileri çok yalnız bıraktık.»

Halam kalkıp üstüne başına çeki düzen verdi. Kemerinden mendilini çıkarıp burnunu sildi. Saçını kabarttı ve sordu: «Belli mi?»

«Hayır,» dedi Bayan Maudie. «Kendine geldin mi Jean Louise?»

«Evet efendim.»

«Öyleyse hanımlara katılalım.»

Kapı açılınca ses yükseldi. Halam önümdeydi ve kapıdan geçerken başını dimdik kaldırmıştı.

«Ay, Bayan Perkins,» dedi, «kahveniz bitmiş. Tazeleyeyim.»

«Calpurnia'nın işi var Grace,» dedi Bayan Maudie. «Şu pastalardan koyayım sana. Şu senin balık tutmaya meraklı yeğenin ne dedi geçenlerde, biliyor musun?»

Böylece gülüşüp eğlenen hanımlara karıştılar. Kahveler geldi, pastalar yenildi. Terslik yalnızca Cal'in yokluğu sanırdınız. Sesler yeniden yükseldi:

«Evvvet Bayan Perkins, o J. Grimes Everett gerçek bir aziz... evlenmeleri gerekiyormuş ki kaçmışlar... her cumartesi kuaföre... gün batınca... Birlikte yatıyor... bir kasa dolusu hasta tavukla... Fred diyor ki o başlattı, Fred diyor ki...»

Alexandra Halam odanın ötesinden bana bakıp gülümsedi. Bakışlarıyla bir tabak çöreği gösteriyordu. Yavaşça alıp, Bayan Merriweather'a ilerledim. En kibar sesimle alır mıydınız diye sordum. Böyle bir günde halam hanımefendi olabiliyorsa ben de olabilirdim.

YİRMİ BEŞİNCİ BÖLÜM

«Yapma Scout. Arka basamaklara koy şunu.»

«Jem, deli misin sen?»

«Sana arka basamaklara koy dedim!»

İçimi çekip ufak yaratığı bıraktım ve hamağıma döndüm. Eylül gelmişti ama havada en ufak bir soğuma olmamıştı. Hâlâ arka verandadaki hamaklarda uyuyorduk. Cibinliğime çarpan ateşböcekleri, gece sürüngenleri, uçan böcekler sonbahar geldi mi nerelere gidiyorlarsa, bu yıl gitmemişlerdi. Bir tesbih böceği bir yolunu bulup evin içine kadar girmişti. Merdivenleri tırmanıp kapının altından sürünerek geçmiş olmalı diye düşündüm. Tam kitabımı bırakıyordum ki onu gördüm. Bu yaratıklar bir iki santimden fazla olmazlar. Dokundunuz mu da tostoparlak olurlar. Yüzükoyun dönüp ona uzandım ve dokundum. Yuvarlanıverdi. Bir süre sonra kendini güvencede hissetmiş olmalı ki açılıverdi. Yüzlerce bacağı ile bir iki santim ilerledi. Dokundum. Yine toparlandı. Uykum vardı. Vazgeçtim ve işini bitirmeye karar verdim.

Tam eziyordum ki Jem'in sesi yükseldi.

Yine hırlıyordu. Geçirdiği dönemin belirtisi filandı, ama her neyse bir an önce bu dönemi atlatmasını diledim. Hayvanlara kötü davranmazdı ama iyilik duygularının böcekler dünyasını da kapsadığını bilmiyordum.

«Neden?»

Jem karanlığın içinde, «Zararsız da ondan,» dedi. Lambasını söndürmüştü.

«Sanırım sivrisineklerle karasinekleri de öldürmediğin bir dönemdesin. Fikrini değiştirirsen haber ver. Sana bir şey söyleyeyim mi? Oturup kırmızı bir böceği okşayacak değilim!»

«Amaan kes!»

Her gün biraz daha kıza benzeyen aslında Jem'in kendisiydi. Arkama yaslanıp uykuyu bekledim. Dill'i düşündüm. Ayın birinde gitmişti. Okul biter bitmez de döneceğine söz vermişti. Ailesi yazlarını Maycomb'da geçirmeyi yeğlediğini anlamıştı sanırım. Bayan Rachel bizi de onunla birlikte taksiye koyup Maycomb sapağına götürmüştü. Tren gözden kaybolana dek el salladık. Hep aklımızdaydı. Onu özlüyordum. Son iki günde Jem ona yüzme öğretmişti.

Yüzme öğretmişti. Dill'in bana anlattıklarını anımsadım. Uykum kaçmıştı.

Baker Deresi, Meridian yolundan ayrılan bir patikanın ucunda, kasabaya 1 km. uzaklıkta bir yerdedir. Gündüz oraya otostopla gidebilirsiniz. Yürümek için de uzak sayılmaz. Hava kararırken dönüş ise pek kolay olmaz. O saatlerde araba az geçer. Bu nedenle de yüzücüler pek geç kalmazlar. Dill'in dediğine bakılırsa ana yola tam çıkmışlar ki Atticus'un geldiğini görmüşler. Atticus onları görmemiş. El sallamışlar. Sonunda Atticus yavaşlamış. Yanına varınca da siz başka

araba bulun, ben eve dönmeyeceğim demiş. Arkada da Calpurnia oturuyormuş. Jem karşı çıkmış, yalvarmış ve Atticus da peki, gelirsiniz ama arabada kalırsınız demiş.

Tom Robinson'lara giderken de olup biteni onlara aktarmış. Anayoldan çıkıp, çöplüğü ve Ewell'ları geçmişler ve Zenci mahallesine varmışlar. Bir sürü Zenci çocuk Tom'un ön bahçesinde bilye oynuyormuş. Atticus'la Cal ön kapıdan girmişler. Dill babamın çocuklardan biriyle konuştuğunu görmüş. «Annen nerede Sam?» Sam, «Stevans'larda Bay Finch, çağırayım mı?» demiş. Dill, «Atticus şaşkındı,» dedi. «Evet,» demiş. Sam da fırlamış. Atticus öteki çocuklara oynamalarını söylemiş. Küçük bir kız çıkıp Atticus'a bakmaya başlamış. Saçları bir yığın örgü içindeymiş. Her örgünün ucunda da renkli kurdeleler varmış. Gülümsemiş ve babamıza doğru ilerlemiş. Adımlarını pek ayarlayamıyormuş. Atticus da ona parmaklarını uzatmış. Elinden yakalayıp Cal'ın kucağına vermiş.

Döndüklerinde Sam annesinin eteğinin ardındaymış. Helen, «İyi akşamlar,» demiş. «Oturmaz mısınız Bay Finch?» Başka bir şey söylememiş. Atticus da susmuş.

«Scout,» dediği Dill, «Öylece yere yığıldı. Öylece. Sanki kocaman bir ayak gelip de onu ezmiş gibi. Şöyle...» Dill şişko ayağını yere vurdu. «Bir karıncayı ezer gibi,» Calpurnia ve Atticus Helen'i ayağa kaldırıp eve taşımışlar. İçerde uzun süre kalmışlar. Atticus yalnız çıkmış. Çöplükten geçerken Ewell'lar onlara laf atmış ama Dill ne dediklerini anlayamamış.

Tom'un ölüm haberi Maycomb'u iki gün oyaladı. Her yere yayılmıştı. «Duydun mu? Yok yahu!.. Dedi ki şimşek gibi koşuyormuş...» Tom'un ölümü sürpriz değildi. Kaçmayı ancak Zenciler düşünürlerdi. Ölçüp biçmeden, geleceğini düşünmeden davranmak, sıkıştı mı ilk fırsatta kışı kırarak Zenci kafa yapısını çok iyi yansıtıyordu. İşin gülünç yanı da Atticus onu kuşlar kadar özgür kılabilirdi, ama beklemek... Hayır, bayım. Nasıl olduklarını bilirsiniz. Düşmez kalkmaz bir Allah. Yasal olarak evliydi, temiz pak bir adamdı, kiliseye de giderdi ama sınıandı mı cila eksikliği ortaya çıkıyordu. Şu Zenciler herşeyi yüzlerine gözlerine bulaştırırlardı zaten.

Bir iki ufak ayrıntı... Taa ertesi perşembe 'Maycomb Haberleri' çıkıp da kişilerin yorumlarının yeniden oluşmasını sağlayana dek konuşacak bir şey yok. Zenci haberlerinde Acı Kaybımız diye bir ilan, ufak bir yazı...

Bay Underwood'un yazısı çok kırgındı. Kimlerin abonmanlarını ve ilanlarını iptal edecekleri de ona vız geliyordu. Ne var ki Maycomb'da bu oyun böyle oynanırdı. O atıp tutar, beğenen de beğenmeyen de okur, herkes ilanlarını yine ona verirdi. Kendi gazetende kendini rezil etmek istiyorsan, o kendi bileceğin bir işti. Bay Underwood adaletin yaptığı düşüklerden söz etmiyordu. Çocukların anlayabileceği bir dilde yazmıştı. Ona göre ister ayakta, ister oturuyor veya ister kaçıyor olsun... sakatları öldürmek günahı! Tom'un ölümünü çocukların ve avcılarının anlamsızca öldürdüğü ötücü kuşların ölümüne benzetiyordu. Maycomb'lular Montgomery Gazetesi'ne yakışacak, şiirsel bir yazı yazdığını düşündüler. Okurken bu nasıl olabilir diye düşündüm hep. Anlamsız bir ölüm... Öldüğü güne kadar adalet ona çalışmıştı. Herkesin

önünde yargılanmış, on iki iyi ve doğru insan tarafından cezalandırılmıştı. Babam sonuna dek onun için uğraşmıştı. Birden Bay Underwood'un söylemek istediğini kavradım. Atticus, Tom Robinson'u kurtarabilmek için insanları özgür kılmaya çabalamıştı. Ama insanların yüreklerindeki duruşmalarda Atticus'un davası yoktu. Mayella Ewell ağzını açıp bağırdığı andan itibaren Tom ölüyordu.

Ewell adı midemi bulandırdı. Maycomb Tom'un ölümü konusunda Bay Ewell'in görüşlerini almakta gecikmemişti. Dedikodunun hoparlörü olan bayan Stephanie aracılığı ile de ortalığa yaymıştı. Jem'in yanında Alexandra Hala'ya söylemişti. (Haydi canım... dinleyecek kadar büyüdü). Ewell, 'birinin işi tamam, geriye iki tane kaldı!' demişti. Jem, 'korkma' dedi, Ewell içi sıcak kahve dolu bir balon gibiymiş. Bunları Atticus'a aktardığını duyarsa Jem benimle bir daha hiç konuşmayacağını söyledi.

YİRMİ ALTINCI BÖLÜM

Okulların açılması ile Radley'lerin evi yine yolumuzun üstü olmuştu. Jem yedinci sınıfa gidiyordu ve ilkokul binasının arkasındaki lisedeydi. Ben üçüncü sınıftaydım. Programlarımız çok farklıydı. Yalnızca sabah birlikte gidebiliyorduk. Bir de öğlen yemeğinde görüşüyorduk. Jem futbol takımına yazılmıştı ama öyle genç ve inceydi ki takımın su kovalarını taşıyabiliyordu anca! Bunu öyle bir istekle yapıyordu ki çoğu gün hava kararmadan eve dönmez olmuştu.

Radley'lerin evi artık beni korkutmuyordu. Hoş, o ulu çınarların altındaki görüntüsü hem üzücü hem de ürkünçtü. Havanın iyi olduğu günler, kasabaya inen Bay Nathan'ı görüyorduk. Boo'nun orada olduğunu da biliyorduk. Kimse onu dışarı çıkarmadığına göre içerideydi. Arada bir pişmanlık duyardım. Arthur Radley için azap verici bir sürü oyuna katılmıştım. İnsanlardan kaçan biri, panjurlardan içeriyi gözetleyen, balık oltalarının ucuyla mektuplar yollayan, gece yarısı bahçesinde dolaşan çocukları hiç ister miydi?

Yine de unutmamıştım! O bozuk paralar, sakız, sabun bebekler, o paslı madalya, saat ve kösteği. Jem hepsini bir yerlere koymuş olmalıydı. Bir öğleden sonra durup ağaca baktım. Çimento yamanın çevresinde ağaç dolgunlaşmıştı. Yama da sarıydı artık. Bir kaç kez onu 'neredeyse' görmüştük. Bu da kime olsa yeterdi.

Ama her geçişimde gözlerim onu arıyordu. Belki bir gün onu görürdük. Nasıl olacağını düşledim. O verandadaki salıncakta oturuyor olacaktı. Ben de okuldan gelip her gün öyle dermişim gibilerden Bay Arthur? diyecektim. «İyi akşamlar Jean Louise,» diyecekti. «Ne güzel gün, değil mi?» «Evet Efendim, çok güzel,» deyip yoluma gidecektim.

Onu hiç göremeyecektik. Sanırım gerçekten ayın yükseldiği gecelerde çıkıp Bayan Stephanie'yi gözetliyordu. Ben olsam gözetlemek için başka birini seçerdim. Bizi hiç gözetlemeyecekti. Bir gece, «Ölmeden bir kez olsun Boo'yu görmek istiyorum,» dedim.

Atticus sordu: «Yine mi başladık? Başladıysa şimdiden bitsin derim. Kaldı ki tehlikeli olabilir. Vurulabilirsiniz. Bay Nathan gördüğü her gölgeye ateş ediyor. Gölgeler otuz numara çıplak ayak izleri bıraksalar bile! Geçen sefer ölmediğimize dua edin.»

Sustum. Afallamıştım doğrusu. İlk kez birçok şeyi bildiğini açık etmişti. Hem de yıllar öncesindeki bir olayla ilgili olarak. Yoo... geçen yaz, hayır, bir önceki... Zaman bana oyun oynuyordu. Jem'e sormalıydım. Başımızdan öylesine çok şey geçmişti ki, korkularımızın en zararsızını Boo Radley'di. Atticus her şeyi yaşadınız, bundan sonra her şey yoluna girer demişti. Bir süre sonra insanlar Tom Robinson'un varlığından haberdar olduklarını bile unutacaklardı.

Belki de Atticus haklıydı, ama geçen yazın olayları sis gibi üzerimize çökmüştü. Maycomb'un yetişkinleri bu konuyu Jem ve benimle konuşmuyorlardı. Kendi çocukları ile tartışmış oldukları ise açıkça belliydi. Çocukların

davranışlarına bakılırsa Atticus gibi bir babamızın olması bizim suçumuz değildi. O'na karşın bize iyi davranmalıydılar. Çocuklar bunu kendiliklerinden düşünmüş olamazlardı. Sınıf arkadaşlarımıza karışan olmasa Jem'le ben bir iki kişi ile yumruk yumruğa gelir, sonra da her şeyi unuttur giderdik. Durum böyle olunca başımızı dimdik tutmak zorunda kalıyorduk. Beyefendi ve hanımefendi gibi olmalıydık. Bir yönüyle Bayan Dubose'un dönemine benziyordu, bağırtıların dışında tabii.

Bir türlü anlam veremediğim tuhaf bir şey oldu. Atticus tüm bu eksikliklerine karşın eyalet yönetimindeki görevine yeniden seçildi. Hem de oybirliği ile. İnsanların tuhaf olduklarına karar verdim. Zorunlu olmadıkça onlar konusunda kafa patlatmayacağım.

Bir gün okulda kaldım. Haftada bir kez güncel olaylar saatimiz vardı. Her çocuk gazeteden bir haber kesecek, içeriğini öğrenecek ve sınıfa aktaracaktı. Bu yöntem bir sürü derde devaydı. Arkadaşlarının önünde konuşmak çocuğa duruş düzgünlüğü ve zerafet veriyordu. Kısa konuşma yapmak sözcük dağarcığını geliştiriyordu. Güncel olayları öğrenmek ise belleği sağlamlaştırıyordu. Gruptan ayrılmak oraya dönme isteğini kamçılıyordu. Düşünce belki anlamlıydı ama Maycomb'da pek işe yaramadı. Her şeyden önce gazete görebilen taşralı sayısı çok azdı. Bu nedenle de bu işin yükünü taşıyanlar kasabalılar oldular. Taşralıların aşağılık duyguları büsbütün kamçılıandı. Köylüler Grit Paper adlı köy gazetesinden kesilmiş haberler getirirlerdi. Öğretmenimiz Bayan Gates'ın gözünde bu gazetenin pek saygınlığı yoktu. Bir çocuk bu kaynaktan haber verdi mi hep kaşını çatardı. Bu

gazeteyi okumak çalgıdan engiden hoşlanmak, öğlenleri pekmezli ekmek yemek, «Eşek ne güzel ıgırır» türünden şarkılar söylemek ve eşek'i 'eşsek' diye okumak gibi bir şeydi işte. Yine de çoğumuz güncel haberlerden habersizdik. İnekler ve davranışları üstüne yüz yıllık bilgisi olan Küçük Chuck Little tam, «Natchell Teyzeniz diyor ki,» stnunun yarısına gelmişti ki Bayan Gray onun sözünü kesti:

«Charles, o okuduğın güncel bir olay değil, bir ilan.»

Cecil Jacobs güncel haberin ne olduğunu biliyordu. Sırası gelince odanın önüne çıkıp başladı: «şu bizim Hitler...»

«Adolf Hitler, Cecil,» dedi Bayan Gates. «Kimseye şu bizim denilmez.»

«Peki efendim. şu bizim Adolf Hitler yahudilere elem yapıyormuş.»

«Zulüm Cecil, elem değil.»

«Ama Bayan Gates, burada... pekâlâ. Yani bu Adolf Hitler Yahudilerin peşine düşüp onları hapishanelere koyuyormuş. Eşyalarını ellerinden alıyormuş. Kimseyi lke dışına salmıyormuş. Geri zeklıları da temizliyormuş.»

«Geri zeklıları temizliyor muymuş?»

«Evet efendim, Bayan Gates. Kendilerini temizleyecek kadar akılları yok sanırım. Ancak aptalın biri kendini temiz tutamaz. İşte Hitler de bir program başlatmış. Yahudilerin yarısını

toplattırıp ilerde başına bela olmasınlar diye kayıtlara geçiriyormuş. Bence bu pek kötü bir şey değil.»

«Peki Cecil. Aferin.» Bayan Gates kabara kabara yerine geçti.

Sınıfın arka tarafından bir el kalktı: «Nasıl yapabilir?»

«Neyi?»

«Hitler nasıl insanları kümese kapar gibi kapayabilir? Hükümet onu durdurmaz mı?»

«Hitler hükümettir.» Eğitime dinamizm katma fırsatını kaçırmak istemeyen Bayan Gates tahtaya geçip büyük harflerle DEMOKRASİ yazdı. «Tanımlayacak olan var mı?»

«Biz,» dedi biri.

Atticus'un bana öğrettiği bir seçim kampanyası sloganını anımsamıştım. Elimi kaldırdım.

«Sence ne anlama geliyor Jean Louise?»

«Herkes eşit hak, kimseye ayrıcalık yok.»

«Çok güzel Jean Louise, çok iyi.» Bayan Gates gülümsedi. Tahtadaki sözcüğü tamamladı: «Biz bir Demokrasiyiz.» Bir ağızdan söyledik. «İşte Amerika ile Almanya arasındaki fark bu. Biz demokrasiyiz. Onlar ise bir diktatörlük. Burada kimseye zulüm yapmayız. Bu önyargılı insanların ürünüdür.

Yahudilerden daha iyi ya da daha kötü insan yoktur. Hitler bunu neden anlamıyor bilmem.»

«Neden hoşlanmıyorlar Bayan Gates?»

«Bilmiyorum Henry. Buldukları her topluma katkıda bulunmuşlardır. Çok da dindar insanlardır. Ama Hitler dini yok etmek istiyor. Nedeni bu da olabilir.»

Cecil konuştu: «Pek kesin bilmiyorum ama para alıp veriyorlarmış. Pek geçerli nedene benzemiyor. Üstelik beyazlar, değil mi?»

«Liseye geçince Cecil, Yahudilerin çağlar boyunca hep zulüm gördüğünü öğreneceksin. Şimdi aritmetik zamanı çocuklar.»

Aritmetikten hiç hoşlanmadığım için zamanı pencereden dışarı bakmakla geçirdim. Atticus'un homurdandığını bir kez görmüştüm. Radyoda Hitler konulu yorumu dinledikten sonra kapatıp, «Pöh!» demişti. Niçin ona bu denli bozulduğunu sorunca da «O bir manyak!» demişti, pencereden dışarıya bakarken, bu iş yürümez dedim. Bir manyak ve milyonlarca Alman, isteseler onu içeri tıkabilirlerdi. İşin içinde başka şeyler de olmalıydı. Babama işin aslını sormalıydım.

Sordum. Yanıtlayamadı çünkü sorunun yanıtı yoktu.

Hitler'den nefret etmek doğru mu?»

«Hayır. Kimseden nefret etmek doğru değildir.»

«Atticus,» dedim. «Anlamadığım bir şey var. Bayan Gates yaptıklarına korkunç dedi. Anlatırken yüzü kıpkırmızıydı.»

«Ama...»

«Ama ne?»

«Yok bir şey.» Kafamdakini aktardığımdan kuşkuluydum. Belki Jem yanıtlayabilirdi. O okul işlerini daha iyi anlıyordu.

Jem bütün gün su taşımaktan bitmişti. Yatağının yanında en azından on iki muz kabuğu, bir de boş süt şişesi vardı. «Neden tıkınıyorsun?»

«Koç seneye kadar on kilo alırsan takıma girersin dedi. En kestirme yöntem de bu.»

«Hepsini kusmazsan tabii. Sana bir şey soracağım...»

«Sor.» Kitabını indirip ayaklarını uzattı.

«Bayan Gates iyi bir kadın, değil mi?»

«Öyle. Ben öğrencisiyken onu çok severdim.»

«Hitler'den nefret ediyor.»

«Bunun nesi ters?»

«Bugün Yahudilere yaptıklarını anlattı. Kimseye zulüm yapılmaması gerek değil mi? Kimse için kötülük düşünmemek gerek, değil mi?»

«Evet Scout. Çıkarsana bu baklayı ağzından!»

«O gece duruşma salonundan çıkarken bayan Gates Bayan Stephanie ile konuşuyordu. Birilerinin onlara ders vermesi gerektiğini, burunlarının çok büyüdüğünü, bir de bakacağız ki

bizimle evlenmek isteyeceklerini anlatıyordu. İnsan hem Hitler'den nefret eder, hem komşuları için böyle çirkin konuşabilir mi?»

Jem birden kudurdu. Yataktan fırlayıp, yakama yapıştı. «Duruşma ile ilgili söz duymak istemiyorum. Hiçbir zaman, hiçbir zaman. Duydun mu? Bana ondan söz etme, duyuyor musun? Şimdi çekil git!»

Öylesine şaşırmıştım ki ağlayamadım bile. Jem'in odasından sürünerek çıktım ve kapıyı yavaşça kapadım. Gürültü onu sinirlendirebilirdi. Yorgundum ve Atticus'u istiyordum. Oturma odasındaydı. Gidip kucağına oturayım istedim Atticus güldü:

«Çok büyüdün. Yalnızca bir kısmını tutabilirim.» Bana sarıldı. «Scout,» dedi; «Jem seni üzmesin. Zor günler geçiriyor. Sizi duydum.»

Atticus'a göre Jem bir şeyleri unutmaya çabalıyordu. Gerçekte ise yalnızca bir kenara koyuyordu. Bir süre için... O zaman geldiğinde de her şeyi kafasında çözecekti. Çözebildiği gün eski Jem olacaktı.

YİRMİ YEDİNCİ BÖLÜM

Atticus'un da dediği gibi her şey usulünce yoluna girdi. Kasım ortalarına dek yalnızca iki kişinin başına olağan dışı bir şeyler geldi. Hayır, üç kişinin. Hiç biri bizi doğrudan ilgilendirmiyordu... yoksa bir anlamda ilgilendiriyor muydu?

Birinci olay şuydu: Bob Ewell bir iş buldu ve birkaç gün içinde işini yitirdi. 1930'ların günlüklerinde ayrı bir yer edindi. Tembellik nedeni ile kovulan tek kişi oldu. Sanırım yeni kazanılmış ünü onda birkaç günlük çalışma isteği uyandırmıştı. İşi de ünü kadar kısa süreli olmuştu. Bay Ewell da Tom Robinson kadar çabuk unutuldu. O günden sonra her hafta işsizlik parası kuyruğundaki yerini aldı. Parayı alırken bir sürü yakası açılmadık küfürler ediyor, bu kasabayı yöneten orospu çocukları neden bırakmazlar ki herkes alnının teriyle parasını kazansın türünden laflar söylüyordu. İşsizlik bürosundaki Ruth Jones'un dediğine göre Ewell, Atticus'u işini elinden almakla suçluyordu. Bu onu o kadar tedirgin etmiş olmalı ki, büroya kadar gelip Atticus'u uyarmıştı. Atticus dert etmemesini, Bob Ewell'in nasıl olsa büronun yolunu bildiğini söylemişti.

İkinci olayımızın kahramanı Yargıç Taylor'du. Yargıç Taylor pazarları, akşam ayinlerine pek gitmezdi. Evinde oturur, keyfine bakardı. Akraba olmadığı için hayıflandığı Bob Taylor'un kitaplarına daldardı. Bir pazar akşamı tam süslü

benzetmelere, akıcı cümlelere gömülmüşken dikkatini, iç gıcıklayıcı bir tırmalama sesi çelmiş. «Sus!» demiş şişko köpeği Ann Taylor'a... Sonra da boş bir odaya konuştuğunun farkına varmış. Tırmalama sesi evin arkasından geliyormuş. Yargıç, Ann'in çıkması için verandaya bakan kapıyı açmış. Bakmış ki kapının teli yok. Köşede bir gölge görmüş ama başka bir şey bulamamış. Bayan Taylor kiliseden döndüğünde onu okurken bulmuş. Kucağında da tüfeği varmış.

Üçüncü olay da Tom'un dul eşi Helen Robinson'la ilgili. Tom'un işvereni Bay Link Deas, Tom'u unutmadı ve Helen'e iş verdi. Ona gereksinimi yoktu ama olup bitenlere çok üzgün olduğunu söylüyordu. Helen yokken çocuklara kimin baktığını hiç bilmiyorum. Calpurnia Helen'in zorlandığını söyledi. Ewell'lardan uzak durmak için yolunu bir kilometre uzatıyordu. Bir kez önlerinden geçmeye kalkınca onu rahatsız etmişlerdi. Bay Link Deas da onun kestirme yolu bilmediğini sanmış, sonra da baklayı ağzından almıştı. Helen, «Ne olur, aldırmayın Bay Link, lütfen,» diye yalvarmışsa da, Bay Link, «Pekâlâ da aldırırım,» demişti. O gün Helen'le eve yürümüş Bay Deas. Ewell'ların önünden geçmişler? Dönerken de kapılarında durmuş. «Ewell! Ewell bak buraya!»

Her zaman çocuklarla dolu olan pencereler boşmuş.

«Hepinizin içerde tam siper durduğunuzu biliyorum. Kulağını iyice aç Bob Ewell. Benim işçim bu yoldan geçemezse gün batmadan seni içeri tıktırırım!» Tükürüp evine dönmüş.

Helen ertesi gün eski yolundan gitmiş. Evi geçip ardına baktığında Bob Ewell'in onu izlediğini görmüş. Ewell, Link Deas'ın evine varan dek arayı bozmamış ama sürekli çirkin

sözler söylemiş. Korkan Helen de Bay Link'e telefon açmış. Bay Link dükkânından çıkınca tel örgüye dayalı duran Bay Ewell'la karşı karşıya gelmiş.

«Bana öyle pislikmişim gibi bakma Link Deas. Senin kadını...»

«Yapacağın ilk iş Ewell, o kokuşmuş gövdeni toprağımdan çıkarmak olsun. Çite dayanıyorsun. Benim de boya param yok. İkincisi de aşçımdan uzak dur. Yoksa seni saldırıdan tutuklatırım.»

«Ona dokunmadım Link Deas. Zenci birine dokunmaya hiç niyetim yok!»

«Ona dokunman gerekmez. Onu korkutman yeter. Saldırıdan tıktıramazsam kadınları koruma yasasından tıktırırım. Şimdi yıkıl karşımdan. Palavra sıktığımanı sanıyorsan, git bir kez daha dene!»

O günden sonra Helen'in yakındığını duymadık. Alexandra Halam'ın olaylar konusundaki yorumu, «Hiç beğenmiyorum Atticus, hiç ama hiç beğenmiyorum,» oldu. «O adam davayla ilgili herkese kin duyuyor. Neden öyle, anlayamıyorum. Öcünü almak ister. Anladın mı aslında... almadı mı?»

«Anladığımı sanıyorum,» dedi Atticus, «Belki de kimsenin Mayella ile birlikte sıktıkları palavraları yutmadığını biliyor. Kahraman olurum sandı. Tüm o sıkıntılara karşı 'peki biz o Zenciyi tutuklarız ama sen de çöplüğüne dön' dendi. Herkesle uğraştı. Yakında rahatlar. Mevsim değişti mi bu işin peşini bırakır.»

«John Taylor'un evini neden satmaya kalkışsın? John'un evde olduğunu bilmiyormuş, yoksa kalkışmazdı. Pazar akşamları yanan tek ışık kapıdaki ile John'un kitaplığındakidir.»

Atticus, «O teli kesenin Bob Ewell olduğunu bilmiyorsun. Kimin yaptığını bilmiyoruz,» dedi. «Ama tahmin edebilirim. Ben onu yalancı çıkardım ama John onu aptal yerine koydu. Ewell tanık iskemlesindeyken John'a bakıp gülmemek olanaksızdı. John ona üç ayaklı bir tavuğa, ya da dörtköşe bir yumurtaya bakar gibi bakıyordu. Bana yargıçların jüriyi etkilemeye çalışmadıklarını söyleme.»

Ekim sonunda yaşantımız o alışıla gelmiş okul, oyun ve çalışma düzenine girmişti. Jem unutmak istediğini unutmuşa benziyordu. Sınıf arkadaşlarımız babamızın tuhafliklarını unutmamıza izin verdiler. Bir gün Cecil babamızın bir Radikal olup olmadığını sordu. Bunu Atticus'a aktardığımda çok eğlendi. «Sen Cecil'e babam anne annen kadar Radikal'miş de.»

Alexandra Hala'm işi ilerletmişti. Bayan Maudie misyonerleri öyle bir susturmuştu ki Alexandra Hala'm önderliği yine ele geçirmişti. İkramlar arttı. Benim de zavallı Mruna'ların yaşamları konusundaki bilgilerim arttı. Bayan Merriweather'a bakılırsa aile kavramından öyle yoksundular ki tüm kabile tek bir aile gibiydi. Kabilede kaç erkek varsa bir çocuğun da o kadar babası, kaç kadın varsa o kadar anası var sayılıyordu. J. Grimes Evertt bu durumu düzeltmek için elinden geleni yapıyordu ve dualarımıza muhtaçtı.

Maycomb eski Maycomb olmuştu. İki küçük değişiklik dışında, arabalardan ve dükkânlardan, «EESKY, PAYIMIZA

DÜŞENİ YAPIYORUZ« yazıları kalkmıştı. Atticus'a sordum, o da «Ekonomiyi Eski Sağlığına Kavuşturma Yasası öldü,» dedi. Kim öldürdü dedim, o da dokuz yaşlı adam dedi. İkinci değişiklik ise ulusal bir nitelik taşııyordu. Maycomb da Halloween yalapşap kutlanırdı. O yıl değişiklik yapıldı.

Clanton, Alabama'dan 1911'de göç etmiş olan Barber ailesinin hanımları Cumhuriyetçi bilinirler. Davranışları herkese benzemez. Bir bodruma neden gereksinimleri olduğunu kimse bilmez. Ama istemişler, kazmışlar ve yaşamlarının geri kalan bölümünü de çoluk çocuğu bu bodrumdan kovalamakla geçirmişlerdir. Bayanlar, yani Tutti ve Frutti (gerçekte Sarah ve Frances) kuzeyli davranışları bir yana, üstelik sağırdılar. Bayan Tutti bunu kabullenmeyip sessiz bir dünyada yaşardı. Hiç bir şeyi kaçırmak istemeyen Bayan Frutti ise eski gramofonların hoparlörü büyüklüğünde bir kulaklık kullanırdı.

Bunu bilen bazı kötü çocuklar Barber hanımları uyuyana dek beklemişler ve sonra da oturma odasına girmişler. Nasıl demeyin çünkü Radley'lerin dışında kapı kilitleyen yoktur kasabada. İçeride de ne buldularsa bodruma taşımışlar. Bu noktada bu işlerle hiç ilgim olmadığını belirtmemde yarar var.

Barber'ların komşuları ertesi sabah «Onları duydum!» çığlıklarıyla uyandılar. «Kapıya kamyonun dayandığını işittim! Atlar gibi tepiştiler! Çoktan New Orleans'a varmışlardır.»

Bayan Tutti bu işi yapanların birkaç gün önce kasabaya gelen kürk satıcıları olduğundan emindi. «Esmerdiler, Suriyeli gibi.» Bay Heck Tate çevreyi kolaçan etti ve yapanların

kasabalı olduğunu söyledi. Bayan Frutti, «Kasabalı olsalardı, seslerinden tanırdım,» dedi. Aralarında sesi Maycomb'lu olan yoktu. Onlar 'r'leri kaydırırlardı. Bayan Tutti bu iş için ille köpekler getirilsin diye üsteleyince Bay Tate on km. yol tepip köpekleri getirmek zorunda kaldı.

Ön basamaklardan başladılar. Köpekler hemen arkaya dönüp, bodrumun girişinde havlamaya başladılar. Bay Tate onları üçüncü kez ön basamaklara çekiyordu ki gerçeği kavradı. Öğlen olup da köpekler gidene kadar Maycomb'da yalınayaklı çocuk kalmamıştı.

Sonuç olarak Maycomb'lu bayanlar bu yıl farklı bir uygulamaya gideceklerini söylediler. Lise tiyatro salonu açılacak, yetişkinler için bir eğlence düzenlenecekti. Çocuklar için de elma yeme yarışları, ip çekişme, eşeğin kuyruğunu takma yarışı yapılacaktı. En güzel Halloween kılığı için de 25 sentlik bir ödül konulmuştu.

O Halloween: Cadılar Bayramı: Özellikle çocukların katıldığı bir eğlenti. O gece çeşitli muziplikler hoş görülür.

Sahnede isteniyordum. Bayan Grace Merriweather 'Yöremiz' adlı bir oyun yazmıştı. Ben de domuz butu olacaktım. Çocukların bir kısmının tarım ve hayvancılık ürünleri canlandıran kılıklara bürünmelerinin sevimli olacağını düşünmüştü. Cecil Jacobs inek, Agnes Boone sırık fasulyesi, biri yarfıstığı olacak, çocukların ve Bayan Merriwether'in esin gücü tükenene dek herkes sıraya geçecekti. İki provadan anlayabildiğim kadarı ile yapacağımız tek şey Bayan Merriweather bizi tanıttıkça sol taraftan sahneye çıkacaktık. «Domuz» dendi mi sıra benimdi. En sonunda da hep bir

ağızdan «Maycomb yöresi, Maycomb yöresi, hepimizin gözdesi» şarkısını söyleyecektik. Biz söylerken bayan Merriweather yöre sancağı ile sahneye tırmanacaktı.

Kostümüm sorun yaratmıyordu. Terzi Bayan Crenshaw'ın düş gücü Bayan Merriwoather'inki ile çekişebilirdi. Bayan Cranshaw kafes teline bu biçimi verdi. Bunu kahverengi kumaşla kapladı ve aslına benzer bir biçimde boyadı. Eğilince kafamdan geçiyor, dizlerime kadar iniyordu. Bayan Crenshaw büyük bir incelik gösterip gözlerim için iki delik bırakmıştı. İyi de bir iş becermişti. Jem iki ayaklı bir domuz butuna tıpatıp benzediğimi söyledi. Sıkıntılarım vardı. Sıcak oluyordu, çok sıkıydı. Burnum kaşınınca kaşıyamıyordum. Bir kez giydim mi de tek başıma çıkaramıyordum.

Tüm ailenin beni izlemeye geleceğini varsaymışım ama düşkırıklığına uğradım. Atticus yorgunluğunu bahane etti. Bir haftadır Montgomery'deydi ve o gün dönmüştü. Jem'in beni götüreceğini söyledi.

Alexandra Hala yatması gerektiğini bildirdi. Sabahtan beri dekor boyamıştı ve bitkindi ve... cümlesini tamamyalamadı. Ağızını kapadı, açtı ama ses çıkmadı.

«Ne oldu hala?» diye sordum.

«Yok bir şey, yok bir şey.» Elimdekileri bırakıp, aileye bir gösteri yapmamı istedi. Jem kıyafetimi giydirdi. Kapıda durup Bayan Merriweather gibi, «Domuz!» diye seslendi ve ben içeri girdim.

Rolünü Calpurnia için mutfakta da yineledim. Harika dedi. Sokağın ötesine geçip Bayan Maudie'ye de gösterecektim ama Jem o zaten gösteriyi izleyecek dedi. Gelmemeleri önemsizdi. Jem beni götürecekti.

Birlikte yaptığımız en uzun yolculuk işte böyle başladı.

YIRMİ SEKİZİNCİ BÖLÜM

Ekim sonu için havalar olağanüstü sıcaktı. Hırka bile gerekmiyordu. Rüzgâr gitgide sertleştiğinden Jem, ‘eve dönmeden yağmur yağabilir,’ dedi. Gökte ay yoktu.

Köşe başındaki lamba gölgeleri Radley’lerin evine doğru uzatıyordu. Jem’in gülüşünü duydum. «İddiasına varım bu gece onları kimse rahatsız etmez.» Benim domuz butu kıyafetimi taşıyordu. Taşınması zor olduğu için de beceriksizce tutuyordu. Yine de bu işi yüklenmesinin çok soylu bir davranış olduğunu düşündüm.

«Ürkütücü bir yer ama, değil mi?» dedim. «Boo’nun kimseye zararı yok ama ben yine de geldiğin için memnunum.»

«Atticus’un seni yalnız bırakmayacağını biliyorsun.»

«Nedenini pek anlamıyorum. Köşeyi dönüp de tarlayı geçersen okul oracıkta.»

«O tarla senin gibi kızların geceleri geçmesi için fazla büyük.» Benimle dalga geçiyordu.

«Cinlerden korkmuyor musun?»

Gülüştük. Sis nasıl gün doğuşuyla dağılır, yok olursa cinler sıcak nefesler, büyüler ve gizli işaretler de bizim büyümemizle öyle yok olmuşlardı. «Neydi o tekerleme?»

«Parlak melek

Yaşayan ölü

Yolumdan çekil

Nefesimi bırak»

«Sussana,» dedim. Radley'lerin evinin önündeydik. Jem, «Boo evde olmalı. Bak,» dedi. Yukarıda karanlığın içinde tek bir şakrak kuşu nesi var nesi yoksa ortaya koymaktaydı. Hangi ağaçta olduğunun mutlu bilinçsizliği içerisinde sesi güneş kuşunun tiz klikii'sinden bir karganın huysuz gag'layışına, oradan da hüzünlü bir şarkıya dönüşüyordu.

Köşeyi kıvrılmıştık ki ayağım bir köke takıldı ve tökezledim. Jem bana yardıma çalıştı ama kıyafetim yere düşürüverdi. Neyse ki ben düşmedim de yolumuza devam ettik.

Okul bahçesine girdiğimizde her yer zifiri karanlıktı. Birkaç adım gittikten sonra, «Nerede olduğumuzu nasıl anlıyorsun Jem?» diye sordum.

«Büyük bir çınarın altında olduğumuzu söyleyebilirim, çünkü burası çok serin. Dikkat et, düşme,» dedi.

Adımlarımız yavaşladı. Ağaçlara toslamamak için uyurgezer gibi gidiyorduk. Bu ağaç tek ve çok eski bir çınardı. Gövdesini çevrelemeye iki çocuk kolu yetmezdi. Öğretmenlerden casuslardan ve meraklı komşulardan uzaktaydı. Radley'lerin toprağına yakındı. Radley'ler ise hiç meraklı değillerdi. Dalların gölgesindeki bir alan, bir sürü

dövüş ve kaçak barbut oyunu nedeniyle.çimlerini yitirmiş, kelleşmişti.

Okul salonunda göz kamaştırıcı ışıklar yanıyordu. «İleri bakma,» dedi Jem. «Önüne bak, düşmezsın.»

«El lambası almalıymışsın, Jem.»

«Böyle erken saatte böylesine karanlık olacağını düşünmemiştim.Hava çok bulutlu herhalde ondan.»

Biri üzerimize atladı.

Jem, «Tanrım,» diye bağırdı.

Yüzümüze tutulan ışığın gerisinde zevkten dörköşe bir halde atlayıp sıçramakta olan Cecil Jacobs'u gördük.

«Ha-ha! Nasıl da korkuttum. Bu yoldan geleceğinizi biliyordum!»

«Buralarda tek başına ne arıyorsun çocuk? Boo Radley'den korkmuyor musun sen?»

Cecil anne ve babasıyla birlikte salona gelmiş, bizi göremeyince de, bu taraftan geleceğimizi bildiğinden, buralara kadar yürümüştü. Yalnız Atticus'un da bizimle olacağını varsaymıştı.

«Haydi canım, ev çok yakın,» dedi Jem. «O kadar kısa yol için korkulur mu?»

Yine de Cecil'in bu iş iyi becerdiğini kabul etmeliydik. Bizi gerçekten korkutmuştu. Bunu herkese yaymak onun hakkıydı.

«Hey» dedi, «Sen inek değil misin? Kostümün nerede?»

«Sahnenin gerisinde. Bayan Merriweather o işe daha zaman var diyor. Sen de benim gibi oraya bırakabilirsin, sonra içeri girer seyrederek.»

Jem'e göre bu çok iyi bir fikirdi. Cecil'e ben birlikte olacaktık, o da arkadaşlarına katılabilecekti.

Atticus, dekoru hazırlayan bitik hanımlar, toplum dışı bırakılmışlar, evine kapanmışlar dışında tüm Maycomb salondaydı. Köylülerin de çoğu oradaydı. Hepsi süslenmişlerdi. Lise binasının uzun koridoruna sağlı sollu yerleştirilen oyun ve satış masalarının önleri tıklım tıklımdı.

Bunları görünce, «Jem, para almayı unuttum,» dedim.

«Atticus unutmadı. Al, tam otuz sent. Sonra görüşürüz.»

Otuz sent ve Cecil bana yetiyordu. Salonun ön tarafından dolaşıp perde arkasına geçtik. Domuz budundan kurtuldum ve çabucak oradan sıvıştık. Çünkü Bayan Merriweather ön sıraya oturmuş, metin üzerindeki son değişiklikleri yapıyordu. «Kaç paran var?» diye sordu Cecil. Cecil'in de otuz senti vardı. berabereydik. İlk beşliğimizi bizi hiç de korkutamayan «Korkular Evi»ne harcadık. Karartılmış olan yedinci sınıfa girdik. Bir sözde hayalet bizi dolaştırdı, ve bir insanın gövdesinin parçaları olması gereken bir şeylere dokundurttu. «İşte gözleri...» Bir tabağın içinde kabukları soyulmuş

üzümler vardı. «İşte kalbi.» «Çiğ ciğere» benziyordu. «Bağırsakları burada.» Elimize bir tabak soğuk makarna tutuşturuldu. Bir kaç oyun yeri daha dolaştık. Bayan Taylor'un yaptığı kurabiyelerden aldık. Ben suda elma yeme yarışına katılmak istiyordum ama Cecil bunun pis bir iş olduğunu söyledi. Annesi herkesin kafası aynı kazana girince kimbilir ne mikroplar bulaşır demişti. «Bugünlerde bulaşıcı hastalık pek yok,» dedim. Ama Cecil'in annesi başkalarının artığı yenmez demişti. Bu konuyu sonradan Alexandra Hala'ma danıştım. Halam ancak züppelerin böyle düşüneceğini söyledi.

Tam karamela alıyorduk ki, Bayan Merriwether'in çömezleri gelip, sahne arkasına geçmemizi söylediler. Salon dolmuştu. Maycomb Lisesi Bandosu sahnenin önündeki yerini almıştı. Sahne ışıkları yanmış, gerideki koşuşmalardan da perde dalgalanıp duruyordu.

Sahnenin gerisindeki koridorun insanlarla dolu olduğunu gördük. Üçgen şapkalılar, güneyli şapkalılar, İspanya-Amerika Savaşı şapkalılar, Dünya Savaşı miğferliler vardı. Tarım ürünü olarak giyinmiş çocuklar ise küçük bir pencerenin önünde toplanmışlardı.

«Birisi kıyafetimi ezmiş!» Ağlamaya başladım. Bayan Merriweather dörtnala gelip telleri düzelitti ve butu başımdan aşağı geçirdi.

Cecil, «İçerde iyi misin, Scout?» diye sordu. «Sesin uzaklardan geliyor. Dağın öte tarafındaymışsın gibi.»

«Seninki de pek yakından gelmiyor.»

Bando ulusal marşı çaldı. Seyircilerin ayağa kalktıklarını duyduk. Ardından davulun gümbürtüsü geldi. Bayan Merriweather kürsüden konuştu:

«Maycomb Yöresi, Ad Astra Per Aspera.»

Davul sesi...

Bayan Merriweather köylüler için çevirdi:

«Çamurdan Yıldızlara...» Gereksiz bir biçimde de, «Bir gösteri,» diye ekledi.

Cecil: «Söylemese millet anlamayacak sanki!» diye fısıldayacak oldu ama hemen susturuldu.

«Tüm kent anlamını çoktan öğrendi,» dedim.

«Ama köylüler yeni geldi,» dedi Cecil.

Bir adam, «Susun bakiim,» deyince sustum.

Bayan Merriweather'ın söylediği her cümleyi bateri bir vuruşla vurguluyordu. Maycomb yöresinin eyaletten önce varolduğunu, Alabama ve Missisipi topraklarının bir parçası olduğunu, buralara ayak basan ilk beyazın, Yargıç'ın büyük büyük büyük büyük babası olduğunu anlattı. Bu büyük babaya ne olmuş, bilen yoktu. Peşinden yöreye adını veren korkusuz Albay Maycomb geliyordu.

Andrew Jackson, Albay'a yetki vermişti. Albay'ın kendine güveni ve cılız yön bulma becerisi Kızılderili Savaşları

sırasında onu izleyenlere felaket getirmişti. Düşmanı ezmek için yola çıkıp, birliklerini kuzeybatının ormanlarında yitirmişti. Sonunda göçmenler birliklerin imdadına yetişip onları kurtarmışlardı.

Bayan Merriweather otuz dakika boyunca Albay Maycomb'un yaşamından söz etti. Dizlerimi kırarsam oturabileceğimin farkına vardım. Oturur gibi yaptım. Bayan Merriweather'ın mıyır mıyır konuşmasını ve davulun tam tamını dinlerken uyuyakalmışım...

Sonradan anlatılanlara bakılırsa Bayan Merriweather kendini gösterinin son bölümüne iyice kaptırmış. Sırık fasulyesi ile çam ağacının zamanında sahneye çıkmalarının verdiği güvenle «Doomuz!» demiş. Birkaç saniye daha beklemiş ve seslenmiş: «Domuz?» Gelen giden olmayınca da bağırmış: «Domuz!» Onu ya uykumda duymuş olmalıyım ya da Dixie'yi çalan bando beni uyandırmış olmalı. Tam benden umudunu kesen Bayan Merriweather sancağı ile sahneye tırmanıyormuş ki ben dalmışım. Yetişirsem iyi olur sanmıştım.

Yargıç Taylor salondan çıkıp dizlerine vura vura öyle bir gülme krizi geçirmiş ki karısı su ile hapını zor yetiştirdi dediler.

Bayan Merriweather üne kavuşmuştu ama sahne gerisinde yakama yapışıp gösterisini berbat ettiğimi söyledi.

Çok kötü oldum.

Bereket Jem çok anlayışlı davrandı. Oturduğu yerden kıyafetimi pek seçememiş. Çok iyiydin dedi. Biraz geç kaldın, hepsi o. İşler ters gittiğinde Jem de Atticus kadar rahatlatıcı olmaya başlamıştı. Neredeyse Atticus kadar. Jem bile beni o kalabalığın içinden geçiremezdi ve nitekim seyirciler gidene dek beklemeyi kabul etti.

«Çıkarmak ister misin?»

«Yoo, dursun.» Böylece utancımı gizleyebilirdim.

Biri seslendi:

«Eve bırakalım mı?»

Jem'in, «Hayır efendim. Yolumuz kısa,» dediğini duydum

«Cinlere dikkat! Daha doğrusu cinler Scout'tan korksunlar!»

«Pek kimse kalmadı Scout. Gidelim,» dedi Jem.

Hole çıktık. Ortalık hâlâ kapkaranlıktı. Kalan arabalar binanın öte yanına park etmişlerdi. «Bir ikisi bu tarafta olsa, yolumuzu görürdük,» dedi Jem.

«Dur Scout, seni sapından tutayım. Dengeni yitirebilirsin?»

«Görebiliyorum.»

«Evet ama yine de dengeni yitirebilirsin?» Kafamda bir ağırlık hissettim. Jem but'un kemiğini yakalamıştı. «Tuttun mu?»

«Hı-hı.»

Okul bahçesini geçmeye başladık. Bastığımız yeri görmeye çabalıyorduk. «Jem, pabuçlarımı unuttum, orada kaldılar.»

«Dönüp alalım.» Tam dönmüştük ki salonun ışıkları söndü.

«Yarın alırsın,» dedi Jem. Beni evden yana çevirince, «Ama yarın pazar!» diye karşı çıktım.

«Hademeden izin alır girersin... Scout?»

«Hı?»

«Yok bir şey.»

Uzun süredir böyle bir şey yapmamıştı. Ne düşünüyordu acaba? Söylemek isterse söylerdi. Eliyle kafamın üstünü fazlaca sıktığını farkettim. Başımı salladım. «Jem, bu kadar sıkı...»

«Sus bir dakika Scout!» Beni çimdikledi.

Sessizce yürüdük. «Dakika bitti. Aklında ne var?» Ona bakmaya çabaladım ama pek görünmüyordu.

«Bir ses duydum gibi geldi. Dur bir dakika?»

Durduk.

«Bir şey duyuyor musun?»

«Hayır.»

Beş adım gitmemiştik ki yine beni durdurdu.

«Jem beni korkutmaya mı çalışıyorsun? Ben artık büyü...»

«KONUŞMA!» Şaka etmediğini anlamıştım.

Gece durgundu. Jem'in nefesini duyuyordum. Arada bir çıplak bacaklarıma bir serinlik çarpıyordu. Beklenen rüzgârlı geceden artakalanın hepsi buydu. Fırtınadan önceki durgunluktu bu. Kulak kabarttık.

«Köpek sesi duydum,» dedim.

«O değil. Yürürken sesi duyuyorum. Durunca ses kesiliyor.»

«Elbisenin hışırtısıdır. Halloween seni etkilemiş...»

Jem'den çok kendimi kandırmaya çalışıyordum. Yürdüğümüzde o sesi ben de duymuştum.

«Cecil'dir,» dedi Jem. «Bizi bu kez korkutamayacak. Acele ediyoruz sanmasın.»

Yavaşladık. Jem'e Cecil'in bizi bu karanlıkta nasıl izleyebildiğini sordum. Bize toslaması gerekirdi.

«Ben seni görebiliyorum, Scout.»

«Nasıl? Ben seni göremiyorum.»

«Yağların gözüküyor. Bayan Crenshaw sahnede iyi görünsün diye parlak bir boya kullanmış. Ben görüyorum. Cecil de görüyordur.»

Cecil Jacobs'a varlığından haberdar olduğumuzu gösterecektik. Onu karşılamaya hazırдық.

«Cecil Jacobs kocaman bir ıslak tavuktur!» diye bağıırıp, arkama döndüm.«... Tuur!» okul duvarında yankılandı o kadar. Çıt yoktu.

«Onu yakalayacağım,» dedi Jem. «Heey!»

Hey- ey - hey - ey - Heey dedi okul duvarı.

Oyunu bu kadar sürdürmek Cecil'in yapacağı iş değildi. Bir şaka yaptı mı onu yinelerdi hep. Çoktan üzerimize atlamış olmalıydı. Jem yine durmam için işaret etti. «Scout, o nesneyi çıkarabilir misin?»

«Sanırım ama altında pek bir şeyim yok.»

«Elbisen burada.»

«Karanlıkta giyemem ki!»

«Pekâlâ,» dedi Jem, «Unut!»

«Jem, korkuyor musun?»

«Hayır. Neredeyse ağaca vardık. Birkaç metre ötesi de yol. O zaman sokak lambasını görürüz. Jem'in ses tonu acelesiz ve duygusuzdu. Cecil palavrasını daha ne kadar sürdüreceğini merak ettim.

«Şarkı söyleyelim mi Jem?»

«Hayır. Sus Scout.»

Yürüme tempomuzu artırmamıştık. Ayağım çıplaktı ve Jem böyle yürümenin zorluklarını iyi bilirdi. Belki de duyduğumuz şey, ağaçları yalayan rüzgârın sesiydi. Ama rüzgâr da yoktu. Tek ağaç da eski çınardı. Sesin sahibi her kimse ayağını sürüyordu. Çok ağır ayakkabılar giymişti sanki. Pamuklu pantolon giymişti. Rüzgârda ağaçların hışırtısı sandığım ses kumaşın her adımda birbirine sürtünmesinden çıkan sestti.

Ayaklarımın altındaki toprağın buz gibi olduğunu hissettim. Çınara yaklaşmıştık. Durup yine dinledik. Jem kemiğe asıldı.

Bu kez ayak sesi bizimle durmamıştı. Pantolon sürtünüyordu. Sonunda durdu ve bize doğru koşmaya başladı. Bu adımlar bir çocuğun adımları değildiler.

Jem çığılığı bastı. «Kaç Scout, kaç!»

Bir adım attım ve dönmeye başladım. Karanlıkta iş görmez olan kollarımın bana yararı yoktu. Dengemi yitirmiştim.

«Yardım et Jem! Jem yardım et!»

Bir güç çevremdeki telleri ezdi. Yere düştüm ve tel hücremden kurtulmak için debelenmeye başladım. Yakınımda bir yerden tekme, yumruk, itiş, kakış sesleri geliyordu. Toprağa ve köklere sürtünen etlerin ve ayakkabıların sesleri... Biri üzerime yaslandı. Jem olduğunu kavradım. Yıldırım hızıyla ayağa kalktı ve beni kaldırdı. Kafamı ve omuzlarımı kurtarmıştım ama tele öyle dolanmıştım ki uzağa gidemedim.

Yola yakın olmalıydık. Jem'in elinin benden koptuğunu ve yola sırtüstü düştüğünü gördüm. Yine itişme kakışma sesleri... peşinden boğuk bir çatırtı. Jem bağırdı.

Jem'in çığlığına doğru koştum ve şişman bir göbeğe tosladım. Göbekli her kimse bağırip kollarımı kısırmak istedi. Göbeği yumuşaktı ama kolları çelik gibiydi.

Nefesim kesilene dek beni kolları arasında ezdi. Kıpırdayamıyordum. Birden sırtüstü yuvarlandı. Jem sonunda kalkabildi dedim kendime.

Kimi zaman kafamız çok yavaş çalışıyor. Orada öylece kalakaldım. Gürültüler dindi. Gece eski durgunluğuna döndü. Yalnızca birisinin güçlkle suluduğunu duyabiliyordum. Ağaca gidip yaslandı gibi geldi. Deliler gibi öksürüyordu. İnsanın içini ürperten bir öksürüktü bu.

«Jem?»

Yanıt vermedi.

Adam yerde birşeyler arar gibi yürümeye başladı. Oflaya puflaya bir şeyleri kaldırışını farkettim. Ağacın altında dört kişi olduğumuzun bilincine yeni varıyordum.

«Atticus?»

Adam yavaşça yola doğru yürümeye başladı.

Az önce durduğunu sandığım yere döndüm. Ayaklarımla görmeye çalıştım ve birine değdim.

«Jem?»

Ayaklarım bir pantolona, kemer tokasına, düğmelere, ne olduğunu anlayamadığım bir şeye ve bir yüze değdi. Yüzdeki sakal bunun Jem olamayacağını gösteriyordu. Bayat viski kokuyordu.

Yol olduğunu sandığım yöne ilerledim. O kadar dönmüştüm ki pek emin değildim. Ama yine de yolu buldum ve sokak lambasına baktım. Altından bir adam geçiyordu ve çok ağır bir yük taşımanın çıkardığı ayak sesleri ile yürüyordu. Köşeyi döndü. Kucağında Jem vardı. Jem'in yere çaresiz sarkan kolunu gördüm.

Ben köşeye vardığımda adam bahçemize girmişti bile. Işığın çevrelediği karanlıktı, Atticus'du. Merdivenlerden aşağı koştu. İki birlikte Jem'i içeri taşıdılar.

Koridora vardıklarında ben ön kapıdaydım. Alexandra Hala beni karşılamaya koşuyordu.

«Dr. Reynolds'u çağır!»

Atticus'un sesi Jem'in odasından geliyordu. «Scout nerede?»

«Burada,» dedi halam. «Ben iyiyim hala, sen telefona git,» dedim.

Halam telefona saldırdı. «Eula May, çabuk Dr. Reynolds'u bul, çabuk!.. Agnes, baban evde mi? Aman tanrım nerede? Gelir gelmez buraya koşmasını söyle, lütfen, çok acil!»

Halamın kim olduğunu söylemesine gerek yoktu. Maycomb'da herkes diğerklerinin seslerini tanırdı.

Atticus Jem'in odasından çıktı. Halamın konuşması biter bitmez de telefonu elinden aldı.

«Eula May, bana Şerifi bul lütfen.»

«Heck? Atticus Finch. Birisi çocuklarıma saldırmış. Jem yaralı... Burayla okul arasında... Oğlumu bırakamıyorum. Koş oraya, bak bakalım oralarda mı... bulabileceğini sanmam ama bulursan onu görmek istiyorum... Haydi. Sağol Heck.»

«Atticus, Jem öldü mü?»

«Hayır Scout. Onuna ilgilen Alexandra.»

Ezilmiş telleri ve kumaşı çıkarırken elleri titriyordu halamın. «İyi misin canım?» diye defalarca sordu. O nesneden kurtulmak çok iyi gelmişti. Kollarıma kan gelmeye başladığını, tel izlerinin kaybolduğunu gördüm. Ovuşturunca rahatladım.

«Hala, Jem öldü mü?»

«Ha... hayır Scout. Yalnızca baygın. Dr. Reynolds gelene dek yarasının derecesini bilemeyiz. Jean Louise, neler oldu?»

«Bilmiyorum...»

Üstelemedi. Bana giyecek bir şeyler getirdi. Kafamı kullansaydım üstelemesini yeğlerdim. Olayın şaşkınlığı

arasında o çok nefret ettiği tulumumu getirdi ve, «Giy şunları, sevgilim,» dedi. Jem'in odasına gitti, döndü, dalgın dalgın başımı okşadı ve yine Jem'in odasına döndü.

Evin önünde bir araba durmuştu. Dr. Reynolds'un ayak seslerini babaminkiler kadar iyi tanırdım. Jem'le beni dünyaya getiren oydu. Her türlü çocuk hastalığında bize o bakmıştı. Bunların arasına Jem'in ağaçtan düştüğü günü de katabilirdiniz? Dostluğumuz hiç bozulmamıştı.

İçeri girdi ve, «Aman tanrım!» dedi. «Sen ayaktasın.»

Yolunu değiştirdi. Odaları bilirdi.

Çok uzun bir süre sonra geri geldi.

«Jem öldü mü?»

«Ondan kurtuluşun yok. Kafasında seninkisi gibi bir şişik var. Kolu da kırık. Scout, şu tarafa bak... Hayır, kafanı çevirme... gözlerini döndür. Şimdi ileri bak. Kolu kırılmış. Bilebildiğim kadarı ile dirsekten? Sanki biri kolunu koparmak istemiş gibi... bana bak şimdi.»

«Öyleyse ölmedi değil mi?»

«Haa - yır!» Ayağa kalktı. «Bu gece onu rahat ettirmenin dışında bir şey yapamayız. Kolunun röntgenini almamız

gerek. Bir süre kolunu kullanamayacak ama üzelmeye. Eskisinden de iyi olur. O yaştaki delikanlılar çok sağlam olurlar.»

Bir yandan konuşuyor, bir yandan da alnımdaki şişliği inceliyordu. «Bir yerlerin kırıkmiş gibi hissetmiyorsun, değil mi?»

Dr. Reynolds'un şakası beni güldürdü. «Öyleyse öldüğünü düşünemeyiz, ha?»

Şapkasını giydi. «Yanılıyor olabilirim ama bence Jem canlı. Her türlü yaşam belirtisi var. Git bir de sen bak, döndüğünde kafa kafaya verir kararlaştırırız.»

Adımları genç ve çevikti. Heck Tate'inkiler ise tam tersi. Çizmeleri tahtalara can çekiştiriyordu. Kapıyı beceriksizce açtı ama geçerken Dr. Reynolds'un sorduğu soruyu sordu. «İyi misin, Scout?»

«Evet efendim. Jem'i göreceğim. Atticus da onun yanında.»

«Seninle geleyim,» dedi Bay Tate.

Alexandra Hala lambaya bir havlu örttüğü için oda loştu. Jem sırtüstü yatıyordu. Yanağında çirkin bir yara izi vardı. Sol kolu gövdesinden uzak ve dirsekten yanlış yöne dönük uzatılmıştı. Yüzünü buruşturuyordu.

«Jem?»

Atticus konuştu: «Seni duyamıyor Scout. Uyandı ama Dr. Reynolds onu uyutacak bir şeyler verdi.

«Anladım efendim.» Geri çekildim. Jem'in odası büyükçe bir kareydi. Alexandra Hala şöminenin yanındaki sallanan

koltukta oturuyordu. Jem'i taşıyan adam bir köşede duvara yaslanmıştı. Köylülerden biri olmalıydı. Gösteriden çıkmış, çığlıklarımıza yetişmişti besbelli. Atticus ise Jem'in başucunda ayakta duruyordu.

Bay Heck Tate kapıdaydı. Şapkası elindeydi. El fenerini cebine sokmuştu ve üniformalıydı.

«Gel içeri, Heck,» dedi Atticus. Bir şeyler buldun mu? «Böyle aşağılık bir işi kimin yapabileceğini düşünemiyorum ama umarım onu bulmuşsundur.»

Bay Tate burnunu çekti, köşedeki adama dik dik baktı ve başıyla selamladı. Sonra da herkesi tek tek inceledi.

Yumuşak bir sesle, «Oturun Bay Finch,» dedi.

Atticus da, Hepimiz oturalım. Şu iskemleyi al Heck. Ben oturma odasından bir tane daha getiririm,» dedi.

Tate Jem'in çalışma iskemlesine ilişti. Atticus'un dönüşünü bekledi ve iyice yerleşti. Köşedeki adama neden iskemle getirmemişti ki? Atticus köylülerin geleneklerini benden iyi bilirdi. Köylü müşterileri uzun kulaklı katırlarını arkadaki kiraz ağaçlarına bağlardı. Atticus'la görüşmelerini de basamaklarda yaparlardı. Olaki durduğu yerde daha rahattı.

«Bay Finch,» dedi Bay Tate. «ne bulduğumu söyleyelim. Bir kız elbisesi buldum, arabamda. Senin mi Scout?»

«Pembe ise benim.»

Bay Tate sanık iskemlesindeymişim gibi davranıyordu. Ne savcılık, ne savunma onu kendi bildiği biçimde anlatmaktan alıkoyabiliyordu. Çoğu kez pek yavaş anlatırdı.

«Çamur renkli tuhaf bez parçalarına rastladım.»

«O benim kostümüm Bay Tate.»

Bay Tate dizlerini sıvazladı, sol kolunu ovdu, şömineye baktı. Parmakları sivri burnunu aradı.

«Neyin var Heck?» diye sordu Atticus.

Bay Tate ensesini bulup, onu da ovdu.

«Bob Ewell orada, o ağacın altında boylu boyunca yatıyor. Kaburgalarının arasında bir mutfak bıçağı saplı. Ölmüş Bay Finch.»

YİRMİ DOKUZUNCU BÖLÜM

Alexandra Hala'm ayağa kalkıp şöminenin alınlığına tutundu. Bay Tate ayağa fırladı ama halam yardım istemedi. Atticus'un içgüdüsel kibarlığı ise ilk kez ortadan yok olmuştu. Yerinden kıpırdamadı.

Bay Bob Ewell'ın öc alacağına dair ettiği yemin aklımdan çıkmıyordu. Neredeyse de sözünü tutacaktı. Canım pahasına demiş, canından olmuştu.

«Emin misin?» dedi Atticus.

«Kesin ölü,» dedi Tate. «Ölü ve bu çocuklara zarar veremez.»

«Onu demek istemedim.» Atticus uykusunda konuşuyor gibiydi. Birden yaşını göstermeye başlamıştı. Çenesinin keskin çizgileri yumuşamış, kulaklarının altında çizgiler oluşmuştu ve simsiyah saçlarını değil de şakaklarındaki beyazlıkları görüyordunuz.

Sonunda halam, «Oturma odasına geçsek daha iyi olmaz mı?» dedi.

«Sizin için zararı yoksa,» dedi Tate, «burada kalıp Jem'in yaralarına bakmak istiyorum. Bu arada Scout da olup bitenleri anlatabilir.»

Halam «Ben gidebilir miyim?» diye sordu. «Beni isterseniz odadayım Atticus,» Kapıya kadar gitti ama durup, döndü. «İçime de doğmuştu... ben... bu benim hatam... ben de onlarla gitmeliydim.»

Bay Tate elini kaldırdı. «Siz gidin Bayan Alexandra. Üzülmeyin. Her içimize doğana kafayı takacak olsak kuyruğunu kovalayan kedilere döneriz sonra. Scout, şu olanları sıcağı sıcağına anlatabilecek misin? Peşinizden geldiğini duydunuz mu?»

Atticus'a gittim. Kollarıyla beni sardı. Kafamı kucağına gömdüm. «Eve dönüyorduk. Jem dedim, pabuçlarımı unuttum. Tam döndük ışıklar söndü. Jem yarın alırsın dedi...»

Atticus, «Scout yüzünü kaldır da Bay Tate dediklerini duysun» deyince kucağına oturdum.

«Sonra Jem sus dedi. Düşünüyor sandım. Bir şey duydum dedi. Cecil sandık.»

« Cecil?»

«Cecil Jacobs. Bir kere bizi korkutmuştu. Yine o dedik. Üzerinde kâğıt vardı. En iyi kıyafete ödül vereceklerdi. Acaba kim ödül...»

«Onu Cecil sandığınızda neredeydiniz?»

«Okula yakındık. Ona bağırdım...»

«Ne dedin?»

«Cecil Jacobs şişko bir tavuktur dedim sanırım. Hiç ses gelmedi. Sonra Jem ‘Heey!’ dedi. Ama çok bağırdı...»

HeckTate sözümü kesti: «Bir dakika Scout. Bay Finch, siz bunu duydunuz mu?»

Atticus ‘duymadım’ dedi. Radyosu açılmış. Halamınki de öyle. Anımsamıştı çünkü halam seninkini az kıs ben de duyabileyim demiş. Gülümsedi. «Ben radyoyu hep fazla açarım.»

«Komşular bir şey duydu mu acaba?» dedi Şerif.

«Sanmam Heck. Ya radyo dinlerler, ya da tavuklarla birlikte uykuya dalarlar. Belki Maudie ayaktadır ama onun da duyduğunu sanmam.»

Şerif Tate, «Devam et Scout,» dedi.

«Sonra da Jem bağırdı ve yürüdük. Kıyafetimin içinde hapis gibiydim ama ben de duyabiliyordum şerif. Ayak seslerini yani. Biz yürüyünce o da yürüyor, biz durunca o da duruyordu. Jem bizi görebildiğini söyledi. Bayan Crenshaw kostümümü parlak boyayla boyamış. Ben domuz buduydum.»

«O nasıl şey öyle?» Şerif Tate şaşırılmıştı.

Atticus rolümü ve kılığımın yapılış biçimini ona anlattı. «Döndüğünde görmeliydin. Kâğıt gibi ezilmişti.»

Bay Tate çenesini kaşdı. «O izler ne diye meraklanmışım. Kol ağızlarında küçük delikler vardı. Kollarında da yaralar.

Lütfen Şu kostümü bir göreyim efendim.»

Atticus kostümden artakalanları getirdi. Bay Tate eski halini Őekillendirmeye çalışırcasına evirip çevirdi.

«Bu hayatını kurtarmış. Bakın...»

Uzun parmağı ile gösterdi. Çamurlu tellerin arasında parlak, temiz bir çizgi vardı. «Niyeti kötüymüş,» diye söylendi Bay Tate.

«Çıldırımış olmalı!» Bağıran Atticus'du.

«Size karşı gelmek istemem Bay Finch ama çıldırdığına inanmıyorum. Yalnızca kin doluydu. Ayyaş, aşağılık bir köpekti o. Çocuk öldürecek cüreti içkide bulmuş, aşağılık bir köpek. Sizinle yüz yüze hesaplaşamazdı.»

Atticus başını iki yana salladı. «Aklım almıyor. Nasıl bir adam...»

«Bay Finch, kimi insanlar var ki onları adam yerine koyabilmek için önce öldürmeniz gerek. O zaman bile harcadığınız kurşuna değmezler. Ewell da onlardan biriydi.»

«Beni tehdit ettiğinde bu iş bitti sanmıştım... bitmese bile olsa olsa benim peşime düşer diyordum.»

«Zavalı Zenci bir, kadınla uğraşmaya kalkışan, ev boşken Yargıç Taylor'u üzmeye kalkışan adam sizle niye doğrudan hesaplaşsın?» Bay Tate içini çekti. «Devam edelim Scout. Duydunuz...»

«Evet efendim. Ağacın altına vardığımızda..»

«Vardığınızı nereden anladınız. Karanlıktı.»

«Ayağım çıplaktı. Jem der ki ağaç altları serin olur der...»

«Onu şerif yardımcısı yapmalıyım. Sonra?»

«Sonra birden bir şey beni yakaladı. Ezdi... Sanırım yere yuvarlandım... öyle bir şey... Sonra ağaca vuruyorlar gibi geldi. Jem beni bulup yola çıkarmaya çalıştı. Biri... Bay Ewell onu aşağı çekti. Boğuşmalar biraz. Sonra o tuhaf ses çıktı... Jem bağırdı...» Sustum. O ses Jem'in kırılan koluydu!

«Jem bağırdı. Sonra da onu duyamaz oldum. Bir de baktım Bay Ewell beni sıkarak öldürmeye çalışıyor... sanırım... sonra biri Bay Ewell'i alaşağı etti. Ben Jem kalktı sandım. O kadar.»

«Sonra?» Tate can kulağıyla beni dinliyordu.

«Yalpalayan biri vardı. Soluk soluğaydı ve ölesiye öksürüyordu. ilkin Jem sandım ama sesi ona benzemiyordu. Yerde Jem'i aramaya kalktım. Atticus yetişti dedim... yetişti ama bitkin düştü.»

«Kimdi o?»

«İşte orada, adını size kendi söyleyebilir Bay Tate.»

Köşedeki adamı gösterdim. Hemen elimi indirdim. Atticus görmemeliydi çünkü kızabilirdi. Parmakla kimse

gösterilmezdi. Görgüsüzlüktü bu.

O hâlâ duvara yaslanmış, duruyordu. Ellerini göğsünde kavuşturmuştu. Ben gösterince ellerini indirip duvara dayadı. Elleri hiç güneş görmemişçesine bembeyazdı. Ölü gibi bembeyazdılar. Jem'in odasının loş ışığında bu eller çok ürkütücü görünüyorlardı.

Gözüm ellerinden toprakla bulanmış pantolonuna kaydı. Daha sonra param parça gömleğini gördüm. Yüzü de elleri kadar beyazdı. Ağzı genişti. Şakaklarında çukurluklar görünüyordu. Gözleri öylesine renksizdi ki kör sanırdınız. Saçları cansız, ince, neredeyse tüy gibiydi.

Onu gösterince avuçları aşağıya kaydı. Duvarda terli izler bıraktılar. Sonunda parmaklarını kemerine geçirdi. Tırnakları taşı çizdikçe ürpertiyle sarsıldı. Ben ona hayranlıkla baktıkça yüzündeki gerginlik yumuşuyordu. Dudakları ürkek bir gülümseme ile aralandı. Gözüme birdenbire dolan yaşlardan onu göremez olmuşum.»

«Merhaba Boo.» dedim.

OTUZUNCU BÖLÜM

Atticus düzeltti:

«Bay Arthur, bebeğim. Jean Louise, bu Bay Arthur Radley. Sanırım o seni tanıyor.»

Böyle bir zamanda, hiçbir şey olmamıçasına beni Boo'yla ancak Atticus tanıştırebilirdi. Atticus böyle biriydi işte.

Boo'nun Jem'in uyuduğu yatağa koştüğünü gördüm. Yüzünü yine o utangaç gülümseme kaplamıştı. Onu Boo diye çağırdığım için çok utanmışım. Kıp kırmızı oldum ve Jem'in üzerini örterek saklanmaya çalıştım. Atticus, «Aman dokunma ona,» dedi.

Bay Heck Tate gözlüklerinin ardından dikkatle Boo'yu seyrediyordu. Dr. Reynolds içeri girdiğinde tam konuşmak üzereydi. «Herkes dışarı,» dedi. «İyi geceler Arthur. Burada olduğunu görmemişim.»

Doktorun sesi de adımları kadar aceleliydi. Her gece Boo'ya böyle dermiş gibi geldi bana. Şaşırdım.

Öyle ya... Boo Radley de arada hasta olurdu... yine de pek emin değildim.

Dr. Reynold'un elinde kahverengi kâğıda sarılmış bir paket vardı. Jem'in masasına bıraktı ve ceketini çıkardı.

«Yaşadığına inandın mı? Ben nasıl anladığımı anlatayım. Onu muayene etmeye kalkınca beni tekmeledi. Muayene edebilmek için bayılmak zorunda kaldım. Biraz hırpalanmış.»

«Şey,» dedi Atticus Boo'ya bakarak. «Heck, verandaya çıkalım. Orada yeterince iskemle var. Hava da sıcak.»

Atticus'un neden bizi verandaya davet ettiğini anlamıştım. Salondaki ışıklar çok parlaktı.

Tek sıra odadan çıktık. Atticus, Bay Tate... İnsanlar koşullar ne olursa olsun alışkanlıklarından vazgeçemiyorlardı. Ben de bu kuralın dışında değildim. «Buyrun Bay Arthur,» dedim, «evi bilmiyorsunuz, size göstereyim.» Yüzüme baktı ve evet anlamında başını salladı.

Onu koridordan oturma odasına, oradan da verandaya çıkardım.

«Oturmaz mısınız, Bay Arthur? Bu salıncaklı koltuk çok rahattır.»

Düşüm gerçek olmuştu. Verandada oturacaktı... Havalar ne güzel diyecektim, değil mi Bay Arthur?

Güzel havalalar... Onu Atticus ve Bay Tate'den uzağa götürdüm. Gölgeye oturttum. Orada daha rahat ederdi. Atticus salıncaktaydı. Bay Tate yanibaşındaki iskemleye oturmuştu.

«Pekelâ Heck. Sanırım yapılacak şey... aman tanrım aklım başımda değil...» Gözlüklerini kafasına itip, gözlerini

ovuşturdu. «Jem on üçünde değil... hayır, tam on üç... Yine de yargılanır...»

«Ne yargılanması Bay Finch?»

Tate, bacak bacak üzerine attı ve öne eğildi.

Atticus konuşuyordu. «Öz savunma'sayılr ama gidip konuyu araştırmalı...»

«Bay Finch! Jem'in Bob Ewell'ı öldürdüğünü sanmıyorsunuz, değil mi? Öyle mi düşünöyorsunuz?»

«Scout'un dediklerini duydun. Hiç kuşkum yok. Jem'in kalkıp onu üstünden çektiğini söyledi. Ewell'dan bıçağı kapmış olmalı... yarın hepsini öğreniriz.»

«Yavaş olun Bay Finch. Jem, Bob Ewell'ı bıçaklamadı.»

Atticus bir an sustu. Bu sözleri sindiriyormuşçasına Bay Tate'in yüzüne baktı. Sonunda da başını iki yana salladı. «Büyükük gösteriyorsun Heck ve bunu iyi yürekliliğinden yapıyorsun, biliyorum. Vazgeç.»

Bay Tate kalkıp verandanın kenarına ilerledi. Çalılara tükürdü, ellerini ceplerine soktu ve Atticus'a baktı. «Neden vazgeçeyim?»

«Sert konuştum, kusura bakma Heck, ama olayın örtbas edilmesini istemiyorum. Ben öyle yaşayamam.»

«Hiç kimse hiçbir şeyi örtbas etmeyecek Bay Finch.»

Tate'in sesi kısıktı. Ayakları tahtalara öyle sıkı basıyordu ki kök salmış ağaçlar gibiydi. Babamla Şerif arasında anlamını kavrayamadığım bir sürtüşme başlamıştı.

Verandanın kenarına gitme sırası babamındı. «Hımm...» dedi ve tükürdü. Ellerini cebine soktu ve Bay Tate'e baktı,

«Heck, açıkça söylemedin ama düşündüğünün bu olduğunu biliyorum. Sağol. Jean Louise...» Benden yana döndü. «Jem, Bob Ewell'ı, üstümde çekti demiştin değil mi?»

«Evet efendim. Öyle sanmıştım. Ben...»

«Görüyor musun Heck? Sana gönülden teşekkür ederim ama oğlumun böyle bir leke ile yaşamına başlamasını istemem. En iyisi her şeyin açığa çıkması. Bırak köylüler gelip, yemeklerini getirsinler. Fısıltılar arasında büyüsün istemiyorum. İşte Jem Finch, babası onu kurtarmak için ne paralar yedirmiş olmalı demelerini istemem. Bu işi ne kadar önce temizlersek o kadar iyi olur.»

«Bay Finch,» dedi Bay Tate. «Bob Ewell bıçağının üzerine düşüp öldü. Kendini öldürdü.»

Atticus kenara yürüdü ve asmaya baktı. İkisi de birbirinden inatçı diye düşündüm. Bakalım kim kazanacaktı. Babamın damarı pek ortalara düşmezdi ama Cunningham'lar kadar da katıydı. Bay Tate'inki apaçık ortadaydı ama babamla çekişirdi.

«Heck.» Atticus'un arkası dönüktü. «Bu iş örtbas edilirse Jem'e öğrettiğim her şeye ters düşer. Arada sırada baba olarak

başarısız biri olduğumu düşünürüm. Ama benden başka kimseleri de yok. O diğer insanlara bakmadan önce beni görüyor. Yüzüne utanmadan bakabilecek bir biçimde yaşadım. Bunu yapacak olursam bir daha gözlerinin içine bakamam. O günden sonra da onu yitirmişimdir. Onu ve Scout'u yitirmek istemiyorum. Benim varım yoğun onlar?»

«Bay Finch,» Tate dayatıyordu. «Bob Ewell bıçağının üstüne düşmüş, kanıtlayabilirim?»

Atticus olduğu yerde döndü. «Heck, olaya benim açımdan bakamıyor musun? Senin de çocukların var ama ben senden büyüğüm. Benimkiler büyüdüğünde ben yaşlı bir adam olacağım ama şimdi... Bana güvenleri yoksa, kimseye olmayacaktır. Onlarsız kalırım Heck. Dışarda bir yüzle, evde başka bir yüzle yaşayamam.»

Bay Tate topuklarının üzerinde öne-arkaya sallandı.

«Jem'i yere vurmuş. Ayağı bir köke takılıp düşmüş. Bakın göstereyim...»

Elini cebine sokmuş, sustalı bir bıçak çıkarıyordu ki Dr. Reynolds içeri girdi.

«O orospu ço... ceset ağacın altında doktor, okulun bahçesinde. El feneriniz var mı? Bunu alın.»

Dr. Reynolds, «Oraya dolanıp araba farlarını kullanabilir miyim?» dediyse de el fenerini de aldı.

«Jem iyi. Bu gece uyanacağını sanmam. Üzümeyin. Onu öldüren bıçak bu mu Heck?»

«Hayır bayım. O hâlâ battığı yerde. Sapına bakılırsa mutfak bıçağına benziyor. İyi geceler.»

Bay Tate sustalıyı açtı. «İşte böyle,» dedi. Düşer gibi yaptı. Öne eğilince kol içeri kıvrılmıştı. «Görüyor musunuz? Kaburgalarına geçmiş. Ağırlığı binince.» Bıçağı kapayıp, cebine attı. «Scout sekiz yaşında. Olup biteni farkedemeyecek kadar korkmuş.»

«Sanmam,» dedi Atticus.

«Uyduruyor demedim. Korkmuş dedim. Orası çok karanlık. Göz gözü görmüyor. İşe yarar bir tanık olabilmesi için karanlığa alışık göz gerek.»

«İstemem,» dedi Atticus.

«Allah kahretsin! Ben Jem'i düşünmüyorum!»

Bay Tate topuğunu yere öyle bir vurdu ki, Bayan Maudie'nin yatak odasındaki ışıklar yandı. Atticus'la Bay Tate önce karşiki evlere, sonra da birbirlerine baktılar. Beklediler.

Bay Tate konuştuğunda sesi zor duyuluyordu.

«Bay Finch sizinle kavga etmekten nefret ediyorum. Bu gece başınıza gelenlere göğüs gerebilmek çok zor. Neden yatağa düşmediniz bilemem ama ikiye ikiye toplayamıyorsunuz. Bu işi bu gece sonuçlandırmamız gerek. Yarın çok geç olabilir.»

Atticus orada öylece durup Jem'in boyunda posunda bir çocuğun kocaman bir adamla kör karanlıkta boğuşup, onu öldürecek gücü bulabileceğini mi iddia edecekti?

«Heck,» dedi Atticus birden. «Şu sallayıp durduğun sustalı. Nereden buldun onu?»

Bay Tate soğukkanlı bir sesle:

«Sarhoşun birinden aldım,» dedi.

Anımsamaya çalışıyordum. Bob Ewell üzerimdeydi... sonra düştü... Jem kalkmış olmalıydı... hiç değilse ben öyle sanmıştım.

«Heck?»

«Bu gece kasabada bir sarhoştan aldım dedim. Ewell o ekmek bıçağını çöplükten almış olmalı. Almış ve pusu kurmuş. Pusu kurmuş.»

Atticus salıncağa gidip oturdu. Elleri dizlerinin arasından cansız gibi sarkıyordu. Yere bakıyordu. Davranışları o gece hapishanenin önünde olduğu gibi yavaştı. Gazetesini katlayıp kenara koyması yüz yıl gibi gelmişti bana.

Heck Tate verandada dolanıp duruyordu, yavaşça, «Senin kararın değil Bay Finch,» dedi. «Benim kararım ve benim sorumluluğum. Olaya benim açımdan bakmıyorsan o senin sorunun. Bu işi kurcalamaya kalkarsan sana yalancı derim. Senin oğlan Bob Ewell'ı bıçaklamadı! Onun bu işle ilgisi yok. Tek istediği kendini ve kardeşini sağ salim eve getirmektir.»

Verandayı arşınlamaktan vazgeçti ve Atticus'un önünde durdu. «Pek iyi biri değilim bayım ama Maycomb yöresinin de Şerifiyim. Tüm yaşamım boyunca burada oturdum. Yaşım da kırk üç. Ben daha doğmazdan önce olup bitenleri hep bilirim. Boş yere ölmüş bir Zenci var. Ölümünden sorumlu bir başka kişi de... Bırakalım bu kez ölüyü ölü gömsün Bay Finch... bırakın ölüyü ölüler gömsün.»

Bay Tate, Atticus'un yanında duran şapkasını aldı. Şapkasını geri itip, başına yerleştirdi.

«Suça engel olmanın suç olduğunu duymadım. O da bunu yaptı. Belki de görevimin bunu herkese anlatmamı gerektirdiğini söyleyeceksiniz. O zaman ne olacak sanıyorsunuz? Karım dahil, Maycomb'un bütün hanımları kapısına kremalı pastalar taşıyacaklar. Bana kalırsa bu kente ve size bu denli büyük bir hizmette bulunan bu çekingen adamı sahne ışıklarının altına çekmek günahdır ve ben bu günahın yükünü taşıyamam. Başka biri olsaydı farklı olurdu ama bu adama bu yapılmaz Bay Finch.»

Bay Tate çizmesinin ucuyla yerde delik açmaya çalışıyordu. Burnunu çekiştirdi, kolunu ovdu. «Ben pek adam sayılmam Bay Finch ama bu yörenin Şerifiyim ve Bob Ewell kendi bıçağının üstüne düştü. İyi geceler bayım!»

Verandadan indi, bahçeyi geçti, arabasının kapısını vurdu ve gazlayıp gitti.

Atticus uzun bir süre öylece oturdu. Sonunda kafasını kaldırdı. «Scout...» dedi. «Bay Ewell bıçağının üzerine düştü. Bunu anlayabilecek misin?»

Neşelenmesi gerekiyordu. Ona koştum, sarıldım ve var gücümle öptüm. «Evet efendim,» dedim. «Bay Tate haklıydı.»

Atticus kollarımdan sıyrılıp yüzüme baktı.

«Ne demek istiyorsun?»

«Bu bülbülü öldürmek gibi bir şey olur, değil mi?»

Atticus yüzünü saçlarıma gömdü. Kalkıp da gölgelere karışmadan önce yeniden dirilmiş görünüyordu. İçeri girmezden önce Boo Radley'in önünde durdu.

«Çocuklarım için sana teşekkür ederim, Arthur.»

OTUZ BİRİNCİ BÖLÜM

Boo Radley ayağa kalktığında oturma odasının ışıkları parıldıyordu. Yaptığı her hareket erkekçeydi. Sanki elleri ve ayakları dokundukları şeylere tam kavuşuyormuş gibiydi. O berbat öksürük nöbetlerinden biri tuttu. Bu onu öyle sarstı ki yeniden oturması gerekti. Eli cebini aradı ve bir mendil çıkarıp. Alnını sildi.

Yokluğuna öyle alışmışım ki bu kadar zamandır yanıbaşımda oluşu inanılır gibi değildi. Çıt bile çıkarmamıştı. Yine kalktı ve başıyla kapıyı işaret etti.

«Jem'e iyi geceler demek ister misiniz Bay Arthur? Haydi gelin.»

Onu holden geçirdim. Alexandra Hala'm Jem'in yatağının kenarında oturuyordu. «Gel, Arthur,» dedi. «Uyuyor. Dr. Reynolds ona yatıştırıcı vermiş. Jean Louise, baban oturma odasında mı?»

«Öyle sanırım.»

«Gidip onunla konuşayım. Dr. Reynolds şunu bıraktı...» Sesi uzaklaştı.

Boo odanın köşesine gidip uzaktan Jem'i seyretmeye başladı. Elini tuttum. Onca beyazlığına karşın eli sıcacıktı. Onu usulca çekerek Jem'in yatağının kıyısına getirdim.

Dr. Reynolds Jem'in kolunun üstüne çadır benzeri bir şey koymuştu. Herhalde battaniyeye değmesin istiyordu. Boo eğilip Jem'e baktı. Yüzünde çekingen ama meraklı bir ifade vardı. Hiç küçük bir çocuk görmemiş gibiydi sanki. Ağzı aralıktı ve Jem'i tepeden tırnağa süzüyordu. Elini uzatıp dokunacak gibi oldu ama geri çekti.

«Onu sevebilirsiniz Bay Arthur, uyuyor. Uyanık olsaydı sevemezsiniz. Bırakmazdı. Haydi...»

Boo'nun eli Jem'in başına uzandı.

«Haydi bayım. Uyuyor.»

' Yavaşça Jem'in saçını okşadı.

Hareketlerini yorumlamayı öğreniyordum. Eli elimi sıktı ve gitmek istediğini söyledi. Onu verandaya kadar götürdüm. Ürkek adımları yavaşladı. Elimi hâlâ tutuyordu. Bırakmaya da pek niyetli görünmüyordu.

«Beni eve götürür müsün?»

Bu bir fısıltıydı, karanlıktan korkan bir çocuğun sesiydi. Tam adımımı atıyordum ki vazgeçtim. Ona bizim evi gezdirirken yol gösterirdim ama kendi evinin yolunu göstermek bana düşmezdi.

«Bay Arthur, kolunuzu verin bana. Tamam efendim?»

Koluna girdim. Bunu yapabilmem için âzıcık yana eğilmesi gerekiyordu ama Bayan Maudie pencereden bakacak olursa

Bay Arthur Radley'in herhangi bir beyefendi gibi bana eşlik ettiğini görmüş olacaktı.

Sokak lambasının olduğu köşeye geldik. Dill'in kaçkez o lambaya dolanıp baktığını, beklediğini, umutlandığını düşündüm. Jem le ben kaç kez buraya kadar gelmiş de öteye gidememiştik. Radley'lerin bahçesine ikinci kez giriyordum. Basamakları tırmanıp verandaya çıktık. Parmaklarım tutamağı buldu. Elimi yavaşça bıraktı, kapıyı açtı, içeri girdi ve kapıyı örttü. Onu bir daha hiç görmedim.

Komşular ölümlerde yiyecek, hastalıklarda çiçek arada da ufak tefek şeyler getirirler. Boo bizim komşumuzdu. Bize iki sabun bebek, kırık bir saat ve kösteği, bir çift uğur parası ve canımızı vermişti. Ama komşular verilenlerin karşılığını yaparlardı. O ağaçta bulduklarımızın karşılığında ona hiçbir şey verememiştik. Bu beni çok üzüyordu.

Eve yöneldim. Sokak lambaları kasabaya dek tek sıra inciler gibi parılıyordu. Mahallemize bu açıdan hiç bakmamıştım. Bayan Maudie'nin evi şuradaydı... İşte... Bayan Stephanie'nin evi... Şurası da bizimki. Salıncağı görebiliyordum. Bizimkinin gerisinde de Bayan Rachel'in evi vardı? Bayan Dubose'un ki bile seçiliyordu.

Ardıma baktım. Kahverengi kapının solunda panjurlu, uzun bir pencere vardı. Ona doğru gittim. Önünde durup döndüm. Gündüzleri postanenin köşesi görünüyor olmalıydı.

Gündüz... kafamdan gece yok oldu.

Gündüzdü ve mahalleli koşturuyordu. Bayan Stephanie son dedikoduları Bayan Rachel'a aktarmak için yolu geçiyordu. Bayan Maudie açelyalarının üzerine eğilmişti.

Yaz'dı ve iki çocuk yaklaşmakta olan bir adama koştular. Adam el salladı. Çocuklar ona yetişmek için yarıştılar.

Yaz'dı ve çocuklar yaklaştı. Elinde oltasıyla bir çocuk kaldırımında ilerliyordu. Bir adam ellerini kalçasına dayamış bekliyordu.

Yaz'dı ve çocuklar arkadaşları ile bahçede, kendi yazdıkları garip oyunu oynuyorlardı.

Sonbahardı ve çocuklar Bayan Dubose'un evinin önünde kavga ediyorlardı. Çocuk kızkardeşinin ayağa kalkmasına yardım etti, sonra da eve gittiler.

Sonbahardı ve çocuklar köşede sağa sola koşuyorlardı. Günün başarı ve üzüntülerini yüzlerinden okurdunuz. Çınar ağacına gelince durdular, neşelendiler, şaşırdılar, düşündüler.

Kış'tı ve çocuklar ön kapıda titreşiyorlardı.

Kış'tı ve bir adam yola çıktı, gözlüklerini düşürdü ve bir köpeği vurdu.

Yaz'dı ve adam çocuklarının kalplerinin kırılışını seyrediyordu. Sonbahardı yine ve Boo'nun çocuklarının ona gereksinimi vardı.

Atticus doğruyu söylemişti.Başkalarının ayakkabılarında dolanmadan onları tanıyamazsın demişti. Radley'lerin verandasında durmak bile yeterliydi. Çisil çisil yağan yağmur sokak lambalarının ışığını titretiyordu. Eve yürürken kendimi çok yaşlı hissettim. Burnumun ucuna bakınca buğulu damlacıklar gördüm. Şaşı bakmak başımı döndürünce vazgeçtim. Yarın Jem'e anlatacak ne çok şeyim vardı! Kaçtırdıklarına fena bozulacaktı. Belki de günlerce konuşmazdı benimle. Büyüyecektik. Cebir dışında öğrenecek pek fazla bir şeyimiz kalmamıştı.

Basamakları birer ikişer çıktım. Halam yatmıştı. Atticus'un odası da karanlıktı. Jem uyanmış mı diye bakacaktım. Atticus'u başucunda kitap okurken buldum.

«Uyandı mı?»

«Mışıl mışıl uyuyor. Sabaha dek uyanmaz.»

«Onu bekleyecek misin?»

«Bir iki saat daha. Git yat, Scout. Zor bir gün geçirdin.»

«Biraz seninle kalayım.»

«Sen bilirsin,» dedi Atticus. Gece yarısını çoktan geçmiş olmalıydı. Yumuşaklığına şaşırdım. Ama o benden akıllıydı; oturur oturmaz uykum geldi.

«Ne okuyorsun?»

Kapağına göz attı. «Jem'in kitabı: Gri Hayalet.»

Uyanıverdim. «Niye onu seçtin?»

«Elimi atınca bu geldi. Okumadığım kitaplardan biri.»

«Lütfen sesli oku Atticus. Çok heyecanlıdır.»

«Hayır, bu gece yeterince korktun. Bu kadarı yetişir...»

«Ben korkmadım, Atticus.»

Kaşlarını kaldırdı ama kendimi savundum. «Hiç değilse Bay Tate'e anlatmaya başlayana dek. Ne de olsa öyküler ürkütücü oluyor.»

Atticus bir şey söyleyecekmiş gibi ağzını açtı ama yine kapadı. Başparmağını kitabın ortasından çekti ve birinci sayfaya döndü. Yaklaşıp kafamı dizine koydum. Kendimi uyanık kalmaya zorluyordum ama yağmur ninni gibi geliyordu. Oda sıcacıktı. Ses öylesine derinden geliyor, diz öylesine rahattı ki, uyumuşum.

Birkaç dakika geçmiş gibi geldi. Ayakkabısı hafifçe kaburgalarım dokununca beni kaldırıp odama götürdü.

«Her lafını duydum,» dedim. «O gemi ile üç parmaklı Fred'in öyküsü bölümünde hiç uyumuyordum.» Tulumumu çözdü. Beni kendine yasladı ve tulumu çıkardı. Beni tek elle tutup, öteki eliyle pijamalarım uzandı.

«İşte hep onu suçladılar. Ortalığa mürekkepleri saçıp...» Beni yatağa götürdü. Bacaklarımı uzattı, üzerimi örttü.

«Sonra onu kovaladılar, ama yakalayamadılar. Çünkü hiçbiri neye benzediğini bilmiyordu. Sonunda onu görünce... Atticus hiçbirini o yapmadı... Çok iyi biriydi o...»

Elleri çenemin altındaydı. Beni iyice örtüyordu.

«İnsanların çoğu öyledir Scout. Onları gerçekten görebildiğinde iyi olduklarını anlarsın.»

Işığı kapadı ve Jem'in odasına geçti. Bütün gece orada olacaktı. Jem kalkınca onu başucunda görsün diye.

SON